

Straff i proportion till brottets allvar

Slutbetänkande av Straffnivåutredningen

Stockholm 2008

STATENS OFFENTLIGA
UTREDNINGAR

SOU 2008:85

SOU och Ds kan köpas från Fritzes kundtjänst. För remissutsändningar av SOU och Ds svarar Fritzes Offentliga Publikationer på uppdrag av Regeringskansliets förvaltningsavdelning.

Beställningsadress:
Fritzes kundtjänst
106 47 Stockholm
Orderfax: 08-690 91 91
Ordertel: 08-690 91 90
E-post: order.fritzes@nj.se
Internet: www.fritzes.se

Svara på remiss. Hur och varför. Statsrådsberedningen, 2003.
– En liten broschyr som underlättar arbetet för den som ska svara på remiss.
Broschyren är gratis och kan laddas ner eller beställas på
<http://www.regeringen.se/remiss>

Textbearbetning och layout har utförts av Regeringskansliet, FA/kommittéservice

Tryckt av Edita Sverige AB
Stockholm 2008

ISBN 978-91-38-23064-0
ISSN 0375-250X

Till chefen för Justitiedepartementet

Regeringen beslutade den 29 mars 2007 att tillkalla en särskild utredare med uppdrag att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott samt att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande och förmildrande omständigheter. I uppdraget ingick även att överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges ökad uppmärksamhet i brottmålsprocessen i syfte att bidra till en ökad förutsebarhet och större enhetlighet i rättstillämpningen (dir. 2007:48).

Som särskild utredare anställdes från och med den 16 april 2007 rätts- och expeditionschefen, numera riksåklagaren, Anders Perklev. Genom beslut den 3 mars 2008 övergick Anders Perklevs anställning i ett förordnande som särskild utredare, med verkan från och med den 1 april 2008.

Som experter att biträda utredningen förordnades från och med den 15 maj 2007 generaldirektören Jan Andersson, professorn Petter Asp, professorn Peter Fitger, rättssakkunnige Petter Franke, advokaten Ghita Hadding-Wiberg, chefsrådmannen Mari Heidenborg, överåklagaren Lisbeth Johansson, chefsjuristen Elisabeth Lager och hovrättslagmannen Staffan Levén. Genom beslut den 5 december 2007 entledigades Petter Franke, med verkan från och med den 12 december 2007, och i hans ställe förordnades rättssakkunnige Göran Nilsson, med verkan från och med den 11 december 2007.

Som sekreterare anställdes från och med den 1 juni 2007 hovrättsassessorn Linda Palmenäs.

Utredningen har antagit namnet Straffnivåutredningen.

Enligt utredningens ursprungliga direktiv skulle uppdraget redovisas senast den 30 april 2008. Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 4 oktober 2007 (dir. 2007:137) fick utredningen i uppdrag att med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord, i syfte

att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott. Samtidigt förlängdes tiden för redovisning av utredningens uppdrag i övrigt till den 31 juli 2008.

Den 5 december 2007 överlämnade utredningen delbetänkandet *Straffskalan för mord* (SOU 2007:90).

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 12 juni 2008 (dir. 2008:78) förlängdes tiden för slutredovisning av uppdraget till den 30 september 2008.

Utredningen överlämnar härmed slutbetänkandet *Straff i proportion till brottets allvar* (SOU 2008:85). Experterna har i allt väsentligt ställt sig bakom utredningens överväganden och förslag. Betänkandet har därför formulerats i vi-form. Experterna Petter Asp och Ghita Hadding-Wiberg har avgett ett särskilt yttrande.

Utredningens uppdrag är med detta slutfört.

Stockholm i september 2008

Anders Perklev

/Linda Palmenäs

Innehåll

Förkortningar	13
Sammanfattning	15
Författningsförslag	25
1 Förslag till ändring i rättegångsbalken.....	25
2 Förslag till ändring i brottsbalken.....	30
1 Uppdraget och dess genomförande	35
1.1 Uppdraget.....	35
1.1.1 Utredningens ursprungliga direktiv	35
1.1.2 Utredningens tilläggsdirektiv	36
1.2 Uppdragets genomförande.....	36
1.2.1 Utredningsarbetet.....	36
1.2.2 Delbetänkandet Straffskalan för mord.....	37
1.2.3 Slutbetänkandet	38
1.3 Avgränsningar m.m.....	38
1.3.1 Allmänt om inriktningen på vårt arbete.....	38
1.3.2 Begreppet allvarliga våldsbrott.....	39
1.3.3 Övriga avgränsningsfrågor	44

2	Nuvarande ordning	47
2.1	Inledning.....	47
2.2	Straffsystemet i historiskt perspektiv	47
2.2.1	Kort historisk tillbakablick.....	47
2.2.2	Nuvarande straffsystem.....	52
2.3	Straffskalorna för allvarliga våldsbrott	52
2.4	Straffmätning och påföljdsval m.m.	53
2.4.1	Allmänt om straffmätning.....	53
2.4.2	Påföljdsval.....	73
2.4.3	Flerfaldig brottslighet	81
2.4.4	Återfall i brott	84
2.5	Särskild rättsverkan av brott	89
2.5.1	Inledning.....	89
2.5.2	Förverkande.....	90
2.5.3	Företagsbot	91
2.5.4	Utvisning på grund av brott	92
2.5.5	Skiljande av riksdagsledamöter och andra uppdragstagare från uppdraget.....	92
2.5.6	Kostnader för blodprovstagning och blodundersökning	93
2.5.7	Avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond	94
2.6	Verkställighet av fängelsestraff.....	94
2.6.1	Inledning.....	94
2.6.2	Verkställighet i anstalt	94
2.6.3	Verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll	97
2.6.4	Villkorlig frigivning	99
2.7	Rättegången i brottmål	101
2.7.1	Inledning.....	101
2.7.2	Allmänt åtal	101
2.7.3	Enskilt åtal.....	111
2.7.4	Domens innehåll	111
2.7.5	Påföljd och särskild rättsverkan i högre rätt	112

3	Tidigare överväganden	115
3.1	Inledning.....	115
3.2	Överväganden om straffskalor och straffmätning.....	115
3.2.1	Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik	115
3.2.2	Fängelsestraffkommittén	116
3.2.3	Departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld	121
3.2.4	Våldskommissionen.....	124
3.2.5	Straffsystemkommittén.....	126
3.2.6	Kvinnovåldskommissionen	130
3.2.7	1998 års Sexualbrottskommitté	132
3.2.8	Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.	135
3.2.9	Kommittén mot barnmisshandel.....	137
3.2.10	Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda ..	138
3.2.11	Departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död	139
3.3	Överväganden om processuella frågor	140
3.3.1	Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU) ..	140
3.3.2	Riksåklagarens arbetsgrupp om effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål	143
4	Brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär	145
4.1	Inledning.....	145
4.2	Underlag och felkällor	145
4.3	Brottsutvecklingen generellt	148
4.3.1	Kriminalstatistiken	148
4.3.2	Nationella trygghetsundersökningen (NTU)	156
4.3.3	Undersökningen av levnadsförhållanden (ULF).....	156
4.3.4	Skolundersökningar.....	158
4.3.5	Sjukvårdsdata	159
4.3.6	Dödsorsaksstatistiken och specialstudier om dödligt våld	160
4.3.7	Sammanfattande analys	161

4.4	Våldsbrottslighetens karaktär.....	163
4.4.1	Våld på allmän plats	163
4.4.2	Våld mellan närstående	164
4.4.3	Våld i arbetslivet.....	166
4.4.4	Våld mot barn.....	167
4.4.5	Ungdomsvåldet	169
4.4.6	Hatbrottslighet	170
4.4.7	Sammanfattande analys.....	171
5	Nuvarande straffnivåer	173
5.1	Inledning.....	173
5.2	Utvecklingen av straffmättningspraxis.....	173
5.2.1	Grov misshandel	174
5.2.2	Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.....	178
5.2.3	Olaga hot, grovt brott	180
5.2.4	Rån och grovt rån.....	181
5.2.5	Utpressning	184
5.3	Åklagarmyndighetens påföljdsinventering	185
5.4	Påföljder enligt kriminalstatistiken	186
5.4.1	Misshandel och grov misshandel.....	187
5.4.2	Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.....	187
5.4.3	Olaga hot	188
5.4.4	Rån och grovt rån.....	188
5.4.5	Utpressning	189
5.5	Sammanfattande analys	189
6	Straffmätning i några andra europeiska länder	193
6.1	Inledning.....	193
6.2	Strafflagstiftningen i de nordiska länderna	194
6.2.1	Finland	194
6.2.2	Danmark	202
6.2.3	Norge	210

6.3	Strafflagstiftningen i några andra europeiska länder.....	221
6.3.1	Storbritannien	221
6.3.2	Tyskland	228
6.3.3	Frankrike	231
6.4	Sammanställning av svar på förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott	235
6.4.1	Exempel 1	235
6.4.2	Exempel 2	236
6.4.3	Exempel 3	238
6.5	Sammanfattande jämförelse.....	239
6.5.1	De nordiska länderna.....	239
6.5.2	Länderna utanför Norden	241
7	Allmänna utgångspunkter.....	243
7.1	Inledning.....	243
7.2	Straffteoretiska utgångspunkter.....	243
7.3	Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott.....	246
7.4	Övriga utgångspunkter.....	258
7.5	Sammanfattande bedömning.....	263
8	Överväganden och förslag.....	267
8.1	Inledning.....	267
8.2	En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott	267
8.2.1	Hur bör en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott åstadkommas?	267
8.2.2	Vilka brottstyper bör en reform inriktas på?	273
8.3	Straffvärdet vid allvarliga våldsbrott	276
8.3.1	Bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § BrB	276
8.3.2	Försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet	282
8.3.3	Förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet.....	286

8.4	Straffskalorna för allvariga våldsbrott	287
8.4.1	Grov misshandel	287
8.4.2	Utpressning	294
8.4.3	Övriga straffskalor	295
8.5	Återfall i brott	297
8.5.1	Inledning.....	297
8.5.2	Den nuvarande regleringen om återfall i 29 kap. 4 § BrB bör ses över	301
8.5.3	Betydelsen av tidigare brottslighet vid straffmätningen	304
8.5.4	Utformningen av en ny reglering.....	311
8.6	Flerfaldig brottslighet	316
8.7	Effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken	321
8.8	Processrättsliga frågor.....	322
8.8.1	Utgångspunkter	322
8.8.2	Åklagaren och påföljdsfrågan	326
8.8.3	Rättens bundenhet till åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan	331
8.8.4	Ett förslag till påföljd.....	339
8.8.5	När ska åklagaren lämna förslaget till påföljd?	342
8.8.6	Ändring av förslaget till påföljd	348
8.8.7	Påföljdsfrågan i högre rätt	348
8.8.8	Särskilt om mål som avgörs efter en huvud- förhandling där den tilltalade inte har varit närvarande.....	349
8.8.9	Särskilt om mål som avgörs utan huvudförhandling.....	350
8.8.10	Målsäganden och påföljdsfrågan	351
8.8.11	Särskild rättsverkan av brott.....	353
8.8.12	Domens innehåll	355
8.8.13	Den vidare utvecklingen när det gäller påföljds- frågans hantering i brottmålsprocessen	356

9	Kostnads- och konsekvensanalys.....	359
9.1	Inledning.....	359
9.2	Ekonomiska konsekvenser.....	359
9.2.1	Konsekvenser för staten.....	359
9.2.2	Konsekvenser för företag eller andra enskilda.....	368
9.3	Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen ..	369
9.4	Konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt m.m.	370
10	Ikraftträdande och övergångsbestämmelser	377
10.1	Ikraftträdande	377
10.2	Övergångsbestämmelser.....	377
10.2.1	Ändringarna i rättegångsbalken.....	377
10.2.2	Ändringarna i brottsbalken.....	378
11	Författningskommentar	381
11.1	Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken	381
11.2	Förslaget till lag om ändring i brottsbalken	387
	Särskilda yttranden	399
	Bilagor	
1	Kommittédirektiv 2007:48	405
2	Kommittédirektiv 2007:137	411
3	Allvarliga våldsbrott.....	415
4	Rättsfall.....	421
5	Sammanfattning av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering	471
6	Utlåtande av Martin Borgeke och Magnus Ulväng	505
7	Förfrågan om utländsk rätt	577

Förkortningar

a.	anförd, anförda
a.a.	anfört arbete
BrB	brottsbalken
BrP	lag (1964:163) om införande av brottsbalken (promulgationslagen)
Brå	Brottsförebyggande rådet
bet.	betänkande
dir.	direktiv
Ds	promemoria i departementsserien
HD	Högsta domstolen
HovR	hovrätten
IövL	lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll
JuU	Justitieutskottet
kap.	kapitel
KvaL	lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt
KvaF	förordningen (1974:248) om kriminalvård i anstalt
KVFS	Kriminalvårdens författningssamling
LRPU	lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning
LUL	lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare

LVM	lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall
LVU	lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
NJA	Nytt juridiskt arkiv, avdelning I
NJA II	Nytt juridiskt arkiv, avdelning II
NTU	Nationella trygghetsundersökningen
Ot.prp. prop.	Odelstingsproposition (Norge) proposition
RB	rättegångsbalken
RF	regeringsformen
RH	Rättsfall från hovrätterna
RP	Regeringens proposition (Finland)
rskr.	riksdagens skrivelse
SCB	Statistiska centralbyrån
SFS	Svensk författningssamling
SOU	Statens offentliga utredningar
TR	tingsrätten
ULF	Undersökningarna av levnadsförhållanden

Sammanfattning

Förslagen i korthet

Våra förslag i detta betänkande innebär i korthet följande:

- Straffen för allvarliga våldsbrott skärps genom att det vid straffmätningen särskilt ska beaktas om ett brott har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person
- Straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, ändras
- När straffet mäts ut ska rätten ta större hänsyn till om det finns försvårande eller förmildrande omständigheter
- Återfall i brott ska leda till strängare straff på ett mer konsekvent sätt än tidigare
- I rättegången ska åklagaren alltid lägga fram ett fullständigt förslag till påföljd för brottet

Uppdraget

Straffnivåutredningens huvudsakliga uppgift har varit att föreslå ändringar i lagstiftningen som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Utredningen har också haft i uppdrag att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet, så att olika försvårande och förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. I denna del av uppdraget har ingått att överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet (att gärningsmannen har gjort sig skyldig till flera brott) och återfall i brott (att gärningsmannen tidigare har dömts för brott). Slutligen har utredningen haft i uppdrag att överväga hur frågor om påföljd för brott och särskild rättsverkan av

brott, som t.ex. utvisning och förverkande av egendom som har använts vid brott, kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, för att på så sätt öka förutsebarheten och enhetligheten i rättstillämpningen. I det sammanhanget har vi haft att pröva om åklagarens roll kan förändras, t.ex. genom att åklagaren åläggs att framställa preciserade yrkanden om påföljd och särskild rättsverkan.

Sedan utredningen genom tilläggsdirektiv fått i uppdrag att med förtur se över straffskalan för mord, överlämnades i december 2007 delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90), där vi bl.a. föreslog att straffskalan för mord, som i dag är fängelse i tio år eller på livstid, ska utvidgas till att omfatta fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid.

I detta slutbetänkande behandlar vi övriga frågor som omfattas av vårt uppdrag.

Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

Enligt direktiven ska vi vid våra överväganden utgå från de principer på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar, bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Dessa kan beskrivas så att straffet ska stå i proportion till brottets allvar, så att svårare brott bestraffas strängare än mindre allvarliga brott och att lika allvarliga brott bestraffas lika strängt. Straffet ska alltså spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen.

Vi har övervägt behovet av att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott från dessa utgångspunkter. Det innebär att vi har jämfört straffen för allvarliga våldsbrott med straffen för andra brott. Vi har däremot inte i första hand tagit hänsyn till hur skärpta straff för våldsbrott skulle kunna påverka förekomsten av sådan brottslighet. Det är erfarenhetsmässigt mycket svårt att åstadkomma några mätbara sådana resultat enbart genom att ändra straffnivån för en viss typ av brott. Syftet med vårt arbete har alltså primärt varit att se till att den som gör sig skyldig till ett våldsbrott döms till ett straff som står i proportion till hur allvarligt samhället ser på brottet.

Vi har från dessa utgångspunkter funnit att de allvarliga våldsbrotten är undervärderade i förhållande till andra brott när det gäller straffnivån. Detta gäller generellt men är särskilt uttalat i fråga om grov misshandel. Främst två förändringar i samhället talar enligt vår mening för att allvarliga våldsbrott bör bedömas strängare än vad som är fallet i dag, nämligen

- att acceptansen för våld i samhället successivt har minskat
- att en ökad välfärd har lett till att våldsbrott utgör ett relativt sett större hot mot den enskildes trygghet, sett i förhållande till annan brottslighet.

Ytterligare skäl som kan anföras för en strängare syn på allvarliga våldsbrott är att sådana brott kan medföra mycket allvarliga psykiska konsekvenser för brottsoffret samt att våldsbrottsligheten också framkallar rädsla och osäkerhet hos en vidare krets personer, vilket inskränker friheten att röra sig fritt i samhället. Rädslan för att drabbas av allvarliga våldsbrott kan dessutom utnyttjas av kriminella grupper för att befästa sin ställning och för att begå utpressningsbrott.

Sammantaget innebär detta att allvarliga våldsbrott bör betraktas som mer förkastliga nu än tidigare och att det därför finns anledning att höja straffen för sådan brottslighet.

Vi har däremot inte funnit underlag för att kunna dra slutsatsen att det begås fler allvarliga våldsbrott i dag än tidigare. Antalet anmälda våldsbrott har visserligen ökat kraftigt under en rad av år, vilket skulle kunna vara en indikation på att våldsbrottsligheten har ökat. Andra sätt att mäta brottsutvecklingen, som t.ex. statistiska undersökningar av utsattheten för brott, ger dock inte något stöd för att det faktiskt begås fler våldsbrott. Det kan därför antas att det ökade antalet anmälda våldsbrott i vart fall delvis beror på en ökad benägenhet att anmäla sådan brottslighet till polisen. Att anmälningsbenägenheten har ökat kan i sin tur förklaras med att våldsbrottsligheten har kommit att uppmärksammas mer under senare år och att acceptansen för våld har minskat i samhället.

Vi har även studerat straffnivåerna för allvarliga våldsbrott i några jämförbara länder. Vår slutsats är att dessa i praktiken inte skiljer sig på ett så avgörande sätt från de straffnivåer som vi har i Sverige att detta i sig är ett skäl för straffskärpning. Vid denna bedömning har vi även tagit hänsyn till att reglerna för villkorlig frigivning i många länder är mer generösa än vad de är i Sverige.

En större spännvidd vid straffmätningen

Straffskalorna för våldsbrott är i allmänhet vida och ger utrymme för att döma ut straff som är förhållandevis stränga. De påföljder som döms ut för allvarliga våldsbrott, liksom för flera andra brotts-

typer, ligger dock i stor utsträckning mycket nära minimum i straffskalan.

Enligt vår bedömning kan det, oberoende av vilken straffnivå som är den riktiga, innebära nackdelar om straffet regelmässigt ligger nära straffskalans minimum. Detta kan tolkas som att domstolen har sett milt på gärningen, trots att brottet i själva verket har bedömts som ett normalfall. Dessutom blir det med en sådan tillämpning svårt att göra skillnad mellan normalfallen och de fall där det har förelegat någon förmildrande omständighet, vilket leder till att det för ett väsentligt allvarigare brott kan dömas ut en påföljd som är bara marginellt strängare än den som döms ut för ett mindre allvarligt brott.

Vår utgångspunkt har varit att försvårande och förmildrande omständigheter ska beaktas mer vid straffmätningen, vilket bör leda till att de straff som döms ut sprids ut bättre över den tillämpliga straffskalan. Detta gäller inte bara för allvarliga våldsbrott, utan generellt för samtliga brottstyper. Det förhållandet att det begås betydligt fler mindre allvarliga brott än brott som är mer allvarliga innebär dock att den nedre delen av straffskalan alltid kommer att utnyttjas i större utsträckning än den övre.

I samband med att vi har övervägt förändringar som syftar till att öka spännvidden vid straffmätningen har vi även övervägt betydelsen av återfall i brott. Vi har därvid funnit att det bör finnas möjlighet att i vissa situationer döma ut ett strängare straff för den som tidigare har gjort sig skyldig till brott. De skäl som enligt vår bedömning talar för en sådan ordning är bl.a. dels att skärpta straff vid återfall i brott förekommer i de flesta rättsordningar och uppfattas som rättvist, dels att det finns ett behov av att kunna visa att samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar allteftersom detta upprepas.

Våra förslag till ändringar i brottsbalken

Mot bakgrund av vad vi nu har anfört föreslår vi ett antal ändringar i brottsbalken.

Straffvärdet för allvarliga våldsbrott

I 29 kap. 1 § BrB föreskrivs att straff ska bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde. Vid bedömningen av straffvärdet ska särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, vad den tilltalade har insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon har haft.

Med straffvärde avses brottets svårhet i förhållande till andra brott, eller med andra ord hur allvarligt brottet är. De skäl som vi har funnit för en skärpt syn på allvarliga våldsbrott kan sammanfattas så att den skada, kränkning eller fara som ett allvarligt våldsbrott innebär bör värderas högre än vad som är fallet i dag. Vi föreslår att detta kommer till uttryck genom att det i ett tillägg till 29 kap. 1 § BrB föreskrivs att det vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person. Ändringen syftar till att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott generellt, men tar särskilt sikte på de brottstyper där straffet i dag ofta bestäms nära straffskalans minimum.

Försvårande och förmildrande omständigheter

I 29 kap. 2 och 3 §§ BrB räknas ett antal omständigheter upp, som särskilt ska beaktas som försvårande respektive förmildrande vid bedömningen av brottets straffvärde. Enligt vad vi har erfarit tillämpas dessa bestämmelser i mycket begränsad omfattning. Ett skäl till detta kan vara att flera av de försvårande och förmildrande omständigheterna är försedda med förstärkningsord, som måste vara uppfyllda för att de ska kunna tillämpas. Vi föreslår att de flesta av förstärkningsorden tas bort eller förändras, så att bestämmelserna blir tillämpliga i större utsträckning och därmed kan få ett ökat genomslag vid straffmätningen.

Brott som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller föregåtts av särskild planering

I 29 kap. 2 § 6 BrB anges att det såsom en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas att brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som har varit

särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade har spelat en betydande roll.

Vi har funnit att denna bestämmelse är väl snävt formulerad och föreslår därför att den utvidgas, så att systematisk och organiserad brottslighet samt brottslighet som har föregåtts av särskild planering generellt sett åsätts ett högre straffvärde än enstaka, helt oplanerade brott. Förslaget innebär att det såsom en försvårande omständighet särskilt ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet har föregåtts av särskild planering.

Straffskalan för grov misshandel

Enligt vår bedömning är grov misshandel det brott för vilket det framstår som mest angeläget att höja straffnivån. Straffskalan för detta brott är mycket vid, fängelse i lägst ett och högst tio år. De straff som döms ut för grov misshandel ligger emellertid till övervägande del i den allra nedersta delen av straffskalan, upp till fängelse i två år.

Enligt vår bedömning kan en större spännvidd vid straffmätningen för grov misshandel åstadkommas om straffskalan delas upp i två, så att det, på motsvarande sätt som när det gäller t.ex. rån och våldtäkt, föreskrivs en särskild straffskala för de allvarligaste fallen av misshandel.

Vi föreslår därför att straffskalan för grov misshandel begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, samtidigt som det införs en ny straffskala, fängelse i lägst fyra och högst tio år, för brott som är att anse som synnerligen grova. Vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är att anse som synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen har orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet.

Straffskalan för utpressning

Straffet för utpressning är fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Under senare tid har uppmärksammats att utpressning är ett brott som ofta begås inom ramen för organiserad brottslighet. Inte sällan förekommer hot om mycket allvarligt våld i samband med sådana utpressningsbrott.

I och med att minimistraflet för utpressning, grovt brott, är så lågt som fängelse i sex månader kan det i vissa fall vara svårt att döma ut straff som speglar utpressningsbrottets allvar. Vi föreslår därför att minimistraflet höjs till fängelse i ett år. Därigenom kommer straffskalan att överensstämma med den som gäller för rån. För att markera vilka typer av utpressningsbrott som ska bedömas som grova föreslår vi att det i bestämmelsen anges att det vid bedömningen av om brottet är att anse som grovt särskilt ska beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.

Återfall i brott

Det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott kan enligt nuvarande lagstiftning få betydelse i tre hänseenden. För det första kan återfallet leda till att den tilltalade döms till en mer ingripande påföljd. Om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse, och har begått det nya brottet under prøvotid efter villkorlig frigivning från fängelsestraffet, innebär återfallet som regel att den villkorligt medgivna friheten ska förklaras förverkad. Slutligen kan rätten, om inte återfallet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, enligt 29 kap. 4 § BrB döma ut ett strängare bötes- eller fängelsestraff än vad som annars hade blivit aktuellt.

Vi har funnit att regleringen i 29 kap. 4 § BrB bör förtydligas, så att den ger tydligare vägledning om i vilka situationer straffet ska skärpas på grund av återfall. Vidare har vi gjort bedömningen att förutsättningarna för återfallsskärpning bör utvidgas, så att möjligheten att döma ut strängare straff vid återfall i brott blir oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad.

Vi föreslår en ordning som innebär att återfall i brott ska leda till strängare straff i följande två situationer

- om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet
- om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade

Utgångspunkten är att straffet alltid ska bli strängare i dessa båda situationer, även om villkorligt medgiven frihet från ett tidigare fängelsestraff förklaras förverkad. Rätten ska dock ta hänsyn till den tid som har förflutit mellan brotten, så att återfallet beaktas i större utsträckning om det har ägt rum kort tid efter det senaste brottet. Om straffskärpning sker ska rätten även se till att det utdömda straffet tillsammans med förverkande av villkorligt medgiven frihet sammantaget inte leder till en oskäligt sträng reaktion.

Åklagarens roll i brottmålsprocessen

För att de ovan beskrivna förslagen till ändringar i brottsbalken ska få genomslag krävs att de försvarande och förmildrande omständigheter som har förelegat vid brottet också förs in och synliggörs i processen. Mot denna bakgrund har vi övervägt om åklagarens roll kan förändras i något hänseende.

I enlighet med vad som anges i våra direktiv har vi övervägt om åklagaren bör åläggas en skyldighet att framställa ett preciserat yrkande om påföljd, som rätten inte får gå utöver. Vi har visserligen kunnat se påtagliga fördelar med en sådan ordning, inte minst när det gäller förutsebarheten för den tilltalade. Ett bindande påföljdsyrkande är emellertid svårt att förena med målsägandens rätt att framställa ett eget påföljdsyrkande i rättegången och kan också leda till komplikationer vid påföljdsfrågans hantering i högre rätt. Vi föreslår därför i stället att åklagaren i brottmål ska åläggas att lämna ett förslag till påföljd, som inte ska vara bindande för rätten i någon riktning.

Förslaget till påföljd ska som huvudregel anges redan i den stämningsansökan som åklagaren ger in till tingsrätten. Om det finns särskilda skäl ska åklagaren dock ha möjlighet att avvakta med förslaget till senare under rättegången. Sådana skäl kan t.ex. vara att det krävs utredning om den tilltalades personliga omständigheter. Det slutgiltiga påföljdsförslaget ska dock alltid ha lämnats före det att parterna slutför sin talan i målet.

En skyldighet för åklagaren att lämna ett förslag till påföljd kan antas leda till att påföljdsfrågan uppmärksammas bättre i brottmålsprocessen samt att straffmätning och påföljdsval sker på ett sätt som är mer tydligt, begripligt och förutsebart både för dem som är parter i rättegången och för allmänheten. Vi föreslår att påföljdsförslaget ska anges i domen så att det kan utgöra en naturlig utgångspunkt för domstolens resonemang i frågor om straffmätning och påföljdsval, vilket i sin tur skapar förutsättningar för tydligare och mer utförliga domskäl i påföljdsdelen.

Vi föreslår att rätten inte ska kunna besluta om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning eller förverkande av egendom som har använts vid brott, utan att det har framställts ett preciserat yrkande om detta. Rätten ska inte heller ha möjlighet att gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Åklagaren ska i stämningsansökan ange de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet. Det ska dock finnas möjlighet för åklagaren att ändra yrkandena eller framställa nya yrkanden senare under rättegången.

Effekten av våra förslag

Våra förslag i detta slutbetänkande bör läsas tillsammans med de förslag som vi har lämnat i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90). Hur stor den sammantagna effekten av förslagen blir är svårt att förutsäga, då den ytterst beror på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen.

Som ett riktmärke har vi angett att förslagen bör leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel, som är det brott för vilket behovet av en höjd straffnivå gör sig särskilt starkt gällande, höjs med omkring en tredjedel. Detta riktmärke ska dock inte gälla generellt, utan det får göras en individuell bedömning i varje enskilt fall. I och med att vi eftersträvar en större spännvidd vid straffmätningen bör skärpningen fördela sig så att den blir större för de allra allvarligaste brotten än för de jämförelsevis mindre allvarliga.

Det förhållandet att återfall som regel ska beaktas vid straffmätningen även när villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad kan antas leda till att straffen i många fall blir längre för dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

Ekonomiska konsekvenser av förslagen

Om de förslag som vi lämnar genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten.

Förslagen till skärpta straff för allvarliga våldsbrott och förändringarna i regleringen om återfall i brott syftar till att det i vissa fall ska dömas ut längre fängelsestraff än i dag. Längre fängelsestraff leder till ökade kostnader för Kriminalvården. Vi har, utifrån nuvarande förhållanden, beräknat kostnadsökningen till knappt 500 miljoner kr per år.

En skyldighet för åklagaren att ange ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet kan antas leda till ökade kostnader för Åklagarmyndigheten. Dessa kostnader kan beräknas till i genomsnitt fem miljoner kr per år, där kostnaden kan förväntas bli högre inledningsvis för att därefter sjunka något.

De föreslagna förändringarna kan inte genomföras utan betydande ekonomiska tillskott till framför allt Kriminalvården. Enligt vår bedömning bör dessa tillskott finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet såsom en följd av aviserade satsningar på kriminalpolitikens område.

Ikraftträdande

Vi bedömer att de nya bestämmelserna kan träda i kraft tidigast den 1 juli 2010. Vi föreslår därför detta datum för ikraftträdande.

Författningsförslag

1 Förslag till ändring i rättegångsbalken

Härigenom föreskrivs att 30 kap. 3 och 5 §§, 45 kap. 4 och 5 §§, 46 kap. 10 § samt 47 kap. 2 § rättegångsbalken ska ha följande lydelse.

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

30 kap.

3 §

Dom må ej avse annan gärning än den, för vilken talan om ansvar i behörig ordning förts eller fråga om ansvar eljest enligt lag må av rätten upptagas. Ej vare rätten bunden av yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum.

En dom får inte avse annan gärning än den, för vilken talan om ansvar har förts i behörig ordning eller fråga om ansvar annars enligt lag får tas upp av rätten. Rätten är inte bunden av yrkande beträffande brottets rättsliga beteckning eller tillämpligt lagrum.

Ett beslut om särskild rättsverkan av brott får inte meddelas utan yrkande. Rätten får i fråga om sådan rättsverkan inte heller gå utöver vad som har yrkats.

Utan hinder av vad som föreskrivs i andra stycket får rätten ålägga den som döms för brott att betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond.

5 §¹

<p>En dom <i>skall</i> avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande, 2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare, 3. domslutet, 4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundats på, och 5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet. <p>En högre rätts dom <i>skall</i> i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom.</p> <p>Om en part har rätt att överklaga, <i>skall</i> det i domen anges vad han i så fall <i>skall</i> iaktta.</p>	<p>En dom <i>ska</i> avfattas skriftligen och i skilda avdelningar ange</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. domens meddelande, 2. parterna och den tilltalades biträden och försvarare, 3. domslutet, 4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundats på <i>samt åklagarens förslag till påföljd för brottet</i>, och 5. vad som är bevisat i målet. <p>En högre rätts dom <i>ska</i> i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom.</p> <p>Om en part har rätt att överklaga, <i>ska</i> det i domen anges vad han <i>eller hon</i> i så fall <i>ska</i> iaktta.</p>
---	--

45 kap.

4 §²

<p>I stämningsansökan <i>skall</i> åklagaren uppge:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. den tilltalade, 2. målsäganden, om någon sådan finns, 3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som behövs för dess kännetecknande, samt de bestämmelser, som är tillämpliga, 4. de bevis som åberopas och vad som <i>skall</i> styrkas med varje bevis, samt 5. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte be- 	<p>I stämningsansökan <i>ska</i> åklagaren uppge:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. den tilltalade, 2. målsäganden, om någon sådan finns, 3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter, som behövs för dess kännetecknande, samt de bestämmelser, som är tillämpliga, 4. <i>sitt förslag till påföljd för brottet</i>, 5. <i>de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som åklagaren vill framställa</i>, 6. de bevis som åberopas och vad som <i>ska</i> styrkas med varje bevis, samt 7. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte be-
--	---

¹ Senaste lydelse SFS 1994:1034.² I dess lydelse enligt SFS 2005:683, som träder i kraft den 1 november 2008, se SFS 2007:636.

hörigheten framgår på annat sätt.

Vill åklagaren i samband att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, *skall* i ansökan lämnas uppgift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis.

Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *skall* åklagaren ange detta i stämningansökan. Uppgift *skall* dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

Har åklagaren några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör dessa anges i stämningansökan.

Ansökan *skall* vara under-tecknad av åklagaren.

Väckt åtal *må icke* ändras. Åklagaren *ä*ge dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.

Åklagaren eller målsäganden

hörigheten framgår på annat sätt.

Om det finns särskilda skäl får åklagaren i ansökan, i stället för att lämna sitt förslag till påföljd för brottet enligt första stycket 4, ange att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången.

Vill åklagaren i samband att åtalet väcks även väcka talan om enskilt anspråk enligt 22 kap. 2 §, *ska* i ansökan lämnas uppgift om anspråket och de omständigheter som det grundas på samt de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis.

Om den tilltalade är eller har varit anhållen eller häktad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, *ska* åklagaren ange detta i stämningansökan. Uppgift *ska* dessutom lämnas om tiden för frihetsberövandet.

Har åklagaren några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa anges i stämningansökan.

Ansökan *ska* vara under-tecknad av åklagaren.

5 §³

Väckt åtal *får inte* ändras. Åklagaren *får* dock mot samme tilltalade utvidga åtalet att avse annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt.

Åklagaren eller målsäganden

³ Senaste lydelse SFS 1969:588.

må ock, sedan åtal väckts, utan stämning mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.

Såsom ändring av åtal anses *icke*, att åklagaren beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum än *i stämningen uppgivits* eller ny omständighet till stöd för åtalet.

får också, sedan åtal väckts, utan stämning mot den tilltalade väcka talan om enskilt anspråk på grund av brottet, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Motsvarande gäller, när anspråket övertagits av annan.

Som ändring av åtal anses *inte* att åklagaren

1. beträffande samma gärning inskränker sin talan eller åberopar annat lagrum än *det som uppgetts i stämningsansökan* eller ny omständighet till stöd för åtalet,

2. *ändrar sitt förslag till påföljd, eller*

3. *ändrar eller framställer ett nytt yrkande om särskild rättsverkan av brott.*

46 kap.

10 §⁴

Sedan bevisningen har lagts fram får parterna hålla slutanförenden.

Sedan bevisningen har lagts fram får parterna hålla slutanförenden. *En åklagare som inte redan tidigare har lämnat sitt förslag till påföljd för brottet ska göra detta innan han eller hon håller sitt slutanförende.*

47 kap.

2 §⁵

En ansökan om stämning *skall* innehålla uppgifter om

1. den tilltalade,
2. den brottsliga gärningen med *angivande av* tid och plats för dess förövande och de övriga

En ansökan om stämning *ska* innehålla uppgifter om

2. den brottsliga gärningen med *uppgift om* tid och plats för dess förövande och de övriga

⁴ I dess lydelse enligt SFS 2005:683, som träder i kraft den 1 november 2008, se SFS 2007:636.

⁵ Senaste lydelse SFS 1987:747.

omständigheter, som *erfordras* för dess kännetecknande, samt *det eller de lagrum*, som är tillämpliga,

3. det enskilda anspråk, som målsäganden vill framställa samt en utförlig redogörelse för de omständigheter som åberopas till grund för anspråket,

4. de bevis som åberopas och vad som *skall* styrkas med varje bevis, samt

5. *sådana* omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår *av vad som anförs i övrigt*.

Har målsäganden några önskemål om hur målet *skall* handläggas, bör *han ange* dessa i ansökningen.

Ansökningen *skall* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans ombud.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *skall* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

omständigheter, som *behövs* för dess kännetecknande, samt *de bestämmelser*, som är tillämpliga,

4. *de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som målsäganden vill framställa*,

5. de bevis som åberopas och vad som *ska* styrkas med varje bevis, samt

6. *de* omständigheter som gör rätten behörig, om inte behörigheten framgår *på annat sätt*.

Har målsäganden några önskemål om hur målet *ska* handläggas, bör dessa *anges* i ansökningen.

Ansökningen *ska* vara egenhändigt undertecknad av målsäganden eller hans *eller hennes* ombud.

Är brottet sådant att målsäganden får väcka åtal endast om åklagaren beslutat att inte åtala, *ska* tillsammans med ansökningen ges in intyg om att ett sådant beslut meddelats. De skriftliga bevis som åberopas bör också ges in tillsammans med ansökningen.

1. Denna lag träder i kraft den 1 juli 2010.

2. Äldre bestämmelser gäller om åtal har väckts före ikraftträdandet.

2 Förslag till ändring i brottsbalken

Härigenom föreskrivs att 3 kap. 6 §, 9 kap. 4 §, samt 29 kap. 1, 2, 3 och 4 §§ brottsbalken ska ha följande lydelse,

Nuvarande lydelse

Föreslagen lydelse

3 kap.

6 §⁶

Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, *skall* för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst *tio* år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt *skall* särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller *eljest* visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Är brott som i 5 § sägs att anse som grovt, *ska* för grov misshandel dömas till fängelse, lägst ett och högst *sex* år.

Vid bedömande huruvida brottet är grovt *ska* särskilt beaktas, om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller *annars* visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Är brott som avses i första stycket att anse som synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid denna bedömning ska särskilt beaktas om gärningen orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador eller om gärningsmannen annars visat synnerligen stor hänsynslöshet.

9 kap.

4 §

Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och

Den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet, som innebär vinning för gärningsmannen och

⁶ Senaste lydelse SFS 1988:2.

skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, *dömes*, om *ej* brottet är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, *dömes* till fängelse, lägst *sex månader* och högst sex år.

skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, *döms*, om brottet *inte* är att anse såsom rån eller grovt rån, för utpressning till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter.

Är brottet grovt, *döms* till fängelse, lägst *ett* och högst sex år. *Vid bedömande huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.*

29 kap.

1 §⁷

Straff *skall*, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet *skall särskilt* beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Straff *ska*, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

Vid bedömningen av straffvärdet *ska* beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han *eller hon* haft. *Därvid ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.*

⁷ Senaste lydelse SFS 1988:942.

2 §⁸

Såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *skall*, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas

1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få *betydligt* allvarigare följder än det faktiskt fått,

2. om den tilltalade visat *särskild* hänsynslöshet,

3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller *särskilda* svårigheter att värja sig,

4. om den tilltalade *grovt* utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,

5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom *allvarligt* tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,

6. om brottet utgjort ett led i en *brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll*,

7. om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet, eller

8. om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

Såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet *ska*, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt beaktas

1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få allvarigare följder än det faktiskt fått,

2. om den tilltalade visat *stor* hänsynslöshet,

3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller svårigheter att värja sig,

4. om den tilltalade utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,

5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,

6. om brottet utgjort ett led i en *brottslighet som utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet föregåtts av särskild planering*,

⁸ Senaste lydelse SFS 2003:408.

3 §⁹

Såsom förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet ska, vid sidan av vad som är föreskrivet för vissa fall, särskilt beaktas

1. om brottet föranletts av någon annans *grovt* kränkande beteende,

2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft *starkt* nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft *starkt* nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes *uppenbart* bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

4. om brottet föranletts av stark mänsklig medkänsla eller

5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

Om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får dömas till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet.

1. om brottet föranletts av någon annans *uppenbart* kränkande beteende,

2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller av någon annan orsak haft nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,

3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,

4 §¹⁰

Vid straffmätningen *skall* rätten, om *förhållandet inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet*, utöver brottets straffvärde, i *skälig utsträckning ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Härvid skall*

Vid straffmätningen *ska* rätten, utöver brottets straffvärde, *beakta*

1. om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller

2. om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brotts-

⁹ Senaste lydelse SFS 2008:320.

¹⁰ Senaste lydelse SFS 1988:942.

*särskilt beaktas vilken omfattning ligheten är likartade.
den tidigare brottsligheten haft,
vilken tid som förflutit mellan
brotten samt huruvida den tidi-
gare och den nya brottsligheten är
likartade eller brottsligheten i båda
fallen är särskilt allvarlig.*

*Vid tillämpning av första
stycket ska rätten ta hänsyn till
den tid som har förflutit mellan
brotten samt även se till att den
samlade reaktionen på brottet inte
blir oskäligt sträng i förhållande
till brottets straffvärde.*

Denna lag träder i kraft den 1 juli 2010.

1 Uppdraget och dess genomförande

1.1 Uppdraget

1.1.1 Utredningens ursprungliga direktiv

Utredningens ursprungliga direktiv beslutades av regeringen den 29 mars 2007 (dir. 2007:48). Direktiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som bilaga 1.

Enligt direktiven är utredningens huvuduppgift att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Utredningen ska därvid analysera de allmänna bestämmelserna om straffmätning i 29 kap. BrB och överväga behovet av förändringar, särskilt i fråga om bestämning av brotts straffvärde. Det står utredningen fritt att föreslå en förändring av straffskalan för något särskilt brott eller en förändring av de omständigheter som för respektive brottskategori ska beaktas vid bedömningen till vilken svårhetsgrad brottet ska hänföras. För brottstyper där omständigheter av detta slag inte anges i straffbestämmelserna får utredningen överväga att föreslå sådana. Det ingår dock inte i uppdraget att göra en generell översyn av straffskalorna.

I uppdraget ingår också att överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Förändringar som innebär att sådana omständigheter ska beaktas i större utsträckning ska övervägas. I det sammanhanget ska utredningen också överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Utredningen ska dessutom överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning och förverkande, kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, i syfte

att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen. En förändring som därvid ska prövas är att förändra åklagarens roll, t.ex. genom att ålägga åklagaren att framställa preciserade yrkanden i dessa frågor.

Utredningen ska vid sina överväganden och vid utformningen av sina förslag beakta principerna om proportionalitet och ekvivalens samt kraven på legalitet, förutsebarhet och enhetlig rättstillämpning. De regler som föreslås ska vara tydliga, väl avgränsade och lätta att tillämpa.

1.1.2 Utredningens tilläggsdirektiv

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 4 oktober 2007 (dir. 2007:137) fick utredningen i uppdrag att med förtur i ett delbetänkande se över straffskalan för mord, i syfte att skapa utrymme för en mer nyanserad straffmätning och därigenom också en höjd straffnivå för detta brott. Samtidigt förlängdes tiden för redovisning av utredningens uppdrag i övrigt till den 31 juli 2008. Tilläggsdirektiven i dess helhet finns fogade till betänkandet som bilaga 2.

Genom tilläggsdirektiv som beslutades den 12 juni 2008 (dir. 2008:78) förlängdes tiden för slutredovisning av uppdraget till den 30 september 2008.

1.2 Uppdragets genomförande

1.2.1 Utredningsarbetet

Det egentliga utredningsarbetet påbörjades i maj 2007. Utredningen arbetade inledningsvis med att studera och överväga mer övergripande frågor om straffmätning för allvarliga våldsbrott. Därefter aktualiserades frågan om tilläggsdirektiv (dir. 2007:137), vilket innebär att arbetet helt kom att inriktas på de frågor som omfattas av dessa. Sedan delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) överlämnades har utredningsarbetet fortsatt med avseende på de övriga frågor som omfattas av uppdraget.

Inom ramen för utredningsarbetet har utredningen (huvudsakligen utredaren och sekreteraren) sammanträffat med företrädare för Brottsförebyggande rådet (Brå), Barnombudsmannen (BO), Ombudsmannen mot diskriminering på grund av sexuell läggning (HomO), Ombudsmannen mot etnisk diskriminering (DO), Polis-

högskolan i Solna, Kriminalvården, Rikspolisstyrelsen och Rikskriminalpolisen samt Sveriges Kvinnoorganisationers Riksförbund (SKR). Utredningen har också sammanträffat med Jerzy Sarnecki, professor i allmän kriminologi vid Stockholms universitet. Vidare har utredaren och sekreteraren haft ett möte med ett antal åklagare från åklagarkamrarna i Göteborg samt medverkat vid ett chefsdomarmöte för domare inom hovrättsområdet för Hovrätten för Västra Sverige. Utredningen har samrått med Stalkningsutredningen (Ju 2006:09) och Utredningen om förtroende och kvalitet i domstolarna (Ju 2007:08).

Utredningen har inhämtat ett utlåtande av hovrättslagmannen Martin Borgeke och docenten Magnus Ulväng angående betydelsen i straffmätningshänseende av flerfaldig brottslighet och återfall i brott. Utlåtandet finns fogat till betänkandet som bilaga 6.

Brå har bistått utredningen med de statistiska uppgifter som har legat till grund för beskrivningen av brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär i kapitel 4.

Utredningen har haft elva sammanträden med experterna, varav två tvådagarssammanträden i internatform.

1.2.2 Delbetänkandet Straffskalan för mord

Den 5 december 2007 överlämnade utredningen delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) till justitieministern. I betänkandet föreslås att straffskalan för mord enligt 3 kap. 1 § BrB, som i dag är fängelse i tio år eller på livstid, ska utvidgas till att omfatta fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid. I delbetänkandet föreslås också att övriga straffskalor som innefattar fängelse på livstid ska utvidgas, så att det högsta tidsbestämda straff som kan dömas ut blir fängelse i 18 år. Detta gäller dock inte med avseende på de brott som endast kan begås då Sverige är i krig eller andra sådana utomordentliga förhållanden råder. Beträffande dessa brott föreslås ingen förändring. Vidare föreslås vissa ändringar i 26 kap. BrB. Dessa innebär bl.a. att högre tidsbestämda straff än fängelse i 18 år aldrig kan dömas ut, även om det är fråga om flerfaldig brottslighet eller återfall i brott. Slutligen föreslås en ändring i 29 kap. 7 § andra stycket BrB, innebärande att det strängaste straff som kan dömas ut för ett brott som någon har begått innan han eller hon fyllt 21 år ska vara fängelse i 14 år.

De nya bestämmelserna föreslås träda i kraft den 1 januari 2009 och, utom såvitt avser ändringen i 29 kap. 7 § BrB, tillämpas även i fråga om brott som har begåtts före ikraftträdandet.

1.2.3 Slutbetänkandet

I detta slutbetänkande behandlar vi övriga frågor som omfattas av uppdraget. Vi föreslår, i enlighet med vad som närmare utvecklas i betänkandet, förändringar både i brottsbalken och i rättegångsbalken, i syfte att uppnå bl.a. att en skärpt syn på allvarliga våldsbrott markeras vid straffmätningen. Med hänsyn till den relativt korta utredningstiden och till intresset av att en reform ska kunna genomföras inom rimlig tid, har vi valt att begränsa våra förslag till de ändringar som vi bedömer vara mest angelägna och ändamålsenliga. I vissa hänseenden har vi därför valt att i stället för att lägga fram konkreta förslag peka på behovet av förändring.

1.3 Avgränsningar m.m.

1.3.1 Allmänt om inriktningen på vårt arbete

Som nämnts inledningsvis, och som framgår av direktiven, är vår huvuduppgift att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Härutöver ska vi överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen för brott i allmänhet när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter samt överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott kan ges en ökad uppmärksamhet i brottmålsprocessen.

I direktiven hänvisas, när det gäller behovet av en översyn, till att samhällsutvecklingen medför förändringar i synen på olika brottsstraffvärde. Straffmätningen ska enligt direktiven spegla hur klandervärda olika brott är. Vi uppfattar detta så att översynen i första hand ska ta sin utgångspunkt i hur olika brott bör värderas när det gäller deras svårhet och farlighet sett i ett övergripande perspektiv. Vi har därför, i enlighet med vad som anges i våra direktiv, inhämtat underlag för våra överväganden främst från de grundläggande principer och funktioner på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar. Såsom framgår närmare av kapitel 4-6 har vi därutöver tagit

del av statistiska och andra uppgifter såvitt avser brottsutvecklingen och nuvarande straffnivåer för allvarliga våldsbrott samt hämtat in viss information om innehållet i utländsk rätt.

I direktiven anges inte något om vilka faktiska effekter, varken såvitt avser brottsligheten eller i övrigt, som översynen förväntas resultera i. Den övergripande målsättningen för kriminalpolitiken är att minska brottsligheten och öka människors trygghet. Detta innebär att allt arbete på straffrättens område bör ske med denna målsättning. Det är emellertid, som vi kommer att utveckla närmare i kapitel 7, mycket svårt att dra några säkra slutsatser om hur en ändring av straffnivån kan inverka på brottsligheten i samhället. Med hänsyn till detta och till utformningen av våra direktiv ser vi det inte som vår uppgift att i första hand söka efter lösningar som kan leda till mätbara resultat från ett brottspreventivt perspektiv eller att i övrigt uppnå effektivitetsvinster inom brottsbekämpningen. I stället tar våra överväganden sin utgångspunkt i straffets funktion att kommunicera hur allvarligt samhället ser på olika brottsliga gärningar.

1.3.2 Begreppet allvarliga våldsbrott

Åklagarmyndigheten har på regeringens uppdrag kartlagt domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om följande brott, som samtliga regleras i brottsbalken: misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot (även grovt brott), rån samt grovt rån.¹

Enligt våra direktiv ska vi uppmärksamma de brott som omfattas av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering men också andra brott som ”innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet”. Det är alltså med avseende på sådan brottslighet som utredningen ska överväga och föreslå förändringar, i syfte att åstadkomma en skärpt syn. I direktiven används begreppet ”allvarliga våldsbrott” för att beteckna sådan brottslighet som nu avses. Det finns skäl att närmare överväga vilka brott som kan tänkas innefattas i detta begrepp.

Utöver de brottstyper som omfattas av påföljdsinventeringen finns ytterligare ett stort antal brottstyper, främst i brottsbalken, som kan sägas innefatta allvarliga former av angrepp på enskildas

¹ Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007. En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.

fysiska integritet. Detta innebär att begreppet allvarliga våldsbrott kan ges en förhållandevis vidsträckt definition. Samtidigt bör beaktas att många av de straffbestämmelser som omfattas också har andra skyddsintressen än skyddet av den enskildes fysiska integritet samt att de övriga skyddsintressena påverkar straffnivån i olika grad.

Nedan följer en genomgång av vilka brott som enligt vår bedömning kan falla inom direktivens definition av allvarliga våldsbrott. Denna uppräkningslista ska inte ses uttömmande, och det kan alltså inte uteslutas att fler brott än de uppräknade kan komma att beröras av de förslag som vi lämnar. Samtidigt måste också beaktas att det inom de uppräknade brottskategorierna förekommer gärningar som inte innefattar allvarliga angrepp på enskildas fysiska integritet, och som därför inte bör betraktas som allvarliga våldsbrott i den mening som anges i direktiven.

Brott mot liv och hälsa

De mest centrala bestämmelserna om allvarliga våldsbrott återfinns 3 kap. BrB som reglerar brotten mot liv och hälsa. Dessa är mord (1 §), dråp (2 §), barnadråp (3 §), misshandel (5 §) samt grov misshandel (6 §). I kapitlet regleras också några brott, bl.a. vållande till annans död (7 §), vilka endast kräver oaktsamhet för straffbarhet. Dessa är knappast att hänföra till de allvarliga våldsbrotten när de begås ensamma, men kan ingå som ett led av sådan brottslighet när de begås i samband med ett uppsåtligt brott.

Brotten mot liv och hälsa utgör de vanligaste av de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 9 000 personer för mord, dråp, misshandel eller grov misshandel som huvudbrott, varav misshandel var den dominerande brottsrubriceringen med knappt 8 000 dömda personer.

Brott mot frihet och frid

I 4 kap. BrB regleras brotten mot frihet och frid. Flera av dessa kan anses vara sådana att de innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet, nämligen människorov (1 §), människohandel (1 a §), olaga frihetsberövande (2 §), olaga tvång (4 §), grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning (4 a §) samt olaga hot (5 §). År 2007 dömdes drygt 1 700 personer för något av de nu

uppräknade brotten som huvudbrott. Av dessa var brottsrubriceringen olaga hot vanligast med drygt 1 200 domar följt av fridskränkningensbrotten för vilka drygt 400 personer dömdes.

Sexualbrott

I 6 kap. BrB finns bestämmelser om sexualbrott. Syftet med dessa är att skydda den sexuella integriteten. Det kan med fog hävdas att samtliga brott som riktar sig mot någons sexuella integritet i någon mening också innefattar allvarliga angrepp på enskildas fysiska integritet. Till de allvarliga våldsbrotten bör dock endast hänföras gärningar som mera typiskt begås med användande av våld eller hot om våld. Av sexualbrotten torde följande brott vara av sådant slag, nämligen våldtäkt och grov våldtäkt (1 §), sexuellt tvång och grovt sexuellt tvång (2 §), våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn (4 §), sexuellt utnyttjande av barn (5 §) samt sexuellt övergrepp mot barn och grovt sexuellt övergrepp mot barn (6 §). År 2007 dömdes drygt 450 personer för något av de uppräknade brotten såsom huvudbrott, varav drygt 200 avsåg våldtäkt och grov våldtäkt samt knappt 150 våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn.

Förmögenhetsbrott

Av brotten enligt 8 kap. BrB, om stöld, rån och andra tillgreppsbrott, bör rån (5 §) och grovt rån (6 §) vara att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 800 personer för rån som huvudbrott och drygt 60 personer för grovt rån som huvudbrott. I 9 kap. BrB, om bedrägeri och annan oredlighet, föreskrivs straffansvar för bl.a. utpressning (4 §). Även detta brott, som begås med användning av olaga tvång, bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes knappt 80 personer för utpressning som huvudbrott.

Allmänfarliga brott

I 13 kap. BrB regleras de allmänfarliga brotten. Flertalet av dessa avser mycket allvarliga brott som kan medföra stor fara för människoliv. Två av brotten innefattar moment som innebär att våld eller hot om våld riktas direkt mot människor, nämligen kapning (5 a §) och

flygplatssabotage (5 b §). Dessa bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten.

Övriga brott i kapitlet är sådana att det är tillräckligt att fara för liv eller hälsa uppkommer. Att människor ska komma till skada behöver alltså inte omfattas av gärningsmannens uppsåt. Dessa bör därför inte typiskt sett anses utgöra allvarliga våldsbrott i och för sig.

År 2007 dömdes en person för kapning som huvudbrott.

Brott mot allmän ordning

I 16 kap. BrB finns bestämmelser om brott mot allmän ordning. Ett par av dessa avser uppsåtliga gärningar som innefattar våld eller hot om våld av sådant slag att de bör hänföras till de allvarliga våldsbrotten. Dessa är våldsamt upplopp (2 §) och myteri (6 §). År 2007 dömdes fem personer för våldsamt upplopp som huvudbrott.

Brott mot allmän verksamhet

I 17 kap. BrB regleras brotten mot allmän verksamhet m.m. Två av dessa brott avser uppsåtliga gärningar som innefattar våld eller hot om våld, nämligen våld eller hot mot tjänsteman (1 §) och övergrepp i rättssak (10 §)². Detta är förhållandevis vanliga brott. År 2007 dömdes drygt 2 300 personer för våld eller hot mot tjänsteman som huvudbrott och drygt 400 personer för övergrepp i rättssak som huvudbrott.

Högmålsbrott och brott mot rikets säkerhet

I 18 och 19 kap. BrB finns bestämmelser om högmålsbrott respektive brott mot rikets säkerhet. Det primära skyddsintresset är att värna om rikets styresskick och oberoende. Flera av straffbestämmelserna i kapitlet avser gärningar som i förlängningen kan innebära att riket med våldsamma medel omstörtas eller läggs under främmande makt. Straffbestämmelserna är emellertid så utformade att straffansvar inträder utan att något våld behöver ha utövats. Med hänsyn härtill

² Här bortses från våldsamt motstånd, 17 kap. 4 § BrB, som är subsidiärt till våld eller hot mot tjänsteman och som avser fall där våldet är mindre allvarligt.

bör brotten enligt dessa kapitel inte hänföras till de allvarliga våldsbrotten.

Folkrättsbrott

I 22 kap. 6 § BrB föreskrivs straffansvar för folkrättsbrott. Den brottsliga gärningen består i svåra överträdelser av den internationella humanitära rätten i väpnade konflikter. Många av de gärningar som i praktiken kan komma i fråga för straffansvar torde avse utövande av grovt våld mot personer på ett sätt som strider mot vad som är tillåtet enligt folkrätten. Folkrättsbrottet bör därför räknas till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes inte någon för folkrättsbrott som huvudbrott.

Brott utanför brottsbalken

Även utanför brottsbalken finns straffbestämmelser som avser allvarliga våldsbrott. Lagen (1964:169) om straff för folkmord och lagen (2003:148) om straff för terroristbrott är båda uppbyggda på det sättet att när vissa redan kriminaliserade gärningar begås under vissa närmare angivna förutsättningar och med viss avsikt döms i stället för folkmord respektive terroristbrott, varvid brottet är att betrakta som allvarligare än annars. Bland de brott som sålunda kan kvalificeras enligt de båda lagarna ingår såväl mord och dråp som andra allvarliga angrepp på person. Både folkmord och terroristbrott är därför att hänföra till de allvarliga våldsbrotten. År 2007 dömdes inte någon för något av dessa brott som huvudbrott.

I lagen (1982:316) med förbud mot könsstympning av kvinnor föreskrivs straffansvar för ingrepp i de kvinnliga yttre könsorganen i syfte att stympa dessa eller åstadkomma andra bestående förändringar av dem. Detta brott måste i hög i grad anses innefatta ett allvarligt angrepp på den enskildes fysiska integritet och bör därför anses utgöra ett allvarligt våldsbrott.

Sammanfattande bedömning

Som framgår av genomgången finns ett stort antal straffbestämmelser som helt eller delvis avser gärningar som innefattar allvarliga former av angrepp på enskildas fysiska integritet. Begreppet allvarliga våldsbrotten

brott får med denna definition en ganska vidsträckt innebörd. Vi ser inget hinder mot detta, utan avser att använda begreppet med den innebörd som vi nu har redogjort för.

Vi tolkar emellertid inte våra direktiv så att det ingår i vårt uppdrag att särskilt överväga hur straffmätning bör ske med avseende på samtliga de uppräknade brottstyperna var för sig. Även om vi alltså använder en bred definition av begreppet allvarliga våldsbrott, utgår vi vid våra överväganden från de typer av våldsbrott som är vanligast förekommande och beträffande vilka vi bedömer att behovet av en reform är som störst. I och med att vi i första hand överväger generella ändringar av regelverket, får emellertid en del av våra förslag betydelse för samtliga gärningar som faller inom begreppet allvarliga våldsbrott.

Regeringen har i juli 2008 tillsatt en särskild utredare med uppdrag att utvärdera den reform av bestämmelserna om sexualbrott som genomfördes 2005³ (dir. 2008:94). Mot bakgrund härav har vi dragit slutsatsen att frågor om straffmätning för sexualbrott i första hand bör behandlas inom ramen för den översynen. Även om våra förslag i enlighet med vad nyss sagts även tar sikte på denna typ av allvarliga våldsbrott, har vi alltså valt att inte närmare gå in på behovet av att vid straffmätningen markera en skärpt syn på just sexualbrott.

1.3.3 Övriga avgränsningsfrågor

Val av påföljd

Av bestämmelserna i 30 kap. BrB följer att för brott där påföljden inte kan stanna vid böter kan, under vissa förutsättningar, i stället för fängelse vissa andra påföljder och påföljdscombinationer dömas ut, bl.a. villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst. Sådana alternativ till fängelse tillämpas främst i fall där ett fängelsestraff om högst ett år annars hade dömts ut.

Såsom vi uppfattar våra direktiv ingår inte i uppdraget att föreslå ändringar av möjligheterna att använda dessa alternativa påföljder eller deras innehåll. Däremot framgår av direktiven att utredningen ska analysera och redogöra för konsekvenserna av sina förslag i olika hänseenden samt att denna analys kan komma att utgöra ett

³ Se prop. 2004/05:45, SFS 2005:90.

viktigt underlag för kommande överväganden om en översyn av andra delar av påföljdssystemet.

Detta innebär att våra överväganden och förslag inriktas på straffmätningen i egentlig mening, dvs. bedömningen av hur strängt straff mätt i antal månader eller år fängelse som brottsligheten i ett visst fall bör föranleda. Våra överväganden omfattar alltså inte de regler som styr i vilken utsträckning eller på vilket sätt fängelsestraffet kan bytas ut mot någon annan påföljd eller påföljds kombination.

Unga lagöverträdare

Om någon har begått brott före 21 års ålder ska enligt 29 kap. 7 § BrB hans eller hennes ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. I ett sådant fall får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Vidare finns i 32 kap. BrB bestämmelser om särskilda påföljder som kan ådömas unga lagöverträdare, nämligen ungdomsvård, ungdomstjänst och slutna ungdomsvård.

Påföljdssystemet för unga lagöverträdare har relativt nyligen setts över och reformerats.⁴ Med hänsyn till detta, och då direktiven inte innehåller några anvisningar i denna del, gör vi bedömningen att det inte ingår i vårt uppdrag att redovisa några särskilda överväganden när det gäller hur unga lagöverträdares brottslighet bör bemötas. Detta utesluter inte att de förslag som vi lägger fram kan få betydelse även för den som har begått brott före 21 års ålder. Straffmätningen för unga lagöverträdare utgår nämligen ofta från en bedömning av vilket straff som hade mätts ut för en vuxen lagöverträdare, varefter detta minskas med en viss kvotdel. Detta innebär att en generell höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott, åtminstone i vissa fall, får genomslag också för unga lagöverträdare.

Psykiskt störda lagöverträdare

En del av de personer som lagförs för allvarliga våldsbrott bedöms ha begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning. Enligt 30 kap. 6 § BrB ska i så fall i första hand dömas till annan påföljd än fängelse. Under vissa förutsättningar kan rätten i stället med stöd av 31 kap. 3 § BrB överlämna den tilltalade till rättspsykiatrisk vård. Detta sker i 300-400 fall per år.

⁴ Prop. 2005/2006:165, SFS 2006:891.

Frågor om påföljder för psykiskt störda lagöverträdare har varit föremål för övervägande vid flera tillfällen under senare år⁵ och bestämmelsen i 30 kap. 6 § BrB ändrades så sent som den 1 juli 2008⁶. Mot denna bakgrund anser vi att frågor om påföljder för psykiskt störda lagöverträdare faller utanför vårt uppdrag. Någon annan slutsats kan inte heller dras av innehållet i direktiven. Däremot är det ofrånkomligt att vi i viss utsträckning kommer in på frågan hur psykisk störning hos gärningsmannen bör påverka brottslighetens straffvärde enligt 29 kap. 3 § 2 BrB.

⁵ Se bl.a. SOU 2002:3 och Ds 2007:5.

⁶ Prop. 2007/08:97, SFS 2008:320.

2 Nuvarande ordning

2.1 Inledning

I detta kapitel beskriver vi inledningsvis kort hur strafflagstiftningen har vuxit fram i svensk rätt. Därefter redogör vi för gällande rätt såvitt avser straffskalorna för allvarliga våldsbrott, bestämmelser om straffmätning och påföljdsval, regleringen kring verkställighet av fängelsestraff samt de processrättsliga bestämmelser som reglerar rättegången i brottmål.

2.2 Straffsystemet i historiskt perspektiv

2.2.1 Kort historisk tillbakablick¹

Under äldre tid byggde den svenska strafflagstiftningen till stor del på avskräckningsteorin och vedergällningstanken. Straffet verkade genom att avskräcka människor från att begå brott och de som trots allt bröt mot lagen fick sona brotten genom dödsstraff, kroppsstraff, arbetsstraff eller böter. Fängelse hade ännu inte introducerats som påföljdsform, annat än i form av arbete på fästning och fängelse vid vatten och bröd. Sistnämnda straff betraktades inte i första hand som ett frihetsstraff, utan som ett svältstraff avsett att orsaka kroppsligt lidande. Det fanns inte några straffskalor utsatta i lagen, utan det överlämnades helt åt den enskilde domaren att bestämma böternas storlek eller arbetsstraffets längd.

Frihetsstraff i egentlig mening började användas under 1570-talet, då Johan III genom nåd började omvandla dödsstraff till livstids fängelse. Under 1600-talet var det vanligt förekommande att de

¹ Innehållet i avsnittet är huvudsakligen hämtat från Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:14), s. 23 ff., artikeln Straffets grunder – historisk bakgrund av Erland Aspelin, publicerad i Svensk Juristtidning 1999 s. 108 samt Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III.

nyinrättade hovrätterna genom s.k. leutation omvandlade dödsstraff till kroppsstraff följt av frihetsstraff i form av arbete på fästning. Fästningsarbete kunde dömas ut på viss tid, på livstid eller ”på behaglig tid”. Det sistnämnda innebar att den dömda hölls frihetsberövad till dess att han eller hon visat tillräcklig förbättring för att kunna försättas på fri fot. Straffarbete på viss tid bestämdes enligt praxis till ett visst antal hela år, vanligen från ett till sju år. Längre fram, troligen i slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet, ändrades praxis så att fästningsarbete på viss tid dömdes ut från ett till tio år.

Under 1700-talet förändrades synen på straff i Europa. Upplysningsfilosoferna vände sig emot de grymma kropps- och skamstraffen och förespråkade i stället frihetsstraff och böter. Successivt tillkom den klassiska straffrättsskolan, som främst betonade legalitets- och proportionalitetsprinciperna vid fastställande av straffsatser och vid straffmätning. Straffen skulle vara lagligt grundande, förutsebara och stå i proportion till de begångna brotten. Straff ansågs motiverat främst av allmänpreventiva skäl; genom att den som begått ett brott straffades skulle andra avskräckas från att begå samma typ av gärning.

De nya strömningarna nådde även Sverige. År 1811 tillsattes Lagkommittén som 1832 lade fram ett förslag till allmän kriminallag. Förslaget byggde på preventionstanken. Straffet ansågs ha två syften, dels skulle det avskräcka allmänheten från att begå brott (allmänprevention), dels skulle det förbättra den enskilde brottslingen som skulle ta varning av straffet och i framtiden leva ett laglydigt liv (individualprevention). Enligt förslaget skulle kropps- och skamstraffen avskaffas helt och dödsstraffet skulle i stor utsträckning ersättas av frihetsstraff. De dominerande straffen skulle vara straffarbete, fängelse och böter. Lagkommittén föreslog vidare att legalitetsprincipen skulle lagfästas, så att det framgick av strafflagstiftningen att ingen kunde straffas utan stöd i lag. I syfte att ytterligare öka rättssäkerheten skulle det för varje brott anges en straffskala inom vilken domstolarna skulle mäta ut straffet.

Lagkommitténs förslag låg till grund för 1864 års strafflag, som till stor del kom att bygga på den klassiska straffrättsskolan. Legalitetsprincipen blev visserligen inte lagfäst, men proportionalitetsprincipen och kravet på förutsebarhet beaktades bl.a. genom att det infördes straffskalor för alla brott. De sista kroppsstraffen hade avskaffats redan 1855 och strafflagen innehöll påföljderna dödsstraff, straffarbete, fängelse, fängelse vid vatten och bröd, böter, avsättning,

suspension, förlust av medborgerligt förtroende, förverkande samt aga av barn. Dödsstraffet, som var förbehållet ett fåtal brott, var fakultativt.

I slutet av 1800-talet genomfördes ett antal lagändringar på straffrättens område. Dödsstraffet utsattes för stark kritik, vilket ledde till att dödsstraff efter 1877 inte längre fick verkställas offentligt. Trots kritiken avskaffades dödsstraffet först 1921. Också frihetsstraffen undergick förändringar. År 1884 avskaffades fängelse vid vatten och bröd. Verkställigheten av fängelsestraffet reformerades. Från att ha förvarats gemensamt i fängeselokalerna fick fångarna under längre tid vistas i enrum. Cellstraffet ansågs ge större förutsättningar för förbättring av den dömda, eftersom denne kom ifrån det dåliga inflytandet från andra brottslingar och fick större möjligheter att tänka över och komma till insikt om sitt brott. År 1902 avskaffades aga av barn som straff.

I Europa fick den sociologiska straffrättsskolan allt större fäste under 1800-talets senare del. Enligt denna teori skulle straffet utmätas och anpassas efter gärningsmannens individuella förhållanden. Sådana omständigheter som gärningsmannens sociala situation, tidigare kriminalitet, brottsbenägenhet och samhällsfarlighet skulle ha avgörande betydelse vid valet av påföljd. Straffet ansågs motiverat främst av individualpreventiva skäl och stor vikt lades vid den s.k. behandlingstanken, som innebar att brottslingen under verkställigheten skulle förmås att ändra sitt levnadssätt och därmed avstå från att begå brott i framtiden.

Den sociologiska straffrättsskolan fick stor genomslagskraft i Sverige. De första stegen mot ett mer behandlingsinriktat tänkande togs 1906, då villkorlig dom och villkorlig frigivning infördes i strafflagen. År 1927 infördes två nya tidsbestämda påföljder, förvaring och internering, och 1935 infördes ungdomsfängelse.

År 1934 lade dåvarande justitieminister Karl Schlyter fram ett genomgripande reformprogram som var starkt influerat av den sociologiska straffrättsskolans idéer. Programmet syftade till att så många grupper lagöverträdare som möjligt – däribland ungdomar, psykopater, sinnessjuka och alkoholister – skulle avskiljas från verkställighet i fängelse och att påföljdssystemet i stället skulle inriktas på vård i frihet. De som trots allt måste dömas till frihetsstraff skulle genomgå behandling under verkställigheten. Mot bakgrund av reformprogrammet tillsattes 1938 års Strafflagsberedning, under ledning av just Schlyter. Beredningen lämnade ett antal betänkan- den. I huvudbetänkandet, Skyddslag (SOU 1956:55), fanns förslag

till ett nytt påföljdssystem. Förslagets utgångspunkt var att vård och behandling skulle prägla påföljderna. Vården och behandlingen hade enligt beredningen två ändamål; dels skulle den dömda rehabiliteras och ges bättre förutsättningar att leva ett laglydigt liv, dels skulle han eller hon vara förhindrad att begå brott så länge straffet avtjänades. För brottslingar med "kriminella tendenser" som ansågs möjliga att påverka med behandling rekommenderades kriminalvård i frihet (skyddstillsyn), för de "kroniskt oförbätterliga" det tidsobestämda straffet skyddsinternering och för ungdomar tidsobestämd skyddsfostran.

Samtidigt som Strafflagberedningen arbetade med förslaget till skyddslag fick Straffrättskommittén i uppdrag att reformera strafflagens bestämmelser om brotten. Kommitténs slutarbete presenterades i betänkandet Förslag till brottsbalk (SOU 1953:14).

När brottsbalken infördes 1965 kvarstod mycket av den klassiska straffrättskolans idéer om rättvisa och proportionalitet. Samtidigt var den nya lagen influerad av Strafflagberedningens förslag. Resultatet blev en kompromiss mellan de allmänpreventiva och individualpreventiva tankegångarna. Detta blev tydligt i dåvarande 1 kap. 7 § BrB, som föreskrev att rätten vid val av påföljd, med iakttagande av vad som krävs för att upprätthålla allmän laglydnad, skulle fästa särskilt avseende vid att påföljden var särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället. Bland de mer behandlingsinriktade påföljderna märktes skyddstillsyn och överlämnande till särskild vård, men även fängelse betraktades som en behandlingspåföljd eftersom den dömda under verkställigheten skulle genomgå åtgärder som syftade till rehabilitering.

Under slutet av 1960-talet och början av 1970-talet höjdes kritiska röster mot behandlingstanken, som ansågs innebära risk för en ojämn och orättvis praxis. Den kriminologiska forskningen visade att de nya behandlingsformerna inte gav så goda resultat som man hade hoppats. Kriminalvård i anstalt ledde till dålig rehabilitering och hög återfallsfrekvens samtidigt som den ofta hade en nedbrytande inverkan på personligheten. Vilken typ av anstaltsvård det rörde sig om eller valet av behandlingsformer inom anstalterna tycktes därvid inte ha någon större betydelse. År 1977 överlämnade en arbetsgrupp inom Brottsförebyggande rådet rapporten Nytt straffsystem (Brå-rapport 1977:7) till Justitiedepartementet. I rapporten, som var avsedd som ett debattinlägg, riktades stark kritik mot behandlingstanken. Arbetsgruppen hävdade att principen om rättvisa och proportionalitet mellan brott och straff skulle gälla vid

straffmätning och påföljdsval samt att det inte skulle göras några sidoblickar på brottslingens individuella behov av behandling.² Samma år lämnade Ungdomsfängelseutredningen sitt betänkande Tillsynsdom (SOU 1977:83). Förslagen i betänkandet ledde till att ungdomsfängelse avskaffades som påföljd 1980. Året därpå utmönstrades internering ur sanktionssystemet. Därmed återstod livstids fängelse som enda tidsbestämda straff.

Mot bakgrund av den debatt som uppstått kring Brå-rapporten tillsattes två parlamentariska kommittéer, Fängelsestraffkommittén och Frivårdskommittén. År 1986 lämnade Fängelsestraffkommittén sitt huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:13–15). I betänkandet gör kommittén bedömningen att allmänpreventiva överväganden bör vara av grundläggande betydelse för frågan huruvida en viss gärning ska vara straffbar, men att varken allmänpreventiva eller individualpreventiva hänsyn bör tillmätas vikt vid utformningen av straffskalorna för de olika brotten eller vid påföljdsbestämningen i det enskilda fallet. Där ska i stället brottens svårhet eller förkastlighet vara avgörande samt principerna om proportionalitet och ekvivalens beaktas. Enligt kommitténs bedömning får individualpreventiva aspekter beaktas vid verkställigheten av de påföljder som dömts ut, så att frihetsberövandets negativa effekter för den intagne och risken för återfall i brott minskar. En grundläggande uppgift för Fängelsestraffkommittén var att se till att användningen av fängelsestraffet minskades och att längden på de fängelsestraff som dömdes ut blev kortare. För att uppnå detta mål föreslog kommittén bl.a. att fängelse skulle ådömas endast om det motiverades av hänsyn till brottets straffvärde eller art eller gärningsmannens tidigare brottslighet. Regleringen i 1 kap. 7 § BrB föreslogs bli ersatt av två nya kapitel med särskilda regler för straffmätning och påföljdsval. Fängelsestraffkommitténs förslag avseende straffmätning och påföljdsval ledde till lagstiftning 1989, då nuvarande kapitel 29 och 30 infördes i brottsbalken.³

År 1992 tillsattes Straffsystemkommittén, som fick i uppdrag att göra en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Ett viktigt mål för kommitténs arbete var att minska användningen av fängelsestraffet. Kommittén lämnade 1995 betänkandet Ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91). I betänkandet föreslogs ett sammanhängande straffsystem som helt skulle fjärma sig från behandlingstanken.

² För en närmare redogörelse för innehållet i rapporten hänvisas till avsnitt 3.2.1.

³ För en närmare redogörelse för Fängelsestraffkommitténs arbete och de lagändringar som följde av kommitténs förslag hänvisas till avsnitt 3.2.2.

Principerna om rättvisa, konsekvens, proportionalitet, ekvivalens och förutsebarhet skulle få full genomslagskraft. Varje straff skulle ha sin givna plats i systemet, rangordnat efter svårhetsgrad. Samhällstjänst och elektronisk övervakning skulle utgöra alternativ till fängelsestraff. Reformen genomfördes aldrig i sin helhet, men 1999 gjordes vissa lagändringar mot bakgrund av kommitténs förslag. Bl.a. infördes samhällstjänst, som förekommit som försöksverksamhet sedan 1990, som ett permanent inslag i påföljdssystemet. Villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst blev alternativ till fängelsestraff. Dessutom infördes en ny påföljd för unga lagöverträdare, slutna ungdomsvård. På straffverkställighetsnivå infördes intensivövervakning med elektronisk kontroll som en verkställighetsform av fängelsestraff, vilket hade förekommit som försöksverksamhet sedan 1994.⁴

2.2.2 Nuvarande straffsystem

Nuvarande system för straffbestämning bygger till största del på de principer om proportionalitet och ekvivalens som låg till grund för Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande. För en närmare redogörelse för de straffteoretiska utgångspunkterna hänvisas till avsnitt 7.2.

I kommande avsnitt (avsnitt 2.3, 2.4 och 2.6) redogör vi för aktuella straffskalor för allvarliga våldsbrott, tillämpliga bestämmelser avseende straffmätning och påföljdsval samt regleringen kring verkställighet av fängelsestraff i och utanför anstalt.

2.3 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott

Allmänt om fängelsestraffet

Enligt 26 kap. 1 § BrB ådöms fängelse enligt vad som för brottet är stadgat på viss tid eller på livstid. Fängelse på viss tid får inte överstiga tio år⁵, om inte annat följer av regleringen i 26 kap. 2 eller 3 §

⁴ För en närmare redogörelse för Straffsystemkommitténs arbete och de lagändringar som följde av kommitténs förslag hänvisas till avsnitt 3.2.5.

⁵ Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att det ska vara möjligt att för vissa brott döma ut fängelsestraff upp till 18 år. Förslaget omfattar mord och ett antal andra brott för vilka livstids fängelse ingår i straffskalan.

BrB, och inte understiga 14 dagar. Vi kommer att redogöra närmare för bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ BrB i kommande avsnitt.⁶

Allvarliga våldsbrott

Bestämmelser som reglerar bestraffningen av våldsbrott finns utspridda både i och utanför brottsbalken. Vad gäller allvarliga våldsbrott kan tyngdpunkten sägas ligga i 3 och 4 kap. BrB, även om definitionen också måste anses omfatta ett antal brott i andra delar av brottsbalken och även vissa brott som regleras i andra lagar.

I avsnitt 1.3.2 har vi redogjort för vilka brott som enligt vår bedömning omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott, såsom begreppet är definierat i våra direktiv. I bilaga 3 finns en tabell som utvisar brottsbeteckning, lagrum och straffskala för dessa brott. I tabellen anges också när den bestämmelse där gärningen straffbeläggs senast har ändrats i sak och vad ändringen innebar.

2.4 Straffmätning och påföljdsval m.m.

Regler om straffmätning och påföljdsval finns i 29 och 30 kap. BrB. Bestämmelserna fick sin huvudsakliga utformning genom lagändringar som trädde i kraft den 1 januari 1989⁷ och grundas delvis på de förslag som lämnades i Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande Påföljd för brott (SOU 1986:13–15).⁸ En grundtanke bakom regleringen är att den ska främja förutsebarhet och enhetlighet i straffrättsskipningen.⁹

2.4.1 Allmänt om straffmätning

Brottets straffvärde – regleringen i 29 kap. 1 § brottsbalken

Enligt 29 kap. 1 § första stycket BrB ska straff, med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning, bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

⁶ Se avsnitt 2.4.3 och 2.4.4.

⁷ Prop. 1987/88:120, JuU 1987/88:45, rskr 1987/88:404.

⁸ Se närmare i avsnitt 3.2.2.

⁹ Prop. 1987/88:120 s. 1 och s. 40 f.

Med straffvärde avses brottets svårhet i förhållande till andra brott, eller med andra ord hur allvarligt brottet är.¹⁰ Föreskriften att straffvärdet ska vara avgörande för straffmätningen är ett uttryck för den vikt som bör läggas vid principerna om ekvivalens och proportionalitet. Lika svåra brott ska ge lika stränga straff och svårare brott ska straffas strängare än lindrigare brott. När bestämmelsen infördes konstaterade departementschefen att den ger utrymme för högst skiftande uppfattningar om vilket straffvärde olika brott bör anses ha. Avsikten är emellertid inte att enskilda domares värdering ska vara avgörande för straffmätningen, utan lika fall ska behandlas lika. Detta har markerats i lagtexten på två sätt. För det första ska straffet bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan och för det andra ska intresset av en enhetlig rättstillämpning beaktas. Vid bedömningen av straffvärdet ska domstolarna alltså utgå från den allmänna värdering som lagstiftningen ger uttryck för genom den uppställda straffskalan samt i övrigt anpassa sig till de principer som har utvecklats genom rättspraxis.¹¹

Vilken straffskala som är tillämplig i det enskilda fallet framgår normalt av brottsbeskrivningen. Av bilaga 3 framgår straffskalorna för de brott som enligt vår bedömning omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Vid gradindelade brott är straffskalan beroende av vilken grad brottet bedöms höra till, vilket innebär att frågan om vilken svårhetsgrad ett brott tillhör måste avgöras innan straffmätningen sker.

I rättspraxis ligger de flesta straff som döms ut nära straffskalans minimum, medan den övre delen av skalan utnyttjas mer sällan. Redan enligt den praxis som utarbetades före 1989 års lagändringar, då bestämmelserna i 29 kap. BrB infördes, låg straffen som regel i straffskalans nedre del. I förarbetena till de nuvarande bestämmelserna anförde departementschefen att den övre delen av straffskalan utnyttjas mer sällan, eftersom denna normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet utan för exceptionella fall som i praktiken sällan inträffar. De nya reglerna var inte avsedda att medföra någon påtaglig förändring av praxis, men departementschefen framhöll att det inte kunde uteslutas att regleringen i 29 kap. BrB skulle ge upphov till en mer differentierad straffmätningsspraxis och att hon inte såg det som någon nackdel om så blev följden. Hon anförde vidare att det i sig är av värde om förekomsten av försvarande eller

¹⁰ SOU 1986:14 s. 131.

¹¹ Prop. 1987/88:120 s. 77 f.

förmildrande omständigheter också återspeglas i straffmätningen.¹² Att straffen för våldsbrott alltså regelmässigt ligger långt ner i straffskalan framgår av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten sammanställde 2007.¹³

I rättsfallet NJA 2000 s. 612, se bilaga 4 och avsnitt 5.2.1, resonerar Högsta domstolen relativt utförligt kring straffmätningen för grov misshandel av barn. I målet hade den tilltalade gjort sig skyldig till grov misshandel bestående av kraftigt våld mot buken på en fyra-årig flicka som stått under hans tillsyn. Genom våldet slets flickans tolvfingertarm av och livshotande skada uppstod. Vid bedömningen av gärningens straffvärde anför Högsta domstolen bl.a. följande:

Vid gradindelade brott är det vanligt att strafftidens längd i de flesta fall ligger relativt nära straffminimum medan den övre delen av straffskalan utnyttjas mer sällan. ... Denna praxis hänger samman med att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet av det aktuella slaget utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan. Vad gäller den grövre graden av olika brott tillkommer att olika försvärande omständigheter då ofta redan beaktats vid gradindelningen med den följd att det lägsta straffet ligger väsentligt högre än vad som är normalstraff för den lägre graden. Det saknas då ofta utrymme för att ytterligare beakta de försvärande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan.

Hovrätten har bestämt straffet till fängelse i tre år. Detta är klart över minimistraffet för grov misshandel.¹⁴ Straffet ligger också klart över den straffnivå som grov misshandel i allmänhet brukar föranleda. Som målet här föreligger till bedömning framstår inte heller straffet som lågt i jämförelse med de straff som kommit till användning i andra liknande fall (jfr t ex NJA 1992 s. 85). Av vad Högsta domstolen tidigare anført följer att de försvärande omständigheterna i målet bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen även utöver vad som följer av gradindelningen. Så har emellertid skett redan genom hovrättens dom. Hovrättens domslut skall alltså fastställas.

Vid bedömningen av straffvärdet ska enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Rekvisiten skada, kränkning och fara avser de objektiva omständigheterna vid brottet. Uttrycken är avsedda att uppfattas i vid mening och enligt förarbetena kan utgångspunkt normalt tas i brottets

¹² Prop. 1987/88:120 s. 78.

¹³ Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007. En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.

¹⁴ Minimistraffet är fängelse i ett år; vår anm.

rekvisit. Hänvisningen till gärningsmannens avsikter och motiv innebär att även subjektiva omständigheter ska tillmätas betydelse vid bedömningen av brottets straffvärde. Hänsyn ska inte tas till sådana omständigheter som inte täcks av gärningsmannens uppsåt eller oaktsamhet, och det är av stor betydelse för bedömningen hur grov gärningsmannens oaktsamhet har varit liksom vilken form av uppsåt som har förelegat. Av förarbetena till 29 kap. 1 § BrB framgår att det alltid är omständigheterna vid brottet som ska vara avgörande för straffvärdebedömningen. Gärningsmannens person, tidigare brottslighet eller vad som har inträffat efter brottet ska i princip sakna betydelse för bedömningen av straffvärdet. Det ska inte heller ha någon betydelse vem som har drabbats av brottet. Detta utsluter dock inte att det kan finnas anledning att se allvarigare på vissa former av angrepp för att de kränker flera skyddsvärda intressen, som t.ex. våld eller hot mot tjänsteman.¹⁵

Uppräkningen i andra stycket är inte uttömmande, utan anger endast de viktigaste inslagen vid straffvärdebedömningen. Detta har markerats genom att de uppräknade omständigheterna ska beaktas *särskilt* vid bedömningen av straffvärdet. I förarbetena anför departementschefen att det visserligen i första hand ankommer på lagstiftaren att väga in sådana omständigheter som att brottsligheten har blivit mer utbredd eller antagit mer elakartade former vid bedömningen av vilka straffskalor som ska gälla, men att beaktande av allmänpreventiva intressen i vissa fall också kan vara av betydelse vid bedömningen av ett brotts straffvärde.¹⁶ Sådana hänsyn har tagits i några vägledande avgöranden från Högsta Domstolen. Rättsfallet NJA 1989 s. 870 avsåg straffmätning och påföljdsval för försök till gaturån genom knivhot. Vid bedömningen av brottets straffvärde beaktade Högsta domstolens majoritet (tre justitieråd) uppgifter om att personrån utomhus förövade av ungdomar hade fått en utökad utbredning. I rättsfallet NJA 1991 s. 498 behandlades frågan om straffvärdet för olaga vapeninnehav avseende en revolver med skarp ammunition. I ett tidigare avgörande, NJA 1977 s. 473, hade Högsta domstolen bestämt påföljden för ett liknande vapeninnehav till fängelse tre månader. Med hänvisning till att användningen av skjutvapen vid våldsbrott hade ökat under de 15–20 år som föregått domen ansåg Högsta domstolen i 1991 års fall att det var motiverat att bedöma brottet något strängare än vad som hade skett i det tidigare avgörandet. Straffet bestämdes därför till fängelse

¹⁵ Prop. 1987/88:120 s. 80 f.

¹⁶ A. prop. s. 37 och 80.

fyra månader (att anmärka är att båda domarna avsåg även andra brott än olaga vapeninnehav). Att hänsyn av detta slag tas vid bedömningen av straffvärdet torde dock höra till ovanligheterna.

Försvårande omständigheter – 29 kap. 2 § brottsbalken

Bestämmelsen i 29 kap. 1 § BrB kompletteras med de i 29 kap. 2 och 3 §§ uppställda katalogerna över försvårande respektive för mildrande omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet. Såsom försvårande omständigheter ska enligt 29 kap. 2 § BrB särskilt beaktas

1. om den tilltalade avsett att brottet skulle få betydligt allvarigare följder än det faktiskt fått,
2. om den tilltalade visat särskild hänsynslöshet,
3. om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig,
4. om den tilltalade grovt utnyttjat sin ställning eller i övrigt missbrukat ett särskilt förtroende,
5. om den tilltalade förmått någon annan att medverka till brottet genom allvarligt tvång, svek eller missbruk av dennes ungdom, oförstånd eller beroende ställning,
6. om brottet utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade spelat en betydande roll,
7. om ett motiv för brottet varit att kränka en person, en folkgrupp eller en annan sådan grupp av personer på grund av ras, hudfärg, nationellt eller etniskt ursprung, trosbekännelse, sexuell läggning eller annan liknande omständighet, eller
8. om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person.

De omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB är alla hänförliga till det konkreta brottet. Uppräkningen är exemplifierande, vilket har markerats genom att det i inledningen till bestämmelsen stadgas att det vid straffmätningen *särskilt* ska beaktas om någon av de uppräknade omständigheterna föreligger. Det kan alltså komma i fråga att beakta även andra försvårande omständigheter än de som räknas upp i paragrafen.

När 29 kap. BrB infördes var avsikten att uppräknningen i 2 §, som då omfattade punkterna 1–6, skulle vara någorlunda uttömmande

och att den skulle inrymma de vanligaste och mest betydelsefulla av de omständigheter som enligt dåvarande praxis brukade åberopas som särskilt försvårande. Detta var anledningen till att flera av punkterna gjordes allmänt hållna. Departementschefen betonade att den allmänt hållna regleringen innebär att bestämmelsen bör tillämpas med försiktighet.¹⁷

De försvårande omständigheterna ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Härmed avses främst vad som framgår direkt av straffbestämmelserna, men även exempelvis av förarbeten och rättspraxis.¹⁸ I sammanhanget bör också nämnas att 5 § lagen (2003:148) om straff för terroristbrott föreskriver att uppsåt att främja terroristbrott ska beaktas som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet för brott enligt 8 kap. 1 och 4–6 §§, 9 kap. 4 § samt 14 kap. 1 och 3 §§ BrB samt försök till sådana brott.

De omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB kan förekomma även i de enskilda straffbestämmelserna. Som exempel kan nämnas att det vid bedömningen av om ett misshandelsbrott är grovt särskilt ska beaktas om gärningsmannen har visat särskild hänsynslöshet, vilket även utgör en försvårande omständighet enligt 29 kap. 2 § 2. Om en sådan omständighet redan har beaktats vid avgörandet av vilken grad brottet ska hänföras till, saknas det enligt förarbetena ofta anledning att ytterligare beakta omständigheten vid straffmätningen inom den aktuella straffskalan.¹⁹

Under *punkten 1* behandlas s.k. subjektivt överskott, dvs. att gärningsmannens uppsåt sträcker sig längre än till det händelseförlopp som han eller hon har orsakat. Det praktiskt vanliga fallen av subjektivt överskott föreligger vid försök, förberedelse och stämpling till brott.²⁰ I rättsfallet RH 1995:65 tillämpades punkten vid bedömningen av straffvärdet för ett narkotikabrott bestående i hantering av ett parti kokain om ca 100 gram. Enligt hovrättens bedömning var koncentrationen av kokain i partiet så låg att mängden narkotika inte utgjorde skäl att bedöma brottet som grovt. Däremot beaktades den omständigheten att de tilltalade haft uppsåt att befatta sig med en väsentligt större mängd narkotika än vad de faktiskt kommit att göra som försvårande vid bedömningen av brottets straffvärde.

¹⁷ A. prop. s. 81 och 84.

¹⁸ A. prop. s. 82.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III, s. 29:23.

För att *punkten 2* ska bli tillämplig krävs, som anförts ovan, att det tillkommer något extra utöver den hänsynslöshet som normalt ingår vid det aktuella brottet och som har beaktats i rekvisiten för brottet. I förarbetena nämns som exempel att rån under pistolhot normalt är att bedöma som grovt rån, men att det om gärningsmannen dessutom skjuter skarpa varningsskott tillkommer ett extra mått av hänsynslöshet som det kan finnas skäl att beakta vid straffvärdebedömningen.²¹

Punkten 3 tar enligt förarbetena bl.a. sikte på brott som har förövats mot barn, handikappade eller äldre. Som exempel nämns att försäljning av narkotika till barn eller ungdomar bör bedömas som allvarligare än om samma preparat och mängd sålts till vuxna personer samt att det måste anses försvårande om ett rån förövas mot en handikappad person. Särskilt betonas att övergrepp mot barn är försvårande, eftersom riskerna är särskilt stora att övergreppen kan medföra svåra och långvariga personliga skadeverkningar.²² I rättspraxis har bestämmelsen bl.a. tillämpats vid misshandelsbrott som riktats mot små barn som stått under gärningsmannens tillsyn, se rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174, samt i ett mål där båda vårdnadshavarna under en längre tid gjort sig skyldiga till grov fridskränkning i hemmet mot sin tonåriga dotter, NJA 2004 s. 437. Kortare referat av rättsfallen finns i bilaga 4 och de kommenteras mer ingående i kapitel 5.

Som exempel på tillfällen då *punkten 4* kan komma att tillämpas anför i förarbetena att en anställd stjälar från sin arbetsplats eller att en vårdare på en kriminalvårdsanstalt för in narkotika till de intagna.²³ I det ovan anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 612 hänvisade Högsta domstolen till *punkten 4* och anförde att det vid straffvärdebedömningen var av viss självständig betydelse att brottet framstod som ett missbruk av det särskilda förtroende som barnets mor hade visat gärningsmannen genom att anförtro barnet i hans vård.

I 23 kap. 5 § BrB finns en strafflindringsregel för bl.a. den som har förmåtts att medverka till brott genom tvång, svek eller missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning. *Punkten 5* tar sikte på situationer där gärningsmannen har förmått någon annan att medverka till brottet på ett sådant sätt. Avsikten är inte

²¹ Prop. 1987/88:120 s. 82 f.

²² A. prop. s. 83. Brotts mot närstående barn kan sedan den lagändring som trädde i kraft 2003 även beaktas som försvårande med stöd av *punkten 8*, se nedan.

²³ Prop. 1987/88:120 s. 83, jfr rättsfallet NJA 2005 s. 661.

att punkten 5 alltid ska vara tillämplig då 23 kap. 5 § leder till ansvarsfrihet eller straffnedsättning, vilket har markerats genom att det ska röra sig om *allvarligt* tvång etc. Enligt förarbetena kan bestämmelsen vara tillämplig t.ex. när någon utnyttjar sitt barns unga ålder eller beroende ställning för att förmå barnet att medverka vid brott eller när en persons narkotikamissbruk utnyttjas till att förmå honom eller henne att delta i narkotikabrottslighet.²⁴

Punkten 6 avser brottslighet som har bedrivits i organiserad form genom att ha varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning. Kravet på att brottet ska ha utgjort ett led i en brottslig verksamhet innebär att enstaka väl planerade brott faller utanför bestämmelsen. Detta utesluter emellertid inte att planläggningen ändå kan påverka straffvärdet i höjande riktning med stöd av 29 kap. 1 § BrB. *Punkten 6* tar främst sikte på brott som har förövats av flera personer och som har skett i organiserade former. I förarbetena nämns som exempel försäljning av narkotika i organiserade former, systematisk häleriverksamhet, koppleri i stor omfattning i form av bordeller samt dobbleri som består i att bedriva spelklubbar.²⁵

Punkten 7 infördes 1994 och avser de motiv gärningsmannen har haft för brottet. Även före lagändringen fanns möjlighet att med stöd av 29 kap. 1 § andra stycket BrB beakta att ett brott haft rasistiska eller liknande motiv. Den bestämmelsen ansågs dock vara för allmänt hållen och avse mycket varierande förhållanden av såväl skärpande som mildrande karaktär. Dessutom hade det riktats kritik mot åklagare och domstolar för att rasistiska och liknande motiv inte uppmärksammats tillräckligt vid bedömningen av olika brott. Det ansågs därmed finnas skäl att tydligare markera att kränkningar av rasistiskt och liknande slag är omständigheter som bör ägnas särskild uppmärksamhet vid straffvärdebedömningen.²⁶ Den personkrets som skyddas i punkten 7 motsvarar i första hand samma krets som skyddas i 16 kap. 8 § BrB om hets mot folkgrupp. Personkretsen är dock något vidare än så, eftersom den också avser kränkning på grund av ”annan liknande omständighet”. Exempel på sådana omständigheter är kränkning på grund av transvestism eller transsexualism.²⁷ Bestämmelsen tar framför allt sikte på brottslighet som riktas mot minoritetsgrupper. Den kan dock aktualiseras

²⁴ Prop. 1987/88:120 s. 83.

²⁵ A. prop. s. 84.

²⁶ Prop. 1993/94:101 s. 20 ff.

²⁷ Prop. 2001/02:59 s. 57.

även om någon har utsatts för brott av den anledningen att han eller hon är svensk. Skyddet omfattar samtliga fall där ett motiv för brottet har varit att åstadkomma en kränkning av det slag som anges i bestämmelsen. Den eller de som kränkningen riktats mot behöver inte ha ställning av målsägande, vilket innebär att bestämmelsen är tillämplig oavsett om brottet har riktats direkt mot den eller dem som gärningsmannen har avsett att kränka eller om han eller hon har åstadkommit kränkningen genom att begå brottet mot någon annan. Däremot krävs att avsikten med brottet har varit att kränka på det sätt som bestämmelsen avser. Brott med rasistiska inslag där motivet inte har varit att kränka en person eller en grupp omfattas alltså inte av bestämmelsen, men kan ändå anses ha ett högre straffvärde med hänsyn till de allmänna bestämmelserna om straffvärde i 29 kap. 1 § BrB.²⁸

Punkten 8 tillkom genom lagstiftning som trädde i kraft 2003. I förarbetena till bestämmelsen konstateras att det redan tidigare fanns en skyldighet att vid straffvärdebedömningen som en försvårande omständighet beakta att brottet har begåtts mot ett barn av en närstående person. Regeringen hänvisar härvid särskilt till det ovan anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 612 (grov misshandel bestående av kraftigt våld mot buken på en fyraårig flicka som stått under gärningsmannens tillsyn), där Högsta domstolen tillämpade både 29 kap. 2 § 3 och 4 BrB. Det ansågs dock finnas anledning att tydliggöra och markera att brott mot närstående barn ofta bör åsättas ett högre straffvärde för att barnet genom brottet riskerar att berövas sin trygghet. Regeringen framhöll att straffskärpningsgrunden inte är begränsad till situationer där brottet har riktats direkt mot ett barn, utan att den även omfattar brott som har förövats i närvaro av ett närstående barn, t.ex. när barn tvingas bevittna att en förälder blir slagen av den andra föräldern. Begreppet "närstående person" omfattar enligt förarbetena i första hand barnets mor eller far eller fosterföräldrar (inklusive samboförhållanden) men även andra vuxna personer som barn normalt sett har en nära och förtroendefull relation till, såsom mor- och farföräldrar, mosttrar och fastrar. Vidare anføres att straffskärpningsgrunden har sitt främsta tillämpningsområde vid vålds- och sexualbrottslighet, men att den kan vara relevant även vid annan brottslighet, som t.ex. när en förälder hotar den andre föräldern eller inför barnen slår sönder det gemensamma hemmet.²⁹

²⁸ Prop. 1993/94:101 s. 23.

²⁹ Prop. 2002/03:53 s. 69 ff. och 111 f.

Uttrycket ”ägnat att” innebär att det inte krävs att barnets trygghet och tillit i förhållande till en närstående person verkligen har skadats i det enskilda fallet. Det är tillräckligt att brottet typiskt sett är sådant att sådan skada kan uppstå. Enligt förarbetena krävs det inte heller att gärningsmannen har något syfte att skada barnets trygghet eller tillit, utan det är tillräckligt att denne har uppsåt beträffande de faktiska omständigheter som utgör underlag för domstolens värdering av frågan om de har varit ägnade att skada barnets trygghet eller tillit.³⁰

Bestämmelsen tillämpades i rättsfallet NJA 2005 s. 712, se bilaga 4. Målet avsåg bl.a. grov kvinnofridskränkning riktad mot den tilltalades hustru och grov fridskränkning mot makarnas tre gemensamma barn. Åklagaren hävdade, som en del av åtalet för grov fridskränkning, att den tilltalade hade ofredat barnen genom att vid ett stort antal tillfällen låta dem bevittna upprepat våld och hot mot deras mor. Såväl hovrätten som Högsta domstolen fann dock att det förhållandet att barn tvingats bevittna övergrepp utövade av den ena föräldern mot den andra inte är att anse som ofredande, utan att detta förhållande i stället ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet för brottet mot den förälder som utsatts för övergreppen.

Förmildrande omständigheter – 29 kap. 3 § brottsbalken

Enligt 29 kap. 3 § BrB ska följande omständigheter särskilt beaktas som förmildrande vid bedömningen av straffvärdet:

1. om brottet föranletts av någon annans grovt kränkande beteende,
2. om den tilltalade till följd av en allvarlig psykisk störning haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt eller annars till följd av en psykisk störning eller sinnesrörelse eller av någon annan orsak har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande,
3. om den tilltalades handlande stått i samband med hans eller hennes uppenbart bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga,
4. om brottet föranletts av en stark mänsklig medkänsla eller
5. om gärningen, utan att vara fri från ansvar, är sådan som avses i 24 kap.

³⁰ Ibid., jfr dock Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III, s. 29:28.

Straffflindersgrunderna är avsedda att tillämpas vid sidan om vad som är föreskrivet för vissa fall. Det kan härvid särskilt nämnas att straffet enligt 23 kap. 5 § BrB kan sättas under vad som är föreskrivet för brottet, om gärningsmannen har förmåtts medverka till ett brott genom tvång, svek, missbruk av hans ungdom, oförstånd eller beroende ställning eller om han eller hon har medverkat endast i mindre mån. En förutsättning för att 23 kap. 5 § ska vara tillämplig är emellertid att flera har medverkat till brottet. Den bestämmelsen är alltså inte tillämplig i fall där det är fråga om en ensam gärningsman.

Liksom när det gäller de försvårande omständigheterna i 29 kap. 2 § BrB är uppräknningen i 29 kap. 3 § exemplifierande. Strävan har varit att ange de förmildrande omständigheter som är vanligast och mest betydelsefulla. Enligt förarbetena kan det i än större utsträckning än när det gäller de försvårande omständigheterna finnas anledning att beakta andra faktorer än de som uttryckligen anges i bestämmelsen.³¹

Punkten 1 tar sikte på vad som brukar kallas provokation, dvs. situationer där någon retas eller hetsas till att begå brott. I förarbetena anges att bestämmelsen är avsedd att tillämpas med stor försiktighet och att det brott vid vilket det oftast torde finnas anledning att beakta provokation är misshandel.³²

I rättsfallet NJA 1995 s. 464 hade den tilltalade berövat en man livet genom 64 knivhugg mot kroppen. Gärningen bedömdes som dråp och inte mord med hänvisning till att den tilltalade hade blivit utsatt för en ”förhållandevis allvarlig provokation” och därvid försetts i ett tillstånd av okontrollerat ursinne. Provokationen bestod i att offret hade tagit ett kraftigt grepp runt huvudet på den tilltalade och dragit ned honom mot sitt mellangärde samtidigt som han uppmanade den tilltalade till en homosexuell handling.

I rättsfallet NJA 1995 s. 661 dömdes den tilltalade för grov misshandel och vållande till kroppsskada, grovt brott, till fängelse i tre månader. Målsäganden hade tillsammans med en annan person försökt genomföra ett rån i en butikslokal där den tilltalade befann sig. Målsäganden befann sig utanför butiken i en bil med påslagen motor, medan hans kompanjon begav sig in i butiken beväpnad med en skarpladdad pistol. Den tilltalade och butiksägaren övermannade den beväpnade mannen, varefter den tilltalade tog pistolen och avlossade två skott mot bilen. Skottet träffade målsäganden i bröst-korgen. Den tilltalade bedömdes ha tillfogat målsäganden skadorna

³¹ Prop. 1987/88:120 s. 85.

³² Ibid.

av oaktsamhet genom det första skottet och uppsåtligen genom det andra skottet. Vid straffmätningen beaktade Högsta domstolen dels att den tilltalade hade uppfattat situationen som att det förelåg en nödvärnssituation men att han hade förfarit uppenbart oförsvarligt (se punkten 5 nedan), dels att brottet hade föregåtts av en mycket allvarlig provokation.

Punkten 2 avser omständigheter som minskar gärningsmannens förmåga att kontrollera sitt handlande. Det första ledet i punkten tillkom efter en lagändring som trädde i kraft den 1 juli 2008 och omfattar situationer där den tilltalade trots att han eller hon har begått gärningen under påverkan av en allvarlig psykisk störning döms till fängelse. Om den tilltalade till följd av den allvarliga psykiska störningen har haft starkt nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt ska detta beaktas särskilt vid bedömningen av straffvärdet. I förarbetena till denna del av bestämmelsen anförs att storleken på reduceringen av straffvärdet blir beroende av i hög grad störningen har haft inverkan på den tilltalades handlande. Ju större inverkan störningen har haft, desto mer bör straffvärdet reduceras.³³

Det andra ledet i punkt 2 avser situationer där den tilltalade har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande på grund av en psykisk störning som inte behöver vara av allvarlig karaktär, sinnesrörelse eller av någon annan orsak. I denna del krävs inte att störningen är av något kvalificerat slag. Hur framträdande störningen bör vara för att utgöra en förmildrande omständighet får i stället avgöras efter omständigheterna i det enskilda fallet.³⁴ Stark sinnesrörelse kan uppstå efter provokation och faller då primärt under punkten 1. Under det andra ledet i punkten 2 faller enligt förarbetena t.ex. fall där någon under tillfällig depression eller stark upprördhet på grund av personliga bekymmer begår en för honom i normala fall främmande handling.³⁵ De omständigheter som avses ska vara av den styrkan att gärningsmannen på grund av dem har haft starkt nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande. Så anses vara fallet om gärningen har begåtts under inflytande av en mer påtaglig psykisk störning. För övrigt ska det röra sig om helt exceptionella situationer. Gärningsmannen ska också ha hamnat i situationen utan eget vållande. I förarbetena nämns som exempel att extrem trötthet normalt sett

³³ Prop. 2007/08:97 s. 37.

³⁴ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 29:30.

³⁵ Prop. 1987/88:120 s. 85.

inte kan föranleda mildare straff för den som framför en bil och vållar en trafikolycka.³⁶

I rättsfallet NJA 1996 s. 93 dömdes fem unga män för förberedelse till grov misshandel, bestående i att de hade tillverkat brandbomber som de avsåg att använda för det fall att de behövde försvara sig mot en större grupp s.k. skinheads som uppehöll sig i den stad de bodde i. Förfärdigandet av brandbombarna föregicks av att en kamrat till flera av de tilltalade hade misshandlats svårt av just skinheads. Högsta domstolen bestämde påföljden till fängelse en månad. De upprörande händelser som föregått brottet och det förhållandet att de tilltalade vid brottet var chockade och rädda beaktades i förmildrande riktning vid straffmätningen.

Punkten 3 är avsedd att tillämpas med stor försiktighet, vilket har markerats genom att det ska röra sig om *uppenbart* bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga. I förarbetena anförs att det förhållandet att någon rent allmänt är omdömeslös inte är skäl att tillämpa bestämmelsen.³⁷ Bestämmelsen kompletteras av 29 kap. 7 § BrB som föreskriver att gärningsmannens ungdom ska beaktas särskilt vid straffmätningen för personer under 21 år. Förhållandet mellan 29 kap. 7 § och 29 kap. 3 § 3 har behandlats i rättsfallet NJA 2000 s. 314, där Högsta domstolen konstaterar att frågan om i vad mån ungdomars bristande utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga påverkar straffvärdet i det enskilda fallet sällan blir föremål för särskilda överväganden just på grund av bestämmelsen i 29 kap. 7 §, men att det i vissa fall kan finnas anledning att särskilt uppmärksamma om det föreligger ett sådant samband mellan brottsligheten och den tilltalades grad av mognad som kan påverka straffvärdebedömningen. I det aktuella fallet, som avsåg en 20-årig man som hade gjort sig skyldig till olaga hot, grovt brott, hot mot tjänsteman, olaga tvång, olaga frihetsberövande och vapenbrott mot personalen vid en socialförvaltning, konstaterade Högsta domstolen att brotten stod i samband med brister i gärningsmannens personliga mognad. Även om gärningsmannen inte föreföll avvika från jämnåriga på ett sätt som mer generellt skulle kräva beaktande vid straffvärdebedömningar, ansågs sambandet vara av den arten att det måste tillmätas en inte oväsentlig betydelse vid bedömningen av straffvärdet. Till följd bl.a. härav ansågs påföljden kunna stanna vid skyddstillsyn i förening med föreskrift om samhällstjänst.

³⁶ A. prop. s. 86.

³⁷ Ibid.

Punkten 4 torde enligt förarbetena inte ofta komma i fråga att tillämpa. Bestämmelsen syftar i första hand på s.k. barmhärtighetsmord, där någon dödar en person som är obotligt sjuk för att göra slut på dennes plågor.³⁸

Punkten 5 infördes genom en lagändring 1994. Den ersatte den dåvarande bestämmelsen i 24 kap. 5 § BrB, som föreskrev att domstolen fick döma till lindrigare straff än vad som var föreskrivet för brottet vid vissa fall av excess. Punkten 5 omfattar samtliga ansvarsfrihetsgrunder i 24 kap. brottsbalken, dvs. nödvärn, nöd, laga befogenhet, förmans befallning, samtycke och straffrättsvillfarelse. I förarbetena uttalas att strafflindringsregeln ska tillämpas med urskillning och att det förekommer fall där man knappast kan tala om en minskning av straffvärdet, som t.ex. om den tilltalade har handlat uppenbart oförsvarligt i en nödvärnssituation där han över huvud taget inte varit medveten om att han handlat i nödvärn. Vidare anføres att betydelsen av den förmildrande omständigheten minskar ju mer gärningsmannen genom sitt handlande har överskridit gränsen för ansvarsfritt handlande.³⁹

I det under punkten 1 anmärkta rättsfallet NJA 1995 s. 661 hade den tilltalade felaktigt trott att han befann sig i en nödvärnssituation (s.k. putativt nödvärn). Även från denna utgångspunkt ansågs hans handlande vara uppenbart oförsvarligt. Högsta domstolen beaktade dock hans uppfattning som en förmildrande omständighet vid straffmätningen.

I rättsfallet NJA 2004 s. 786 dömdes den tilltalade för jaktbrott, bestående i att han hade dödat en varg inför ett befarat angrepp på tamdjur. Högsta domstolen fann att den tilltalade inte kunde vara fri från ansvar på grund av bestämmelserna om skydds jakt. Visserligen ansågs det föreligga en nödsituation, men den tilltalades handlande bedömdes som oförsvarligt och han ansågs inte heller svårligen ha kunnat besinna sig. Det förhållandet att en nödsituation förelegat och att den tilltalade trott sig ha rätt till skydds jakt utgjorde dock enligt Högsta domstolen omständigheter som enligt 29 kap. 3 § 5 BrB skulle beaktas vid bedömningen av straffvärdet och det ansågs därför finnas skäl att döma till lindrigare straff än vad som var stadgat för brottet.

Av 29 kap. 3 § *andra stycket* BrB framgår att domstolen, om det är påkallat med hänsyn till brottets straffvärde, får döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet. Ursprungligen krävdes

³⁸ A. prop. s. 86, se även rättsfallet NJA 1979 s. 802.

³⁹ Prop. 1993/94:130 s. 62 och 74.

att det skulle vara *uppenbart* påkallat med ett straff underskridande straffminimum för brottet. Uppenbarhetskravet upphävdes 1994 delvis på grund av att strafflindringsregeln i 24 kap. 5 § BrB flyttades till 29 kap. 3 §, men också för att undanröja den tröskeffekt som uppenbarhetsrekvisitet innebar.⁴⁰ Enligt förarbetena till bestämmelsens ursprungliga lydelse innebar uppenbarhetskravet att tillämpningen skulle vara restriktiv och att det skulle krävas en mycket hög grad av de relevanta omständigheterna för att straffet skulle sättas under föreskrivet minimum.⁴¹ Högsta domstolen har i det under punkten 3 anmärkta rättsfallet NJA 2000 s. 314 uttalat att det trots lagändringen alltjämt bör krävas starka skäl för att underskrida föreskrivet straffminimum.

Billighetshänsyn – 29 kap. 5 § brottsbalken

Utöver brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde ska rätten enligt 29 kap. 5 § BrB vid straffmätningen i skäligen omfattning beakta

1. om den tilltalade till följd av brottet drabbats av allvarlig kroppsskada,
2. om den tilltalade efter förmåga sökt förebygga eller avhjälpa eller begränsa skadliga verkningar av brottet,
3. om den tilltalade frivilligt angett sig,
4. om den tilltalade förorsakas men genom att han på grund av brottet utvisas ur riket,
5. om den tilltalade till följd av brottet drabbats av eller om det finns grundad anledning anta att han kommer att drabbas av avskedande eller uppsägning från anställning eller av annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning,
6. om den tilltalade till följd av hög ålder eller dålig hälsa skulle drabbas oskäligt hårt av ett straff utmätt efter brottets straffvärde,
7. om en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid förflutit sedan brottet begicks eller
8. om någon annan omständighet föreligger som påkallar att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

⁴⁰ A. prop. s. 74.

⁴¹ Prop. 1987/88:120 s. 87.

Bestämmelsens grundtanke är att det vid sidan av straffvärdet kan finnas en rad olika omständigheter som är av sådant slag att det skulle framstå som orättfärdigt om de inte beaktades vid påföljdsbestämningen. Dessa omständigheter, som endast verkar i förmildrande riktning, är hänförliga till gärningsmannens person och hans eller hennes handlande efter brottet. Bestämmelsen är enligt förarbetena avsedd att tillämpas med försiktighet, så att den inte medför risker för en oenhetlig praxis eller sociala orättvisor vid straffmätningen.⁴² Av 30 kap. 4 § BrB framgår att de omständigheter som anges i bestämmelsen även ska beaktas vid valet av påföljd.

Punkten 1 omfattar situationer där den tilltalade har drabbats av en allvarlig kroppsskada till följd av brottet. I förarbetena anförs att skadorna måste vara av bestående karaktär för att de ska kunna beaktas vid straffmätningen.⁴³

Bestämmelsen i *punkten 2* vilar i princip på samma grund som regeln om ansvarsfrihet vid frivilligt tillbakaträdande från försök i 23 kap. 3 § BrB. I förarbetena anges flera exempel på när bestämmelsen skulle kunna komma att tillämpas, som t.ex. om en person som har misshandlat någon hjälper offret till sjukhus eller om den som har gjort sig skyldig till stöld återlämnar det stulna. De skadliga verkningarna av brottet kan också gottgöras genom att gärningsmannen ersätter skadorna. Hänsyn ska tas till den enskilde gärningsmannens förmåga, vilket innebär att den som har det dåligt ekonomiskt ställt och ersätter en del av de skador som har uppkommit kan anses ha gjort sig förtjänt av en lika stor nedsättning av straffet som en mycket välbärgad person som har ersatt hela skadan. Uttrycket "förmåga" syftar inte bara på ekonomiska möjligheter, utan kan också avse andra omständigheter hänförliga till gärningsmannens personliga situation. Gärningsmannen ska enligt förarbetena normalt ha handlat på eget initiativ, varför bestämmelsen framför allt är tillämplig när gärningsmannen har sökt förebygga, avhjälpa eller begränsa skadorna redan innan han avslöjats. Agerandet ska med andra ord kunna sägas visa på en i handling visad ånger.⁴⁴

I *punkten 3* är det själva angivelsen som är det väsentliga och inte att någon underlättar polisens arbete sedan han eller hon har blivit upptäckt eller erkänner brott som han eller hon redan är misstänkt för. En frivillig angivelse föreligger dock även om den som

⁴² A. prop. s. 47 och 89 f.

⁴³ A. prop. s. 91.

⁴⁴ A. prop. s. 91, jfr dock nedan anmärkta NJA 2008 s. 359.

har gripits för ett brott självmant berättar om andra brott som han eller hon har begått. Bestämmelsen avser endast angivelse av egna brott. Gärningsmän som avslöjar sina medbrottslingar, s.k. kronvittnen, kan alltså inte medges strafflindring enligt bestämmelsen.⁴⁵

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2008 s. 359 prövat bl.a. betydelsen av att den tilltalade har medverkat vid utredningen av det egna brottet och begränsat de skadliga verkningarna av detta. I målet hade de båda tilltalade, vilka hade gjort sig skyldiga till en stor mängd tillgreppsbrott, inte bara frivilligt angett sig beträffande de allra flesta brotten, utan också aktivt medverkat till utredningen av brotten och till att tillgripet gods kunde lämnas tillbaka till ägarna. Högsta domstolen fann i sin dom att det var uppenbart att de frivilliga angivelserna skulle beaktas vid straffmätningen och att de också utgjorde ett inte oväsentligt skäl för att välja en lindrigare påföljd än fängelse. Enligt Högsta domstolens bedömning kunde det i och för sig diskuteras i vilken utsträckning de tilltalades medverkan till utredningen och till att godset återlämnats till ägarna omfattas av regleringen i 29 kap. 5 § 2, då denna bestämmelse inte tar direkt sikte på att en tilltalad har medverkat till utredningen av brottet. I det aktuella fallet ansågs emellertid de tilltalades medverkan till utredningen ha utgjort ett led i deras ansträngningar att göra rätt för sig i förhållande till dem som drabbats av brottet. Vidare uttalar Högsta domstolen att en medverkan till utredning av egen brottslighet, i vart fall under vissa förhållanden, måste anses vara en sådan omständighet som kan beaktas enligt 29 kap. 5 § 8.

Punkten 4 behandlar det men som det innebär för den tilltalade om han eller hon utvisas ur riket. I förarbetena anförs att det förhållandet att den tilltalade utvisas ur riket regelmässigt får anses innebära men för honom.⁴⁶ Högsta domstolen har emellertid i rättsfallet NJA 2001 s. 500 uttalat att utvisning normalt inte kan anses medföra men av sådant slag som ska beaktas vid straffmätningen om den tilltalade saknar anknytning till Sverige. I samma mål gjorde Högsta domstolen bedömningen att det förhållandet att en utvisning medför att den dömde registreras på spärllistan i Schengens informationssystem och därmed nekas tillträde till eller uppehållstillstånd i någon av de stater som ingår i Schengensamarbetet så länge återreseförbudet gäller, är en sådan omständighet som kan påkalla att den tilltalade får ett lägre straff än brottets straffvärde motiverar.

⁴⁵ A. prop. s. 92.

⁴⁶ Ibid.

Punkten 5 behandlar först avskedande eller uppsägning. När 29 kap. infördes i brottsbalken övervägdes huruvida punkten 5 skulle omfatta även andra arbetsrättsliga följder, såsom omplacering, avstängning och löneavdrag. Så blev inte fallet, men i propositionen anförs att de arbetsrättsliga följder som inte uttryckligen anges i punkten 5 kan beaktas med tillämpning av punkten 8. Det andra momentet under punkten 5, annat hinder eller synnerlig svårighet i yrkes- eller näringsutövning, omfattar exempelvis körkortsåterkallelse för den som är beroende av körkort i tjänsten, uteslutning ur advokatsamfundet, indragning av läkarlegitimation eller meddelat näringsförbud.⁴⁷

Punkten 6 har motiverats med att hög ålder och dåligt hälsotillstånd kan medföra att ett straff utmätt efter brottets straffvärde skulle drabba gärningsmannen oskäligt hårt. Bestämmelsen har inte någon bestämd åldersgräns, men enligt förarbetena finns det som regel anledning att mer generellt överväga om bestämmelsen ska tillämpas när gärningsmannen har uppnått den allmänna pensionsåldern, 65 år. Bestämmelsen är främst avsedd att tillämpas när det är aktuellt att döma ut ett längre fängelsestraff, dvs. mer än någon eller några månader. Hänsyn till dåligt hälsotillstånd kan enligt förarbetena tas bl.a. vid allvarligare fysiska handikapp, såsom förlamning eller starkt nedsatt syn, och vid allvarlig sjukdom, framför allt då denna bedöms vara livshotande. Även det psykiska hälsotillståndet kan beaktas, om det inte är av sådan art att det faller in under annan särreglering.⁴⁸

Enligt *punkten 7* ska beaktas om en i förhållande till brottets art ovanligt lång tid har förflutit sedan brottet begicks. I förarbetena uttalas att tidsutdräkten torde komma att få störst betydelse vid valet av påföljd, men att den i vissa fall även bör kunna påverka fängelsestraffets längd. Den förflutna tiden ska ses i förhållande till brottets art. I propositionen nämns som exempel att en tidsutdräkt om fyra år från en stöld kan tala för en icke frihetsberövande påföljd, men att det däremot ofta inte gör det vid ett skattebrott, där mer regelmässigt långa tider förflyter på grund av överklaganden i själva skattefrågan m.m. Den långa tiden ska i princip ha förflutit innan den tilltalade fick del av åtal för brottet. Att den tilltalade har hållit sig undan åtal ska normalt inte föranleda straffflinring.⁴⁹

⁴⁷ A. prop. s. 93 f.

⁴⁸ A. prop. s. 95.

⁴⁹ Ibid.

I rättsfallet NJA 2003 s. 414 behandlade Högsta domstolen betydelsen av de tidsutdräkter som förekommit mellan brotten och slutlig dom i belysning av de krav som Europakonventionen om de mänskliga rättigheterna ställer på rättegång inom skälig tid. I målet, som avsåg förskingring och trolöshet mot huvudman och där straffvärdet bedömdes motsvara fängelse i tre år, förflöt närmare nio år från det att brotten begicks till dess att Högsta domstolen meddelade sin dom. Högsta domstolen konstaterade att målet var komplicerat och att det bl.a. därför inte kunde anses ha förekommit någon oskälig fördröjning i handläggningen under de knappt tre år som hade förflutit från åtals väckande till Högsta domstolens dom. Däremot ansågs den fördröjning som hade ägt rum från det att gärningsmannen delgavs misstanke för brott i december 1994 till dess att åtal väcktes i december 2000 vara av sådan karaktär att den inneburit en kränkning i rätten till rättegång inom skälig tid. Högsta domstolen fann att denna kränkning inte skulle beaktas vid straffmätningen enligt 29 kap. 5 § 7, utan som en särskild omständighet, närmast att hänföra till 29 kap. 5 § 8. I det aktuella fallet ansågs kränkningen av rätten till rättegång inom skälig tid föranleda ett halverat fängelsestraff.

Genom *punkten 8* ges möjlighet att beakta även andra omständigheter än dem som räknas upp i punkterna 1–7. Av förarbetena framgår att omständigheterna för att kunna beaktas ska vara hänförliga till gärningsmannens personliga situation eller ha inträffat efter brottet samt att de i princip ska vara likvärdiga med och lika tungt vägande som de omständigheter som nämns i punkterna 1–7. Som exempel på situationer då punkten 8 kan komma att tillämpas nämns brott som har begåtts i samband med självmordsförsök eller att straff på ett helt oproportionerligt och orimligt sätt skulle drabba någon annan än gärningsmannen.⁵⁰ Sistnämnda omständighet beaktades i hovrättsavgörandet RH 2004:15, där hovrätten fann att fängelsestraffet för brottslighet med ett straffvärde motsvarande ett års fängelse lämpligen skulle fastställas till tio månader eftersom gärningsmannens två underåriga barn skulle drabbas oskäligt hårt om han dömdes till fängelse. Påföljden ansågs därmed kunna bestämmas till villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst. I rättsfallen NJA 1991 s. 77 I och NJA 1991 s. 471 ansåg Högsta domstolen inte att det förhållandet att den tilltalade var ensamstående med barn var skäl nog att välja en icke frihetsberövande

⁵⁰ A. prop. s. 96.

påföljd för grovt rattfylleri. Angående tillämpning av punkten 8 när den tilltalade har medverkat till utredningen av det egna brottet hänvisas till vad som ovan har anförts såvitt avser punkten 3.

I rättsfallet NJA 2000 s. 421 dömde tingsrätten två 18-åriga män till fängelse i ett år respektive nio månader för rånbrottslighet. Hovrätten fastställde tingsrättens dom. Högsta domstolen fann att straffen, med beaktande av brottslighetens straffvärde och de tilltalades ålder, borde bestämmas till fängelse ett år och sex månader respektive ett år. De tilltalade hade dock börjat verkställa sina fängelsestraff och Kriminalvårdens planering utgick från att villkorlig frigivning skulle ske i nära anslutning till tiden för Högsta domstolens dom. Högsta domstolen konstaterade att betydande ansträngningar hade lagts ned på de tilltalades rehabilitering bl.a. genom att de hade beretts tillfälle till studier och att de hade genomgått psykologbehandling. I planeringen hade även skolan medverkat. Det ansågs, särskilt med hänsyn till de tilltalades ungdom, vara angeläget att ansträngningarna inte spolierades. Högsta domstolen fann att straffen inte skäligen borde höjas, utan att de av domstolarna bestämda strafftiderna med stöd av 29 kap. 5 § första stycket 8 BrB kunde bestå.

Av 29 kap. 5 § *andra stycket* BrB framgår att rätten, om särskilda skäl påkallar det, får döma till lindrigare straff än som är föreskrivet för brottet och enligt 29 kap. 6 § BrB ska rätten, om det med hänsyn till någon av omständigheterna i 5 § är uppenbart oskäligt att döma till påföljd, meddela påföljdseftergift. Kraven på särskilda skäl respektive uppenbar oskälighet innebär att bestämmelserna ska tillämpas restriktivt.⁵¹

Beaktande av ungdom – 29 kap. 7 § brottsbalken

Som en särskild straffmildringsregel föreskrivs i 29 kap. 7 § BrB att den tilltalades ungdom ska beaktas särskilt vid straffmätningen om han har begått brottet innan han fyllt 21 år. Härvid får dömas till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Av andra stycket i samma paragraf framgår att ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han har begått innan han fyllt 21 år.⁵²

⁵¹ A. prop. s. 97.

⁵² Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att ingen ska få dömas till strängare straff än fängelse i 14 år för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.

Till skillnad från vad som gäller enligt 29 kap. 3 § 3 BrB krävs det inte att gärningsmannens låga ålder på något sätt har påverkat hans handlande för att 29 kap. 7 § BrB ska bli tillämplig, utan avsikten är att den som var under 21 år vid brottstillfället rent allmänt ska ådömas lägre straff än normalt.⁵³ Bestämmelsen påverkar inte i sig bedömningen av brottet eller brottslighetens straffvärde. Den kan i stället sägas ge uttryck för att domstolarna i förhållande till ungdomar ska tillämpa en på visst sätt generellt justerad straffskala. En grund för denna reglering torde vara att brott av unga normalt anses ha ett lägre straffvärde än när motsvarande brott begås av vuxna, med hänsyn till att brottsligheten anses stå i samband med bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga.⁵⁴

Av 32 kap. 5 § BrB framgår att den som har begått ett brott innan han fyllt 18 år normalt ska dömas till slutet ungdomsvård om rätten finner att påföljden bör bestämmas till fängelse. Straffmätningen förutsätts ske på samma sätt som för fängelse. Det innebär att rätten ska ha tagit hänsyn till samtliga bestämmelser som är relevanta vid bestämmandet av ett fängelsestraffs längd, inklusive den unges ålder. Därutöver ska beaktas att den som döms till slutet ungdomsvård inte blir föremål för villkorlig frigivning.

2.4.2 Påföljdsval

Kort om påföljderna

De påföljder som kan följa på brott är böter (25 kap. BrB), fängelse (26 kap. BrB), villkorlig dom (27 kap. BrB) och skyddstillsyn (28 kap. BrB). Därutöver kan domstolen under vissa omständigheter besluta att den dömda ska överlämnas till särskild vård. Sådant överlämnande kan komma i fråga för tre personkategorier; unga lagöverträdare (32 kap. BrB), missbrukare (31 kap. 2 § BrB) och psykiskt störda lagöverträdare (31 kap. 3 § BrB).

Fängelse kan ådömas på viss tid, mellan 14 dagar och tio år, eller på livstid. Om fängelse på viss tid väljs som gemensamt straff för flera brott förhöjs maximistraffet med som mest fyra år. Maximistraffet kan därmed uppgå till fängelse i 14 år. Vid vissa återfalls-situationer kan maximistraffet höjas med ytterligare fyra år, vilket innebär att upp till 18 års fängelse kan dömas ut vid återfall i fler-

⁵³ Prop. 1987/88:120 s. 97 f.

⁵⁴ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 29:54.

faldig brottslighet. Ingen får dömas till fängelse på livstid för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.⁵⁵

Villkorlig dom innebär att den dömden under en prövotid om två år ska visa skötsamhet samt efter förmåga försöka försörja sig och betala ålagd skadeståndsskyldighet. Villkorlig dom ska som regel förenas med dagsböter. Påföljdens innehåll kan skärpas genom föreskrift om samhällstjänst, som innebär skyldighet att utföra oavlönat arbete under viss tid, lägst 40 och högst 240 timmar. En förutsättning för samhällstjänst är dock att den tilltalade samtycker till en sådan föreskrift och att föreskriften bedöms lämplig med hänsyn till den tilltalades person och övriga omständigheter.

Skyddstillsyn fortgår under en prövotid om tre år. Inledningsvis, vanligen under det första året, är påföljden förenad med övervakning, vilket i praktiken innebär att den dömden med viss regelbundenhet ska sammanträffa med en av Kriminalvården utsedd övervakare som kan lämna stöd och hjälp men även rapportera eventuell misskötsamhet. Liksom vid villkorlig dom ska den dömden vara skötsam under prövotiden samt efter förmåga försöka försörja sig och betala eventuella skadestånd. Påföljden kan också förenas med dagsböter, föreskrift om samhällstjänst, föreskrift om behandlingsplan (s.k. kontraktsvård) eller fängelse. Därutöver kan den dömden meddelas föreskrifter om vistelseort eller bostad under en viss tid, arbetsanställning, annan förvärvsverksamhet eller utbildning, samt läkarvård, nykterhetsvård eller annan vård eller behandling i eller utanför sjukhus eller annan dylik inrättning.

Kontraktsvård innebär att den tilltalade förklarar sig villig att genomgå lämplig behandling enligt en särskilt upprättad behandlingsplan. En förutsättning för kontraktsvård är att missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling har bidragit till att brottet har begåtts.

Om det är oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller den tilltalades tidigare brottslighet får en skyddstillsyn förenas med fängelse i lägst 14 dagar och högst tre månader. En skyddstillsyn som förenas med fängelse får inte samtidigt förenas med böter eller med föreskrift om samhällstjänst.

⁵⁵ Vi har i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit att det för vissa brott för vilka fängelse på livstid ingår i straffskalan ska vara möjligt att döma till tidsbestämda fängelsestraff i högst 18 år, även om det rör sig om ett enstaka brott och den tilltalade tidigare är ostraffad. Enligt förslaget ska det dock inte i något fall vara möjligt att döma ut tidsbestämda fängelsestraff över 18 år. Vi föreslår vidare att ingen ska få dömas till strängare straff än fängelse i 14 år för brott som han eller hon har begått före 21 års ålder.

Den som är under 21 år får enligt 32 kap. 1 § BrB dömas till *ungdomsvård* om han eller hon har ett särskilt behov av vård eller annan åtgärd enligt socialtjänstlagen (2001:453) eller lagen (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU) och sådan vård eller åtgärd kan beredas den unge. Vården och åtgärderna ska syfta till att motverka att den unge utvecklas ogynnsamt. Ungdomsvård får dömas ut endast om socialtjänstens planerade åtgärder kan anses tillräckligt ingripande med hänsyn till brottslighetens straffvärde och art samt den unges tidigare brottslighet. Om åtgärderna ska vidtas med stöd av socialtjänstlagen, dvs. på frivillig väg, ska rätten meddela föreskrift om att den unge ska följa ett av socialnämnden upprättat ungdomskontrakt. Om vården bereds med stöd av LVU ska socialnämnden upprätta en vårdplan. Ungdomsvården kan skärpas genom att kombineras med högst 200 dagsböter eller förenas med föreskrift om ungdomstjänst, dvs. skyldighet att utföra oavlönat arbete under lägst 20 och högst 150 timmar.

Ungdomstjänst kan även ådömas som en fristående påföljd om det inte finns skäl att döma till ungdomsvård.

Den som har begått brott innan han eller hon fyllt 18 år får enligt 30 kap. 5 § BrB dömas till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Under sådana förhållande ska påföljden enligt 32 kap. 5 § BrB i stället bestämmas till *sluten ungdomsvård* i lägst 14 dagar och högst fyra år. Undantag görs dock om det finns särskilda skäl, som t.ex. att den tilltalade är över 18 år vid lagföringen.

Om den som har begått en brottslig gärning kan bli föremål för *vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall* (LVM) får rätten enligt 31 kap. 2 § BrB överlämna åt socialnämnden att föranstalta om behövlig vård. Om straffskalan för brottet överstiger fängelse i ett år krävs särskilda skäl för ett sådant överlämnande. Ett särskilt skäl kan vara att gärningsmannen redan undergår vård och att den pågående vården fungerar väl.

Den som har begått ett brott under påverkan av en allvarlig psykisk störning ska enligt 30 kap. 6 § BrB i första hand dömas till annan påföljd än fängelse. Rätten får döma till fängelse endast om det finns synnerliga skäl. Vid bedömningen härvid ska beaktas om brottet har ett högt straffvärde, om den tilltalade vid tidpunkten för domen saknar eller har ett begränsat behov av psykiatrisk vård, om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd genom rus eller på något annat liknande sätt samt omständigheterna i övrigt. Om den tilltalade till följd av den psykiska störningen har saknat förmåga att inse gärningens innebörd eller att

anpassa sitt handlande efter en sådan insikt, får rätten döma till fängelse endast om den tilltalade i anslutning till brottet själv har vållat sitt tillstånd. Av 31 kap. 3 § BrB framgår att rätten får överlämna den som har begått ett brott för vilket påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter och som vid tillfället för domen lider av en allvarlig psykisk störning till *rättspsykiatrisk vård*. En förutsättning är dock att det med hänsyn till gärningsmannens psykiska tillstånd och personliga förhållanden i övrigt är påkallat att han eller hon är intagen på en sjukvårdsinrättning för psykiatrisk vård, som är förknippad med frihetsberövande och annat tvång. Om brottet har begåtts under påverkan av en allvarlig psykisk störning, får rätten besluta att särskild utskrivningsprövning enligt lagen (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård ska äga rum vid vården. Detta förutsätter emellertid att det till följd av den psykiska störningen finns risk för att gärningsmannen återfaller i brottslighet som är av allvarligt slag. Om det med hänsyn till gärningsmannens tidigare brottslighet eller av andra särskilda skäl är påkallat, får rätten i samband med överlämnande till rättspsykiatrisk vård också döma till annan påföljd, dock inte till fängelse eller överlämnande till annan särskild vård.

Påföljdernas inbördes svårhet

Redan i 1 kap. 5 § BrB stadgas att fängelse är att anse som ett svårare straff än böter. Enligt 30 kap. 1 § BrB är fängelse också att anse som en svårare påföljd än villkorlig dom och skyddstillsyn. I förarbetena till 1989 års lagändringar anförs att villkorlig dom och skyddstillsyn är att anse som jämställda i påföljdshänseende, även om skyddstillsyn för den enskilde måste framstå som en mer ingripande påföljd. Det framhålls att valet mellan villkorlig dom och skyddstillsyn inte är avhängigt av brottets svårhet, utan av en bedömning av huruvida det stöd och de övriga insatser som kan lämnas inom ramen för en skyddstillsynspåföljd kan antas bidra till att den dömda avhåller sig från fortsatt brottslighet. Påföljdsvalet anses därför inte ske utifrån proportionalitetssynpunkter.⁵⁶ Relationen mellan villkorlig dom och skyddstillsyn har behandlats i rättsfallet NJA 2000 s. 314, där Högsta domstolen uttalar att skyddstillsyn är en för den dömda generellt sett mer ingripande påföljd än villkorlig dom samt att skyddstillsynen dessutom kan förenas med olika slags föreskrifter som kan ge påföljden ytterligare skärpa. Följden av

⁵⁶ Prop. 1987/88:120 s. 45 f.

detta är enligt Högsta domstolen att det finns ett större utrymme för att använda skyddstillsyn än villkorlig dom som alternativ till fängelse.

Av 27 kap. 1 § och 28 kap. 1 § BrB framgår att såväl villkorlig dom som skyddstillsyn är svårare påföljder än böter.

De påföljder som innebär överlämnande till särskild vård anses falla utanför rangordningen av påföljdernas svårhet.

Påföljdsvalet

Den allmänna regeln om påföljdsval finns i 30 kap. 4 § BrB. Enligt bestämmelsens första stycke ska rätten vid val av påföljd särskilt fästa avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. I det sammanhanget ska de omständigheter som anges 29 kap. 5 § BrB (se avsnitt 2.4.1) beaktas. De s.k. billighetsskälerna ska alltså beaktas både vid straffmätningen och vid valet av påföljd.

Av 30 kap. 4 § andra stycket BrB framgår att rätten som skäl för fängelse får beakta brottslighetens straffvärde och art samt att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Att brottet eller den samlade brottsligheten har ett högt *straffvärde* är enligt förarbetena ofta ett avgörande skäl för att döma till fängelse. Som exempel nämns grova brott som mord, våldtäkt, grovt rån och grovt narkotikabrott. Det har inte ansetts lämpligt att ange någon specifik gräns för hur högt straffvärdet ska vara för att motivera ett fängelsestraff. I förarbetena till 1989 års lagändringar anges dock som ett riktvärde att det föreligger presumtion för fängelse om straffvärdebedömningen leder till att brottet bör medföra ett års fängelse eller mer.⁵⁷ Uttalandet har tolkats som att fängelse i dessa fall bör väljas som påföljd, oberoende av om brottslighetens art eller tidigare brottslighet talar för fängelse, om det inte finns mycket starka skäl som talar för en icke frihetsberövande påföljd.⁵⁸

En omständighet som kan bryta presumtionen för fängelse vid brottslighet med ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer är gärningsmannens ålder. Enligt 30 kap. 5 § BrB krävs nämligen synnerliga skäl för att döma till fängelse för brott som någon har begått innan han eller hon fyllt 18 år och särskilda skäl för att

⁵⁷ A. prop. s. 100.

⁵⁸ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 30:17.

döma till fängelse för brott som någon har begått efter det att han eller hon fyllt 18 år men innan han eller hon fyllt 21 år.

Fängelse kan också utdömas med hänvisning till brottets eller brottslighetens *art*. När bestämmelsen infördes i brottsbalken 1989 anfördes att vissa brott enligt då gällande praxis av allmänpreventiva skäl ansågs motivera fängelse trots att de inte har ett särskilt högt straffvärde. Som exempel nämndes rattfylleri, vissa brott mot vapen- och jaktlagstiftningen, olovlig vistelse i riket, samt vissa former av misshandel, våld mot tjänsteman och skattebrott. För dessa brott borde det enligt förarbetena alltjämt finnas en presumption för fängelse, och krävas särskilda skäl för att välja en icke frihetsberövande påföljd.⁵⁹ I senare lagstiftningsärenden har uttalats att "artbrott" kan beskrivas som brott av sådan art att det av i huvudsak allmänpreventiva skäl bedöms som lämpligt att ingripa med en sträng påföljd, trots att straffvärdet i sig inte är påtagligt högt, samt att man genom en sådan ordning förväntar sig att uppnå en på generell nivå både moraltbildande och moralförstärkande effekt och en avskräckningseffekt som motverkar den aktuella typen av brott.⁶⁰

Vilka brottstyper som anses vara av sådan art att de normalt bör föranleda fängelse trots att straffvärdet understiger ett år har framför allt slagits fast genom Högsta domstolens praxis. Förutom de brottstyper som nämns i förarbetena till 1989 års lagändringar märks brott som sexuellt utnyttjande av barn, narkotikabrott, vissa bokföringsbrott, mened samt övergrepp i rättsak.

I rättsfallet NJA 1999 s. 561, som gällde val av påföljd för mened och anstiftan till mened begångna av två flickor som var 16 respektive 20 år vid tidpunkten för brotten, anförde Högsta domstolen att brottsrubriceringen inte i alla lägen är avgörande för bedömningen av om ett brott ska anses vara av den arten att fängelse bör ådömas. Styrkan av presumptionen för fängelse kan enligt Högsta domstolen variera beroende på brottslighetens karaktär i det särskilda fallet och omständigheterna kring brottet. Det kan alltså tänkas att ett brott med hänsyn till omständigheterna inte bör anses vara av sådan art att speciellt starka skäl för fängelse föreligger, trots att brott med den aktuella rubriceringen i allmänhet brukar bestraffas med fängelse med hänvisning till brottets art. Omvänt kan ett visst brotts art tänkas utgöra skäl för fängelse, även om det är ovanligt att brott med den rubriceringen anses tillhöra den

⁵⁹ Prop. 1987/88:120 s. 37 och 100.

⁶⁰ Prop. 1997/98:96 s. 116.

kategori brott för vilka arten talar för fängelse. Högsta domstolen påpekar också att utrymmet för sådana individuella bedömningar skiftar beroende på brottstypen.

I doktrinen har anförts att det är tänkbart att viss ledning för vilka faktorer som kan påverka att ett visst brott är av sådan art som talar för att påföljden bestäms till fängelse kan hämtas från bestämmelsen i 29 kap. 2 § BrB om försvårande omständigheter. Som exempel nämns att det förhållandet att gärningsmannen har utnyttjat annans skyddslösa ställning eller missbrukat ett särskilt förtroende skulle kunna vara relevant för påföljdsvalet, även om det inte har påverkat straffvärdet i en sådan grad att det redan med hänsyn härtill får anses föreligga en presumtion för fängelse.⁶¹ Motsvarande resonemang förs i rättsfallet NJA 2006 s. 339, som avsåg val av påföljd för djurplågeri. Högsta domstolen konstaterar att djurplågeri i allmänhet inte är att betrakta som ett sådant brott som ska föranleda fängelse även när det inte har ett särskilt högt straffvärde, men att brottet ändå under vissa omständigheter kan vara ett sådant s.k. artbrott. Enligt Högsta domstolens resonemang skulle så kunna tänkas vara fallet om det har förelegat några sådana särskilda försvårande omständigheter som avses i 29 kap. 2 § BrB, som exempelvis särskild hänsynslöshet, även om omständigheterna inte gör att straffvärdet blir så högt att detta i sig motiverar ett fängelsestraff.

Slutligen kan fängelse motiveras med att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Vi återkommer till betydelsen av *återfall* i brott vid straffmätning och påföljdsval i avsnitt 2.4.4.

De olika skälen för fängelse ska inte ses oberoende av varandra. Om straffvärdet är högt (utan att vara så högt att det ensamt är skäl nog att döma till fängelse) krävs det mindre beträffande brottets art för att fängelse ska kunna väljas som påföljd än om brottet har ett lågt straffvärde. Om den som har dömts för ett brott som i allmänhet leder till fängelse återfaller i brottslighet av samma slag ökar presumtionen för fängelse ytterligare.⁶² I sammanhanget bör nämnas att möjligheten att förena villkorlig dom eller skyddstillsyn med framför allt samhällstjänst, men när det gäller skyddstillsyn också kontraktsvård, har inneburit större möjligheter för domstolarna att välja icke frihetsberövande påföljder. Många av de misshandels- och rattfylleribrott som tidigare medförde kortare fängelsestraff leder

⁶¹ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar III s. 30:21.

⁶² Prop. 1987/88:120 s. 100.

numera till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst.

Om vare sig brottets straffvärde eller art eller det förhållandet att gärningsmannen har återfallit i brott innebär att ett fängelsestraff är nödvändigt, står valet av påföljd mellan villkorlig dom och skyddstillsyn (det bortses här från brott för vilka påföljden bedöms kunna stanna vid böter och från situationer där gärningsmannen kan eller ska överlämnas till särskild vård).

Av 30 kap. 7 § BrB framgår att rätten som skäl för villkorlig dom ska beakta om det saknas särskild anledning att befara att den tilltalade kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet. Vidare ska rätten som särskilda skäl för att välja villkorlig dom i stället för fängelse beakta om den tilltalade samtycker till att domen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och bedöms lämplig för detta. I propositionen till 1989 års lagändringar uttalar departementschefen att förstagångsbrott och annan tillfällighetsbrottslighet mycket ofta bör kunna leda till villkorlig dom, om inte hinder för detta anses föreligga med hänsyn till brottslighetens art eller dess straffvärde. Hon framhöll vidare att det även i återfalls-situationer kan föreligga omständigheter som gör att förutsättningarna för att den tilltalade ska upphöra med fortsatt brottslighet framstår som bättre än eljest och att det även i sådana fall kan föreligga förutsättningar för villkorlig dom.⁶³

De allmänna förutsättningarna för att döma till skyddstillsyn framgår av 30 kap. 9 § BrB. Det grundläggande skälet för skyddstillsyn är att det finns anledning att anta att påföljden kan bidra till att den tilltalade avhåller sig från fortsatt brottslighet. Det ska alltså finnas skäl som talar för att påföljden motverkar risken för att den tilltalade återfaller i brott. Härutöver finns fyra omständigheter som utgör särskilda skäl för att bestämma påföljden till skyddstillsyn i stället för fängelse:

- att en påtaglig förbättring har skett av den tilltalades personliga eller sociala situation i något hänseende som kan antas ha haft samband med hans eller hennes brottslighet,
- att den tilltalade undergår behandling för missbruk eller annat förhållande som kan antas ha samband med brottsligheten

⁶³ A. prop. s. 104.

- att missbruk av beroendeframkallande medel eller något annat särskilt förhållande som kräver vård eller annan behandling i väsentlig grad har bidragit till att brottet har begåtts och den tilltalade förklarar sig villig att gå igenom lämplig behandling som enligt en för honom eller henne uppgjord plan kan anordnas i samband med verkställigheten (kontraktsvård) eller
- att den tilltalade samtycker till att skyddstillsynen förenas med en föreskrift om samhällstjänst och bedöms lämplig för detta.

Av särskild betydelse är möjligheten att förena skyddstillsyn med föreskrift om behandlingsplan, s.k. kontraktsvård. En sådan föreskrift är avsedd att tillämpas i fall där påföljden annars skulle bestämmas till fängelse. Det finns inte några brott för vilka kontraktsvård är utesluten som påföljd, men enligt förarbetena bör det inte röra sig om alltför grov brottslighet. Som riktlinje nämns att skyddstillsyn med kontraktsvård normalt inte bör dömas ut om straffvärdet för brottsligheten uppgår till två år eller mera. Den omständigheten att brottsligheten är av sådan art att påföljden normalt bör bestämmas till fängelse innebär inte att kontraktsvård inte kan väljas som påföljd. En förutsättning är dock att den behandlingsplan som upprättats är tillräckligt ingripande för att kunna godtas som ersättning för det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut.⁶⁴

Som nämnts i det föregående kan skyddstillsynen även, om det är oundgängligen påkallat med hänsyn till brottslighetens straffvärde eller till den tilltalades tidigare brottslighet, förenas med ett kortare fängelsestraff.

2.4.3 Flerfaldig brottslighet⁶⁵

Enligt 30 kap. 3 § BrB ska rätten när någon döms för flera brott döma till gemensam påföljd för brotten, om inte någon annat är föreskrivet. Undantag görs i bestämmelsens andra stycke, där det föreskrivs att rätten dels om det finns särskilda skäl får döma till böter för ett eller flera brott och samtidigt döma till annan påföljd för brottsligheten i övrigt, dels får döma till fängelse för ett eller

⁶⁴ Prop. 1986/87:106 s. 36 och 68.

⁶⁵ För en utförligare redogörelse för gällande rätt avseende straffmätningen vid flerfaldig brottslighet hänvisas till det utlåtande från Martin Borgeke och Magnus Ulväng som finns i bilaga 6.

flera brott samtidigt som den dömer till villkorlig dom eller skydds-tillsyn för brottsligheten i övrigt.

Av 26 kap. 2 § BrB framgår att fängelse kan användas som gemensamt straff för flera brott, om fängelse kan följa på något av brotten. Vid ett gemensamt fängelsestraff för flera brott får fängelse på viss tid sättas över det svåraste av de högsta straff som kan följa på brotten men inte överstiga de högsta straffen sammanlagda med varandra. Det gemensamma straffet får inte heller överskrida det svåraste straffet med mer än

- ett år, om det svåraste straffet är kortare än fängelse i fyra år,
- två år, om det svåraste straffet är fängelse i fyra år eller längre men inte uppgår till fängelse i åtta år,
- fyra år, om det svåraste straffet är fängelse i åtta år eller längre.

Det svåraste av de lägsta straffen som kan följa på brotten får inte underskridas.

Regleringen av det förhöjda maximistraffet vid flerfaldig brottslighet ändrades 1989, samtidigt som bestämmelserna i 29 och 30 kap. BrB infördes. Dessförinnan gällde att det gemensamma fängelsestraffet inte fick överskrida det svåraste av de högsta straff som kan följa på brotten med mer än två år (oavsett hur högt maximistraff som var föreskrivet för brottet) eller överstiga de högsta straffen sammanlagda med varandra. När ändringen gjordes övervägdes huruvida straffmätningen vid flerfaldig brottslighet i stället skulle ske enligt den s.k. kumulationsprincipen, dvs. att straffmätningen sker individuellt för varje brott och att straffen därefter läggs samman. Departementschefen ansåg emellertid inte att en sådan teknik var lämplig, dels eftersom straffvärdet hos en viss brottslighet inte kan bestämmas genom en enkel sammanläggning av de enskilda brottens straffvärde, dels eftersom det i de rättssystem som tillämpar kumulationsprincipen ofta mäts ut fängelsestraff som är uppenbart orimliga vilket i praktiken måste justeras genom att fängelsestraff för flera olika brott får avtjänas parallellt. Däremot ansågs det finnas skäl för att ändra regleringen så att möjligheten att överskrida det svåraste straffet ökar ju högre detta är. Ändringen motiverades med att det inte fanns vare sig skäl för eller behov av att överskrida det högsta maximistraffet med så mycket som två år för den som gjort sig skyldig till flera mindre allvarliga brott, samtidigt som det ansågs otillfredsställande med den mycket

kraftiga rabatt som den erhöll som gjort sig skyldig till flera mycket grova brott. Syftet med den ändrade regleringen var inte i första hand att allmänt sett höja straffen när någon döms för flera brott, utan att åstadkomma en större differentiering. Enligt departementschefen borde man, liksom tidigare, normalt kunna hålla sig inom de vanliga straffskalorna även vid flerfaldig brottslighet.⁶⁶

I rättsfallet NJA 2008 s. 359 behandlade Högsta domstolen frågan om hur straffvärdet ska bedömas vid flerfaldig brottslighet. I målet hade de båda tilltalade gjort sig skyldiga till 35 respektive 32 fall av stöldbrott. Stölderna begicks, med något enstaka undantag, under ca tio månaders tid och avsåg till övervägande del olika typer av biltillbehör. Det allvarligaste brottet var ett bostadsinbrott där de tilltalade tillgreps två gevär och ammunition samt ett inbrott i en musikförenings lokaler där musikutrustning till ett värde över 40 000 kr tillgreps. Högsta domstolen uttalade följande angående straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet.

Bestämmelsen i 29 kap.1 § brottsbalken ger uttryck för att straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet skall avse brottsligheten i dess helhet. I praktiken innebär detta att det straff som utmätts vid flerfaldig brottslighet i allmänhet ligger väsentligt lägre än vad som skulle bli följden av en sammanläggning av straffvärdet för varje enskilt brott som ingår i brottsligheten. Några generella principer för hur straffvärdet skall bestämmas vid flerfaldig brottslighet finns emellertid inte fastlagda i lagstiftning och vad som uttalats i förarbetena till lagstiftningen ger endast en begränsad ledning. Frågan har inte heller behandlats närmare i någon vägledande rättspraxis och kommentarerna i den juridiska litteraturen var under lång tid mycket sparsamma. I Ulväng, Påföljdskonkurrens – problem och principer, Uppsala 2005, finns dock numera en utförlig behandling av olika principiella och teoretiska aspekter av frågan (s. 151–292) medan en mer på den praktiska hanteringen inriktad framställning finns i Borgeke, Att bestämma påföljd för brott, 2008 (avsnitt 3.4).

En viktig orsak till att frågan inte ägnats någon större uppmärksamhet torde vara att förhållandena kan vara så olika, beroende på vilka brott som är aktuella och sambandet mellan dessa, att det är svårt att ange några mer generella riktlinjer för straffvärdebedömningen. Det relativa straffvärdet av de olika brotten kan exempelvis vara av stor betydelse för den samlade straffvärdebedömningen. Är det något brott som har ett väsentligt högre straffvärde än övriga brott påverkar de senare i allmänhet endast i mindre grad bedömningen av det samlade straffvärdet, medan motsatsen gäller om de aktuella brotten sedda för sig har ett likartat straffvärde. Den nivå inom fängelsestraffskalan som är aktuell kan också ha betydelse för vilket genomslag förekomsten av

⁶⁶ Prop. 1987/88:120 s. 66 och 73.

flerfaldig brottslighet får vid straffvärdebedömningen. Normalt bör flerfaldig brottslighet relativt sett få betydligt större genomslag vid straffvärdebedömningen när det är fråga om låga straffnivåer än i de fall då straffnivån är hög. Om det bland brotten ingår ett som har ett straffvärde som motsvarar fängelsemaximum om tio år kan ju för övrigt straffet endast sättas 40 procent över detta straff oavsett hur omfattande och grov den övriga brottsligheten är. Andra faktorer som kan vara av betydelse är exempelvis vilken eller vilka typer av brott som är aktuella samt vilket tidsmässigt och annat samband som kan finnas mellan brotten.

Vad som nu sagts utesluter emellertid inte att det finns vissa allmänna principer som i allmänhet torde iakttas vid bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. Utgångspunkten för straffvärdebedömningen är i allmänhet det allvarligaste av de brott som föreligger till bedömning (jfr konstruktionen av 26 kap. 2 § brottsbalken). Till straffvärdet för detta brott läggs därefter en efter hand minskande del av straffvärdet för vart och ett av de övriga brotten i ordning efter brottens allvar. En allmän kontroll görs också av att ett på så sätt beräknat straffvärde inte framstår som oproportionerligt i förhållande till den typ av brottslighet som är aktuell.

I det aktuella fallet tog Högsta domstolen sin utgångspunkt i bostadsinbrottet, som ansågs ha ett straffvärde motsvarande sex månaders fängelse. I övrigt ansågs inbrottet i musikföreningens lokaler ha ett isolerat straffvärde motsvarande fängelse i ungefär tre månader. För tre eller fyra brott bedömdes straffvärdet motsvara fängelse runt ett par månader vardera medan straffvärdet för övriga brott inte ansågs överstiga en månad per brott. Sammantaget fann Högsta domstolen att straffvärdet för den brottslighet som de tilltalade hade begått i viss mån, men inte mer påtagligt, översteg fängelse i ett år.

2.4.4 Återfall i brott⁶⁷

Inledning

Om någon som har dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller slutna ungdomsvård återfaller i brott innan påföljden till fullo har verkställts eller annars upphört kan rätten enligt 34 kap. 1 § BrB förordna att den tidigare utdömda påföljden ska avse också det nya brottet, döma särskilt till påföljd för det nya brottet eller – om den tidigare domen har vunnit laga kraft –

⁶⁷ För en utförligare redogörelse för gällande rätt avseende straffmätningen vid återfall hänvisas till det utlåtande från Martin Borgeke och Magnus Ulväng som finns i bilaga 6.

undanröja den utdömda påföljden och för brotten döma till påföljd av annan art.

Det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott kan beaktas på olika sätt vid straffmätning och påföljdsval. Som nämnts i avsnitt 2.4.2 är återfall i brott en omständighet som kan utgöra skäl för att välja fängelse i stället för en icke frihetsberövande påföljd. Om den tilltalade redan tidigare har dömts till fängelse och har begått den nya brottsligheten under prøvotid efter villkorlig frigivning från det tidigare fängelsestraffet, ska hela eller delar av den villkorligt medgivna friheten som regel förklaras förverkad. Om inte återfallet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet ska rätten vid straffmätningen i skäligen utsträckning ta hänsyn till att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott.

Återfallets betydelse för påföljdsvalet

Enligt 30 kap. 4 § BrB får rätten som skäl för att bestämma påföljden till fängelse, utöver brottslighetens straffvärde och art, beakta att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I den proposition som föregick införandet av bestämmelserna i 29 och 30 kap. BrB konstateras att det naturligtvis inte är möjligt att ge någon generell riktlinje för hur många tidigare domar som bör föreligga för att ett fängelsestraff ska kunna aktualiseras med hänsyn till tidigare återfall. Brottsens art och svårhet, tiden mellan brotten samt gärningsmannens ålder anses dock vara faktorer som är av stor betydelse. Det framhålls vidare att det kan finnas skäl att avstå från att döma ut ett fängelsestraff om det föreligger omständigheter som allmänt sett talar för att förutsättningarna för en anpassning till samhället är goda trots tidigare upprepad brottslighet.⁶⁸

I rättsfallet NJA 1991 s. 359 uttalar Högsta domstolen att det sedan det har gått några år från den tidigare domen, eller i förekommande fall från frigivningen från ett frihetsstraff, endast i undantagsfall bör komma i fråga att låta påföljdsbestämningen för det nya brottet påverkas av den tidigare domen.

⁶⁸ Prop. 1987/88:120 s. 54 f. och 101.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet

Den som döms till fängelse blir som regel villkorligt frigiven efter att ha avtjänat två tredjedelar av strafftiden. Efter den villkorliga frigivningen löper en prøvotid, inom vilken den dömda ska visa skötsamhet. För den som återfaller i brott inom prøvotiden kan reaktionen skärpas genom att den villkorligt medgivna friheten förklaras förverkad, vilket innebär att hela eller delar av reststraffet ska verkställas i eller utanför anstalt. Enligt 34 kap. 4 § BrB ska den villkorligt medgivna friheten eller en del av den förklaras förverkad för den som återfaller inom prøvotiden, om inte särskilda skäl talar mot det. Av bestämmelsens andra stycke framgår att särskilda skäl att inte förverka eller för att förverka endast en del av den villkorligt medgivna friheten kan vara att den nya brottsligheten i förhållande till den tidigare är av lindrig beskaffenhet, att lång tid har förflutit mellan brotten eller att ett förverkande annars skulle framstå som oskäligt.

Bestämmelsen om förverkande fick sin nuvarande lydelse 1999, då presumtionen för att förverkande ska ske vid ny brottslighet under prøvotiden infördes.⁶⁹ Dessförinnan gällde att förverkande *fick* ske om den tilltalade återföll i brott inom prøvotiden. Vid bedömningen av huruvida förverkande skulle ske eller inte skulle rätten beakta om den tidigare och den nya brottsligheten var likartad, om brottsligheten i båda fallen var allvarlig, om den nya brottsligheten var svårare eller lindrigare än den tidigare samt den tid som hade förflutit mellan brotten. I propositionen till de lagändringar som trädde i kraft 1989 anfördes att förverkandeinstitutet i praktiken till stor del fungerar som en särskild reglering av återfallets betydelse vid ny brottslighet, men att man måste ha i minnet att förverkandet i princip är en reaktion på att någon brutit mot de villkor som var förenade med den villkorliga frigivningen och att det i princip avser ändrade verkställighetsvillkor beträffande den första domen. Mot den bakgrunden ansågs det finnas mindre anledning att vara restriktiv beträffande förverkande än när det gäller en skärpt straffmätning på grund av återfall.⁷⁰ Denna uppfattning delades i förarbetena till 1999 års lagändringar. I propositionen anfördes att förverkande av villkorligt medgiven frihet är en lämplig åtgärd när det gäller att möta ny brottslighet efter ett tidigare fängelsestraff. Förverkande ansågs ha fördelar i förhållande till den

⁶⁹ Prop. 1997/98:96.

⁷⁰ Prop. 1987/88:120 s. 55.

allmänna återfallsskärpningen i 29 kap. 4 § BrB, bl.a. då det redan från början är klart både hur mycket den dömda riskerar i återfallsskärpning om han eller hon på nytt begår brott och under vilken tid skärpningen gäller. Det ansågs därför att återfall i första hand bör beaktas genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Vid bedömningen av huruvida ett förverkande framstår som oskäligt bör enligt förarbetena bl.a. sådana omständigheter som anges i 29 kap. 5 § BrB kunna beaktas. Ett annat exempel som anges är att brotten framstår som så olikartade och väsensskilda att ett förverkande inte ter sig som rimligt.⁷¹

Straffmätningen vid återfall

Om återfallet inte kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet ska rätten enligt 29 kap. 4 § BrB, utöver brottets straffvärde, vid straffmätningen ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott.

Regleringen i 29 kap. 4 § BrB innebär att tidigare brottslighet i första hand ska beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. I förarbetena framhålls att återfallet i första hand ska beaktas genom förverkande av villkorligt medgiven frihet om den tilltalade tidigare har dömts till fängelsestraff. Först om det inte finns någon villkorligt medgiven frihet att förverka eller om den återstående strafftid som kan förklaras förverkad framstår som alltför kort, bör det komma i fråga att skärpa straffet på grund av att den dömda tidigare har gjort sig skyldig till brott.⁷²

Om straffskärpning på grund av återfall övervägs ska rätten enligt andra meningen i 29 kap. 4 § BrB särskilt beakta vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft, vilken tid som har förflutit mellan brotten samt huruvida den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller brottsligheten i båda fallen är särskilt allvarlig. Uttrycket ”vilken omfattning den tidigare brottsligheten haft” ska enligt förarbetena markera att behovet av straffskärpning gör sig särskilt gällande i samband med upprepade återfall. I vilka situationer upprepade återfall bör föranleda straffskärpning är dock beroende av huruvida andra omständigheter som nämns i bestämmelsen föreligger. Ju allvarligare brottsligheten är, desto färre återfall behövs för att en särskild straffskärpning ska vara motiverad. För att brottslig-

⁷¹ Prop. 1997/98:96 s. 138.

⁷² Prop. 1987/88:120 s. 57 f. och s. 88 f. samt prop. 1997/98:96 s. 138.

heten ska kunna bedömas som ”särskilt allvarlig” krävs enligt förarbetena att straffvärdet för såväl den gamla som den nya brottsligheten är minst omkring ett års fängelse.

I förarbetena till införandet av 29 och 30 kap. BrB uttalas att det i allmänhet saknas anledning att vid sidan av ett beslut om förverkande av villkorligt medgiven frihet också skärpa straffet med hänsyn till att det är fråga om återfall. Det framhålls också att en särskild straffskärpning för återfall endast bör komma i fråga i sådana fall där återfallssituationen framstår som särskilt anmärkningsvärd. Förutom i fall där förverkandet av mer eller mindre tillfälliga omständigheter endast kan omfatta en relativt kort tid bör straffskärpning kunna komma i fråga i situationer där gärningsmannen har gjort sig skyldig till upprepade återfall i allvarlig brottslighet, som exempelvis grov misshandel och grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet.⁷³

Bestämmelsen i 29 kap. 4 § bör läsas parallellt med 26 kap. 3 § BrB. Enligt sistnämnda bestämmelse får den som har dömts till fängelse i lägst två år och som därefter, sedan domen har vunnit laga kraft, begår ett brott som är belagt med fängelse i mer än sex år, dömas till fängelse på en tid som med fyra år överstiger det högsta straff som kan följa på det nya brottet (eller den nya brottsligheten, om det rör sig om flera brott). Om det nya straffet avser flera brott gäller det förhöjda maximistraffet i förhållande till vad som annars hade varit det högsta straffet enligt bestämmelserna om flerfaldig brottslighet i 26 kap. 2 § BrB (se avsnitt 2.4.3). Brott som någon har begått innan han eller hon har fyllt 21 år får inte läggas till grund för straffskärpning enligt bestämmelsen.

Då det för tillämpning av 26 kap. 3 § BrB krävs att återfallet avser brott som är belagda med mer än sex års fängelse, omfattas återfall i bl.a. mord, dråp, grov misshandel, människorov, olaga frihetsberövande, grov våldtäkt, grov våldtäkt mot barn eller grovt rån av det förhöjda maximistraffet. Bestämmelsen är däremot inte tillämpligt vid återfall i exempelvis våldtäkt, våldtäkt mot barn av normalgraden, rån av normalgraden eller grov stöld.

Under åren 1976–1981 fanns det inte någon bestämmelse om förhöjt maximistraff vid återfall i brott. Bestämmelsen avskaffades 1976 med motiveringen att fängelsestraff regelmässigt mäts ut i den nedre delen av straffskalan och att det därför inte fanns något behov av bestämmelsen. Vidare skulle ett upphävande av bestämmelsen

⁷³ Prop. 1987/88:120 s. 57 f. och s. 89.

uppfattas som en markering av den kriminalpolitiska inriktningen att minska användningen av fängelsestraff och att möjligaste mån korta längden på de fängelsestraff som döms ut.⁷⁴ År 1981 återinfördes bestämmelsen i samband med att internering avskaffades som påföljd. Avsikten var inte att åstadkomma en generell höjning av straffnivån, utan att se till att avskaffandet av interneringspåföljden inte innebar en lindring av samhällets reaktioner mot den allra grävsta kriminaliteten.⁷⁵

2.5 Särskild rättsverkan av brott

2.5.1 Inledning

Av 1 kap. 8 § BrB framgår att brott, förutom påföljd och skyldighet att betala skadestånd, kan föranleda förverkande av egendom, företagsbot eller annan särskild rättsverkan. Särskild rättsverkan av brott behandlas närmare i 36 kap. BrB.

Begreppet särskild rättsverkan är inte närmare definierat. I kommentaren till brottsbalken nämns som exempel på särskild rättsverkan förverkande och företagsbot, men också utvisning på grund av brott och återkallelse av körkort på grund av brott. Den gemensamma bestämningen hos de företeelser som anses utgöra särskild rättsverkan är att de är rättsligt reglerade följder av brott.⁷⁶ Även åläggande av skyldighet för den som döms för brott att ersätta staten för kostnaden för blodprovstagning och blodundersökning avseende den dömda som har gjorts för utredning av brottet (se 31 kap. 1 § första stycket RB) torde därmed utgöra särskild rättsverkan av brott.⁷⁷ I kommande avsnitt redogör vi kortfattat för regleringen kring olika former av särskild rättsverkan. Redogörelsen gör inte anspråk på att omfatta samtliga former av sådan rättsverkan.

⁷⁴ NJA II 1975 s. 730.

⁷⁵ NJA II 1981:3 s. 102 f. och s. 105 f.

⁷⁶ Berggren m.fl., Brottsbalken en kommentar, kommentaren till 36 kap. BrB.

⁷⁷ Fitger, Rättegångsbalken en kommentar, kommentaren till 48 kap. 11 § RB.

2.5.2 Förverkande

Allmänt om förverkande

Förverkande kan ske genom antingen sakförverkande eller värdeförverkande. Med sakförverkande avses att viss egendom förklaras förverkad, medan värdeförverkande innebär att värdet av viss egendom eller vissa förtjänster förklaras förverkat. Om inte annat är föreskrivet tillfaller den förverkade egendomen staten.

De grundläggande bestämmelserna om förverkande finns i 36 kap. BrB. Enligt 36 kap. 1 § BrB ska utbyte av brott enligt brottsbalken, eller enligt annan lag eller författning om det för brottet är föreskrivet fängelse i mer än ett år, förklaras förverkat om det inte är uppenbart oskäligt. Detsamma gäller det som någon har tagit emot som ersättning för kostnader i samband med brott, om mottagandet utgör ett brott. I stället för det mottagna får dess värde förverkas. Som utbyte av brott räknas enligt 36 kap. 1 c § BrB även egendom som har trätt i stället för utbyte, avkastning av utbyte samt avkastning av det som har trätt i stället för utbyte.

Enligt 36 kap. 2 § BrB får egendom som har använts som hjälpmedel vid brott enligt brottsbalken, eller enligt annan lag eller författning om det för brottet är föreskrivet fängelse i mer än ett år, förklaras förverkad, om det behövs för att förebygga brott eller om det annars finns särskilda skäl. Även egendom som har varit avsedd att användas som hjälpmedel vid brott men som i det enskilda fallet inte har kommit till sådan användning får förverkas, om brottet har fullbordats eller om förfarandet har utgjort ett straffbart försök eller en straffbar förberedelse eller stämpling till brott. Vidare kan egendom som har frambragts genom brott eller vars användande utgör brott förverkas. I stället för egendomen kan dess värde förverkas.

Enligt 36 kap. 6 § BrB kan rätten, när ett sakförverkande framstår som oskäligt eller onödigt ingripande, i stället föreskriva att det ska vidtas en särskild åtgärd till förebyggande av missbruk av egendomen. Som exempel på en sådan åtgärd brukar nämnas föreskrift om att signaturen ska tas bort på en förfalskad tavla.

Den 1 juli 2008 infördes nya bestämmelser om förverkande av utbyte av brottslig verksamhet, se 36 kap. 1 b § BrB. Lagändringarna innebär att egendom kan förklaras förverkad även i andra fall än som avses i 1 §, om någon döms för brott för vilket är föreskrivet fängelse i sex år eller mer eller för viss annan allvarlig brottslighet, som t.ex. narkotikabrott och människosmuggling, och brottet har

varit av beskaffenhet att kunna ge utbyte. En förutsättning för att sådant förverkande ska få ske är dock att det framstår som klart mera sannolikt att egendomen utgör utbyte av brott än att så inte är fallet.

Förutom i 36 kap. BrB finns bestämmelser om förverkande i vissa specialstraffrättsliga författningar, såsom lagen (1958:205) om förverkande av alkoholhaltiga drycker m.m., narkotikastrafflagen (1968:64), lagen (1988:254) om förbud beträffande knivar och andra farliga föremål samt lagen (2000:1225) om straff för smuggling.

2.5.3 Företagsbot

Företagsbot är en ekonomisk sanktion som kan åläggas näringsidkare, dvs. fysiska eller juridiska personer som yrkesmässigt bedriver verksamhet av ekonomisk art. Av 36 kap. 7 § BrB framgår att företagsbot ska åläggas för brott som har begåtts i utövningen av näringsverksamhet, om det för brottet är föreskrivet strängare straff än penningböter och näringsidkaren inte har gjort vad som skäligen har kunnat krävas för att förebygga brottsligheten eller om brottet har begåtts antingen av en person i ledande ställning som haft befogenhet att företräda näringsidkaren eller fatta beslut på dennes vägnar eller av en person som annars har haft ett särskilt ansvar för tillsyn eller kontroll i verksamheten. Företagsbot ska dock inte åläggas om brottsligheten har varit riktad mot näringsidkaren själv.

Till skillnad från vad som gäller beträffande annan särskild rättsverkan av brott förutsätter åläggande av företagsbot ett yrkande från åklagaren.

Företagsbot ska enligt 36 kap. 8 § BrB fastställas till ett belopp mellan femtusen och tio miljoner kr. Beloppet bestäms enligt 36 kap. 9 § BrB med beaktande av brottets straffskala och med särskild hänsyn tagen till den skada eller fara som brottsligheten har inneburit samt till brottslighetens omfattning och förhållande till näringsverksamheten. Vidare ska särskild hänsyn tas till om näringsidkaren tidigare har ålagts att betala företagsbot.

Om boten understiger 500 000 kr får enligt 48 kap. 4 § tredje stycket RB företagsbot föreläggas genom strafföreläggande, annars ska frågan prövas av allmän domstol.

2.5.4 Utvisning på grund av brott

Utvisning på grund av brott regleras i 8 kap. 8–13 §§ utlänningslagen (2005:716).

Enligt 8 kap. 8 § utlänningslagen får en utlänning utvisas ur Sverige om han eller hon döms för ett brott som kan leda till fängelse eller om en domstol undanröjer en villkorlig dom eller en skyddstillsyn som utlänningen har dömts till och dömer till annan påföljd. För att utvisning ska få beslutas krävs dock att utlänningen döms till svårare påföljd än böter samt att det kan antas att han eller hon kommer att göra sig skyldig till fortsatt brottslighet här i landet eller att brottet med hänsyn till den skada, fara eller kränkning som det har inneburit är så allvarligt att han eller hon inte bör få stanna kvar här.

En dom eller ett beslut om utvisning på grund av brott ska enligt 8 kap. 13 § utlänningslagen innehålla ett förbud för utlänningen att återvända till Sverige under viss tid eller utan tidsbegränsning.

Liksom annan särskild rättsverkan av brott (undantaget företagsbot) förutsätter beslut om utvisning på grund av brott inte något yrkande från åklagaren, utan rätten kan pröva frågan ex officio. I högre instans gäller dock enligt 51 kap. 25 § fjärde stycket och 55 kap. 15 § första stycket RB den begränsningen att rätten inte med anledning av ett överklagande från den tilltalade eller ett överklagande från åklagaren till den tilltalades förmån får besluta om utvisning om inte lägre instans har meddelat ett sådant beslut. I sådana fall får den högre instansen inte heller bestämma längre tid än vad den lägre instansen har gjort för förbud för den tilltalade att återvända till Sverige.

2.5.5 Skiljande av riksdagsledamöter och andra uppdragstagare från uppdraget

Enligt 20 kap. 4 § BrB får den som har valts till ett uppdrag hos staten eller hos en kommun med vilket följer myndighetsutövning skiljas från uppdraget, om han eller hon har begått ett brott för vilket är stadgat fängelse i två år eller därutöver och genom brottet har visat sig uppenbarligen olämplig att inneha uppdraget. Med uppdrag hos stat eller kommun likställs uppdrag hos styrelse, verk, nämnd, kommitté eller annan sådan myndighet som hör till staten eller till kommun, landsting eller kommunalförbund.

Såvitt avser riksdagsledamöter och ersättare för riksdagsledamöter finns särskilda bestämmelser om skiljande från uppdraget i regeringsformen. I 4 kap. 7 § tredje stycket RF föreskrivs att en riksdagsledamot eller ersättare för riksdagsledamot får skiljas från sitt uppdrag om han eller hon genom brott har visat sig uppenbarligen olämplig för uppdraget.

Frågan om entledigande av en riksdagsledamot eller annan uppdragstagare på grund av brott prövas av den domstol som prövar åtalet i brottmålet. Prövningen ska ske ex officio, dvs. utan att någon part framställer yrkande om det.⁷⁸

I förarbetena till 20 kap. 4 § BrB anförts att ett entledigande av en uppdragstagare från sitt uppdrag inte är ett straff, utan att sanktionen i stället torde vara att betrakta som särskild rättsverkan av brott.⁷⁹

2.5.6 Kostnader för blodprovstagning och blodundersökning

Enligt 31 kap. 1 § första stycket RB ska den som döms för brott i ett mål där åklagaren för talan ersätta staten för sådan kostnad för blodprovstagning och blodundersökning som avser den tilltalade och som har gjorts för utredning om brottet. Ersättningsskyldigheten omfattar enligt paragrafens andra stycke inte sådana kostnader som inte har varit skäligen motiverade för utredningen eller kostnader som har vållats genom vårdslöshet eller försummelse av någon annan än den tilltalade, dennes ombud eller försvarare som har utsetts av den tilltalade. Av fjärde stycket i paragrafen framgår att återbetalningsskyldigheten kan jämkas eller efterges om det finns skäl till det med hänsyn till den tilltalades brottslighet eller dennes personliga eller ekonomiska förhållanden.

Återbetalningsskyldigheten är att betrakta som en särskild rättsverkan av brott.

⁷⁸ SOU 1972:1 s. 163.

⁷⁹ NJA II 1975 s. 660.

2.5.7 Avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond

I 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond stadgas att den som döms för brott där fängelse ingår i straffskalan i domen ska åläggas att betala en avgift på 500 kr. Avgiften ska enligt 3 § i samma lag tillföras en brottsofferfond.

Avgiften utgör särskild rättsverkan av brott.

2.6 Verkställighet av fängelsestraff

2.6.1 Inledning

Den som döms till fängelsestraff kan avtjäna straffet i eller utanför kriminalvårdsanstalt. I dag avtjänas många kortare fängelsestraff (fängelse i högst sex månader) utanför anstalt. Verkställighet utanför anstalt äger rum genom intensivövervakning genom elektronisk kontroll, s.k. elektronisk fotboja.

2.6.2 Verkställighet i anstalt

Utgångspunkter för verkställighet i anstalt

Verkställigheten av fängelsestraff i anstalt regleras i lagen (1974:203) om kriminalvård i anstalt (KvaL) och förordningen (1974:248) om kriminalvård i anstalt (KvaF). Lagen och förordningen kompletteras av de föreskrifter och allmänna råd som Kriminalvården utfärdar.

Enligt 4 § KvaL ska kriminalvård i anstalt utformas så att den intagnes anpassning i samhället främjas och skadliga följder av frihetsberövandet motverkas. Vidare föreskrivs att verksamheten, i den utsträckning det kan ske utan att kravet på samhällsskydd eftersetts, från början bör inriktas på åtgärder som förbereder den intagne för tillvaron utanför anstalten och att frigivning ska förberedas i god tid.

Anstaltsplacering

En kriminalvårdsanstalt eller en avdelning av en anstalt kan enligt 3 § KvaL vara öppen eller sluten, beroende på graden av säkerhet. Valet av anstaltsplacering regleras i 7 § KvaL. Av bestämmelsen

framgår att en intagen bör placeras i en öppen anstalt, om inte placering i en sluten anstalt är nödvändig av säkerhetsskäl eller för att den intagne ska få möjlighet till arbete, undervisning, utbildning eller särskild behandling som inte lämpligen kan ordnas i en öppen anstalt. Vid säkerhetsbedömningen ska bl.a. beaktas om det finns risk för att den intagne ska avvika eller återfalla i brott. Den som kan befaras missbruka eller på annat sätt ta befattning med narkotika under verkställigheten ska företrädesvis placeras i en sluten anstalt.

Särskilda villkor

Av 7 § tredje stycket KvaL framgår att det för den som avtjänar fängelse i lägst fyra år ska beslutas om villkor som ska gälla för verkställigheten. Villkoren avser placering i anstalt, permissioner och vistelser utanför anstalt.

Avsikten med villkoren är att göra en mer individuell bedömning av vad som ska gälla under verkställigheten för den intagne avseende anstaltsplacering och vistelser utanför anstalt, utan att det starka samhällsskydd som gäller för långtidsdömda åsidosätts. De särskilda villkoren ska också ge möjlighet till en mer förutsägbar inriktning av verkställighetens innehåll.⁸⁰

Sysselsättning under verkställigheten.

Den som är intagen i kriminalvårdsanstalt ska enligt 10 § KvaL ges möjlighet till arbete, undervisning, utbildning, särskilt anordnad verksamhet som syftar till att motverka brott eller missbruk eller annan lämplig sysselsättning som såvitt möjligt främjar utsikterna för honom eller henne att efter frigivningen inordna sig i samhället. Förutom arbete eller studier kan sysselsättningen bestå i deltagande i s.k. programverksamhet, där många av de program som erbjuds syftar till att förebygga missbruk eller fortsatt brottslighet. Av 12 § KvaL framgår att den intagne är skyldig att delta i den verksamhet eller sysselsättning i övrigt som anvisas honom eller henne.

⁸⁰ Kriminalvårdens föreskrifter och allmänna råd för verkställighet i anstalt (KVFS 2008:3).

Utslussning

Under den sista tiden i anstalt ska enligt 33 § KvaL förberedelserna för den intagnes frigivning vara särskilt inriktade på konkreta åtgärder för att underlätta övergången till ett liv i frihet.

För att minska risken för att den intagne återfaller i brott och för att underlätta anpassningen i samhället kan frigivningen enligt 54 § KvaL föregås av vistelse utanför anstalt genom s.k. utslussningsåtgärder. Utslussningsåtgärderna består i frigång, vårdvistelse, vistelse i halvvägshus och utökad frigång. Samtliga utslussningsåtgärder förutsätter att det inte finns någon beaktansvärd risk för att den intagne kommer att begå brott, undandra sig straffets fullgörande eller på annat sätt allvarligt missköta sig.

Frigång innebär att den intagne vistas utanför anstalten under dagtid för att utföra arbete, delta i undervisning eller utbildning, få behandling eller delta i särskilt anordnad verksamhet.

Vårdvistelse innebär att den intagne är placerad i ett familjehem eller hem för vård eller boende. Åtgärden är avsedd för intagna som behöver vård eller behandling mot missbruk eller mot något annat förhållande som kan antas ha samband med hans eller hennes brottslighet, såsom våldsbenägenhet, spelberoende eller sexualbrottsrelaterade beteenden.

Vistelse i halvvägshus innebär att den intagne är placerad i ett av Kriminalvården kontrollerat hem som är anpassat för att ge de intagna särskilt stöd och tillsyn. Vistelse i halvvägshus får beviljas den som har behov av särskilt stöd eller kontroll. Åtgärden får påbörjas när den intagne har avtjänat minst halva strafftiden, dock minst tre månader. Den intagne får vistas utanför halvvägshuset på särskilt bestämda tider.

Utökad frigång innebär att den intagne under kontrollerade former avtjänar fängelsestraffet i sin bostad. Liksom vistelse i halvvägshus förutsätter utökad frigång att den intagne har avtjänat minst halva strafftiden, dock minst tre månader. Den intagne måste därutöver ha tillgång till bostad samt utföra arbete, delta i undervisning eller utbildning, få behandling eller delta i särskilt anordnad verksamhet. Enligt Kriminalvårdens allmänna råd kan utökad frigång medges dömda som inte har ett sådant vård- eller behandlingsbehov som bör tillgodoses inom ramen för en vårdvistelse och som inte heller har behov av särskilt stöd eller kontroll i boendet. Utökad frigång anses utgöra ett viktigt steg i utslussningstrappan för många långtidsdömda.

En utslussningsåtgärd får enligt 60 § KvaL förenas med vissa villkor. Villkoren får bl.a. avse förbud mot att lämna bostaden annat än på bestämda tider, skyldighet att vistas inom ett visst geografiskt område, förbud mot att vistas inom ett visst geografiskt område eller skyldighet för den intagne att använda elektroniska hjälpmedel som kontrollerar var han eller hon befinner sig (s.k. elektronisk fotboja).

Om den intagne inte rättar sig efter villkoren eller annars fullgör de skyldigheter som gäller för utslussningsåtgärden ska enligt 62 och 63 §§ KvaL tillståndet till åtgärden upphävas och den intagne omedelbart föras till anstalt för fortsatt verkställighet av straffet i anstalten. Samma sak gäller om det inte längre finns förutsättningar för utslussningsåtgärden, som t.ex. om en intagen som har beviljats utökad frigång förlorar sin bostad eller om den intagne bor tillsammans med en person som inte längre ger sitt tillstånd till att verkställigheten sker i den gemensamma bostaden.⁸¹

2.6.3 Verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll

Allmänt om elektronisk övervakning

Efter ansökan av den dömda kan Kriminalvården besluta att den som ska avtjäna ett fängelsestraff om högst sex månader ska verkställa straffet utanför anstalt genom intensivövervakning med elektronisk kontroll.

Verkställighetsformen, som regleras i lagen (1994:451) om intensivövervakning med elektronisk kontroll (IöVL), innebär att den dömda förbjuds att vistas utanför sin bostad annat än på särskilt angivna tider och för bestämda ändamål, såsom arbete, utbildning, vård och nödvändiga inköp. Att förbudet efterlevs kontrolleras genom elektroniska hjälpmedel, s.k. elektronisk fotboja. Den dömda förses med en sändare som fästs vid fotleden. Sändaren står i kontakt med en mottagare som är placerad i bostaden, och om den dömda rör sig utanför mottagarens räckvidd vid andra tidpunkter än de som särskilt angetts bryts kontakten och ett larm går till en centraldator.⁸²

⁸¹ Prop. 2005/06:123 s. 47.

⁸² SOU 2005:54 s. 187.

Närmare om förutsättningarna för verkställighet genom elektronisk övervakning

Verkställighet genom elektronisk övervakning kan avse flera fängelse-domar samtidig och även omfatta förverkande av villkorligt med-given frihet. Den sammanlagda strafftiden som ska verkställas får dock inte överstiga sex månader. Ett fängelsestraff som har dömts ut med stöd av 28 kap. 3 § BrB kan inte avtjänas utanför anstalt.

Om den dömda tidigare har undergått verkställighet utanför anstalt i form av intensivövervakning, får en ny ansökan bifallas endast om det har förflutit minst tre år sedan den tidigare verkställigheten och den dömda under denna period inte har begått något brott som har föranlett strängare straff än böter (2 § andra stycket IövL).

En ansökan om verkställighet genom elektronisk övervakning får inte bifallas om den dömda är häktad eller intagen i kriminal-vårdsanstalt av någon annan anledning än för verkställighet av det straff som ansökan avser, eller om särskilda skäl annars talar mot verkställighet utanför anstalt (2 § första stycket IövL). Särskilda skäl kan vara att den elektroniska övervakningen medför nackdelar för någon annan än den dömda, som t.ex. om den dömda sammanbor med någon som inte godtar att verkställigheten sker i bostaden eller om brottet har riktats mot någon som den dömda sammanbor med. Ytterligare ett krav för verkställighetsformen är att den dömda har ordnad sysselsättning, t.ex. arbete eller utbildning. Även om enbart risk för misskötsamhet från den dömdes sida normalt sett inte ska vara tillräckligt för att avslå en ansökan, kan dock ett pågående kvalificerat missbruk som gör att det framstår som helt orealistiskt att den dömda kan hantera verkställighet utanför anstalt utgöra särskilda skäl för att avslå ansökan.⁸³

Vad den dömda har att iaktta

Av 4 § IövL framgår att den dömda under verkställigheten utanför anstalt ska iaktta skötsamhet, efter förmåga försöka försörja sig samt i övrigt rätta sig efter vad som gäller enligt lagen och enligt de föreskrifter som har meddelats med stöd av lagen. Den dömda ska vidare avhålla sig från alkohol och andra beroendeframkallande medel, som t.ex. narkotika.

⁸³ NJA II 1994 s. 319 och 324 f.

Kriminalvården ska enligt 8 § IövL meddela vissa obligatoriska föreskrifter om vad den dömden har att iaktta under verkställigheten. Föreskrifterna ska bl.a. avse vilken bostad den dömden ska ha under verkställighetstiden, vad som ska gälla i fråga om sysselsättning samt under vilka tider och för vilka ändamål den dömden får vistas utanför bostaden. Vid sidan av de obligatoriska föreskrifterna får Kriminalvården också meddela föreskrifter om vård eller behandling eller deltagande i särskilt anordnade program eller verksamheter.

Om den dömden åsidosätter vad som åligger honom eller henne enligt IövL eller enligt en föreskrift som har meddelats med stöd av lagen, och överträdelsen inte är av mindre betydelse, ska enligt 14 § IövL beslutet om verkställighet genom intensivövervakning upphävas. Den intagne ska då omedelbart föras till anstalt för fortsatt verkställighet av straffet.

2.6.4 Villkorlig frigivning

I 26 kap. BrB finns bestämmelser om villkorlig frigivning från tidsbestämda fängelsestraff. Den villkorliga frigivningen syftar till att kontrollera övergången från vistelse i anstalt till vistelse i frihet. Genom villkorlig frigivning ges möjlighet att ställa krav på den frigivne och att tillgripa sanktioner om inte kraven uppfylls. Villkorlig frigivning anses också ge möjligheter att på ett ändamålsenligt sätt utforma reaktioner mot den som efter ett avtjänat fängelsestraff fortsätter att begå brott.⁸⁴ Bestämmelserna om villkorlig frigivning fick sin nuvarande utformning genom lagändringar som trädde i kraft 1999⁸⁵ och 2007⁸⁶.

Villkorlig frigivning ska enligt 26 kap. 6 § BrB som regel ske när den dömden har avtjänat två tredjedelar av strafftiden, dock minst en månad. Om det finns synnerliga skäl får den villkorliga frigivningen skjutas upp med högst sex månader åt gången. Vid bedömningen av om det finns synnerliga skäl mot villkorlig frigivning ska särskilt beaktas om den dömden på ett allvarligt sätt har brutit mot de föreskrifter och villkor som gäller för verkställigheten. I propositionen till de lagändringar som trädde i kraft 2007 anförs att enstaka överträdelser normalt inte är tillräckligt för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp, utan att det som huvudregel krävs att

⁸⁴ Prop. 2005/06:123 s. 53.

⁸⁵ SFS 1998:604.

⁸⁶ SFS 2006:431.

den dömden på ett allvarligt sätt har brutit mot reglerna vid ett flertal tillfällen. Uppskjuten villkorlig frigivning kan också komma i fråga om en intagen under en stor del av verkställighetstiden vägrar att delta i någon form av sysselsättning eller om han eller hon beter sig aggressivt vid upprepade tillfällen. Regeringen påpekar att det dock inte kan uteslutas att en enstaka mycket allvarlig överträdelse kan vara tillräcklig för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp. Som exempel nämns att en rymning i vissa fall kan vara utgöra synnerliga skäl mot villkorlig frigivning. Prövningen av om den villkorliga frigivningen ska skjutas upp ska innebära en helhetsbedömning, där även omständigheter som talar till den intagnes fördel ska beaktas. Det kan därför finnas skäl att låta bli att skjuta upp den villkorliga frigivningen om den dömden har genomgått en positiv utveckling och inte misskött sig under en lång tid.⁸⁷

Beslut om uppskjuten villkorlig frigivning fattas enligt 26 kap. 9 § BrB av Kriminalvården. I beslutet ska anges en ny tidpunkt för när den dömden ska frigis villkorligt. Vid den tidpunkten ska villkorlig frigivning ske, om det inte även då finns sådana synnerliga skäl som innebär att frigivningen ska skjutas upp ytterligare. När den nya tidpunkten för villkorlig frigivning bestäms ska arten och omfattningen av överträdelserna särskilt beaktas. I förarbetena till 2007 års lagändringar anförs att det är ofrånkomligt att också strafftidens längd tillmäts viss betydelse vid bedömningen. Vidare framhålls att det torde krävas mycket långvarig och omfattande misskötsamhet för att den villkorliga frigivningen ska skjutas upp med så mycket som sex månader. Det finns inte någon begränsning av hur mycket den villkorliga frigivningen sammanlagt kan skjutas upp. Om den dömden fortsätter att missköta sig så att det vid varje prövning anses föreligga synnerliga skäl mot villkorlig frigivning, kan det förekomma att den villkorliga frigivningen till sist skjuts upp så mycket att hela den utdömda strafftiden får avtjänas i anstalt. Enligt förarbetena bör detta dock endast komma i fråga i undantagsfall.⁸⁸

Efter den villkorliga frigivningen gäller enligt 26 kap. 10 § BrB en prøvotid som motsvarar den strafftid som återstår vid frigivningen, dock minst ett år. Om det bedöms som påkallat får Kriminalvården enligt 26 kap. 11 § BrB besluta att den som är villkorligt frigiven ska stå under övervakning, vilket innebär en skyldighet att hålla kontakt med en särskilt förordnad övervakare. Övervakningen upphör som regel sedan ett år av prøvotiden har förflutit.

⁸⁷ Prop. 2005/06:123 s. 56 f. och 73.

⁸⁸ A. prop. s. 61 och 74.

Om den frigivne inte iakttar sina åligganden får övervakningsnämnden enligt 26 kap. 18 § BrB besluta om varning eller om övervakning under viss tid efter det att ett år av prøvotiden har flutit. Vid allvarigare överträdelser kan övervakningsnämnden enligt 26 kap. 19 § BrB förklara den villkorligt medgivna friheten förverkad till en tid av högst femton dagar varje gång.

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 2.4.4 kan domstol förklara villkorligt medgiven frihet förverkad om den dömda återfaller i brott inom prøvotiden.

2.7 Rättegången i brottmål

2.7.1 Inledning

Rättegången i brottmål regleras i rättegångsbalken. I 23 kap. finns bestämmelser om förundersökning och i 20 kap. regleras åklagarens skyldighet att väcka åtal för brott. Rättegången i tingsrätt regleras närmare i 45 och 46 kap. medan 51 och 55 kap. innehåller bestämmelser om brottmålsprocessen i hovrätten respektive Högsta domstolen. I 47 kap. finns särskilda bestämmelser om väckande av enskilt åtal och huvudförhandling i mål där enskilt åtal förs. I 30 kap. finns bestämmelser om vad en dom i brottmål ska innehålla.

2.7.2 Allmänt åtal

Åklagarens roll under förundersökningen

Så snart det finns anledning att anta att ett brott som hör under allmänt åtal har förövats ska enligt 23 kap. 1 § första stycket RB förundersökning inledas. Av 2 § i samma kapitel framgår att syftet med förundersökningen är att utreda vem som skäligen kan misstänkas för brottet och om det föreligger tillräckliga skäl för åtal mot honom eller henne. Dessutom ska förundersökningen leda till att målet bereds så att bevisningen kan läggas fram i ett sammanhang vid huvudförhandlingen.

Förundersökningen inleds av polismyndigheten eller av åklagaren. Om saken inte är av enkel beskaffenhet ska en förundersökning som inletts av polismyndigheten övertas av åklagaren så snart någon skäligen kan misstänkas för brottet. Åklagaren ska också i andra fall

ta över ledningen av förundersökningen när det är påkallat av särskilda skäl (23 kap. 3 § första stycket RB).

Av 23 kap. 4 § första stycket RB framgår att förundersökningen ska bedrivas objektivt. Således ska inte bara de omständigheter som talar emot den misstänkte utan även omständigheter som talar till hans eller hennes fördel tillvaratas.

Om det inte finns anledning att fullfölja förundersökningen ska den enligt 23 kap. 4 § andra stycket RB läggas ned. Av 23 kap. 4 a § RB framgår att en förundersökning också kan läggas ned antingen om fortsatt utredning skulle kräva kostnader som inte står i rimligt förhållande till sakens betydelse och det dessutom kan antas att brottet i händelse av lagföring inte skulle leda till någon svårare påföljd än böter, eller om det kan antas att åtal för brottet inte skulle komma att ske till följd av bl.a. bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i 20 kap. RB (se nedan) och något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts genom att förundersökningen läggs ned. Beslut om att lägga ned en förundersökning meddelas av åklagare.

När förundersökningen har kommit så långt att någon skäligen misstänks för brott ska han eller hon enligt 23 kap. 18 § RB under rättas om misstanken. Den misstänkte och hans eller hennes eventuella försvarare har rätt att fortlöpande ta del av vad som har förekommit under förundersökningen, om det kan ske utan men för utredningen. De har också rätt att ange vilken utredning de anser önskvärd och även i övrigt anföra vad de anser vara nödvändigt. En underrättelse om detta ska lämnas till den misstänkte och försvararen, vilka ska ges skäligen råd för att ange vad de anser nödvändigt innan åklagaren beslutar om åtal. Om den misstänkte eller försvararen begär det ska sådana förhör eller andra utredningsåtgärder som kan antas vara av betydelse för undersökningen äga rum. Om en begäran om utredningsåtgärder inte bifalls, eller om den misstänkte anser att det finns någon annan brist i utredningen, kan han eller hon enligt 23 kap. 19 § RB anmäla detta till rätten för prövning.

Åklagarens åtalsplikt

Enligt 20 kap. 6 § RB ska åklagare, om inte något annat är särskilt föreskrivet, väcka åtal för brott som hör under allmänt åtal. Grundprincipen är alltså att åklagaren har en absolut åtalsplikt i de fall där

han eller hon på objektiva grunder kan emotse en fällande dom. Åtalsplikten innebär att det saknas möjlighet för åklagaren att erbjuda en misstänkt att avstå från att väcka åtal för ett visst brott mot att denne erkänner en annan gärning, s.k. åtalsuppgörelser eller plea bargain.

Från grundprincipen görs dock ett antal undantag. Lindrigare brottslighet kan beivras genom strafföreläggande eller föreläggande av ordningsbot. Åklagaren kan också underlåta att väcka åtal för brott dels enligt bestämmelserna om åtalsunderlåtelse i 20 kap. 7 § RB, dels med stöd av regler om särskild åtalsprövning.

Åtalsunderlåtelse får enligt 20 kap. 7 § första stycket RB beslutas om något väsentligt allmänt eller enskilt intresse inte åsidosätts och om

1. det kan antas att brottet inte skulle föranleda annan påföljd än böter,
2. det kan antas att påföljden skulle bli villkorlig dom och det finns särskilda skäl för åtalsunderlåtelse,
3. den misstänkte begått annat brott och det utöver påföljden för detta brott inte krävs påföljd med anledning av det föreliggande brottet, eller
4. om psykiatrisk vård eller insatser enligt lagen (1993:387) om stöd och service till vissa funktionshindrade kommer till stånd.

Av paragrafens andra stycke framgår att åtal får underlåtas även i andra fall, om det av särskilda skäl är uppenbart att det inte krävs någon påföljd för att avhålla den misstänkte från vidare brottslighet.

Åklagarens roll vid rättegången i första instans

Åtal väcks normalt enligt 45 kap. 1 § RB genom att åklagaren skriftligen ansöker om stämning mot den som ska tilltalas.⁸⁹ Enligt 45 kap. 4 § första stycket RB ska följande uppges i stämningsansökan:

1. den tilltalade,
2. målsäganden, om någon sådan finns,

⁸⁹ Av 45 kap. 1 § andra stycket RB framgår att rätten får uppdra åt åklagare att utfärda stämning. I sådana fall gäller regleringen i 45 kap. 16 § RB.

3. den brottsliga gärningen med uppgift om tid och plats för dess förövande och de övriga omständigheter som behövs för dess kännetecknande samt tillämpligt lagrum,
4. de bevis åklagaren vill åberopa och vad som ska styrkas med varje bevis samt
5. de omständigheter som gör domstolen behörig, om inte behörigheten framgår på annat sätt.

Genom regleringen i tredje punkten har åklagaren ålagts att precisera både de faktiska omständigheterna kring gärningen och de subjektiva moment som ingår i den, dvs. om gärningsmannen har handlat med uppsåt eller av oaktsamhet. I 1949 års kommentar till rättegångsbalken anförts att åklagarens uppgifter ska vara ägnade att för den tilltalade tydligt klargöra vad som läggs honom till last och sålunda utmärka på vilka punkter han har att inrikta sitt försvar.⁹⁰

Gärningspåståendet är bindande för domstolen, som enligt 30 kap. 3 § RB inte får döma till ansvar för annan gärning än den som åklagaren har åtalat för. Rätten är dock inte bunden av åklagarens rubricering av brottet eller av det eller de lagrum som åklagaren har hänvisat till.

Sedan åtal har väckts får åklagaren inte ändra det (45 kap. 5 § RB). Åtalet får dock utvidgas till att avse en annan gärning, om rätten med hänsyn till utredningen och andra omständigheter finner det lämpligt. Som ändring av talan anses inte att åklagaren inskränker sin talan, åberopar ett annat lagrum än det som angetts i stämningsansökan eller åberopar en ny omständighet till stöd för åtalet (åtalsjustering).

Enligt 22 kap. 2 § RB är åklagaren skyldig att på målsägandens begäran förbereda och föra målsägandens talan om enskilt anspråk som grundas på brottet, såvitt detta kan ske utan väsentlig olägenhet och anspråket inte är uppenbart obefogat. Av 45 kap. 4 § andra stycket RB framgår att åklagaren, om han eller hon vill väcka talan om enskilt anspråk i samband med att åtal väcks, bl.a. ska uppge anspråket och grunden för detta samt lämna bevisuppgift.

Om den tilltalade är eller har varit frihetsberövad på grund av misstanke om brott som omfattas av åtalet, ska åklagaren enligt 45 kap. 4 § tredje stycket RB ange det i stämningsansökan. Dessutom ska uppgift lämnas om tiden för frihetsberövandet.

⁹⁰ Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 45:4 RB.

Genom en ändring i 45 kap. 4 § RB som träder i kraft den 1 november 2008 införs ett nytt fjärde stycke, där det föreskrivs att åklagaren om han eller hon har några särskilda önskemål om hur målet ska handläggas bör ange dessa i stämningsansökan.

Åklagaren behöver inte, vare sig i stämningsansökan eller senare under rättegången, ange vilken påföljd den tilltalade bör dömas till. I svensk rätt har valet av påföljd för brott av tradition ansetts vara en fråga för domstolen. Det är relativt vanligt att åklagaren i samband med sitt slutanförande vid huvudförhandlingen självmant väljer att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan. Rätten är i så fall inte bunden till vad åklagaren har uppgett, utan kan döma till såväl strängare straff eller mer ingripande påföljd som lindrigare straff eller mindre ingripande påföljd. I praktiken förekommer det dock sällan att rätten går utöver vad åklagaren har förespråkat i påföljdsdelen.

Åklagaren kan i stämningsansökan även ta upp yrkanden om särskild rättsverkan. Frågor om särskild rättsverkan kan dock formellt sett prövas av rätten även utan yrkande från åklagaren och kan t.o.m. beslutas mot åklagarens vilja.⁹¹ Undantag görs när det gäller företagsbot, som enligt 36 kap. 7 § BrB får åläggas endast efter yrkande av åklagaren. Om ett förverkande ska ske hos någon som inte är tilltalad räcker det inte med ett yrkande från åklagarens sida, utan i så fall måste åklagaren också väcka talan mot den hos vilken förverkandet ska ske.⁹² I tidigare lagstiftningsärenden har uttalats att åklagarens inställning till en fråga om utvisning under alla förhållanden bör framgå av stämningsansökningen.⁹³ Frågan om utvisning har behandlats i rättsfallet NJA 1996 s. 149. I rättsfallet beslutade tingsrätten om utvisning av den tilltalade och förbjöd honom att återvända till Sverige inom tio år. Domen överklagades av åklagaren, som bl.a. yrkade straffskärpning. Hovrätten skärpte straffet och beslutade att den tilltalade skulle utvisas ur riket med förbud att återvända hit utan någon tidsbegränsning. Högsta domstolen konstaterade att hovrättens handläggning inneburit rättegångsfel, då utvisningsbeslutet hade ändrats till den tilltalades nackdel utan att frågan hade avhandlats vid huvudförhandlingen, vilket fick anses strida mot principen att domstolen endast får lägga sådant till grund för domen som parterna har haft tillfälle att yttra sig över.

⁹¹ Angående förverkande, se rättsfallen NJA 1976 s. 315 och NJA 1977 s. 735.

⁹² Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 45:4 RB, se även rättsfallen NJA 2002 s. 310 och RH 1993:5.

⁹³ Prop. 1993/94:159.

Inhämtande av personalia

Av 46 kap. 9 § RB framgår att det vid huvudförhandlingen i brottmål där det kan bli aktuellt att döma till annan påföljd än böter ska läggas fram utredning om den tilltalades person. Enligt bestämmelsen ska utredning förebringas rörande straff som den tilltalade tidigare har dömts till samt angående hans eller hennes levnadsomständigheter och de personliga förhållanden som kan antas vara av betydelse.

Enligt 45 kap. 12 § RB ska rätten fatta beslut om de förberedande åtgärder som behöver vidtas före huvudförhandling. Rätten har därvid ansetts ha ett större ansvar för att inhämta den utredning som behövs för att avgöra påföljdsfrågan än för att inhämta underlag i skuldfrågan. Av 4 § förundersökningskungörelsen (1947:948) framgår dock att åklagaren bl.a. ska reda ut den misstänktes inkomst- och förmögenhetsförhållanden, om det kan antas att påföljden kommer att bli dagsböter.

Enligt 40 § förordningen (1999:1134) om belastningsregister ska uppgifter ur belastningsregistret hämtas in innan någon döms till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård, överlämnas till rättspsykiatrisk vård eller – om fängelse är föreskrivet för brottet – till vård enligt lagen (1988:870) om vård av missbrukare i vissa fall eller åläggs förvandlingsstraff. Såväl Åklagarmyndigheten som de allmänna domstolarna får enligt 19 § i samma förordning ha direktåtkomst till belastningsregistret; Åklagarmyndigheten för beslut om förundersökning och åtal samt för utfärdande av strafföreläggande och de allmänna domstolarna för straffmätning och val av påföljd (se 19 § andra stycket förordningen [1999:1134] om belastningsregister jämförd med 2 § första stycket 2 och 3 lagen [1998:620] om belastningsregister).

Om den tilltalade har dömts för brott vid tidigare tillfällen kan domar eller akter i dessa mål behövas hämtas in. Det kan också finnas anledning att hämta in yttranden från Kriminalvården som har upprättats till tidigare rättegångar.

Om det behövs för att avgöra påföljdsfrågan, eller om det annars behövs en särskild utredning om en misstänkts personliga förhållanden eller om åtgärder som kan antas bidra till att han eller hon avhåller sig från fortsatt brottslighet, ska enligt 1 § första stycket lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. inhämtas ett yttrande från Kriminalvården. I förarbetena till nämnda lag

redogörs för ett antal typfall då det i allmänhet torde vara aktuellt att inhämta en kvalificerad och aktuell personutredning:⁹⁴

1. vid vissa typer av förstagångsbrott när skyddstillsyn kan komma i fråga, vare sig alternativet är villkorlig dom eller fängelse,
2. vid återfall, när den tidigare domen är skyddstillsyn eller villkorlig dom,
3. vid återfall, när den tidigare domen är fängelse men det nya brottet och omständigheterna i övrigt är sådana att skyddstillsyn eller villkorlig dom kan övervägas,
4. när omständigheterna tyder på att överlämnande till särskild vård bör övervägas,
5. när den normala påföljden är fängelse, men där det finns skäl att anta att den tilltalades personliga förhållanden med styrka talar för att annan påföljd väljs,
6. i vissa fall när det visserligen står klart att fängelse ska ådömas, men en närmare utredning rörande den tilltalades personliga förhållanden kan få betydelse för straffets längd.

Av 2 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. framgår att yttrande från Kriminalvården i första hand hämtas in av rätten. Sedan 2002 finns det emellertid möjlighet för åklagaren att hämta in sådan utredning innan åtal har väckts. Detta förutsätter dock att den misstänkte har erkänt gärningen eller att det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet. I förarbetena till 2002 års lagändring uttalas följande när det gäller ansvaret för att hämta in yttrande från Kriminalvården.⁹⁵

Om åklagaren hämtar in den aktuella personutredningen och denna kommer in till åklagaren innan han eller hon har meddelat beslut i åtalsfrågan, kommer det sannolikt att innebära att åklagarna i större omfattning än i dag kan utfärda strafföreläggande med villkorlig dom som påföljd. En anledning till att det inte sker i dag har nämligen uppgetts vara att det i avsaknad av personutredning ibland råder osäkerhet om förutsättningarna för villkorlig dom är uppfyllda.

Förslaget innebär inte att det övergripande ansvaret för att det finns ett tillräckligt underlag för att avgöra påföljdsfrågan flyttas från rätten till åklagarna. Ansvaret skall fortfarande ytterst åligga rätten. Förslaget tar inte heller sikte på de former av personutredningar som är mest ingripande från integritetssynpunkt för den enskilde. Rätten skall således alltjämt ensam ha beslutanderätt när det gäller läkarintyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. och rätts-

⁹⁴ Prop. 1991/92:2 s. 13.

⁹⁵ Prop. 2001/02:147 s. 22.

psykiatriska undersökningar. Förslaget innebär inte heller att rätten fråntas sin beslutanderätt när det gäller att införskaffa yttranden från den lokala kriminalvårdsmyndigheten. Om åklagaren skulle vara tveksam till om yttrande skall inhämtas, skall han eller hon kunna vända sig till rätten med en begäran om att viss utredning skall inhämtas. Motsvarande gäller för övrigt redan i dag i ungdomsmålen (prop. 1994/95:12 s. 71 f). Det kan också inträffa att åklagaren bedömer att ett yttrande inte behöver inhämtas, men att rätten har en annan uppfattning i den frågan när målet väl kommer dit. Självfallet skall rätten då kunna besluta om sådan personundersökning.

Av 11 § lagen (1964:167) med särskilda bestämmelser om unga lagöverträdare (LUL) följer att åklagaren i fråga om den som misstänks för att ha begått brott innan han eller hon har fyllt 18 år ska inhämta yttrande från socialnämnden i den kommun som har ansvaret för den unge innan beslut fattas i åtalsfrågan. En förutsättning för att åklagaren ska få inhämta yttrande från socialnämnden är att den unge har erkänt gärningen eller att det annars finns skäligen misstanke om att han eller hon har begått brottet. Yttrande behöver dock inte hämtas in om brottet är ringa, om det är uppenbart att det finns förutsättningar för åtalsunderlåtelse eller om det annars är obehövligt. Om förundersökningen gäller ett brott på vilket fängelse kan följa ska om möjligt yttrandet från socialnämnden hämtas in senast i samband med att den unge delges misstanke för brottet.

Enligt 28 § LUL får rätten döma den unge till ungdomsvård endast om det i målet finns ett sådant yttrande som avses i 11 §. Om det inte finns särskilda skäl krävs ett yttrande från socialnämnden också för att rätten ska få döma den som inte har fyllt 21 år till fängelse i mer än tre månader. Kravet på yttrande från socialnämnden för att vissa påföljder ska kunna dömas ut förutsätter att åklagaren regelmässigt ger in yttrandet till domstolen i samband med att åtal väcks, något som inte har ansetts kräva några särskilda föreskrifter.⁹⁶

Av 6 § lagen (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m. framgår att en socialnämnd på begäran av rätten, åklagaren eller Kriminalvården ska lämna upplysningar om den misstänkte och föreslå de åtgärder som nämnden anser behövs för att främja hans eller hennes anpassning i samhället. Sedan 2004 ska socialnämnden även, om det kan bli fråga om utvisning på grund av brott, på begäran av rätten, åklagaren eller Kriminalvården lämna

⁹⁶ Berggren m.fl., Brottsbalken – en kommentar, kommentaren till 28 § LUL.

upplysningar om huruvida den misstänkte har barn i Sverige och, om så är fallet, om barnets behov av kontakt med utlänningen, hur kontakten har varit och hur den skulle påverkas av att den misstänkte utvisas.

Enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. får rätten förordna en läkare att avge läkarintyg om en misstänkt, under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet. Ett sådant läkarintyg kan omfatta de medicinska förutsättningarna att överlämna den misstänkte till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Av 4 § första stycket lagen (1991:1137) om rättspsykiatrisk undersökning (LRPU) framgår att ett sådant intyg, eller en i målet företagen rättspsykiatrisk undersökning, är en förutsättning för att rätten ska få överlämna någon till rättspsykiatrisk vård utan särskild utskrivningsprövning. Att anmärka är att intyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål, m.m. inte kan inhämtas av åklagaren.

Rätten får enligt 3 § första stycket LRPU inte besluta om att överlämna någon till rättspsykiatrisk vård med särskild utskrivningsprövning utan att en rättspsykiatrisk undersökning har gjorts i målet. Beslut om att en misstänkt ska genomgå rättspsykiatrisk undersökning fattas av rätten och förutsätter att den misstänkte har erkänt gärningen eller att det har lagts fram övertygande bevisning om att han eller hon har begått den (2 § första stycket LRPU).

Huvudförhandlingen i brottmål

Sedan åtal har väckts och eventuella förberedande åtgärder har vidtagits ska rätten som huvudregel hålla huvudförhandling i målet.

Huvudförhandlingen inleds genom att åklagaren framställer sitt yrkande och att den tilltalade anger sin inställning till yrkandet och grunden för inställningen. Åklagaren ska sedan utveckla sin talan, varefter målsäganden och den tilltalade bereds tillfälle att utveckla sin talan, i den mån det behövs. Sedan parterna har utvecklat sin talan ska målsäganden och den tilltalade höras samt vittnesförhör och annan bevisning förebringas. Om huvudförhandlingen hålls utan att målsäganden eller den tilltalade är närvarande ska rätten se till att det, i den mån det behövs, ur handlingarna läggs fram vad han eller hon har anfört (46 kap. 6 § RB).

Efter genomgången av bevisningen läggs utredningen om den tilltalades personliga förhållanden fram och slutligen bereds parterna tillfälle att slutföra sin talan (46 kap. 9 och 10 §§ RB).

Av 46 kap. 15 a § RB framgår att målet får avgöras även om den tilltalade har uteblivit från huvudförhandlingen eller inställt sig endast genom ombud, om saken kan utredas tillfredsställande och någon av följande förutsättningar föreligger:

1. det finns inte anledning att döma till annan påföljd än böter, fängelse i högst tre månader, villkorlig dom eller skyddstillsyn eller sådana påföljder i förening,
2. sedan den tilltalade har delgetts stämning har han eller hon avvikit eller håller sig undan på ett sådant sätt att han eller hon inte kan hämtas till huvudförhandlingen eller
3. den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning och hans eller hennes närvaro är därför inte nödvändig.

Den 1 november 2008 träder 45 kap. 10 a § RB i kraft. Enligt denna bestämmelse får rätten meddela dom utan huvudförhandling i mål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter, om huvudförhandling varken begärs av någon av parterna eller behövs med hänsyn till utredningen i målet. Innan målet avgörs ska den tilltalade informeras om att avgörande kan komma att ske utan huvudförhandling och om sin rätt att begära huvudförhandling. Vidare ska parterna ges tillfälle att slutföra sin talan, om de inte redan kan anses ha gjort det.

Målsägandens rätt att biträda åtalet

Målsäganden får enligt 20 kap. 8 § RB som regel väcka åtal för ett brott som hör under allmänt åtal endast om han eller hon har angett brottet och åklagaren har beslutat att inte väcka åtal.

Om åklagaren väcker talan för ett brott har målsäganden i stället rätt att biträda åtalet. Därigenom blir målsäganden part i rättegången och har samma rätt som åklagaren att lägga fram utredning och åberopa bevisning i målet. I doktrinen anförs att en målsägande som biträder ett allmänt åtal inte har rätt att yrka ansvar för någon annan gärning än den som åklagaren har åtalat för, men att denne däremot torde ha rätt att i samma utsträckning som åklagaren justera åtalet enligt bestämmelserna i 45 kap. 5 § tredje stycket RB. Vidare kan målsäganden framställa ett annat ansvarsyrkande än

åklagaren och åberopa ett annat lagrum. På samma sätt som åklagaren har målsäganden möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden till vad åklagaren har uttryckt i fråga om påföljd, utan kan hävda en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande.⁹⁷

2.7.3 Enskilt åtal

Om åklagaren beslutar att inte väcka talan för ett brott som målsäganden har angett till åtal kan målsäganden väcka enskilt åtal för brottet enligt bestämmelserna i 47 kap. RB. Målsäganden för då själv talan mot den person som omfattas av åtalet.

Av 47 kap. 1 § RB framgår att enskilt åtal väcks genom att målsäganden ansöker om stämning mot den som ska tilltalas. Stämningsansökan ska enligt 47 kap. 2 § RB innehålla i princip samma uppgifter som en stämningsansökan utfärdad av åklagaren. I övrigt avviker ordningen vid enskilt åtal något från den som tillämpas när åklagaren har väckt åtal, bl.a. genom att det före huvudförhandlingen ska hållas en förberedelse i målet, antingen genom att rätten kallar till sammanträde eller genom skriftväxling eller annan handling.

2.7.4 Domens innehåll

I 30 kap. 5 § RB finns bestämmelser om vad en dom i brottmål ska innehålla. Av regleringen framgår att domen ska avfattas skriftligen och ange

1. domstolen samt tid och plats för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare,
3. domslutet,
4. parternas yrkanden och de omständigheter som yrkandena grundas på och
5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

⁹⁷ Fitger, Rättegångsbalken – en kommentar, kommentaren till 20 kap. 8 § RB.

Härutöver ska högre rätts dom i den utsträckning det behövs innehålla en redogörelse för lägre rätts dom. Om en part har rätt att överklaga domen ska förutsättningarna för överklagande anges i domen.

I kommentaren till rättegångsbalken sägs bl.a. följande när det gäller domskäl i påföljdsdelen.⁹⁸

Många gånger är valet av påföljd så självklart att någon egentlig motivering inte behövs i denna del. Särskilt när åklagaren och den tilltalade eller hans försvarare har olika grundsyn i fråga om påföljdsval torde dock någon form av motivering alltid behövas.

2.7.5 Påföljd och särskild rättsverkan i högre rätt

Enligt 51 kap. 1 § RB ska en part som vill överklaga tingsrättens dom i ett brottmål göra detta skriftligen inom tre veckor från den dag då domen meddelades. Av förarbetena till bestämmelsen framgår att en part är behörig att överklaga tingsrättens dom så snart han eller hon har ett rättsligt intresse av att vinna ändring i domen. Ett sådant intresse kan föreligga för åklagaren inte bara när den tilltalade har frikänts eller dömts till ett straff som åklagaren anser vara för lågt, utan även när åklagaren anser att någon annan påföljd bör tillämpas än den som tingsrätten har dömt ut. Med hänsyn till att åklagaren i viss utsträckning bör vaka över att den tilltalade inte får ett svårare straff än vad gärningen förskyllt finns i 20 kap. 2 § tredje stycket RB en bestämmelse om att åklagaren får fullfölja talan i högre rätt även till den tilltalades förmån.⁹⁹

Om den ena parten har överklagat tingsrättens dom har motparten rätt att överklaga domen inom en vecka från det att den ursprungliga överklagandetiden har löpt ut. Ett sådant s.k. anslutningsöverklagande förfaller dock om det ursprungliga överklagandet återkallas eller av annan anledning förfaller.

I 51 kap. 25 § RB regleras förbudet mot att i högre rätt ändra domen till den tilltalades nackdel, *reformatio in pejus*. Enligt paragrafens första stycke får hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande eller av åklagarens överklagande till den tilltalades förmån döma till en brottspåföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än den som tingsrätten har dömt till. Hovrätten får dock överlämna den tilltalade till särskild vård enligt 31 eller 32 kap. BrB eller, om tingsrätten har beslutat

⁹⁸ Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 30:5 RB.

⁹⁹ NJA II 1943 s. 655 och Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 51:25 RB.

om sådan vård, döma till annan påföljd. Av 51 kap. 25 § andra stycket RB framgår att slutna ungdomsvård jämföras med fängelse. Om tingsrätten har förenat villkorlig dom eller skyddstillsyn med en föreskrift som förutsätter samtycke, som t.ex. samhällstjänst, och den dömda inte längre samtycker till föreskriften, får hovrätten enligt 51 kap. 25 § tredje stycket RB döma till en svårare eller mer ingripande påföljd än vad tingsrätten har bestämt. Slutligen föreskrivs i 51 kap. 25 § fjärde stycket RB att hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande eller åklagarens yrkande till den tilltalades förmån får besluta om utvisning, om inte tingsrätten har meddelat ett sådant beslut, eller bestämma längre tid än tingsrätten har gjort för förbud för den tilltalade att återvända till Sverige. Av 55 kap. 15 § RB framgår att bestämmelserna i 51 kap. 25 § RB tillämpas även vid rättegången i Högsta domstolen.

Regleringen av förbudet mot *reformatio in pejus* förutsätter kännedom om hur de olika påföljderna förhåller sig till varandra. Härvid hänvisas till avsnitt 2.4.2 under rubriken *Påföljdernas inbördes svårhet*.

Av rättsfallet NJA 1970 s. 315 framgår att hovrätten inte med anledning av den tilltalades överklagande får förverka villkorligt medgiven frihet. I rättsfallet NJA 1991 s. 633 dömde tingsrätten den tilltalade till fängelse i en månad. Samtidigt förklarades villkorligt medgiven frihet förverkad till en tid av en månad. Beslutet om förverkande var felaktigt av formella skäl, varför åklagaren överklagade tingsrättens dom till den tilltalades förmån. Hovrätten undanröjde beslutet om förverkande och dömde den tilltalade till fängelse i två månader. Högsta domstolen konstaterade att hovrättens förfarande stred mot beslutet om *reformatio in pejus*, då en följd av hovrättens dom blev att en större del av strafftiden enligt den tidigare domen skulle återstå, vilket skulle kunna få betydelse om frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet skulle uppkomma på nytt vid ett senare tillfälle.

Bestämmelserna i 30 kap. 3 § RB gäller även i högre rätt, vilket innebär att den högre rättens prövning inte får avse annan gärning än den som överklagandet avser. Av 51 kap. 24 § andra stycket och 55 kap. 15 § RB framgår att klaganden inte får ändra sin talan till att gälla en annan gärning än den som avses i överklagandet. Liksom i lägre rätt är de högre instanserna obundna av åklagarens yrkande om påföljd. Så länge det inte strider mot förbudet mot *reformatio in pejus* är alltså den högre rätten fri att avgöra vilken påföljd den tilltalade ska dömas till. I kommentaren till rättegångsbalken uttalas

att åklagaren, om han eller hon har överklagat till den tilltalades nackdel och förklarat sig yrka en viss påföljd, fritt kan ändra sig och yrka en svårare påföljd. På samma sätt gäller att den högre rätten kan sänka straffet eller döma ut en mildare påföljd även om det endast är åklagaren som har överklagat och yrkat straffskärpning.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Fitger, Rättegångsbalken, kommentaren till 30:3 RB.

3 Tidigare överväganden

3.1 Inledning

Frågor om straffmätning och straffnivåer har utretts i ett antal sammanhang tidigare. Detta kapitel innehåller kortfattade redogörelser för de överväganden och förslag som vi har ansett vara av särskild betydelse för vårt uppdrag. Redogörelserna avser dels sådana överväganden som berör frågor om straffskalor och straffmätning, dels överväganden som anknyter till de processrättsliga frågor som omfattas av våra direktiv.

3.2 Överväganden om straffskalor och straffmätning

3.2.1 Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik

I januari 1976 inledde Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp rörande kriminalpolitik en översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Arbetet resulterade i rapporten *Nytt straffsystem – Idéer och förslag* (Brå-rapport 1977:7). I rapporten, som var avsedd som ett debattinlägg, riktades stark kritik mot den s.k. behandlingstanken, som brottsbalken delvis var uppbyggd utifrån. Behandlingstanken kan beskrivas enligt följande. Straff ska utmätas och anpassas efter gärningsmannens individuella förhållanden. Sådana omständigheter som gärningsmannens sociala situation, tidigare kriminalitet, brottsbenägenhet och samhällsfarlighet ska ha avgörande betydelse vid valet av påföljd. Straffet anses motiverat främst av individualpreventiva skäl och stor vikt bör läggas vid att brottslingen under verkställigheten förmås att ändra sitt levnadssätt och därmed avstå från att begå brott i framtiden. Behandlingstanken kom till uttryck i den numera upphävda 1 kap. 7 § BrB, som föreskrev att rätten vid val av påföljd inte bara skulle iaktta vad som krävs för att upprätthålla allmän lag-

lydnad utan också ”fästa särskilt avseende vid att påföljden skall vara särskilt ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället”.

Brottsförebyggande rådets arbetsgrupp ställde sig kritiska till behandlingstanken och hävdade i stället att principen om rättvisa och proportionalitet mellan brott och straff ska gälla vid straffmätning och påföljdsval samt att det inte bör göras några sidoblickar på brottslingens individuella behov av behandling.

I rapporten uttalar sig arbetsgruppen relativt utförligt om användningen av frihetsstraff och frihetsstraffens längd. Därvid anförs bl.a. följande.¹

Frihetsstraff bör utnyttjas med stor restriktivitet och endast som påföljdssystemets yttersta medel. Antalet frihetsstraff och dessas längd bör begränsas så långt som möjligt. Syftet med fängelse skall vara att skydda vissa grundläggande och särskilt viktiga intressen. Därför bör fängelse tillgripas endast för brott som är så allvarliga att behovet av ett drastiskt och tydligt avståndstagande från den begångna gärningen är särskilt stort.

Vid tidpunkten för arbetsgruppens rapport fanns inte några andra allmänna bestämmelser om straffmätning än den ovan beskrivna 1 kap. 7 § BrB. Arbetsgruppen diskuterade ett införande av sådana bestämmelser och i rapporten uttalas följande.²

Arbetsgruppen finner att starka skäl talar för att man i lag slår fast regler för påföljdsval och straffmätning. Det skulle främja likformighet, rättfärdighet och förutsebarhet. Domstolarna skulle komma att motivera sin straffmätning tydligare än som nu sker. De argument som beagnas vid straffmätningen skulle föras fram och kunna diskuteras.

3.2.2 Fängelsestraffkommittén

Mot bakgrund av bl.a. vad som anfördes i 1977 års Brå-rapport (se avsnitt 3.2.1 ovan) tillsattes under våren 1979 en kommitté med uppdrag att utreda vissa frågor om fängelse och kriminalvård i anstalt. Kommittén tog sig namnet Fängelsestraffkommittén.

Enligt de ursprungliga kommittédirektiven från 1979 skulle Fängelsestraffkommittén företa en allsidig översyn av användningen av fängelsestraff. En utgångspunkt för kommitténs arbete skulle vara att fängelsestraffet inte är ägnat att medföra några positiva effekter

¹ Brå-rapport 1977:7 s. 227.

² A.a. s. 270.

för den intagne själv utan tvärtom ofta har direkta skadeverkningar. De fem huvudfrågor som kommittén hade att överväga var

- minimitiden för fängelsestraff
- reglerna om villkorlig frigivning
- allmänna regler för påföljdsval och straffmätning
- brottens straffskalor
- medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens olika organ

Genom tilläggsdirektiv 1981 och 1983 fick kommittén också i uppdrag att överväga övervakningsnämndernas avskaffande samt allmänna regler för ansvarsfrihet och påföljdseftergift.

År 1980 överlämnade kommittén delbetänkandet Fjorton dagars fängelse (SOU 1980:1), som behandlade minimitiden för fängelsestraffet, och året därpå lämnades delbetänkandet Villkorlig frigivning samt nämnder och lekmanamedverkan inom kriminalvården (SOU 1981:92), som behandlade reglerna om villkorlig frigivning samt medborgarnas insyn och inflytande i kriminalvårdens organ.

Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande, Påföljd för brott (SOU 1986:13-15), innehåller kommitténs allmänna överväganden om straffsystemet, synen på fängelsestraffet och ytterligare överväganden kring villkorlig frigivning, överväganden kring bötesstraffet, översyn av straffskalorna samt överväganden rörande påföljdsbestämningen, dvs. påföljdsval och straffmätning.

I inledningen av huvudbetänkandet redogör kommittén för de genomgående grundtankarna i de förslag som lämnas. Därvid förklaras att kommittén inte resonerar i termer som allmänprevention och individualprevention, utan att det avgörande för ett brotts straffskala och för påföljdsbestämningen i stället ska vara brottets svårhet. Enligt kommitténs uppfattning ska visserligen vissa omständigheter hänförliga till gärningsmannens person kunna beaktas vid straffmätningen, men detta ska inte ske utifrån ett individualpreventivt betraktelsesätt, utan endast för att något annat hade varit obilligt. Först vid verkställigheten av påföljderna föreligger det enligt kommittén förutsättningar för olika individuella hänsynstaganden.

Kommittén konstaterar att det från humanitär synpunkt finns starka skäl som talar för en begränsad användning av fängelsestraffet, men att det samtidigt inte inom överskådlig framtid går att avvara fängelse i påföljdssystemet. Enligt kommitténs bedömning är ett ökat användande av fängelsestraff vare sig ur individualpreventiv eller allmänpreventiv synpunkt ett verksamt medel för att minska

brottsligheten, eller ens att motverka en ökning av denna. Kommittén anför vidare att det inte finns något som tyder på att en måttlig minskning av användandet av fängelsestraff allmänt sett skulle ha någon betydelse för brottslighetens omfattning. Det i direktiven uttalade önskemålet om en allmän begränsning av fängelsestraffets användning ansågs därför både önskvärt och möjligt att genomföra. Enligt kommitténs bedömning borde begränsningen dock göras relativt försiktigt, då det ansågs viktigt att människor i allmänhet upplever det som att de lever i ett rättssamhälle där de som begår brott utsätts för tillräckligt strängt ingripande från samhällets sida.

Fängelsestraffkommitténs grundtanke var alltså att straffskalorna skulle utformas på ett sådant sätt att användningen av fängelsestraffet begränsades. Generellt sett föreslogs därför sänkta straffskalor. Ett annat skäl till de sänkta straffskalorna var kommitténs förslag att villkorlig frigivning, som enligt dåvarande lagstiftning som huvudregel skulle ske när halva fängelsestraffet hade avtjänats, fortsättningsvis skulle ske efter två tredjedelar av strafftiden, samtidigt som avsikten inte var att anstaltstiderna skulle öka.

Vid översynen av straffskalorna konstaterade kommittén att straffvärdet för de rena förmögenhetsbrotten, med undantag för skadegörelsebrotten, var för högt och borde sättas lägre, medan straffvärdet för brotten mot den personliga integriteten, främst våldsbrotten, borde sättas högre. Strävan efter en begränsad användning av fängelsestraff och compensationen för den föreslagna förhöjningen av kvotdelen för villkorlig frigivning innebar dock att kommittén föreslog sänkta straffskalor även för våldsbrott, dock inte i samma utsträckning som för förmögenhetsbrotten.

Kommittén föreslog också en minskning av de överlappande straffskalorna för gradindelade brott. Detta motiverades med att den överlappande delen av straffskalan i praktiken inte användes och att en minskad överlappning därför skulle innebära att straffskalorna bättre angav det straffvärde som brotten i praktiken tillmättes.

Fängelsestraffkommittén föreslog bl.a. följande straffskalor:

Mord	Fängelse 8-10 år, eller på livstid
Dråp	Fängelse 4-10 år
Misshandel	Böter, lägst 100 dagsböter, eller fängelse högst 1 år

Grov misshandel	Fängelse 9 mån-10 år
Våldtäkt	Fängelse 1 år 6 mån-4 år
Grov våldtäkt	Fängelse 3-10 år
Stöld	Böter, lägst 50 dagsböter, eller fängelse i högst 6 mån
Grov stöld	Fängelse 3 mån-5 år
Rån	Fängelse 6 mån-3 år
Grovt rån	Fängelse 2-10 år

Kommitténs förslag till straffskaleöversyn ledde aldrig till lagstiftning. Förslaget behandlades i propositionen (1992/93:141) om ändring i brottbalken m.m. I propositionen uttalar departementschefen att hon visserligen delar Fängelsestraffkommitténs bedömning att det finns anledning att se något allvarigare på våldsbrott och andra brott som innebär en kränkning av den personliga integriteten än vad som dittills varit fallet, men att gällande straffskalor inte lägger något hinder för en sådan anpassning av påföljderna efter ändrade värderingar och samhällsförhållanden.³

Som framgår närmare av avsnitt 2.4 låg Fängelsestraffkommitténs förslag avseende straffmätning och påföljdsval till grund för nuvarande reglering i 29 och 30 kap. BrB. Dessa bestämmelser trädde i kraft den 1 januari 1989.⁴ Bestämmelserna behandlas utförligt i avsnitt 2.4 och Fängelsestraffkommitténs förslag i dessa delar redovisas därför inte närmare här. Här ska dock kort nämnas något om kommitténs överväganden när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I huvudbetänkandet gör kommittén bedömningen att det måste finnas en möjlighet att vid påföljdsbestämningen ta hänsyn till om gärningsmannen tidigare har begått brott samt att en sådan ordning av en bred allmänhet torde uppfattas som naturlig och rimlig. Kommittén ansåg dock att återfallet inte skulle tillmätas betydelse vid straffmätningen, utan endast genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. I betänkandet anför följande till stöd för detta ställningstagande.⁵

³ Prop. 1992/93:141 s. 18.

⁴ Prop. 1987/88:120, SFS 1988:942.

⁵ SOU 1986:14 s. 73.

Beträffande den sedvanliga straffmätningen innebär emellertid förslaget att, förutom vid bötesbrott och vid val mellan böter och fängelse, någon hänsyn inte skall tas till tidigare brottslighet. Orsaken härtill är inte att vi av principiella skäl anser att sådana hänsyn här inte bör tas utan helt enkelt att vi förordar en tekniskt annorlunda uppläggning av återfallsregleringen. Om en domstol vill skärpa straffet vid nya brott skall detta enligt vårt förslag inte ske genom att man mäter ut ett längre fängelsestraff än vad annars hade skett, utan genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Såvitt avser återfallets betydelse för påföljdsvalet anför kommittén bl.a. följande.⁶

Om inte gärningen t.ex. har så betydande straffvärde att fängelse av det skälet måste ådömas privilegieras således gärningsmannen de första gångerna han döms genom att han erhåller kriminalvård i frihet i stället för fängelse. Privilegieringen kan dock inte fortsätta hur länge som helst. Så småningom når man den punkt då samhället för att markera allvaret bakom det straffhot som finns måste utdöma den yttersta reaktionen på brottet; ett fängelsestraff primärt utmätt efter brottets straffvärde.

Fängelsestraffkommitténs bedömning såvitt avser återfallets betydelse vid straffmätningen delades inte av regeringen. Till skillnad från vad som föreslogs i betänkandet ansåg departementschefen att det borde vara möjligt att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen, om inte det förhållandet kan beaktas tillräckligt genom påföljdsvalet eller förverkande av villkorligt medgiven frihet. I propositionen anføres följande.⁷

Enligt min mening finns det i och för sig anledning att ställa sig tvivlande till bärkraften i vissa av de argument som framförs för strängare straff i återfallssituationer. Något underlag för att anta att ett längre fängelsestraff skulle kunna främja den dömdes anpassning i samhället finns exempelvis inte.

Det kan dock knappast sättas i fråga att det är av väsentlig betydelse för tilltron till påföljdssystemet att återfall kan beaktas vid påföljdsbestämningen. För en förstagångsforbrytare kan en mildare påföljd ofta tillämpas medan detta inte bör komma i fråga för den som återfaller i nya brott, särskilt inte om det sker vid upprepade tillfällen. Samhället bör genom gradvis skärpta reaktioner mot återfall kunna markera att man ser allvarigare på upprepad brottslighet än enstaka brott. Sådana mönster, som torde grunda sig på såväl rättviseförställningar som allmänna erfarenheter av hur normbildning sker, återfinns för övrigt även utanför straffrätten. Genom skärpta reaktioner

⁶ A.a., s. 425.

⁷ Prop. 1987/88:120 s. 52 f.

kommer också inkapaciteringseffekter att erhållas utan att ingripandena i det enskilda fallet sker på sådana grunder.

... När det härefter gäller metoden för återfallsskärpning finns det i princip tre vägar. Skärpningen kan göras genom påföljdsvalet, genom att villkorligt medgiven frihet förverkas eller genom ett strängare straff av samma slag. Enligt min mening bör det vara möjligt att beakta återfall i alla dessa hänseenden. Det är emellertid viktigt att regelsystemet utformas så att den samlade reaktionen inte framstår som orimlig.

Mot denna bakgrund utformades bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB.

I propositionen⁸ nämns tre situationer där det kan bli aktuellt att beakta återfall vid straffmätningen, nämligen

1. i fall där det tidigare straffet inte har medfört någon villkorlig frigivning, dvs. vid bötesbrottslighet, vid övergång från böter till fängelse eller när ett tidigare fängelsestraff har varit så kort att någon villkorlig frigivning inte har skett, som t.ex. vid grovt rattfylleri,
2. i fall där förverkande av villkorligt medgiven frihet inte kan ske därför att brottet har begåtts efter prøvotidens utgång, eller för att åtal inte har väckts i tid, och
3. då ett förverkande kan ske men inte i sådan utsträckning att intresset av ett skärpt straff tillgodoses, som t.ex. vid upprepade återfall i allvarlig brottslighet såsom grov misshandel eller grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet där återfallet omfattas av 26 kap. 3 § BrB.

I februari 1988 lämnade Fängelsestraffkommittén sitt slutbetänkande Frihet från ansvar (SOU 1988:7). I slutbetänkandet behandlas de allmänna reglerna om ansvarsfrihet. Förslagen i betänkandet ledde till lagstiftning den 1 juli 1994.⁹

3.2.3 Departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld

Fängelsestraffkommitténs uppdrag att göra en allmän översyn av straffskalorna omfattade inte utformningen av de enskilda brottsbestämmelserna. Kommittén uttalade dock i sitt huvudbetänkande att det kunde ifrågasättas om det inte i praxis uppställts alltför stränga

⁸ A. prop. s. 57 f.

⁹ Prop. 1993/94:130, SFS 1994:458.

krav för att en gärning skulle bedömas som grov misshandel. En slutsats som för övrigt också hade dragits i departementspromemorian (Ds Ju 1980:9) Straffmätning – slutrapport.

Enligt dåvarande lydelse av 3 kap. 6 § BrB skulle vid bedömning av huruvida ett misshandelsbrott var att betrakta som grovt särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat synnerlig hänsynslöshet eller råhet. I 1980 års promemoria föreslogs att ordet ”synnerligen” skulle utgå ur 3 kap. 6 § BrB och att minimi-straffet för grov misshandel samtidigt skulle sänkas till fängelse i sex månader.

I anledning av ovan nämnda uttalanden utarbetades departementspromemorian (Ds Ju 1986:1) Grov misshandel och grov stöld. I promemorian hänvisas till en under arbetet med 1980 års promemoria utförd undersökning om straffmätningsexpraxis vid bl.a. misshandel. I 1986 års promemoria uttalas bl.a. följande såvitt avser undersökningsresultaten av gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel:¹⁰

Arten av våld är den faktor som har varit utslagsgivande för gränsdragningen mellan normalgraden av misshandel och grovt brott. Att brottet rubricerades som grovt skedde i de undersökta domarna vanligen när gärningen hade varit livsfarlig. Endast i ett fåtal domar rubricerades misshandel som grov under motivering att gärningsmannen visat synnerlig hänsynslöshet och råhet. Typiskt sett betecknades som grov misshandel fall där gärningsmannen hade utdelat knivhugg med livshotande skador som följd. I undersökningsmaterialet föreligger 14 fall, i vilka misshandeln vållade svår skada och brottet bedömdes enligt 3 kap. 5 § BrB. I 10 av dessa fall förövades gärningen genom grovt våld. Fängelsestraffets längd i dessa 14 fall hade ett medelvärde av 3,4 månader.

I 1986 års promemoria finns också en redogörelse för brottsutvecklingen såvitt avser våldsbrott. Därvid konstateras att antalet anmälda våldsbrott per 100 000 invånare över 15 år under perioden 1950-1985 ökade från ca 150 per år till närmare 500 per år. Även om det inte ansågs möjligt att dra några säkra slutsatser beträffande den faktiska brottsligheten, fanns det enligt promemorian skäl som talade för att mörkertalet var relativt högt, vilket talade för att ökningen av antalet anmälda brott berodde på en ökad anmälningsbenägenhet som inte motsvarades av en lika stor faktisk ökning av brottsligheten. Ytterligare en faktor som ansågs tala för att vålds-

¹⁰ Ds Ju 1986:11 s. 27.

brottsligheten inte hade ökat på det sätt som antalet anmälda våldsbrott antydde, var att det faktiska antalet våldsbrott med dödlig utgång hade legat förhållandevis konstant mellan 120 och 130 fall per år i vart fall sedan 1970-talets mitt. När det gäller frågan huruvida våldet blivit grövre till sin karaktär uttalas följande i promemorian.¹¹

Frågan kan inte ges ett entydigt svar. Av den nämnda jämförelsen mellan åren 1969 och 1982¹² kan man inte dra några säkra slutsatser om förskjutningar i den riktningen. Det förhållandet att fördelningen efter skadornas svårhetsgrad varit i stort sett densamma för båda åren torde närmast tyda på att våldsbrottsligheten visserligen har ökat totalt sett, men att den inte har blivit grövre till sin karaktär.

... I diskussionen om möjliga förklaringar till en ökad våldsbrottslighet har stor vikt lagts vid förändringar i alkoholkonsumtionen. Den svenska forskning som finns pekar på att de som är inblandade i ett våldsbrott ofta är alkoholpåverkade. ... Något enkelt samband mellan alkoholkonsumtion och våld finns dock inte. Vid en mycket liten del av alla tillfällen då människor är berusade utövas våld. Under 1970-talets senare del och början av 1980-talet har alkoholkonsumtionen minskat, medan våldsbrottsligheten har fortsatt att öka.

... En ytterligare faktor som framhålls är nöjeslivets utveckling. En stor del av våldsbrotten sker nämligen i samband med nöjesaktiviteter. En undersökning visar att den andel av den svenska befolkningen som har uppgett att de deltar aktivt i nöjeslivet har stigit från 59 % år 1968 till 71 % år 1981.

I promemorian konstateras att praxis utvecklats så att det kommit att ställas högre krav för att ett misshandelsbrott skulle bedömas som grovt än vad som var avsett vid brottsbalkens tillkomst. Det ansågs finnas anledning att ifrågasätta om praxis överensstämde med det allmänna rättsmedvetandet. Som sådana typer av misshandel som framstod som särskilt allvarliga, men som i regel inte rubricerades som grova, om inte gärningen varit livsfarlig eller mycket allvarliga skador uppstått, nämndes följande.

- när flera tillsammans misshandlar en annan person
- att sparka på den som redan ligger, dvs. att fortsätta misshandeln trots att offret saknar förmåga att värja sig
- våldshandlingar mot någon som är fysiskt väsentligt svagare, som ett litet barn eller en äldre person

¹¹ A.a. s. 33 f.

¹² Avser en jämförelse mellan offrens skador vid polisanmälda våldsbrott i Stockholm 1969 och 1982, vår anm.

- kvinnomisshandel, särskilt om den upprepas flera gånger eller pågår under längre tid

I promemorian anförs att det kan antas att dessa handlingar, liksom sådana misshandelsbrott som innefattat en särskilt allvarlig kränkning av offrets integritet, i allmänhetens ögon framstår som grova brott även om gärningen inte har varit livsfarlig eller lett till mycket allvarliga skador. Med hänsyn till den minskade toleransen mot våld och de ökade strävandena att motverka våld ansågs starka skäl tala för att lagstiftningen skulle anpassas efter allmänhetens synsätt. I promemorian föreslogs därför att 3 kap. 6 § BrB skulle ändras, genom att begreppet ”synnerlig hänsynslöshet” ersattes med ”särskild hänsynslöshet”. Till skillnad från vad som anfördes i 1980 års departementspromemoria lämnades däremot inte något förslag om att minimistraflet för grov misshandel skulle sänkas.

Förslagen i departementspromemorian ledde till lagstiftning som trädde i kraft den 1 februari 1988.¹³ I den proposition som föregick lagändringen anförs bl.a. att bytet av ordet ”synnerligen” till ”särskild” skulle uppfattas som en allmän anvisning till domstolarna att tillämpa ett något mindre restriktivt synsätt när det gäller att kvalificera ett misshandelsbrott som grovt, särskilt såvitt avser hänsynen till sådana faktorer som att misshandeln varit oprovocherà och långvarig, påtagligt integritetskränkande eller riktat sig mot skyddslösa personer. I det senare hänseendet skulle enligt departementschefen hänsyn tas till såväl offrets allmänna möjlighet att försvara sig som till om misshandeln utförts av flera gärningsmän.¹⁴

3.2.4 Våldskommissionen

I november 1989 tillsattes en kommission med uppdrag att motverka våldet och förbättra stödet till brottsoffren. Uppdraget omfattade bl.a. att öka skyddet för grupper som löper särskild risk för att utsättas för våld, att främja åtgärder som är ägnade att motverka våldet, särskilt på gator och torg, samt att förbättra möjligheterna att ingripa mot våldsverkare.

I november 1990 lämnade kommissionen, som tog sig namnet Våldskommissionen, sitt huvudbetänkande Våld och brottsoffer (SOU 1990:92). I betänkandet konstateras att antalet anmälda vålds-

¹³ Prop. 1987/88:14, SFS 1988:2.

¹⁴ Prop. 1987/88:14 s. 6.

brott hade ökat kraftigt under perioden 1960-1988, samtidigt som det dödliga våldet i vart fall från mitten av 1970-talet legat i stort sett konstant vid ca 130 anmälda fall per år och den andel som i SCB:s offerundersökningar anfört att de utsatts för våld eller hot legat påtagligt konstant mellan fem och sex procent av befolkningen. Enligt kommissionens bedömning fanns det mycket som talade för att toleransen för våld minskat under efterkrigstiden. En förklaring till ökningen av antalet anmälda våldsbrott kunde därför vara en ökad anmälningsbenägenhet hos dem som utsatts för våld.

Kommissionen angav följande utgångspunkter för vad man kallade för "kampen mot våldet".

- För de flesta våldsvverkare ingår våldet i en bredare problembild. I den mån någon begår upprepade våldsbrott är det nästan alltid fråga om en socialt utslagen person. Det finns ett klart samband mellan våld och tillhörighet till en missbrukargrupp, där våldet ofta ingår som en del av en kriminell och missbrukande livsstil.
- Kampen mot våldet måste börja i barns mycket tidiga miljöer. Det är i första hand föräldrarna som kan ge sina barn en mental beredskap mot användande av våld.
- En ökad jämställdhet mellan könen är en viktig utgångspunkt i kampen mot våldet mot kvinnor.
- De insatser mot våld som görs måste ha en bred folklig förankring. Kriminalpolitiken och myndigheternas insatser får inte fjärra sig från det allmänna rättsmedvetandet och allmänt vedertagna moralregler.

Våldskommissionens uppfattning var att förebyggande åtgärder är det effektivaste sättet att motverka kriminalitet. Såvitt avser straffen för våldsbrott uttalas följande i betänkandet.¹⁵

De personer som begått våldsbrott utgör inte någon enhetlig skara. Det går emellertid att urskilja några grupper med personer som har vissa drag gemensamt. Det finns således en grupp av personer som tidigare har gjort sig skyldiga till både grova och många våldsbrott och som efter frigivningen återfaller i mycket grova våldsbrott. För denna grupp återstår enligt vår mening endast att genom tvångsåtgärder förhindra våldsvverkaren från att begå nya brott. Långvariga frihetsberövanden är redan nu den metod som tillämpas för att avhålla denna grupp från att begå ytterligare våldsbrott. Andra metoder har inte visat sig ge något påtagligt resultat.

¹⁵ SOU 1990:92 s. 95 f.

Även för en annan grupp skulle långvariga frihetsberövanden förmodligen vara effektiv. Det gäller den grupp av mer eller mindre socialt utslagna vanekriminella, som står för en stor del av tillgreppsbrottsligheten och inte ringa andel av den synliga våldsbrottsligheten. Den brottsminskande effekten kan i sådana fall antas bli ganska stor om fängelsevistelserna blir relativt långa.

Långa frihetsstraff har emellertid låg status bland många brottsteoretiker. Argumentet för det långvariga frihetsberövandet – den förväntade framtida brottsligheten – innebär nämligen att man straffar lagbrytare för handlingar som de inte begått. Vidare anses det svårt att säkert förutsäga individuella återfall. Många som man tror skall återfalla i brott klarar sig bra och motsatt återfaller många lagbrytare som man trott skulle avhålla sig från fortsatt brottslighet.

Ett prognostiskt tänkande är acceptabelt när det gäller allvarliga brott, t.ex. brott mot andra människors liv. Om bedömningarna om framtiden relateras till händelser i det förflutna som återfallsfrekvensen och speciella drag vid brottens utförande, t.ex. vissa psykopatiska drag, kan vid återfall långvariga frihetsberövanden accepteras. Undersökningar visar att av dem som dömts till fängelse fler än fyra gånger återfaller ca 80 %.

Enligt våldskommissionens mening är det rimligt att risken för en felbedömning av återfallsrisken får bäras inte bara av potentiella offer utan även av våldsbrottslingen. Den stora mängden av vanliga människor skall inte behöva avstå från trygghet och livskvalitet av hänsyn till en våldsverkare. Vi tror inte att längre fängelsestraff kan påverka våldsbrottsligheten i stort och vi förordar inte heller att fängelsetiderna generellt förlängs. Vid återfallsbrottslighet bör emellertid längre strafftider övervägas. Skyddsaspekterna får inte negligeras när det är fråga om upprepad våldsbrottslighet.

Utöver denna strängare syn på återfall i brott förordade kommissionen, också främst av brottspreventiva skäl, att våldsbrott med ett straffvärde understigande ett års fängelse i större utsträckning skulle leda till att fängelse valdes som påföljd med hänsyn till brottslighetens art.

Kommissionens förslag ledde inte till lagstiftning.

3.2.5 Straffsystemkommittén

I april 1992 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en översyn av vissa frågor rörande påföljdssystemet. Kommittén tog sig namnet Straffsystemkommittén.

Straffsystemkommittén hade i uppdrag att göra en övergripande översyn av brottsbalkens påföljdssystem. Uppdraget innehöll tre huvuddelar: påföljdssystemets uppbyggnad, den villkorliga frigiv-

ningen och alternativen till fängelse. Härutöver fick kommittén genom tilläggsdirektiv i maj 1994 anvisningar att följa den försöksverksamhet med intensivövervakning med elektronisk kontroll som påbörjades den 1 augusti 1994.

År 1995 lämnade Straffsystemkommittén betänkandet Ett reformerat straffsystem (SOU 1995:91). I betänkandet föreslås att samhällstjänst och elektronisk övervakning, som då endast förekom som försöksverksamhet, införs som självständiga straff och att också kontraktsvård utformas som ett självständigt straff. Kommittén övervägde även att införa någon form av villkorligt fängelse, men kom till slutsatsen att straffsystemet inte bör innefatta en sådan påföljd. Enligt kommitténs förslag skulle straffsystemet innefatta de självständiga straffen böter, prøvotidsstraff (motsvarande villkorlig dom), övervakningsstraff (motsvarande skyddstillsyn), samhällstjänst, fängelse genom elektronisk övervakning och fängelse i anstalt. De olika straffen skulle rangordnas i strängthetshänseende efter den grad av ingripande som de innebär. Därutöver skulle kontraktsvård kunna dömas ut som ett alternativ till samhällstjänst eller någon av de båda formerna av fängelse.

Straffsystemkommittén övervägde också frågan om hur återfall i brott ska beaktas vid påföljdsbestämningen. I betänkandet konstateras inledningsvis att gärningsmannen vid ett återfall inte har tillfogat det särskilda skyddsobjekt som straffbestämmelsen avser att skydda större skada och att gärningens straffvärde inte heller av någon annan anledning är högre vid återfall. Enligt kommitténs uppfattning torde kravet på att det ska finnas möjlighet till straffskärpning vid återfall i stället bero på att brottslingen har visat en attityd till straffsystemet som riskerar att underminera detta. Det tilläggsstraff som återfallet anses förtjäna kan därför snarast ses som en reaktion på denna attityd mot systemet. I betänkandet anför kommittén att kriminologisk forskning visat att fängelsestraff generellt sett inte har några positiva brottsavhållande effekter för den som får utstå straffet, att det finns anledning att utgå från att ett längre fängelsestraff har större negativa effekter än ett kort samt att det också är i hög grad tveksamt om straffsystemet allmänt sett blir mer effektivt genom en återfallsskärpning av fängelsestraff. Mot bakgrund härav drar kommittén slutsatsen att det egentligen inte finns något annat skäl för att skärpa fängelsestraff på grund av återfall än att detta uppfattas i någon sorts allmän mening som rätt-

vist och som en faktor som har betydelse för tilltron till systemet.¹⁶ Härefter anförs bl.a. följande.¹⁷

Vad återfallsregleringen egentligen rör sig om är inte primärt att hårdare bestraffa den som tidigare dömts för brott utan i stället att visa generositet mot den som första gången blir föremål för lagföring. Den som första gången begår ett brott kan man alltså i rätt stor utsträckning visa överseende med genom att exempelvis låta straffet, om brottet inte är alltför allvarligt, stanna vid en varning, dvs. prøvotidsstraff.

... Om den som på detta sätt fått en varning för allvarligare ingripanden vid återfall, trots denna på nytt begår brott, finns det mindre anledning att visa honom generositet. Även nu bör man emellertid kunna undvika att döma till fängelse. Men för att på ett tidigare sätt visa att samhället menar allvar med lagens straffhot bör ingripandet denna gång vara mer kännbart. Det straff som då bör tillgripas är övervakningsstraff, som ju innebär en form av kontroll i frihet för den dömda. Ett sådant straff kan också på ett generellt plan bedömas vara ändamålsenligt för den som på nytt efter ett prøvotidsstraff begått brott, genom att det syftar till att i möjligaste mån minska risken för fortsatt brottslighet från hans sida.

Vid ytterligare brottslighet minskar alltmer skälen för att inte döma till det fängelsestraff som brottet bör föranleda enligt straffbestämmelsen. Ännu någon gång bör man emellertid kunna undvika detta genom att den tilltalade döms till samhällstjänst. ...

Så småningom när man emellertid, precis som Fängelsestraffkommittén formulerade det, den punkt då samhället för att markera allvaret bakom det straffhot som finns måste döma ut den yttersta reaktionen för brottet; fängelse i anstalt. Straffet är då primärt utmätt efter brottets straffvärde. Men i och med detta skulle man ha nått slutpunkten för återfallens betydelse. Eftersom det är fråga om att se mildare på dem som inte tidigare är så belastade, finns i denna förklaringsmodell knappast utrymme för att härefter skärpa fängelsestraffet vid fortsatta återfall.

... Den som friges från ett fängelsestraff har generellt sett svårare att klara sig i samhället än den som har verkställt ett icke frihetsberövande straff. Det kan därför förefalla orättvist att döma den tidigare fängelse-dömde strängare. Det finns inte heller skäl att tro att en sådan tillämpning från allmän synpunkt har positiva effekter. Men även om man sålunda kan anföra flera beaktansvärda skäl mot att fängelsestraffet skärps på grund av återfall, kan vi inte bortse från att det förslag i denna riktning som relativt nyligen lagts fram av Fängelsestraffkommittén rönt en i huvudsak negativ remisskritik. Det finns inte anledning att tro att ett nytt sådant förslag nu skulle tas emot på annat sätt. På grund härav och då det från mera allmänna utgångspunkter förefaller rimligt att domstolarna har möjlighet att beträffande den som fortsätter att begå brott fortlöpande skärpa straffet, dvs. även

¹⁶ SOU 1995:91 s. 181 ff.

¹⁷ A.a. s. 183 f.

fängelsestraffets längd, bör den nuvarande lagstiftningen behållas. ... Vi vill emellertid redan här betona att återfallsskärpning av ett fängelsestraff bör tillämpas med stor restriktivitet och vara en åtgärd som tillgrips i allra sista hand.

Mot denna bakgrund gjorde kommittén bedömningen att regleringen i 29 kap. 4 § BrB inte skulle ändras. Kommittén föreslog dock att det skulle införas en presumtion för att villkorligt medgiven frihet ska förverkas vid ny brottslighet. I detta sammanhang uttalades bl.a. följande.¹⁸

I sammanhanget bör framhållas att förverkande av villkorlig frihet har flera fördelar i förhållande till den allmänna återfallsskärpningen enligt nuvarande 29 kap. 4 § BrB. Det är redan från början klart både hur mycket den dömda riskerar i återfallsskärpning, om han på nytt begår brott, och under vilken tid skärpningen kan tillämpas. Dessutom är pedagogiken i systemet mycket tydlig. Som vi ser det finns det med hänsyn härtill skäl att i så stor utsträckning som möjligt styra över återfallsskärpningen till förverkandet.

Enligt kommitténs förslag skulle rätten vid bedömningen av om förverkande ska underlåtas, eller om endast en del av den villkorligt medgivna friheten ska förverkas, särskilt beakta den tidigare och nya brottslighetens omfattning och typ samt den tid som förflutit mellan brotten. Vidare skulle beaktas om brottsligheten i båda fallen är allvarlig.

Straffsystemkommitténs förslag behandlades i propositionen (1997/98:96) Vissa reformer av påföljdssystemet som ledde till lagstiftning den 1 januari 1999.¹⁹ Genom lagändringarna permanentades och utvidgades försöksverksamheterna med samhällstjänst som ett alternativ till fängelsestraff samt intensivövervakning med elektronisk kontroll som verkställighetsform för fängelsestraff. Vidare ändrades reglerna för villkorlig frigivning från fängelsestraff bl.a. genom införandet av en sådan presumtion för att villkorligt medgiven frihet ska förverkas vid ny brottslighet som Straffsystemkommittén föreslog. Kommitténs förslag till genomgripande förändring av hela påföljdssystemet genomfördes dock inte.

¹⁸ A. a. s. 191.

¹⁹ SFS 1998:604.

3.2.6 Kvinnovåldskommissionen

I september 1993 tillsattes en kommission med uppdrag att utifrån ett kvinnoperspektiv göra en översyn av frågor som rör våld mot kvinnor och föreslå åtgärder för att motverka sådant våld. Kommissionen tog sig namnet Kvinnovåldskommissionen.

Enligt direktiven skulle kommissionen göra en utvärdering och allmän översyn av olika insatser som rör våld mot kvinnor. Avsikten var att det utifrån denna översyn skulle kunna presenteras ett mer samlat syn- och förhållningssätt till våldet mot kvinnor samt att förslag till åtgärder för att motverka och undanröja sådant våld skulle kunna läggas fram. Kommissionens uppdrag omfattade socialtjänsten, hälso- och sjukvården och rättsväsendet.

Såvitt avser rättsväsendet hade kommissionen bl.a. i uppdrag att utvärdera och göra en allmän översyn av tillämpningen av de brott som rör sexualbrott, kvinnomisshandel och därmed närbesläktade brott som t.ex. olaga hot och ofredande.

I juni 1995 överlämnade Kvinnovåldskommissionen sitt huvudbetänkande Kvinnofrid (SOU 1995:60). Betänkandet innehöll förslag till vissa förändringar av sexualbrottslagstiftningen, bl.a. såvitt avser rekvisiten för våldtäkt dels mot vuxna, dels mot barn. Vidare föreslogs att lagen med förbud mot omskärelse av kvinnor skulle få en ny rubrik, lag med förbud mot könsstympning av kvinnor, samt att straffskalorna för brott mot denna lag skulle skärpas. Kommittén föreslog också vissa ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande.

I huvudbetänkandet konstaterar kommissionen att våld och andra övergrepp mot kvinnor i nära relationer ofta utgör ett led i en lång rad av samma eller olika slags brott, där kvinnan bryts ner psykiskt och även utsätts för fysiskt våld, samt att det ofta inte är möjligt för kvinnan att beskriva vart och ett av de övergrepp som hon har utsatts för. Mot denna bakgrund föreslog kommissionen att två nya brott skulle föras in i brottsbalken; kvinnofridsbrott och fridsbrott. Förslaget innebar att en man som mot en närstående eller tidigare närstående kvinna använder våld eller hot om våld eller utsätter henne för annan fysisk eller psykisk påverkan, ägnad att varaktigt kränka kvinnans integritet och skada hennes självkänsla, skulle dömas för kvinnofridsbrott till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet riktades mot en man, eller om gärningsmannen var en kvinna, skulle brottet rubriceras som fridsbrott, med samma straffskala. De nya bestämmelserna skulle omfatta dels vissa bete-

enden som inte är kriminaliserade i sig, men som bidrar till att skapa en situation av psykisk terror, dels en rad olika redan kriminaliserade handlingar, som misshandel och olaga hot. Som exempel på beteenden som inte är kriminaliserade i sig angav kommissionen diffusa hot av olika slag, påtryckningar och annan negativ psykisk påverkan. Syftet med den föreslagna kriminaliseringen var att brotts-offret inte ska behöva ange varje handling i detalj, utan att det ska vara tillräckligt att konstatera att det har varit fråga om en rad beteenden av olika slag, som är preciserade till sin karaktär och där man vet att handlingarna utförts inom en bestämd period.

Delar av Kvinnovåldskommissionens förslag ledde till lagstiftning 1998, då lagen med förbud mot könsstympning av kvinnor ändrades i enlighet med kommissionens förslag.²⁰ Förslagen till ändringar i sexualbrottslagstiftningen genomfördes däremot inte fullt ut, utan regeringen beslutade i stället att tillsätta en särskild sexualbrottsutredning med uppdrag att göra en fullständig översyn av bestämmelserna om sexualbrott (se avsnitt 3.2.7 nedan). I avvaktan på utredningens arbete utvidgades emellertid våldtäktsbegreppet något. Förslagen till ändringar i bestämmelserna om olaga hot och ofredande genomfördes inte.

I den proposition som föregick 1998 års lagändringar förklarar regeringen att man delar kommissionens uppfattning att det är angeläget att ytterligare markera allvaret i sådan brottslighet som riktar sig mot personer i nära relationer och som präglas av att de sammantaget är avsedda att systematiskt kränka den utsatta personen samt att detta bör åstadkommas genom införandet av ett särskilt fridsbrott. Den konstruktion av brottet som kommissionen valt ansågs dock dels leda till bevisvårigheter, dels innebära en risk för svårigheter att avgöra domens rättskraft. Straffbestämmelsen kom därför i stället att utformas så att den som begått flera gärningar som är straffbelagda enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB, där gärningarna varit ett led i en upprepad kränkning och varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla döms för grov fridskränkning till fängelse i minst sex månader och högst sex år. Om gärningarna begåtts av en man mot en kvinna som han är eller varit gift eller sammanboende med ska i stället dömas för grov kvinnofrids-kränkning enligt samma straffskala. Att minimistraftet sattes lägre än vad kommissionen föreslog motiveras i propositionen med att straffstadgandet innefattar gärningar med mycket olika straffvärde,

²⁰ Prop. 1997/98:55, SFS 1998:407.

däribland brott som hemfridsbrott och ofredande vilka normalt har ett begränsat straffvärde.

Bestämmelsen om grov fridskränkning och grov kvinnofrids-kränkning ändrades 2000.²¹ Enligt bestämmelsens nuvarande lydelse är det tillräckligt för ansvar att *var och en* av de gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB som den tilltalade har begått har utgjort led i en upprepad kränkning. Ändringen, som aktualiserades efter ett avgörande i Högsta domstolen²², gjordes för att markera att ansvar för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning inte förutsätter att gärningsmannen tidigare är lagförd för handlingar som innefattar kränkning av målsäganden.

3.2.7 1998 års Sexualbrottskommitté

I juni 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att göra en översyn av bestämmelserna om sexualbrott. Kommittén tog sig namnet 1998 års Sexualbrottskommitté.

I mars 2001 överlämnade kommittén betänkandet Sexualbrotten – Ett ökat skydd för den sexuella integriteten och angränsande frågor (SOU 2001:14), som innehöll förslag till en ny reglering av sexualbrotten i 6 kap. BrB. Enligt kommitténs bedömning borde regleringen av sexualbrotten fästa mindre avseende vid vilken sexualhandling det varit fråga om och mer ta fasta på den sexuella kränkningen och dess art.

Förslagen i betänkandet innebar bl.a. en begränsning i kravet på vilket tvång som ska krävas för ansvar för våldtäkt. Enligt förslaget skulle den dömas för våldtäkt som med våld eller hot tvingar annan till en sexuell handling som är allvarligt kränkande med hänsyn till tvångets art eller omständigheterna i övrigt. Till skillnad från vad som gällde enligt dåvarande lagstiftning föreslogs vidare att den skulle dömas för våldtäkt som tilltvingar sig en sexuell handling genom att utnyttja att offret inte har förmåga att värja sig på grund av berusning eller liknande tillstånd eller den hotfulla situation som han eller hon befinner sig i. Sistnämnda situation bedömdes vid tidpunkten för kommitténs förslag som sexuellt utnyttjande.

Kommittén föreslog även vissa förändringar i rekvisiten för grov våldtäkt, bl.a. att det i lagtexten skulle anges att det vid bedömningen av om ett våldtäktsbrott är grovt särskilt bör beaktas huru-

²¹ Prop. 1998/99:145, SFS 1999:845.

²² Rättsfallet NJA 1999 s. 102.

vida brottet har begåtts av flera gärningsmän, dvs. om det varit frågan om en s.k. gruppvåldtäkt.

Kommittén bedömde att straffskalorna för våldtäkt och grov våldtäkt skulle kvarstå oförändrade, medan möjligheten att döma för mindre allvarlig våldtäkt (i dag mindre grovt brott) skulle tas bort.

Vidare föreslog kommittén ett antal särskilda bestämmelser om sexuella övergrepp och kränkningar mot barn under 15 år. Avsikten med dessa bestämmelser var att införa en ordning där sexuella övergrepp mot barn är straffvärda även om de har begåtts utan användning av tvång eller andra otillbörliga medel.

Slutligen lämnade kommittén förslag till bestämmelser som föreskrev straffansvar för människohandel för sexuella ändamål. Förslagen till i denna del ledde till lagstiftning den 1 juli 2002, då brottet människohandel för sexuella ändamål infördes i brottsbalken.²³ Genom lagändringar som trädde i kraft den 1 juli 2004 utvidgades straffansvaret till att omfatta även människohandel som inte är gränsöverskridande och människohandel som syftar till andra former av utnyttjande än sexuellt utnyttjande.²⁴

Översynen av bestämmelserna om sexualbrott behandlades i propositionen (2004/05:45) En ny sexualbrottslagstiftning, som ledde till lagstiftning som trädde i kraft den 1 april 2005.²⁵ Syftet med den nya lagstiftningen var att öka skyddet mot sexuella kränkningar samt att förstärka den sexuella integriteten och självbestämmanderätten. I likhet med kommitténs förslag innebar lagändringarna att våldtäktsbegreppet utvidgades genom att kravet på tvång sattes lägre än tidigare och att även fall där någon genomför ett samlag eller en sexuell handling som är jämförbar med samlag med en person genom att otillbörligt utnyttja att personen befinner sig i ett hjälplöst tillstånd bedöms som våldtäkt. Därmed kom de allvarligaste av de fall som tidigare rubricerats som sexuellt utnyttjande fortsättningsvis att bedömas som våldtäkt. I propositionen anfördes bl.a. följande.²⁶

För dessa fall av sexuellt utnyttjande gäller visserligen som regel att gärningsmannen inte behöver använda sig av något våld eller hot utan i stället kan dra fördel av och utnyttja att brottsoffret, på grund av berusning eller andra omständigheter, befinner sig i en så hjälplös eller utsatt situation att något våld eller hot inte är nödvändigt. I den senare

²³ Prop. 2001/02:124, SFS 2002:436.

²⁴ Prop. 2003/04:111, SFS 2004:406.

²⁵ SFS 2005:90

²⁶ Prop. 2004/05:45 s. 48.

situationen kan offret t.ex. vara helt ur stånd att försvara sig eller kanske ens uttrycka en vilja. Oavsett att något våld eller tvång i formell mening inte har förekommit i dessa sammanhang anser emellertid regeringen, i likhet med kommittén, att den sexuella kränkning som offret i en sådan situation utsätts för är lika allvarlig som kränkningen vid en våldtäkt. Det kan därför i många fall framstå som stötande att ett sexuellt övergrepp mot en person som är så hjälplös eller befinner sig i en så utsatt situation att något våld i våldtäktsparagrafens mening inte behövs för att utföra gärningen inte kan betecknas som våldtäkt, utan tvärtom i stället i praktiken leder till att gärningsmannen döms för ett mindre allvarligt brott.

Regeringen delade också kommitténs bedömning att det fanns behov av att något utvidga tillämpningsområdet för grov våldtäkt. Tillämpningsområdet för grov våldtäkt utvidgades därför genom att det dåvarande kravet på "livsfarligt våld" ersattes med det lägre kravet "om våldet eller hotet varit av särskilt allvarlig art" samt att det i lagtexten angavs att det vid bedömningen av huruvida ett våldtäktsbrott ska bedömas som grovt särskilt ska beaktas om fler än en förgripit sig på offret eller på annat sätt deltagit i övergreppet. I propositionen uttalas följande.²⁷

Av bl.a. den praxisundersökning som kommittén gjort framgår att såväl åklagare som domare förefaller relativt restriktiva med att rubricera ett våldtäktsbrott som grovt. Detta förefaller enligt de uppgifter som kommittén redovisat gälla även sådana fall där omständigheterna vid gärningstillfället framstår som synnerligen allvarliga. Regeringen delar därför, i likhet med flera remissinstanser, kommitténs bedömning att det nu finns behov av att något utvidga tillämpningsområdet för grov våldtäkt. En sådan ordning får också anses överensstämma väl med den allmänt sett strängare syn på sexualbrotten som gjort sig gällande under senare år.

Straffskalorna för våldtäkt och grov våldtäkt kvarstod oförändrade och kommitténs förslag att ta bort möjligheten att döma för mindre allvarlig våldtäkt genomfördes inte. Däremot ändrades begreppet "mindre allvarlig" till "mindre grov".

Härutöver infördes särskilda straffbestämmelser om våldtäkt mot barn, grov våldtäkt mot barn, sexuellt utnyttjande av barn, sexuellt övergrepp mot barn och grovt sexuellt övergrepp mot barn. För ansvar enligt dessa bestämmelser krävs inte att gärningsmannen har använt något våld eller hot.

²⁷ A. prop. s. 55.

3.2.8 Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m.

I augusti 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda frågor om straffansvar för deltagande i organisationer som sysslar med brottslig verksamhet samt vissa andra frågor med anknytning härtill. Bakgrunden till uppdraget var bl.a. ett antal händelser med anknytning till vissa s.k. mc-klubbar, rasistiska organisationers verksamheter samt det internationella samarbetet när det gäller att bekämpa organiserad brottslighet.

Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m., överlämnade år 2000 betänkandet *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m. – straffansvarets räckvidd* (SOU 2000:88).

I betänkandet görs bedömningen att övervägande skäl talar för att det kriminaliserade området såvitt gäller deltagande i eller stöd till sammanslutningar där det förekommer brottslighet inte bör utvidgas. Kommittén föreslog dock att 29 kap. 2 § BrB skulle ändras, dels genom att det i punkten 6 föreskrivna kravet att gärningsmannen ska ha spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten skulle tas bort, dels genom att kränkning på grund av homosexuell läggning skulle läggas till i punkten 7.

Följande angavs såvitt avser förslaget till ändring i punkten 6.²⁸

Det framgår inte av förarbetena varför tillämpligheten av bestämmelsen i 29 kap. 2 § 6 BrB har inskränkts till att omfatta endast personer som har spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten. Möjligen kan det hänga samman med att man har ansett att bestämmelserna i 29 kap. 2 § bör tillämpas med försiktighet och till att man velat peka ut endast särskilt straffvärda beteenden. Enligt vår uppfattning finns det emellertid anledning att betrakta all medverkan i sådan organiserad brottslig verksamhet som avses i bestämmelsen som principiellt sett straffvärdehöjande. Bestämmelsens tillämpning begränsas redan genom att det skall vara fråga om brott som utgjort led i en brottslig verksamhet av visst kvalificerat slag.

Vi föreslår att den nuvarande inskränkningen av bestämmelsens tillämplighet till att omfatta personer som har spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten tas bort. Det bör påpekas att det är en förutsättning för att bestämmelsen skall kunna tillämpas att den försvårande omständigheten täcks av uppsåt hos gärningsmannen, dvs. att denne inser att det brott han medverkar i utgör ett led i sådan brottslig verksamhet som avses i bestämmelsen.

²⁸ SOU 2000:88 s. 273.

I motiven till 29 kap. 2 § 7 BrB i dess ursprungliga lydelse angavs att avsikten var att fall då ett motiv för brottet varit att kränka någon på grund av dennes sexuella läggning skulle omfattas av begreppet ”annan liknande omständighet”. Kommitténs förslag till ändring i bestämmelsen var därför inte avsedd att innebära någon saklig förändring, utan gjordes i förtydligande syfte och som en konsekvens av att man även föreslog att hets mot homosexuella skulle kriminaliseras särskilt i 16 kap. 8 § BrB.

Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 7 BrB ledde till lagstiftning den 1 juli 2002, dock med den justeringen att det ska ses som en försvårande omständighet att kränka någon på grund av dennes sexuella läggning, vilket omfattar inte bara kränkningar på grund av homosexualitet utan samtliga fall av kränkningar på grund av sexuell läggning.²⁹ Förslaget till ändring i 29 kap. 2 § 6 BrB genomfördes däremot inte. I denna del anförde regeringen följande.³⁰

Den nu aktuella straffskärpningsgrunden tar sikte på situationer där ett brott har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noggrant planlagd eller bedrivits i stor omfattning. Dess tillämpning begränsas dock genom att den tilltalade skall ha spelat en betydande roll i verksamheten. Kommittén ansåg denna begränsning vara alltför inskränkande. Också regeringen gjorde bedömningen att begränsningen var onödig och föreslog därför i lagrådsremissen att den skulle tas bort.

Lagrådet pekar dock i sitt yttrande på att de omständigheter som, enligt 29 kap. 2 § brottsbalken, skall särskilt beaktas som försvårande vid bedömningen av straffvärdet är endast exemplifierande. Exemplet är enligt Lagrådet utformade så att de regelmässigt bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen. Lagrådet framhåller att den nu aktuella begränsningen skall ses mot den bakgrunden. Lagrådet förordar att den i lagrådsremissen föreslagna ändringen får utgå.

Regeringen godtar Lagrådets bedömning. Som Lagrådet påpekar är uppräkningslistan av försvårande omständigheter i 29 kap. 2 § brottsbalken endast exemplifierande och exemplen är utformade så att de regelmässigt bör ges ett tydligt genomslag i straffmätningen. Redan den gällande lagstiftningen ger alltså tillräckligt utrymme för att beakta även andra omständigheter än de särskilt uppräknade. På motsvarande sätt som vid bedömningen av vilken svårighetsgrad ett brott skall hänföras till, skall samtliga omständigheter vid brottet beaktas också vid straffvärdebedömningen (se prop. 1987/88:120 s. 81).

²⁹ Prop. 2001/02:59, SFS 2002:332.

³⁰ Prop. 2001/02:59 s. 58.

3.2.9 Kommittén mot barnmisshandel

I december 1998 tillsattes en kommitté med uppdrag att utreda barnmisshandel och därmed sammanhängande frågor.

I augusti 2001 överlämnade kommittén, som tog sig namnet Kommittén mot barnmisshandel, sitt slutbetänkande Barnmisshandel – Att förebygga och åtgärda (SOU 2001:72).

I slutbetänkandet föreslår kommittén bl.a. att det införs en särskild straffskärpningsgrund i 29 kap. 2 § BrB för sådana fall där brottet har inneburit att ett barn kränkts av en närstående eller tidigare närstående person (29 kap. 2 § 8 BrB). I sina överväganden anför kommittén att det visserligen är möjligt att ta hänsyn till barns generellt sett utsatta ställning genom bestämmelsen i 29 kap. 2 § 3 (om den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig) och att det förhållandet att offret är ett barn också har beaktats i försvårande riktning i praxis (särskilt i rättsfallet NJA 2000 s. 612, se bilaga 4). Enligt kommitténs bedömning är det emellertid en pedagogisk brist att ordet ”barn” inte förekommer någonstans i texten i 29 kap. 2 § 3. Vidare anføres att omständigheterna vid misshandel eller liknande brott mot barn måste bedömas som särskilt försvårande i de fall då brottet har förövats mot ett barn som är närstående till den tilltalade. I dessa fall ansågs omständigheterna vara försvårande inte bara på grund av att brottet förövats mot ett barn i skyddslös ställning, utan också på grund av att brottet innebär att ett barn berövas sin trygghet. Den föreslagna bestämmelsen avsåg att träffa även situationer där ett brott har förövats i närvaro av ett närstående barn.³¹

Förslaget till ny punkt i 29 kap. 2 § BrB behandlades av regeringen i propositionen (2002/03:53) Stärkt skydd för barn i utsatta situationer m.m. I propositionen anför regeringen att bestämmelserna i 29 kap. 2 § 2, 3 och 4 kan beaktas när det gäller brott mot barn, men att det kan ifrågasättas om dessa bestämmelser på ett tillräckligt tydligt sätt träffar även den effekten att barnet berövas sin trygghet i förhållande till förövaren eller till en närstående person som blir slagen. Även om det i och för sig ansågs finnas ett värde i att begränsa antalet punkter i 29 kap. 2 § BrB ansågs de berörda omständigheterna vara av så stor betydelse att de borde framgå direkt av lagen. För att tydliggöra att bestämmelsen tar sikte på situationer där barns trygghet och tillit hotas av en närstående föreslogs en något annorlunda utformning av bestämmelsen än vad

³¹ SOU 2001:72 s. 339 f.

kommittén föreslagit: ”Såsom en försvårande omständighet skall särskilt beaktas om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i förhållande till en närstående person”.

Lagändringen trädde i kraft den 1 juli 2003.³²

3.2.10 Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda

I juli 2004 tillkallades en kommitté med uppdrag att motverka och förebygga hot och våld mot förtroendevalda i stat, kommun och landsting. Enligt kommittédirektiven hade kommittén två huvuduppgifter; dels att kartlägga och analysera förekomsten av hot och våld mot förtroendevalda samt lämna förslag till åtgärder som motverkar och förebygger sådant hot och våld, dels att genom information och utbildning öka medvetenheten och beredskapen på statlig, kommunal och landstingskommunal nivå vad gäller frågor som rör hot och våld mot förtroendevalda.

Kommittén, som tog sig namnet Kommittén om hot och våld mot förtroendevalda, överlämnade i april 2006 betänkandet *Jakten på makten* (SOU 2006:46).

I betänkandet föreslås att det införs en ny punkt i 29 kap. 2 § BrB som föreskriver att det som en försvårande omständighet vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om brottet har begåtts mot en förtroendevald eller dennes närstående på grund av förtroendeuppdraget. Kommittén konstaterar att det redan i dag genom regleringen i 29 kap. 1 § BrB torde finnas vissa möjligheter att vid straffmätningen beakta omständigheten att en förtroendevald utsätts för brott i anledning av sitt förtroendeuppdrag. Bestämmelsen i 29 kap. 1 § BrB anses emellertid vara allmänt hållen och omfatta mycket varierande förhållanden och enligt kommitténs bedömning ger det förhållandet att försvårande omständigheter uttryckligen framgår av lagtexten ett större incitament att de uppmärksammas vid bestämmandet av straffvärdet. Kommittén anför vidare.³³

Det har under kommitténs arbete i många sammanhang framförts, att omständigheten att brottet riktat sig mot en förtroendevald i anledning av att han eller hon utövat sitt förtroendeuppdrag inte uppmärksammas under handläggningen inom rättsväsendet. En straffskärpningsgrund för brott mot förtroendevalda torde inte bara innebära en

³² SFS 2003:408.

³³ SOU 2006:46 s. 240 ff.

reell straffskärpning avseende sådana brott. Det skulle även innebära en tydlig markering av att samhället ser särskilt allvarligt på sådan brottslighet eftersom den hotar det representativa inslaget i demokratin. Dessutom innebär en straffskärpningsbestämmelse en tydlig markering om att rättsväsendet skall prioritera sådan brottslighet.

... Att ett brott begåtts på grund av förtroendeuppdraget torde innebära att det uppställs ett högre krav på gärningsmannens avsikt med brottet. Gärningsmannen bör exempelvis ha avsett att hämnas, skrämja, eller påverka en förtroendevald eller att med brottet ha avsett att uttrycka sin ilska över att den förtroendevalde innehar förtroendeuppdraget. Det krävs dock inte att gärningsmannen begått brottet på grund av något särskilt beslut som den förtroendevalde fattat eller någon annan särskild åtgärd som den förtroendevalde vidtagit.

Kommitténs förslag har inte lett till lagstiftning.

3.2.11 Departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död

I september 2007 publicerades departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död. I promemorian föreslås att minimistraffet för vållande till annans död, grovt brott, höjs från fängelse sex månader till fängelse ett år. Därmed skulle straffskalan för brottet bli fängelse i lägst ett och högst sex år. Lagändringen föreslås träda i kraft den 1 januari 2009.

I promemorian redovisas en genomgång av de 128 domar beträffande vållande till annans död, grovt brott, som har meddelats under åren 2001–2005. Praxisgenomgången utvisar att ca 70 procent av brotten hade någon koppling till ett trafikbrott, främst rattfylleri eller vårdslöshet i trafik. I ca 30 procent av fallen hade dödsfallet orsakats i samband med ett misshandelsbrott eller annat brott mot person. För sistnämnda kategori bestämdes påföljden regelmässigt till fängelse, och för de allra allvarligaste fallen närmade sig straffnivåerna straffminimum för dråp.

I promemorian hänvisas till vårt uppdrag att överväga och föreslå förändringar i strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott, varefter bl.a. följande anförs.³⁴

³⁴ Ds 2007:31 s. 31.

Regeringen har som anförts aviserat sin avsikt att låta samhällets strängare syn på våldsbrottslighet komma till uttryck i lagstiftningen. Vållandebrotten syftar i grunden till att skydda samma intressen som de straffbestämmelser som den särskilde utredaren har att beakta. Det finns en allt mindre tolerans från samhällets sida mot att människor dödas eller skadas, oavsett om det sker i trafiken, till följd av miss-handel eller av något annat liknande skäl. Det finns därför anledning att anlägga en skärpt syn på vållandebrotten och överväga vilka förändringar som är påkallade för att bestämmelserna ska stå i bättre överensstämmelse med synen på allvaret i denna typ av brottslighet.

Vidare anförts som skäl för ett skärpt straffminimum för vållande till annans död, grovt brott, att gärningsmannens beteende vid sådana brott framstår som särskilt klandervärt samt att det många gånger handlar om ett allvarligt och medvetet risktagande i flera led. Ställt i relation till ett uppsåtligt dödande som skulle bedömas som dråp, anses inte klandervärdheten vara så mycket mindre att den motiverar den avsevärda skillnad i påföljdshänseende som blir följden av dagens lagstiftning. Enligt promemorian är det uppenbart att vållande till annans död, grovt brott, i jämförelse med t.ex. vissa förmögenhetsbrott såsom grov stöld, grovt bedrägeri och grovt häleri, har en straffskala som inte fullt ut motsvarar synen på brottets allvar.

Avsikten med den föreslagna ändringen är inte att åstadkomma någon förskjutning i domstolarnas brottsrubricering när det gäller gränsen mellan normalbrottet och grovt brott. Ändringen är inte heller avsedd att innebära någon förändring vid straffmätningen för vållande till annans död av normalgraden. I promemorian anförts att den skärpta synen är avsedd för de verkligt allvarliga fallen, dvs. de fall som i dag rubriceras som grovt brott.

3.3 Överväganden om processuella frågor

3.3.1 Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU)

I december 2000 tillkallades en beredning med uppgift att verka för rättsväsendets utveckling. En huvuduppgift för beredningen var att undersöka möjligheterna att med bibehållen rättssäkerhet öka effektiviteten och kvaliteten i rättsväsendets arbete. När det gäller lagföringen av brott skulle beredningen särskilt undersöka möjligheterna att förkorta den genomsnittliga genomströmningstiden från brottsanmälan till dom och straffverkställighet. Vidare skulle

beredningen särskilt överväga på vilket sätt brottsutredningsverksamheten kan förbättras.

Beredningen, som tog sig namnet Beredningen för rättsväsendets utveckling (BRU), lade fram totalt nio betänkanden under åren 2001-2005. Slutbetänkandet, Ett effektivare brottmålsförfarande – några ytterligare åtgärder (SOU 2005:117), ägnades åt frågor om hur rättsväsendet kan ta tillvara att en misstänkt erkänner sitt brott.

I slutbetänkandet föreslås bl.a. att det införs utökade möjligheter för tingsrätten att meddela dom i brottmål utan huvudförhandling. Enligt förslaget ska tingsrätten kunna meddela dom på handlingarna om följande omständigheter föreligger:

1. huvudförhandling begärs inte av någon av parterna och behövs inte med hänsyn till utredningen,
2. den tilltalade har erkänt gärningen och hade vid tiden för brottet fyllt 18 år,
3. åklagaren har framställt ett bestämt yrkande i fråga om påföljd och
4. rätten finner inte skäl att döma till en påföljd som är att anse som svårare eller mer ingripande för den tilltalade än den som åklagaren har yrkat.

Enligt förslaget ska åklagaren, om han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling, i stämningsansökan framställa ett yrkande om påföljd. Åklagaren ska inte tillåtas att ändra sitt yrkande till att avse en svårare påföljd annat än om grunden för det tidigare yrkandet ändras, som t.ex. om den tilltalade återtar ett erkännande. Beredningen anför att åklagaren för att underlätta för tingsrätten att avgöra målet på handlingarna redan i stämningsansökan bör ange sådana särskilda omständigheter som han eller hon har tagit hänsyn till vid yrkandet i påföljdsdelen. Denna fråga ansågs dock inte behöva regleras i lag, utan i stället blir konsekvenserna av att en åklagare inte lämnar tillräckliga upplysningar att tingsrätten inte kan avgöra målet på handlingarna.

Enligt beredningen bör åklagaren inte vara förhindrad att redan under förundersökningen ge den misstänkte underhandsupplysningar om vilken påföljd som kommer att yrkas vid domstolen om den misstänkte erkänner gärningen. Åklagaren ska dock alltid förvissa sig om att den misstänkte är informerad om att yrkandet inte kommer att vara bindande för domstolen. Om domstolen finner

att det finns skäl att döma till en svårare påföljd än den som åklagaren har yrkat ska målet sättas ut till huvudförhandling.³⁵

BRU föreslår också att det i 29 kap. 5 § första stycket 3 BrB görs tydligt att den misstänktes medverkan i utredningen av det egna brottet kan beaktas i lindrande riktning vid straffmätningen. Förslaget, som innebär att den tilltalades medverkan också kan beaktas vid valet av påföljd (se 30 kap. 4 § BrB), är begränsat till att avse medverkan i utredningen av det egna brottet och innebär alltså inte att det införs ett system med kronvittnen. För att undvika tröskel-effekter föreslås vidare att det i 29 kap. 5 § andra stycket BrB föreskrivna kravet på särskilda skäl för att gå under straffminimum med hänvisning till någon av de omständigheter som räknas upp i 29 kap. 5 § BrB (s.k. billighetshänsyn) upphävs.

Såvitt avser frågan om skyldighet för åklagaren att framställa ett bestämt yrkande om påföljd anför BRU bl.a. följande.³⁶

Det nuvarande systemet innebär att man har kvar en inte oväsentlig del av det gamla inkvisitoriska systemet där domstolen bestämde allt och åklagaren inte ens var part i processen utan endast en rättsmedhjälpare. Undan för undan har rättegångsbalkens system utan stöd i någon lagändring luckrats upp i riktning mot en helt akusatorisk och kontradiktorisk process. Exempelvis kunde rätten så sent som för något decennium sedan ex officio besluta om att den tilltalade på grund av brottet skulle utvisas ur landet, medan en sådan åtgärd numera i rättstillämpningen förutsätter ett yrkande från åklagarens sida. När påföljden i ett brottmål inte kan stanna vid ett bötesstraff uttalar sig numera åklagare i sina slutanföranden regelmässigt rörande frågor om valet av påföljd. Det är vidare långtifrån ovanligt att åklagaren yttrar sig även i straffmättningsfrågor, åtminstone i så måtto att han eller hon anger storleksordningen av det fängelsestraff som bör komma i fråga. Det är inte vanligt att domstolen dömer till ett svårare straff än det som åklagaren angett. Påföljdsfrågan är därmed liksom mycket annat som enligt rättegångsbalken omfattas av den s.k. officialprincipen på glid i riktning mot ett större partsinflytande.

För att förstå anledningarna bakom den utveckling som har beskrivits behöver man gå tillbaka till hur förhållandena tedde sig vid rättegångsbalkens tillkomst. Lagstiftaren hade vid reglernas utformning att ta hänsyn till att åklagarna ofta saknade en fullständig juristutbildning och till att det ofta fanns endast en åklagare vid varje myndighet. Den starka åklagarorganisation som numera har byggts upp och som står bakom varje enskild åklagare är helt olik den som fanns vid rättegångsbalkens införande. I dag har man starka garantier för kvalitet vilket medför att åklagarna bör kunna tillåtas att i en ökad utsträckning an-

³⁵ SOU 2005:117 s. 112 f.

³⁶ A.a. s. 109 ff.

svara för att det allmännas intresse av att brott beivras tas till vara i tillräcklig utsträckning.

Självklart finns det ett mycket stort antal brottmål i vilka åklagaren saknar möjligheter att göra några uttalanden i påföljdsfrågan innan processmaterialet och personutredningen har presenterats vid en huvudförhandling. Det finns emellertid också fall där åklagaren redan i samband med väckandet av åtal kan göra sådana uttalanden. Det gäller främst sådana fall där den misstänkte har erkänt gärningen under förundersökningen.

Påföljdsval och straffmätning utanför strafföreläggandeinstitutets nuvarande ramar bör visserligen även i fortsättningen vara en domstolsuppgift. Att för de erkända fallen ge åklagaren ett större handlingsutrymme än nu när det gäller påföljden kan emellertid ge betydande fördelar i flera hänseenden. För det första kan man, som redan har antytts, genom en sådan åtgärd skapa genomslagskraft åt regler som syftar till att få den misstänkte att positivt medverka i brottsutredningen. Den misstänkte får ju möjlighet att i förväg bedöma effekterna i påföljdshänseende av att han eller hon erkänner. Det torde vara en självklarhet att det för många misstänkta som ställs inför att antingen erkänna eller förneka brottet har en avgörande betydelse vad påföljden kan komma att bli, särskilt om påföljdsfrågan påverkas av att ett erkännande sker. För det andra kan man skapa bättre förutsättningar för avgörande av målen på handlingarna. Även metoderna för lagföringen kan därigenom komma att ge den misstänkte ett gott incitament att underlätta utredningen genom ett erkännande.

Förslagen i BRU:s slutbetänkande bereds för närvarande inom regeringskansliet.

3.3.2 Riksåklagarens arbetsgrupp om effektivare hantering av stora och komplicerade brottmål

I september 2005 tillsatte Riksåklagaren en arbetsgrupp med uppdrag att undersöka vad som kan göras för att ytterligare effektivisera hanteringen av stora och komplicerade brottmål. I december 2007 publicerade arbetsgruppen skriften *Effektivare hantering av stora och kvalificerade brottmål – en idéskrift*.

I idéskriften behandlas bl.a. frågan om den misstänktes erkännande och medverkan i utredningen. I detta sammanhang uttalar arbetsgruppen bl.a. att billighetshänsynen i 29 kap. 5 § BrB i större utsträckning bör användas av åklagare och offentliga försvarare för en argumentering kring straffvärdet samt att domstolarna i domen på ett tydligt sätt bör redogöra för bedömningen av straffvärdet och ange vilka hänsyn som då har tagits. Enligt arbets-

gruppen lämpar sig dessa överväganden för diskussioner vid gemensamma seminarier. Arbetsgruppen delar BRU:s bedömning att erkända mål i större utsträckning än i dag bör kunna avgöras utan huvudförhandling, men anser att det bör finnas en övre gräns för vilken påföljd som ska kunna dömas ut på handlingarna.

Arbetsgruppen anser också att den misstänktes medverkan i den egna utredningen och erkännande bör beaktas i strafflindrande riktning i större omfattning än i dag. I det sammanhanget uttalas att åklagaren i alla mål bör framställa ett påföljdsyrkande och att domstolen inte bör kunna döma till en strängare påföljd än den av åklagaren yrkade. Enligt arbetsgruppen skulle påföljdsyrkandet lämpligen kunna framställas vid slutanförendet, när målet har gått igenom i sin helhet och uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram. Om åklagaren i alla mål anger ett påföljdsyrkande, så skulle han eller hon enligt arbetsgruppen redan under förundersökningen kunna framföra sin uppfattning till den misstänkte. Därmed skulle åklagaren få större möjligheter att skapa incitament och motivera en misstänkt att ingå uppgörelser eller på annat sätt medverka i utredningen. Enligt arbetsgruppens uppfattning bör det i avvaktan på en sådan lagändring övervägas att inom åklagarväsendet införa riktlinjer om att åklagare generellt ska framställa motiverade påföljdsyrkanden.

4 Brottsutvecklingen och brottslighetens karaktär

4.1 Inledning

I detta kapitel redogör vi för utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige med utgångspunkt från tillgänglig statistik. Vi redovisar också hur utvecklingen har sett ut för olika typer av våldsbrott.

I kapitlet redovisas uppgifter från ett antal olika statistiska och andra källor. Utöver dessa källor har Brottsförebyggande rådet (Brå) bistått oss med visst material och andra uppgifter om brottsutvecklingen såvitt avser våldsbrott. Uppgifterna har tagits fram av Brå i samband med utarbetandet av rapporten Brottsutvecklingen i Sverige, som kommer att publiceras under hösten 2008. Om inget annat anges härrör uppgifterna i kapitlet från de uppgifter som Brå har lämnat till utredningen.

4.2 Underlag och felkällor

Det är inte alldeles enkelt att bedöma utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige. Många händelser som utgör våldsbrott anmäls aldrig till polisen, vilket innebär att mörkertalet är stort. Uppfattningen om vad som är ett våldsbrott förändras också över tid. Som exempel kan nämnas att våldtäkt inom äktenskapet kriminaliserades 1965 och att aga av barn förbjöds först 1979.

Till hjälp för att beskriva brottsutvecklingen på längre och kortare sikt finns ett antal statistiska källor. Brå redovisar årligen *kriminalstatistik* i form av bl.a. anmälda brott och lagförda brott. Kriminalstatistiken förekommer i en lång tidsserie och visar därmed utvecklingen både på längre och kortare sikt. Statistik över anmälda brott har förts sedan 1950, medan statistik över lagförda brott har förekommit sedan 1830-talet.

I statistiken över *anmälda brott* redovisas hur många brott som har anmälts till och registrerats av polis, tull, åklagare eller Ekobrottsmyndigheten. Statistiken grundar sig på de uppgifter som polis och åklagare registrerar i sina system för ärenderegistrering. Samtliga anmälningar redovisas, vilket innebär att även händelser som efter utredning visar sig inte vara brott, eller där brott inte kan styrkas, omfattas. För de allra flesta brott särskiljs inte försök, förberedelse och stämpling till brott från fullbordade brott.

När anmälningsstatistiken studeras måste vidare beaktas att det är långt ifrån alla våldsbrott som kommer till polisens kännedom; enligt uppgift från Brå anmäls sannolikt mindre än 30 procent av de brott som faktiskt begås. Anmälningsbenägenheten har också förändrats över tid. I dag anmäls betydligt fler brott än tidigare, vilket innebär att en uppgång av en viss brottstyp i anmälningsstatistiken inte behöver innebära att det faktiskt har begåtts fler sådana brott.

Lagföringsstatistiken redovisar antalet personer som har befunnits skyldiga till brott genom fällande dom vid tingsrätt eller genom strafföreläggande eller åtalsunderlåtelse från åklagare. Såvitt avser personer som har dömts för brott redovisas tingsrättens domslut oavsett om domen har vunnit laga kraft eller om den har överklagats. Eventuella ändringar i högre instans beaktas alltså inte. Försök, förberedelse, anstiftan och stämpling till brott redovisas som fullbordade brott. Om en person har lagförts för flera brott i en dom eller ett beslut redovisas endast det brott som har strängast straffskala, det s.k. huvudbrottet, vilket innebär att betydligt fler personer än vad som framgår av statistiken kan ha lagförts för brott som är av mindre allvarlig karaktär.

I kriminalstatistiken synliggörs det våld som anmäls till polisen. Som anförts i det föregående är det många våldsbrott som aldrig kommer till polisens kännedom och för att få en tydligare bild av brottsutvecklingen finns det därför anledning att komplettera uppgifterna i kriminalstatistiken med annat material. Ett verktyg som används för att mäta även det våld som inte anmäls till polisen är olika *offerundersökningar*. Sedan 2006 genomför Brå på uppdrag av regeringen en årligen återkommande brottsoffer- och trygghetsundersökning, Nationella trygghetsundersökningen (NTU). I NTU ställs frågor om utsatthet för brott, trygghet i samhället och förtroende för rättsväsendet till ett slumpmässigt urval av personer mellan 16 och 79 år. NTU har hittills endast genomförts två gånger, 2006 och 2007. Det är därför ännu inte möjligt att följa utvecklingen på längre sikt. Undersökningarna kan dock användas för att studera utsattheten

för olika typer av brott i dagsläget och för att bedöma benägenheten hos dem som utsätts för brott att anmäla dessa till polisen.

På uppdrag av riksdagen genomför Statistiska centralbyrån sedan 1975 årliga undersökningar av medborgarnas levnadsförhållanden (ULF). I undersökningarna intervjuas slumpmässigt utvalda personer under en tvåårsperiod om sina levnadsförhållanden, däribland om sin utsatthet för brott. Under åren 1975-1979 omfattade undersökningarna personer mellan 16 och 74 år, därefter höjdes den övre åldersgränsen till 84 år och sedan 2002 finns ingen övre åldersgräns.

Genom offerundersökningarna förmedlas en bild av i vilken utsträckning medborgarna anser sig ha blivit utsatta för brott. Utsattheten för brott redovisas också i de *skolundersökningar* som Brå vartannat år genomför bland elever i årskurs 9. Skolundersökningarna fyller emellertid en ytterligare funktion, då de även omfattar frågor om ungdomarnas egen brottslighet. I rapporten *Ungdomar och brott åren 1995-2005* (Brå-rapport 2006:7) redovisar Brå resultaten från de sex skolundersökningar som genomfördes under de angivna åren.

Offerundersökningarna och skolundersökningarna bygger på frivillig självrapportering från deltagarna. Ett visst bortfall uppstår alltid genom att ett antal av dem som har valts ut att delta i undersökningen väljer att avstå från att medverka. Det är svårt att veta om dessa personer har haft större eller mindre erfarenhet av brott än de som har deltagit i undersökningarna. En annan felkälla är att de personer som deltar i en undersökning kan avstå från att lämna uppgifter eller lämna felaktiga uppgifter om brott som de har utsatts för eller själva begått. NTU och ULF genomförs huvudsakligen genom besöks- eller telefonintervjuer, och det kan inte uteslutas att en del personer som har utsatts för brott inte vill berätta om händelsen i en sådan situation.

När det gäller grövre våldsbrott kan viss statistik inhämtas från *sjukvårdsdata*. Sedan 1964 finns ett patientregister över personer som skrivs in och vårdas på offentliga sjukhus. I patientregistret anges bl.a. yttre orsak till den skada som patienten vårdas för. Vid studier av uppgifterna i patientregistret måste beaktas att patienter som endast blir föremål för öppenvård, och alltså inte skrivs in på sjukhus, inte finns med i registret. Patientregistret utvisar därför inte samtliga våldsbrott som har orsakat skador som krävt sjukvårdsbehandling. Vidare förekommer det ett visst bortfall i registreringen av yttre orsak till skadan. I de fall där det inte har angetts någon yttre orsak till skadan är det omöjligt att veta om denna har

orsakats av våld. Vidare kan det inte uteslutas att det förekommer felregistreringar i systemet, antingen på grund av att ansvarig läkare har registrerat skadeorsaken felaktigt eller på grund av att patienten har lämnat felaktiga uppgifter. Slutligen är det viktigt att påpeka att uppgifterna i patientregistret bygger på en medicinsk bedömning av skadan, vilket inte alltid överensstämmer med den juridiska bedömningen av om det varit fråga om ett brott och i så fall vilket.¹

Viss information om våldsskador kan också inhämtas från sjukhusens akutmottagningar. Vid Södersjukhuset i Stockholm förs t.ex. statistik över de personer som besöker sjukhusets akutmottagning efter att ha utsatts för s.k. gatuvåld, dvs. våld som utövats av en person som offret inte har eller har haft en parrelation med och som inte heller ingår i offrets nära bekantskapskrets eller familj. Även när det gäller statistik från akutmottagningarna måste dock ovan nämnda felkällor beaktas.

Dödsorsaksstatistiken och av Brå genomförda *specialstudier om dödligt våld* kan vara av betydelse inte bara för att mäta förekomsten av dödligt våld i samhället, utan även för att mäta förekomsten av våldsbrottslighet generellt. Det dödliga våldet anses nämligen vara en indikator på den totala våldsutvecklingen, då det i länder där det förekommer mycket dödligt våld också generellt sett förekommer mycket våldsbrottslighet.

4.3 Brottsutvecklingen generellt

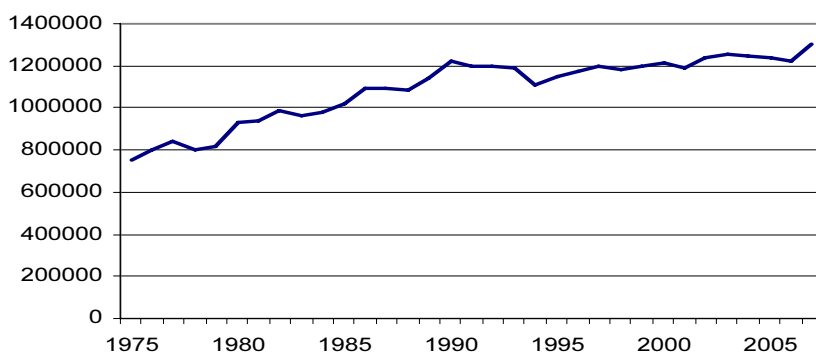
4.3.1 Kriminalstatistiken

Anmälningssstatistiken

Det totala antalet anmälda brott i Sverige har under åren 1975-2007 ökat från ca 750 000 per år till ca 1,3 miljoner per år. Ökningen är emellertid inte lika tydlig under de senaste 15-20 åren; i början av 1990-talet anmäldes knappt 1,2 miljoner brott.

¹ Estrada, Våldsutvecklingen i Sverige – En presentation och analys av sjukvårdsdata, Arbetsrapport från Institutet för Framtidsstudier, 2005:4, s. 12 ff., Det grova våldet i sjukvårdsdata – En metodstudie, Brå-rapport 2007:13, s 9.

Figur 4.1 Anmälda brott enligt kriminalstatistiken under åren 1975-2007.
Antal

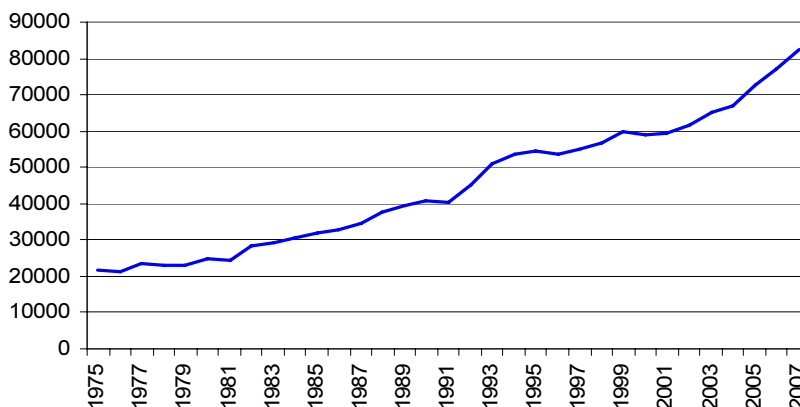

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Utvecklingen av antalet anmälda brott ser inte likadan ut för alla brottstyper. Antalet anmälda tillgreppsbrott (brott enligt 8 kap. BrB) ökade från knappt 500 000 år 1975 till drygt 740 000 år 1990. Därefter har utvecklingen vänt och år 2007 anmäldes strax över 575 000 tillgreppsbrott. Minskningen under senare år avser främst biltillgrepp och cykelstölder, men även inbrottsstölder. Utvecklingen av antalet anmälda rånbrott avviker från övriga tillgreppsbrott, vilket vi återkommer till i det följande.

Antalet anmälda våldsbrott har ökat konstant under åren 1975-2007. Det mest förekommande våldsbrottet i anmälningsstatistiken är misshandel. År 1975 gjordes drygt 20 000 anmälningar om misshandel eller grov misshandel. År 2007 var antalet anmälningar drygt 80 000, dvs. fyra gånger så många. Ökningen har skett kontinuerligt, men framstår som särskilt tydlig i början av 1990-talet och under de senaste två till tre åren.

Figur 4.2 Anmälda misshandelsbrott under åren 1975-2007. Antal

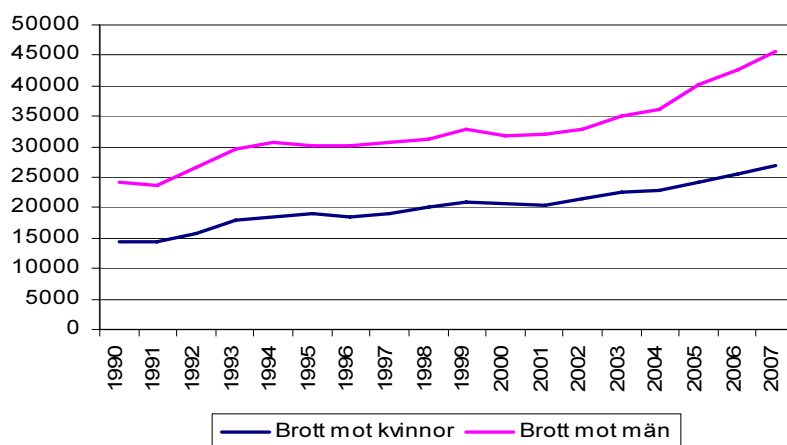

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Utvecklingen av antalet anmälda misshandelsbrott är densamma även om befolkningstillväxten beaktas. År 1950 anmäldes 105 fall av misshandel och grov misshandel per 100 000 invånare. År 1975 hade antalet ökat till 265, år 1990 till 475 och år 2007 anmäldes 805 misshandelsbrott per 100 000 invånare.

Det ökade antalet anmälningar om misshandel avser såväl brott som riktas mot män som brott som riktats mot kvinnor.

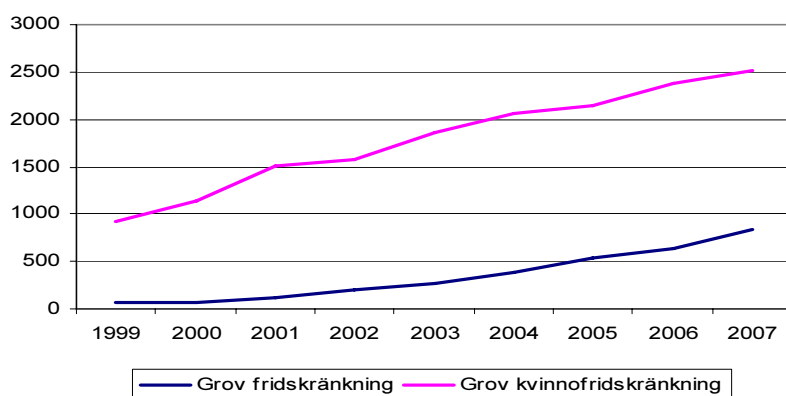
Figur 4.3 Anmälda misshandelsbrott som riktats mot män respektive kvinnor under åren 1990-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Fridskränkningarna (grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning) infördes i brottsbalken 1999. Sedan dess har antalet anmälda brott ökat varje år. Ökningen kan till viss del förklaras med att kännedomen om lagstiftningen kan ha varit liten under de första åren. Detta kan emellertid knappast vara hela förklaringen, då antalet anmälningar fortsätter att öka trots att bestämmelserna nu har funnits i närmare tio år.

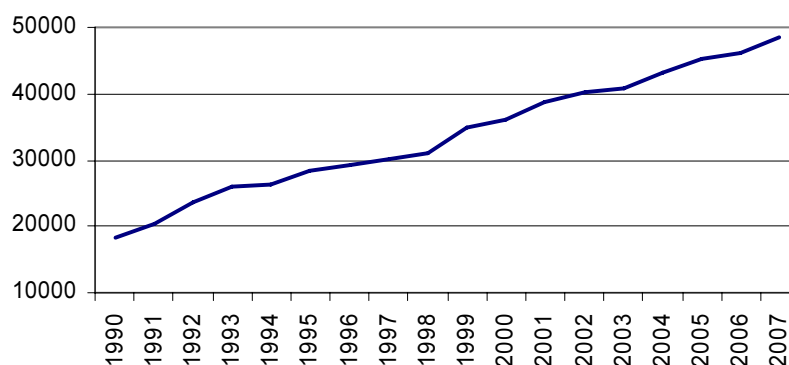
Figur 4.4 Anmälda fridskränkingsbrott under åren 1999-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälda olaga hot har ökat konstant under 1990- och 2000-talen. År 1990 gjordes drygt 18 000 anmälningar om olaga hot. År 2007 hade siffran nästan tredubblats, då närmare 50 000 anmälningar gjordes.

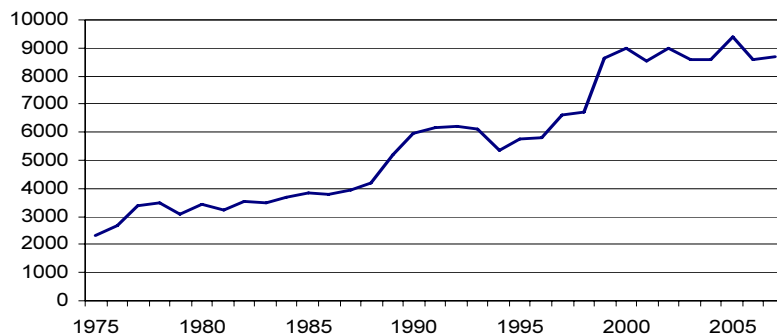
Figur 4.5 Anmälda fall av olaga hot under åren 1990-2007. Antal

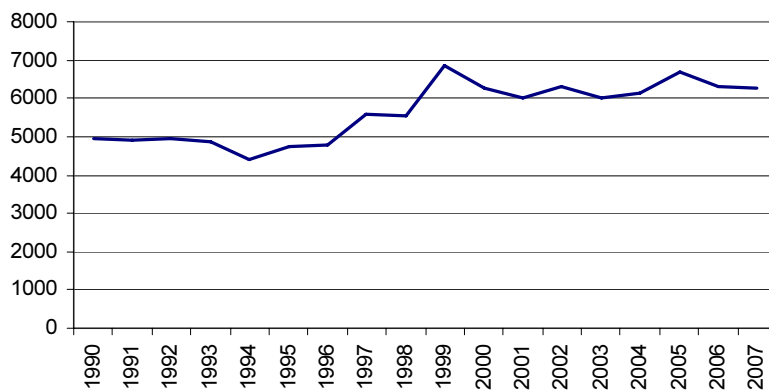
Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälda rånbrott har ökat från under 3 000 per år i mitten av 1970-talet till omkring 9 000 per år under 2000-talet. Ökningen avser såväl personrån som butiksrån, medan antalet anmälda rån mot bank- och postkontor ökade fram till mitten av 1990-talet, för att därefter minska igen. Med undantag för år 2005 kan det ses en viss stabilisering av det totala antalet anmälda rånbrott under 2000-talet. Utvecklingen är den samma när det gäller personrån.

Figur 4.6 Anmälda rånbrott (totalt) under åren 1975-2007. Antal

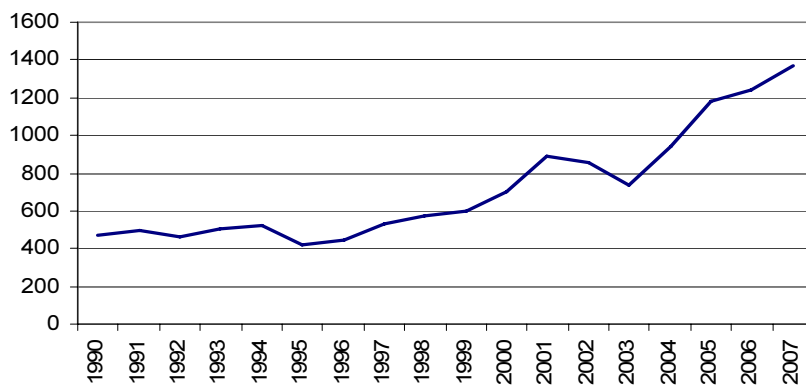

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Figur 4.7 Anmälda personrån under åren 1975-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet anmälningar om utpressning redovisas i kriminalstatistiken tillsammans med anmälningarna om ocker. Med undantag för åren 2002 och 2003 har anmälningarna ökat kontinuerligt sedan mitten av 1990-talet.

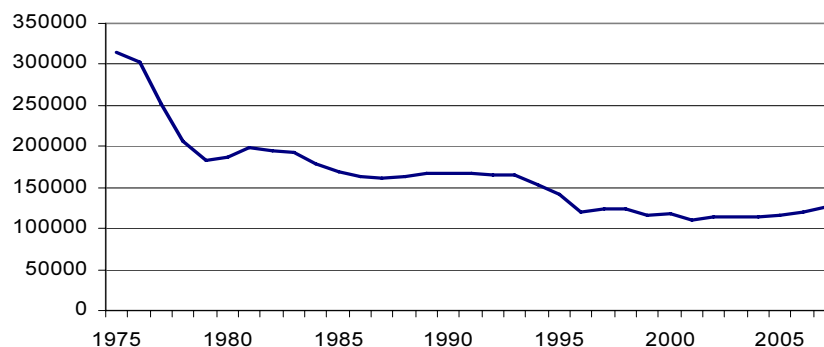
Figur 4.8 Anmälda fall av utpressning och ocker under åren 1990-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Lagföringsstatistiken

Under åren 1975-2007 har det totala antalet personer som lagförts för brott mer än halverats, från omkring 315 000 till omkring 125 000 personer per år. Större delen av minskningen inträffade redan på 1970-talet när fylleri avkriminaliserades. Därefter fortsatte minskningen under 1980- och 90-talen, vilket delvis kan förklaras med att möjligheterna att förelägga ordningsbot, som inte redovisas i lagföringsstatistiken, utökades under denna period.² Under de senaste åren ses en svag uppgång av antalet lagföringar.

Figur 4.9 Lagförda personer (totalt) under åren 1975-2007. Antal

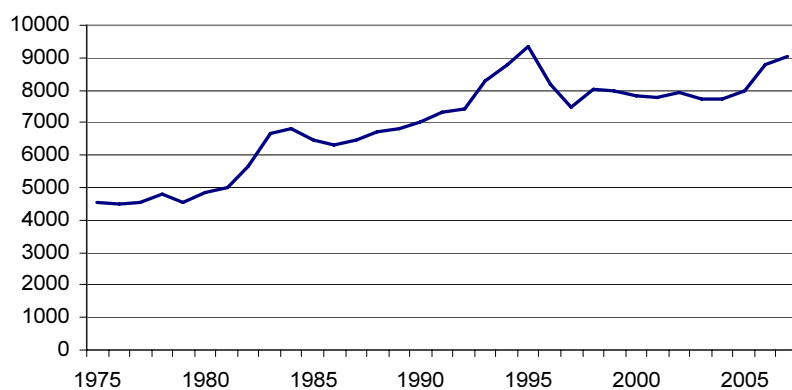

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

När det gäller våldsbrott ser utvecklingen annorlunda ut. År 1975 lagfördes strax över 5 000 personer för brott mot liv och hälsa (brott enligt 3 kap. BrB), varav drygt 4 500 för misshandel och grov misshandel. År 2007 uppgick det totala antalet lagföringar enligt 3 kap. BrB till nästan 9 500 personer, varav drygt 9 000 avsåg misshandel och grov misshandel. Totalt sett har alltså antalet personer som lagförs för misshandel och grov misshandel fördubblats. Större delen av ökningen inträffade under åren 1980-1995. Mellan åren 1996 och 2005 låg nivån relativt konstant strax under 8 000 personer per år. De senaste två åren syns dock åter en ökning.

² Lagförda personer – slutlig statistik för år 2007, Brå 2008.

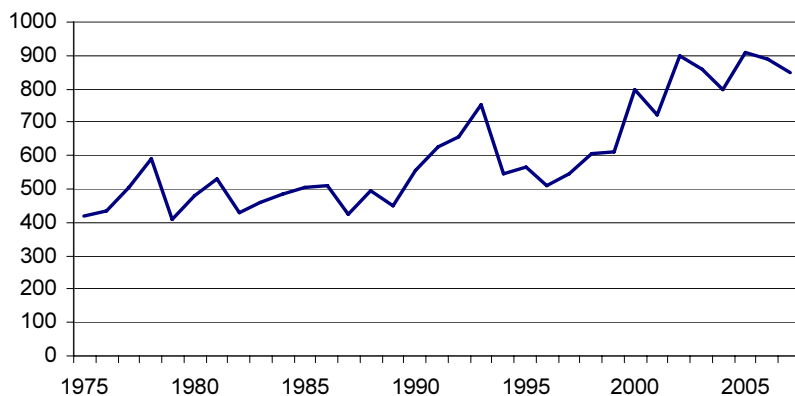
Figur 4.10 Lagförda personer för misshandel och grov misshandel under åren 1975-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Antalet personer som lagförts för rån och grovt rån har under perioden 1975-2007 fördubblats, från drygt 400 till omkring 850 personer per år. Ökningen skedde framför allt under åren 1990-1993 och, efter en nedgång under mitten av 1990-talet, under åren 1997-2002. Sedan 2002 har nivån legat mellan 800 och 900 personer per år.

Figur 4.11 Lagförda personer för rån och grovt rån under åren 1975-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

4.3.2 Nationella trygghetsundersökningen (NTU)

Av de knappt 15 000 personer som deltog i den nationella trygghetsundersökningen från 2007 uppgav drygt tio procent att de själva eller någon i deras hushåll hade utsatts för brott mot person under 2006. Enligt NTU:s definition omfattar begreppet ”brott mot person” hot, misshandel, sexualbrott, personrån och trakasserier. Övervägande del av de uppgivna brotten var hot och trakasserier. Om urvalet av deltagare är representativt för hela landet innebär uppgifterna att omkring 740 000 personer i Sverige utsattes för något av de angivna brotten under 2006. Viktat mot antalet brott som varje deltagare i undersökningen uppgav att han eller hon hade utsatts för, förekom det uppskattningsvis närmare 1 800 000 sådana brott i Sverige under året.

2,5 procent av deltagarna i undersökningen uppgav att de hade utsatts för misshandel³, varav 0,6 procent av sådan allvarlig karaktär att de uppsökt sjuk- eller tandvård. Därmed skulle uppskattningsvis 175 000 respektive 39 000 personer ha utsatts för sådan brottslighet under 2006. Mot bakgrund av antalet brott som varje deltagare i undersökningen uppgav att han eller hon hade utsatts för, förekom det uppskattningsvis 470 000 misshandelsbrott, varav 78 000 var så allvarliga att de ledde till sjukvårdsbesök, i Sverige 2006.

Av undersökningen framgår vidare att endast en fjärdedel av brotten mot person anmäldes till polis. I störst utsträckning anmäldes misshandelsbrott som var så allvarliga att offret uppsökte sjuk- eller tandvård. Uppgifterna om anmälningsbenägenhet indikerar att endast en tredjedel (33 procent) av alla misshandelsbrott och knappt två tredjedelar (63 procent) av de misshandelsbrott som lett till sjuk- eller tandvårdsbesök anmäls till polisen.

4.3.3 Undersökningen av levnadsförhållanden (ULF)

I undersökningen av levnadsförhållanden får deltagarna svara på följande frågor avseende utsatthet för våldsbrottslighet.

Har du själv under de senaste tolv månaderna varit utsatt för någon eller några av följande händelser:

- a) Våld som ledde till sådana skador att det krävde besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska,

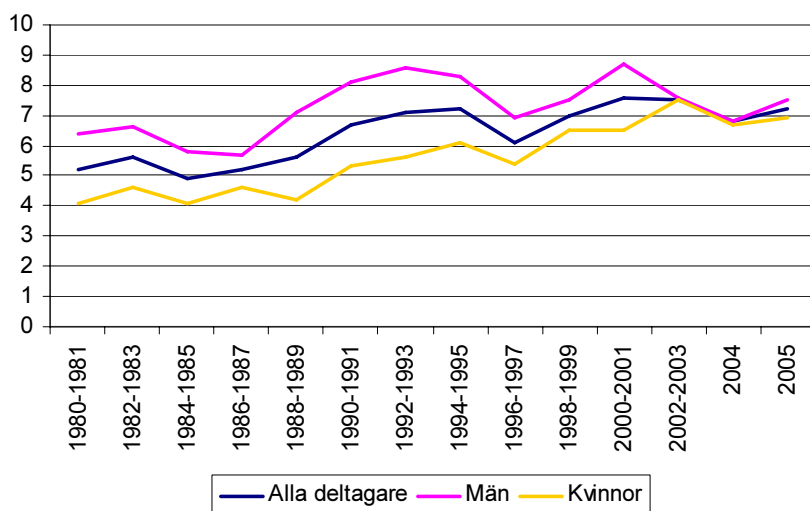
³ Den fråga som ställdes i undersökningen var ”Slog, sparkade eller utsatte någon dig för någon annan typ av fysiskt våld så att du skadades eller så att det gjorde ont?”.

- b) Våld som ledde till synliga märken eller kroppsskada utan läkarbesök,
- c) Våld som inte ledde till synliga märken eller kroppsskada,
- d) Hot eller hotelser om våld som var farliga eller så allvarliga att du blev rädd.

Under åren 1980-2005 varierade andelen deltagare som svarade ja på någon av de fyra delfrågorna mellan fem och åtta procent. Under 1980-talet var andelen mellan fem och sex procent. Därefter skedde en ökning till mellan sju och åtta procent och andelen tycks sedan ha stabiliserats på den något högre nivån. Ökningen är emellertid långt ifrån så tydlig som ökningen av antalet anmälda brott enligt Kriminalstatistiken.

Andelen män som svarat ja på någon av delfrågorna har varierat mellan sex och nio procent. Efter en ökning under första hälften av 1990-talet och en tillfällig topp vid undersökningen från åren 2000-2001 har andelen i de senaste undersökningarna legat endast marginellt högre än vad den var i början av 1980-talet. Andelen kvinnor som svarade ja på någon av delfrågorna ökade under 1990-talet från fyra till knappt sju procent, för att sedan stabiliseras på denna nivå.

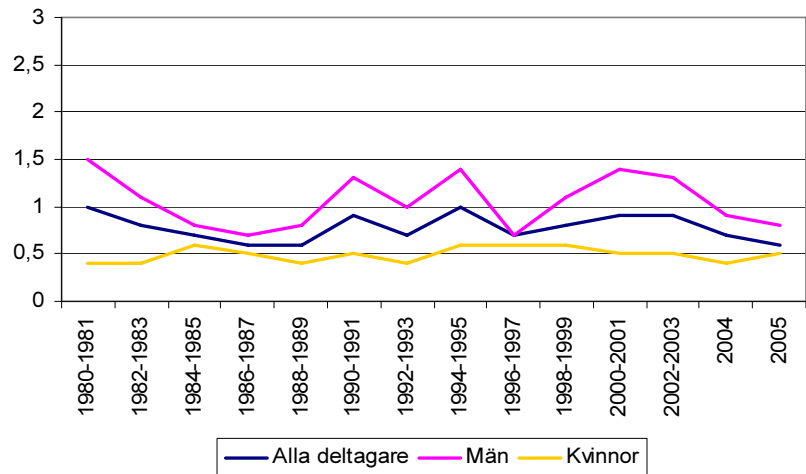
Figur 4.12 Utsatthet för någon form av våld eller hot om våld under åren 1980-2005. Procent

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

Andelen deltagare i undersökningen som svarat ja på delfråga A ovan, dvs. att de har utsatts för våld som har krävt besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska, har under hela perioden varit mellan 0,5 och en procent. Bland kvinnorna har nivån i princip varit densamma under hela perioden. Bland männen skiljer sig uppgifterna något mer år från år, men variationerna är totalt sett mycket små.

Figur 4.13 Utsatthet för våld som krävt läkarbesök under åren 1980-2005. Procent

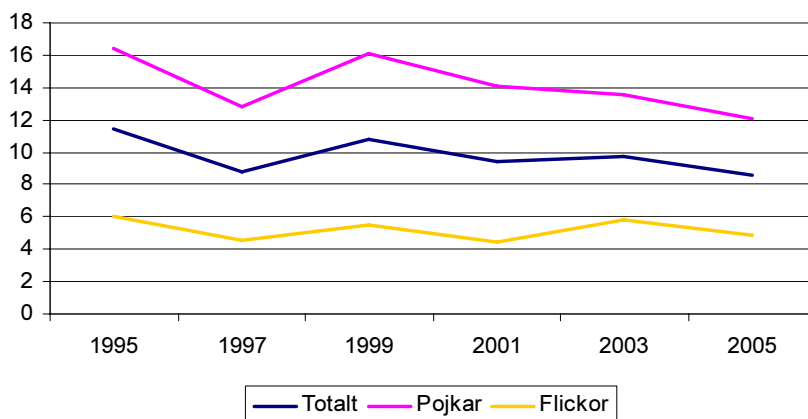

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.3.4 Skolundersökningar

I rapporten Ungdomar och brott åren 1995-2005 (Brå-rapport 2006:7) redovisas resultaten från de skolundersökningar som har genomförts i årskurs 9 under åren 1995-2005. Av rapporten framgår att andelen ungdomar som uppger att de själva har begått våldsbrott har minskat något. Minskningen är tydlig bland pojkarna, medan andelen flickor som uppger att de har begått våldsbrott har varit i det närmaste oförändrad. År 1995 uppgav drygt 16 procent av pojkarna och sex procent av flickorna att de hade begått någon form av våldsbrott under det senaste året. År 2005 var andelen drygt tolv procent för pojkarna och knappt fem procent för flickorna.

Figur 4.14 Självdeklarerad brottslighet bland skolungdomar i årskurs 9 under åren 1995-2005. Procent

Källa: Brå, Ungdomar och brott åren 1995-2005 (Brå-rapport 2006:7)

Uppgifterna om utsatthet för våld har utvecklats något annorlunda. I samtliga undersökningar uppgav mellan fem och sex procent av ungdomarna att de hade utsatts för grövre våld som lett till att de uppsökt någon form av sjukvård under det senaste året. Andelen ungdomar som uppgav sig ha utsatts för våld som inte ledde till att de uppsökte någon form av sjukvård ökade dock successivt från 18 procent år 1995 till 24 procent år 2005.

4.3.5 Sjukvårdsdata

En sammanställning av våldsutvecklingen i Sverige grundad på sjukvårdsdata i patientregistret under åren 1974-2002 finns i Institutets för Framtidsstudier arbetsrapport (2005:4) Våldsutvecklingen i Sverige – En presentation och analys av sjukvårdsdata. Av sammanställningen framgår att det under den angivna perioden registrerades i genomsnitt drygt 2 000 händelser per år i patientregistret där våld har angetts som yttre orsak till skada. De högsta noteringarna, knappt 3 000 våldshändelser per år, gjordes i slutet av 1970-talet och i mitten av 1990-talet. Under åren 1994-1998 sjönk antalet registrerade våldshändelser från omkring 2 750 till ca 2 000 per år. Denna nivå kvarstod sedan under resten av perioden.

Sammantaget innebär redovisningen av sjukvårdsdata att antalet anmälda händelser med våld som yttre orsak till skadan inte var högre i början av 2000-talet än i mitten av 1970-talet och att det inte går att se någon tendens till att antalet våldsskador skulle ha ökat under perioden.

I Södersjukhusets rapport *Storstadsvåld 2* redovisas statistik över antalet personer som besökt sjukhusets akutmottagning under åren 1998-2007 efter att ha utsatts för gatuvåld, dvs. våld som utövats av en person som offret inte har eller har haft en parrelation med och som inte heller ingår i offrets nära bekantskapskrets eller familj.⁴ Av rapporten framgår att antalet personer som besökt akutmottagningen efter att ha utsatts för sådant våld var omkring 1 500 per år under åren 1998-2004. Under åren 2005 och 2006 steg antalet till drygt 1 800 personer per år, för att sedan stiga ytterligare till drygt 2 000 personer under 2007. Rapporten utvisar vidare en tydlig förskjutning i ålder bland de våldsoffer som uppsöker akutmottagningen. År 1998 var endast åtta procent av offren för gatuvåldet mellan 15 och 17 år medan 34 procent var 35 år eller äldre. År 2005 hade andelen ungdomar mellan 15 och 17 år fördubblats, till 16 procent, medan andelen offer över 34 år hade sjunkit till 22 procent. Andelen offer mellan 18 och 34 år var ungefär densamma under de båda åren.

4.3.6 Dödsorsaksstatistiken och specialstudier om dödligt våld

Vi har i vårt delbetänkande, *Straffskalan för mord* (SOU 2007:90) redogjort för utvecklingen av det dödliga våldet i Sverige enligt dödsorsaksstatistiken och Brå:s specialstudier om dödligt våld. Av redogörelsen framgår att det dödliga våldet har minskat något under de senaste 15-20 åren, från i genomsnitt 108 fall per år under perioden 1990-1995 till i genomsnitt 95 fall per år under perioden 2002-2006. För en utförligare redovisning av utvecklingen av det dödliga våldet hänvisas till avsnitt 5.2 i delbetänkandet.

⁴ *Storstadsvåld 2 – Undersökningar vid Södersjukhusets akutklinik*, 2008.

4.3.7 Sammanfattande analys

Som anförts inledningsvis i detta kapitel är det inte alldeles enkelt att bedöma utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige. Av kriminalstatistiken framgår att antalet anmälda våldsbrott har ökat kraftigt under de senaste 30 åren. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller misshandel, där antalet anmälningar är fyra gånger så många i dag som i mitten av 1970-talet, men även antalet anmälningar för rån, olaga hot och utpressning har ökat. Vidare har antalet personer som lagförs för våldsbrott ökat, om än i något mindre utsträckning och framför allt under perioden 1985-1995.

Övriga källor som kan användas som underlag för en analys av brottsutvecklingen visar emellertid inte att det faktiska antalet våldsbrott i samhället har ökat. Av de uppgifter som lämnats i offerundersökningar och skolundersökningar framgår att benägenheten att anmäla misshandelsbrott till polisen är låg. Det begås alltså ett stort antal våldsbrott som aldrig kommer till rättsväsendets kännedom. Samtidigt visar undersökningarna att utsattheten för misshandel och andra våldsbrott generellt sett inte har ökat sedan i början av 1990-talet. Offerundersökningarna ger inte heller belägg för att grövre våld som medfört att offret behövt uppsöka sjuk- eller tandvård har ökat. Denna bild bekräftas av sjukvårdsdata från patientregistret, som visar att antalet patienter som har skrivits in för behandling av skador som har orsakats av våld inte har ökat sedan början av 1990-talet. Härtill kommer att antalet dödliga våldsbrott snarast har minskat under samma period, vilket är en indikation på att inte heller övrig våldsbrottslighet har ökat i någon större utsträckning.

Den beskrivna statistiken avser utvecklingen i hela landet. Det är därmed inte uteslutet att våldsbrottsligheten kan ha ökat kraftigt på vissa platser eller inom vissa grupper, utan att detta har fått något tydligt genomslag i den totala statistiken. Uppgifterna från Södersjukhusets akutmottagning utvisar t.ex. att antalet personer som har uppsökt akutmottagningen efter att ha utsatts för s.k. gatuvåld har ökat under de senaste tre åren. Särskilt tydlig tycks utvecklingen vara när det gäller ungdomar mellan 15 och 17 år. En ökning av gatuvåldet i Stockholm skulle kunna förklaras av att nöjeslivets utveckling har lett till att unga personer i större utsträckning befinner sig på offentliga platser även sena kvällar och nätter. Enligt rapporten är en stor del, omkring 70 procent, av de personer som uppsöker akutmottagningen på grund av våldsskador alkoholpå-

verkade. En bidragande förklaring till att fler personer söker vård för skador som har orsakats av gatuvåld i Stockholm skulle därför kunna vara ändrade alkoholvanor i storstadsområdena. Det kan emellertid också finnas andra orsaker till det ökade antalet våldsskador vid Södersjukhuset, som t.ex. att akutmottagningens upptagningsområde har förändrats eller att benägenheten att uppsöka sjukvård vid våldsskador har ökat. I brist på annan forskning som stöder ett sådant antagande är det dock svårt att enbart på grund av uppgifterna i Södersjukhusets statistik dra slutsatsen att gatuvåldet skulle ha ökat över hela landet.

Sammantaget kan det alltså konstateras att det av tillgänglig statistik och andra forskningsresultat inte går att dra slutsatsen att den kraftiga ökningen av antalet anmälda våldsbrott beror på att den faktiska våldsbrottsligheten i samhället totalt sett har ökat i någon större omfattning. Det är i stället sannolikt så att medborgarna har blivit mer benägna att polisanmäla våldsbrott, och att alltså mörkertalet när det gäller sådan brottslighet har blivit mindre. En ökad anmälningsbenägenhet kan ha flera orsaker, vilket vi återkommer till i kapitel 7. Redan här kan emellertid nämnas att det under senare år har gjorts stora satsningar för att minska våldsanvändningen i samhället. Det har bl.a. bedrivits kampanjer mot olika typer av våld som t.ex. våld mot kvinnor i nära relationer, våld mot barn, gatuvåld och ungdomsvåld. Dessa satsningar har sannolikt ökat medvetenheten om våldet i samhället och fört med sig att attityden till våld har förändrats, vilket i sin tur kan antas vara en bidragande orsak till att fler våldsbrott har kommit till polis och åklagares kännedom. Samtidigt finns det också anledning att påpeka att mörkertalet, trots att anmälningsbenägenheten kan antas ha ökat, alltjämt torde vara stort när det gäller våldsbrottsligheten, vilket inte minst uppgifterna i NTU utvisar.

Av de uppgifter som vi har hämtat in går det inte heller att dra slutsatsen att de skador som uppstår till följd av våldsbrott skulle ha blivit allvarligare eller mer omfattande under senare år. Det finns därmed inte något belägg för att våldet generellt sett har blivit påtagligt grövre eller råare. Liksom när det gäller förekomsten av våld i samhället kan det emellertid inte uteslutas att våldet har blivit mer elakartat på vissa platser eller inom vissa grupper.

4.4 Våldsbrottslighetens karaktär

4.4.1 Våld på allmän plats

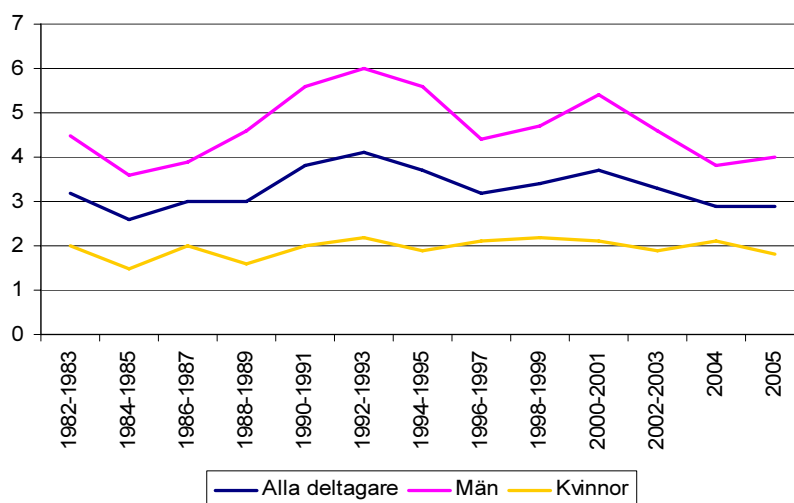
Sedan 1990 innehåller statistiken över anmälda misshandelsbrott (inklusive grov misshandel) uppgifter om huruvida brottet har begåtts av en för offret bekant eller obekant person. Av de drygt 80 000 misshandelsbrott som anmäldes 2007 begicks knappt hälften av en för offret obekant person. Det kan antas att den övervägande delen av dessa brott ägde rum på allmän plats. Antalet anmälda misshandelsbrott som har begåtts av en obekant person har ökat kraftigt under senare år. I förhållande till det totala antalet anmälda misshandelsbrott är emellertid andelen brott som begåtts av obekanta ungefär densamma.

Anmälningssstatistiken över brott som begåtts av obekanta överensstämmer väl med uppgifterna i NTU 2007, enligt vilka drygt hälften av de uppgivna misshandelsbrotten har begåtts på allmän plats. I såväl anmälningssstatistiken som NTU är skillnaderna stora mellan brott som riktats mot män och brott som riktats mot kvinnor. År 2007 begicks knappt 30 procent av de anmälda misshandelsbrotten som riktats mot kvinnor av en för kvinnan okänd person, medan motsvarande andel bland de brott som riktats mot män var 65 procent. I NTU uppgav 40 procent av kvinnorna och 60 procent av männen att den misshandel som de utsatts för under 2006 hade skett på allmän plats.⁵

Även i SCB:s offerundersökning ULF tillfrågas deltagarna om de har utsatts för våld eller hot på allmän plats. Andelen deltagare som svarat ja på frågan har, med undantag för ett par år i början av 1990-talet, legat relativt konstant omkring tre procent. Bland männen är andelen något högre i början av 1990-talet och i början av 2000-talet, medan andelen kvinnor som svarat att de har utsatts för våld eller hot på allmän plats har legat konstant under hela perioden. ULF ger alltså inte belägg för att fler personer skulle utsättas för våld och hot på allmän plats i dag än i början av 1980-talet. Tydligt är också att andelen har minskat sedan början av 1990-talet. Det kan också konstateras att utvecklingen av utsattheten för våld eller hot på allmän plats i stort sett följer utvecklingen av utsattheten för våld eller hot generellt, se figur 4.12 i avsnitt 4.3.3.

⁵ Nationella trygghetsundersökningen 2007 – Om utsatthet, trygghet och förtroende (Brå-rapport 2008:3) s. 50 f.

Figur 4.15 Utsatthet för våld eller hot på allmän plats under åren 1982-2005. Procent

Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.4.2 Våld mellan närstående

År 2007 anmäldes totalt närmare 27 000 misshandelsbrott där offret var en kvinna. Nästan 20 000 anmälningar, eller närmare tre fjärdedelar av fallen, avsåg misshandelsbrott där gärningsmannen var en för offret bekant person. I över 15 000 fall, eller över hälften av det totala antalet fall, begicks brottet inomhus av en för offret bekant person. Antalet anmälningar om misshandel mot kvinnor har i det närmaste fördubblats sedan 1990.⁶ Andelen anmälda brott där gärningsmannen var bekant med offret har dock legat konstant kring tre fjärdedelar under hela perioden. Andelen fall där brottet begåtts inomhus av en för offret bekant person har sjunkit något, från omkring 65 procent till drygt 55 procent. Den övervägande delen av minskningen har ägt rum sedan 1999, dvs. samma år som fridskränkingsbrotten infördes i brottsbalken. Det är därför inte uteslutet att en del av de anmälningar som tidigare registrerades som misshandel inomhus numera registreras som grov kvinnofridskränkning.

År 2007 anmäldes närmare 46 000 misshandelsbrott där offret var en man. Av dessa avsåg ungefär 15 000 anmälningar, eller knappt en

⁶ Se figur 4.3 i avsnitt 4.3.1.

tredjedel, brott där offret var bekant med gärningsmannen. Inte ens en femtedel av anmälningarna, drygt 8 000, avsåg brott som begåtts inomhus av en för offret bekant person. På samma sätt som när det gäller misshandel mot kvinnor har antalet anmälningar om misshandel mot män nästan fördubblats sedan 1990.⁷ Andelen brott begångna av en för offret bekant person har legat konstant omkring en tredjedel sedan 1990 och andelen sådana brott som har begåtts inomhus konstant omkring en femtedel.

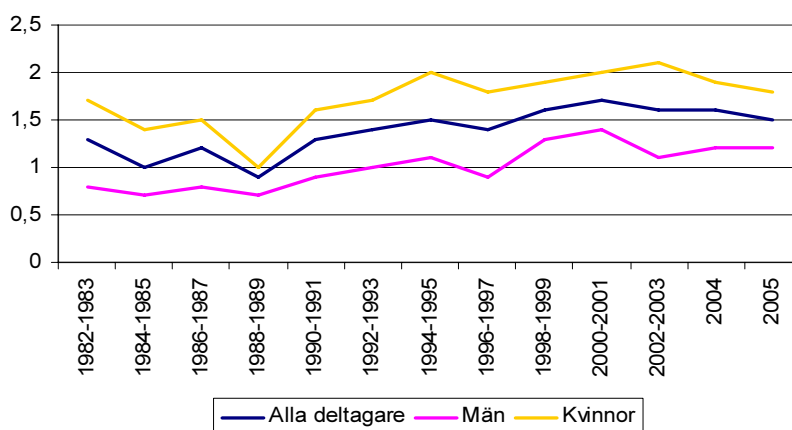
I NTU 2007 uppgav tre procent av männen och två procent av kvinnorna att de hade utsatts för misshandel under det senaste året. 13 procent av misshandelsbrotten uppgavs ha ägt rum i bostaden. Uppdelningen mellan män och kvinnor var dock den omvända mot den som råder beträffande våld på allmän plats. 22 procent av kvinnorna och åtta procent av männen uppgav att den misshandel de hade utsatts för hade skett i bostaden. Vidare uppgav 27 procent av kvinnorna och fem procent av männen att gärningsmannen var en närstående person. I rapporten från undersökningen anges att det förhållandet att kvinnor i större utsträckning än män är utsatta för våld och hot av någon närstående eller bekant innebär att det mycket väl kan vara så att andelen utsatta kvinnor är högre än vad resultaten visar, eftersom det ofta upplevs som mer känsligt att uppges att man har varit utsatt för hot eller misshandel av en person som man känner, och särskilt om det har skett i en pågående nära relation.⁸

I SCB:s offerundersökning ULF redovisas sedan år 1982-83 andelen undersökningsslagoffringar som uppgett att de under det senaste året har utsatts för någon form av våld eller hot i egen eller annans bostad. Denna typ av brott torde oftast ske inom nära relationer, eller i vart fall mellan personer som är bekanta med varandra. Andelen har ökat något från slutet av 1980-talet till mitten av 1990-talet, för att sedan ligga relativt konstant kring 1,5 procent per år. Att anmärka är att, till skillnad från när det gäller utsatthet för våld generellt och utsatthet för våld på allmän plats, är andelen kvinnor som uppger sig ha utsatts för våld i bostad under hela perioden högre än andelen män.

⁷ Se figur 4.3 i avsnitt 4.3.1.

⁸ Nationella trygghetsundersökningen 2007 – Om utsatthet, trygghet och förtroende, Brå-rapport 2008:3, s. 49 ff.

Figur 4.16 Utsatthet för våld eller hot i bostad under åren 1982-2005. Procent

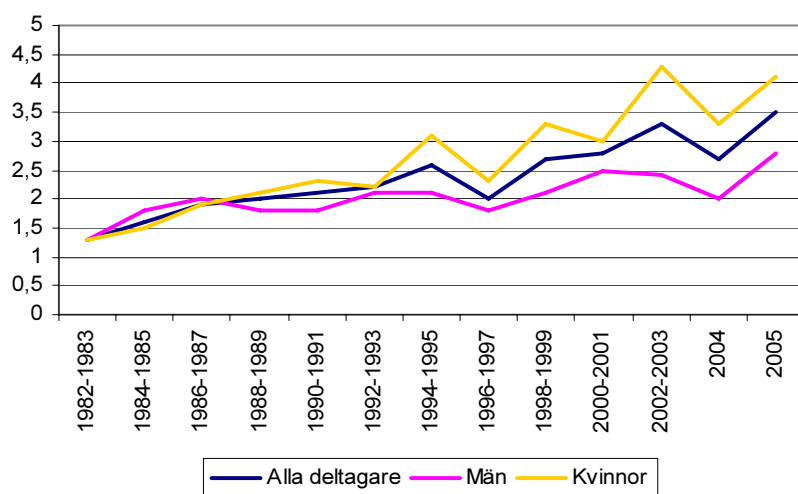
Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

Sammanfattningsvis kan konstateras att våldsbrott mot kvinnor i större utsträckning än våldsbrott mot män begås inomhus av en för offret bekant person. Andelen anmälda misshandelsbrott som har skett mellan personer som är bekanta med varandra har emellertid inte ökat under de senaste 15-20 åren. Inte heller har andelen sådana brott som har begåtts inomhus ökat. Detta gäller både brott mot kvinnor och brott mot män. Offerundersökningarna ger inte något belägg för att utsattheten för våld i bostaden skulle ha ökat sedan början av 1990-talet.

4.4.3 Våld i arbetslivet

I SCB:s offerundersökning ULF tillfrågas deltagarna om de under det senaste året har utsatts för något våld eller hot i sitt arbete eller i samband med tjänsteutövning. Under åren 1982-2005 ökade andelen deltagare som svarat att de har utsatts för sådant våld eller hot från knappt 1,5 procent till 3,5 procent. Ökningen är särskilt tydlig bland kvinnor. Fram till början av 1990-talet var andelen män och kvinnor som uppgav att de hade utsatts för våld eller hot i arbetslivet ungefär lika stor. Därefter syns endast en svag ökning bland männen, medan andelen kvinnor har ökat påtagligt.

Figur 4.17 Utsatthet för våld eller hot i arbetslivet under åren 1982-2005. Procent

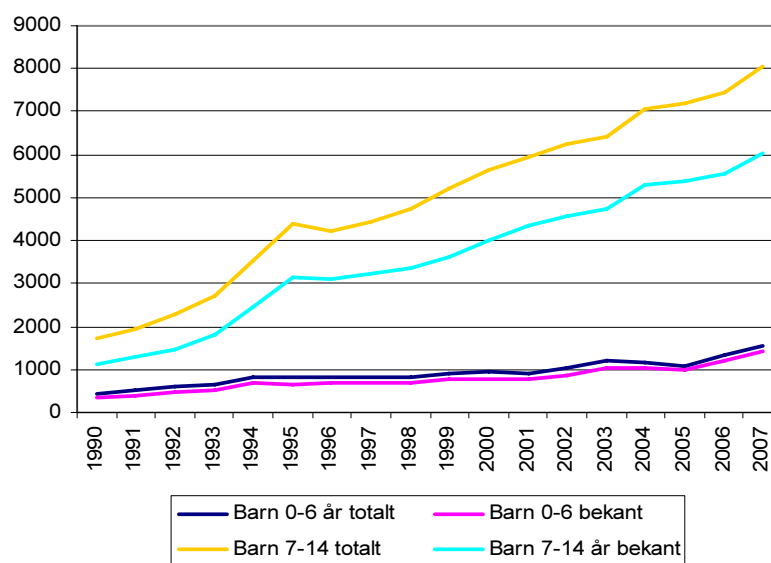
Källa: SCB, Undersökningarna av levnadsförhållanden (ULF)

4.4.4 Våld mot barn

År 2007 anmäldes drygt 1 500 fall av misshandel (inklusive grov misshandel) mot barn under sju år och drygt 8 000 fall av misshandel mot barn mellan sju och 14 år. När det gäller brotten mot de yngre barnen riktades en mycket stor del av anmälningarna, över 90 procent, mot en person som var bekant med barnet. Även anmälningarna om misshandel mot barn mellan sju och 14 år riktades till stor del, tre fjärdedelar av det totala antalet anmälningar, mot en bekant person.

Antalet anmälningar om barnmisshandel har ökat under de senaste 15 åren. År 1990 anmäldes drygt 400 misshandelsbrott mot barn under sju år och drygt 1 700 misshandelsbrott mot barn mellan sju och 14 år. Sedan dess har antalet ökat successivt år för år. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller barn i skolåldern.

Figur 4.18 Anmälda fall av misshandel mot barn under åren 1990-2007. Antal

Källa: Brå, Kriminalstatistik 2007

Det ökande antalet anmälningar om misshandel mot barn behöver inte innebära att våld mot barn förekommer i större utsträckning i dag än för 15 år sedan. Sannolikt har senare års ökade uppmärksamhet på denna typ av brottslighet bidragit till att benägenheten att anmäla våld mot barn har ökat. I samma riktning talar det förhållandet att personalen i förskola och skola har fått utvidgad skyldighet att anmäla till socialtjänsten om de misstänker att ett barn i verksamheten far illa. Den faktiska utvecklingen av våldet mot barn är därför mycket svår att bedöma.

Att misshandelsbrott mot barn i så stor utsträckning utövas av en för barnet bekant person kan inte betecknas som anmärkningsvärt. Barn rör sig i mindre utsträckning än vuxna bland okända personer och i den mån de gör det har de ofta en förälder eller en annan vuxen person med sig som kan ingripa om de utsätts för angrepp. Detta gäller särskilt de allra minsta barnen. Det kan också konstateras att förhållandet mellan antalet anmälda brott som har begåtts av en för barnet bekant person och antalet som har begåtts

av en obekant person har varit detsamma under hela perioden för såväl skolbarn som barn i förskoleåldern.

4.4.5 Ungdomsvåldet

Enligt lagföringsstatistiken lagfördes knappt 14 000 personer för brott mot person (brott mot 3-7 kap. BrB) under 2007. Av dessa var drygt 4 000, eller 30 procent, mellan 15 och 20 år. Drygt 9 000 personer lagfördes för misshandel (inklusive grov misshandel) och av dessa var drygt 3 000, eller 35 procent, mellan 15 och 20 år. Andelen ungdomar mellan 15 och 20 år som lagförs för brott mot person respektive misshandelsbrott har varken ökat eller minskat sedan år 1995.⁹

Det s.k. ungdomsvåldet riktas i stor utsträckning mot andra ungdomar. Av intresse för att bedöma utvecklingen av sådant våld är därför ungdomars egna uppgifter om utsatthet för våldsbrott. I SCB:s offerundersökning ULF från 1980-81 uppgav drygt tolv procent av de deltagare som var mellan 16 och 24 år att de någon gång under det senaste året hade utsatts för någon form av våld eller hot¹⁰. Andelen kvarstod oförändrad fram till början av 1990-talet, då en ökning skedde till omkring 16 procent. Nivån var sedan densamma till och med 2004 års undersökning. I 2005 års undersökning svarade drygt 13 procent av ungdomarna att de hade utsatts för någon form av hot eller våld under det senaste året. Andelen deltagare i åldrarna 16-24 år som uppgav att de utsatts för någon form av våld eller hot som krävt besök hos läkare, tandläkare eller sjuksköterska har varierat mellan 1,5 och 2,8 procent, utan någon tydlig trend. I 2005 års undersökning var andelen 1,8 procent. Sammantaget talar alltså inte de uppgifter som lämnats i ULF för att antalet ungdomar som utsätts för våldsbrott har ökat.

De av Brå utförda skolundersökningarna utvisar visserligen en viss ökning av andelen ungdomar som uppger att de har utsatts för lindrigare våld. År 1995 uppgav 18 procent av deltagarna att de utsatts för sådant våld, medan andelen var 24 procent år 2005. Uppgifterna om utsatthet för grövre våld som lett till att den utsatte varit tvungen att uppsöka någon form av sjukvård har dock legat oförändrat mellan fem och sex procent under hela perioden. Skol-

⁹ Brå, Kriminalstatistik, lagförda personer efter huvudbrott och ålder åren 1995-2007, se Brå:s hemsida www.bra.se.

¹⁰ Ang. begreppet "någon form av våld eller hot" se avsnitt 4.3.3.

undersökningarna innehåller också uppgifter om de deltagande ungdomarnas egen brottslighet. Andelen ungdomar som uppger att de har begått någon form av våldsbrott har minskat från 21 procent år 1995 till 15 procent år 2005. Därmed ger inte heller skolundersökningarna något belägg för att ungdomsvåldet skulle ha ökat under senare år.

Enligt uppgift från Brå är antalet unga offer för dödligt våld oförändrat sedan 1990. Varje år dödas omkring 15 barn och ungdomar i åldrarna 10-24 år. Att tonåringar dödar tonåringar förekommer i genomsnitt en till två gånger per år.¹¹

Vare sig lagföringsstatistiken eller annat forskningsresultat ger alltså något stöd för att ungdomsvåldet skulle ha ökat under senare år. Sett till lagföringsstatistiken och offerundersökningarna torde nivåerna kvarstå i princip oförändrade sedan 1980-talet, medan den självdeklarerade brottsligheten talar för en viss minskning under de senaste 10-15 åren.

4.4.6 Hatbrottslighet¹²

Begreppet hatbrott omfattar ett stort antal brottstyper, där det avgörande är motivet till brottet. Brå:s statistik över hatbrott innefattar brott som är motiverade av gärningsmannens negativa inställning till någons hudfärg, nationalitet eller etniska bakgrund, religiösa tro eller sexuella läggning. Mot bakgrund av denna statistik redovisas årligen antalet anmälda brott som bedöms ha haft främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv.

År 2007 anmäldes drygt 3 500 brott som registrerades som hatbrott. Av dessa var drygt 700, eller ungefär en femtedel, våldsbrott.

Antalet anmälda hatbrott har ökat under de senaste tio åren, från ca 2 000 anmälningar år 1998 till drygt 3 500 anmälningar år 2007. Enligt Brå kan ökningen delvis förklaras av att vissa polismyndigheter har arbetat aktivt med att identifiera och utreda fler hatbrott samt att höja anmälningsbenägenheten hos de utsatta grupperna. Det förhållandet att antalet anmälningar har ökat även i län där det inte har bedrivits ett lika omfattande arbete mot hatbrottslighet

¹¹ Artikeln Vad vet vi egentligen om ungdomsvåldets utveckling?, införd på Brå:s hemsida www.bra.se den 31 oktober 2007.

¹² Uppgifterna i avsnittet är hämtade från Hatbrott 2007 – En sammanställning av anmälningar med främlingsfientliga, islamofobiska, antisemitiska och homofobiska motiv, Brå-rapport 2008:15.

talas dock enligt Brå för att det finns anledning att anta att även en faktiskt ökning av antalet brott kan ha skett.

4.4.7 Sammanfattande analys

I avsnitt 4.3 har vi kunnat konstatera att det inte finns något belägg för att våldsbrottsligheten generellt sett skulle ha ökat under senare år eller att brottsligheten har blivit påtagligt grövre eller råare. Den fråga vi nu ställer oss är om det finns något som tyder på att någon särskild typ av våld har ökat.

Anmälningstatistiken utvisar att antalet anmälda misshandelsbrott som har begåtts av en för offret obekant person har ökat kraftigt under de senaste 15-20 åren, vilket skulle tala för att det begås fler våldsbrott på allmän plats. Sett i förhållande till det totala antalet anmälda misshandelsbrott har emellertid inte de brott som begåtts av en för offret obekant person ökat i större utsträckning än de som begåtts mellan bekanta. Resultaten i SCB:s offerundersökningar talar snarast för att utsattheten för våld på allmän plats har minskat något sedan början av 1990-talet. Sammantaget är det därför svårt att se att våldet på allmän plats skulle ha ökat i någon större utsträckning under senare år.

Situationen är densamma när det gäller våld mellan personer som är bekanta med varandra. Antalet anmälningar om misshandelsbrott som begåtts av en för offret bekant person har ökat i samma utsträckning som anmälningarna om våldsbrott generellt. Offerundersökningarna ger inte något belägg för att utsattheten för våld i bostaden skulle ha ökat sedan början av 1980-talet. Inte heller går det att se att våldet mot kvinnor skulle ha ökat.

I samhällsdebatten sägs ofta att våldsbrottsligheten bland ungdomar har ökat kraftigt under senare år. Resultaten från kriminalstatistiken samt offerundersökningar och skolundersökningar uppvisar dock en annorlunda bild. Lagföringsstatistiken och resultaten från offerundersökningarna tyder på att antalet våldsbrott som begås av ungdomar i princip har varit oförändrat sedan 1980-talet, medan den självdeklarerade brottsligheten talar för en viss minskning sedan början av 1990-talet.

Det är svårt att bedöma utvecklingen av våld som riktas mot barn. Antalet anmälningar om barnmisshandel, och då framför allt brott mot barn i skolåldern, har ökat mycket kraftigt sedan 1990-talets början. Det kan dock antas att senare års ökade upp-

märksamhet på våld mot barn har ökat benägenheten att anmäla sådan brottslighet. I samma riktning talar det förhållandet att personalen i förskola och skola har fått utvidgad skyldighet att anmäla till socialtjänsten om de misstänker att ett barn i verksamheten far illa. Det ökade antalet anmälningar behöver därför inte motsvara någon faktisk ökning av våldet mot barn.

Antalet anmälda s.k. hatbrott som innefattar våld eller hot har ökat under de senaste tio åren. Brå har förklarat att ökningen delvis kan bero på att det har bedrivits ett aktivt arbete för att öka anmälningsbenägenheten när det gäller hatbrottslighet, men att det också kan vara fråga om en viss faktisk ökning. Hatbrottsligheten har dock registrerats under så kort tid att det är svårt att dra några direkta slutsatser om utvecklingen.

Den brottstyp som uppvisar en viss faktisk ökning under senare år är våld eller hot i arbetslivet. SCB:s offerundersökningar visar att utsattheten för sådan brottslighet har mer än fördubblats sedan början av 1980-talet. Ökningen är särskilt tydlig när det gäller brott som riktats mot kvinnor. Att fler kvinnor utsätts för våld i arbetslivet kan delvis hänga samman med att andelen kvinnor har ökat på arbetsmarknaden. En annan möjlig förklaring kan vara att sådant våld som framför allt kvinnor utsätts för på arbetsplatsen, som t.ex. våld utövat av patienter inom vård och omsorg, numera uppfattas som brott i större utsträckning än tidigare.

5 Nuvarande straffnivåer

5.1 Inledning

I detta kapitel behandlar vi utvecklingen av rättspraxis när det gäller straffmätningen för vissa allvarliga våldsbrott. I bilaga 4 finns kortare referat av ett antal vägledande avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna, vilka vi analyserar närmare i avsnitt 5.2. I avsnitt 5.3 respektive 5.4 redogör vi mycket kort för den statistik om påföljder för allvarliga våldsbrott som finns dels i Åklagarmyndighetens påföljdsinventering från 2007, dels i den lagföringsstatistik som redovisas av Brottsförebyggande rådet (Brå). Såvitt avser påföljdsinventeringen hänvisas även till bilaga 5, där sammanfattningen av Åklagarmyndighetens rapport finns.

Vi har valt att begränsa vår redogörelse till att omfatta brotten grov misshandel, grov kvinnofridskränkning, grov fridskränkning, grovt olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. Statistiken i avsnitt 5.3 och 5.4 omfattar även misshandel och olaga hot som inte har bedömts som grova brott. Åklagarmyndighetens påföljdsinventering omfattar inte utpressning.

5.2 Utvecklingen av straffmättingspraxis

Som framgår av bilaga 4 finns det ett antal refererande avgöranden där Högsta domstolen och hovrätterna har prövat frågor rörande straffmätning för grov misshandel, grov kvinnofridskränkning, grov fridskränkning, grovt olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. I detta avsnitt analyserar vi och drar slutsatser när det gäller straffnivåerna för dessa brott utifrån de refererade avgörandena.

5.2.1 Grov misshandel

Enligt 3 kap. 5 § BrB döms den som tillfogar annan person kroppsskada, sjukdom eller smärta eller försätter honom eller henne i vanmakt eller något annat sådant tillstånd för *misshandel* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter eller fängelse högst sex månader. Om brottet är att anse som grovt döms enligt 3 kap. 6 § BrB för *grov misshandel* till fängelse i lägst ett och högst tio år. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet eller råhet.

Gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel

Gränsen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel har prövats i flera avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna. När det gäller betydelsen av att gärningen har varit livsfarlig kan hänvisas till rättsfallet NJA 1994 s. 614, där den tilltalade haft oskyddade samlag med en kvinna trots vetskap om att han var HIV-smittad. Domstolarna fann bl.a. att den tilltalade hade utsatt kvinnan för livsfara och bedömde därför gärningen som försök till grov misshandel.

Som framgår närmare av avsnitt 3.2.3 ändrades rekvisiten för grov misshandel 1988, då begreppet ”synnerlig hänsynslöshet” ersattes med ”särskild hänsynslöshet”. Syftet med lagändringen var att domstolarna skulle tillämpa ett något mindre restriktivt synsätt när det gäller att kvalificera ett misshandelsbrott som grovt.

Efter 1988 års lagändring kom gränsen för när ett misshandelsbrott ska rubriceras som grovt på grund av att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet att prövas i rättsfallet NJA 1990 s. 776. Högsta domstolen konstaterade att en misshandel där den tilltalade, inte helt utan föregående provokation, hade kastat sin sambo i en å och tryckt ned hennes huvud under vattenytan inte vittnade om sådan särskild hänsynslöshet eller råhet som avses i 3 kap. 6 § BrB. Med hänsyn härtill, samt med beaktande av att gärningen inte varit livsfarlig och endast lett till lindrigare kroppsskador, ansågs misshandeln inte kunna bedömas som grov.

Rubriceringsfrågan prövades därefter i rättsfallet NJA 1992 s. 85, där Högsta domstolen fann att en misshandel där den tilltalade hade utdelat ett flertal slag mot sin ett och ett halvt år gamle styvson vittnade om en sådan hänsynslöshet att den var att bedöma som grov, trots att det endast rört sig om ett misshandelstillfälle och att de skador som åsamkats barnet var av mindre allvarligt slag. Motsvarande bedömning gjordes även i rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174, som också avsåg misshandel riktad mot små barn i gärningsmannens vård.

Ett annat fall där hänsynslöshet från gärningsmannens sida ansågs utgöra skäl att bedöma ett misshandelsbrott som grovt är NJA 1992 s. 324, där den tilltalade hade fällt en kvinna till golvet, utdelat sparkar mot hennes huvud och kropp samt upprepade gånger stuckit henne i bl.a. ryggen med en kökskniv. Skadorna blev förhållandevis lindriga, vilket huvudsakligen berodde på tillfälligheter.

I rättsfallet NJA 2000 s. 278 fann Högsta domstolen att den tilltalade visat särskild hänsynslöshet och råhet genom att utdela ett livsfarligt slag med en glasflaska i huvudet på en annan man. På grund härav, men även med beaktande av att målsäganden åsamkats en utomordentligt svår kroppsskada (bestående hjärnskada), rubricerades gärningen som grov misshandel.

Vid 1988 års lagändring anfördes bl.a. att det vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott ska rubriceras som grovt ska tas hänsyn till dels offrets allmänna möjlighet att försvara sig, dels om misshandeln har utförts av flera gärningsmän. Huruvida det förhållandet att flera personer tillsammans misshandlat en person genom sparkar utgjort skäl för att bedöma brottet som grovt prövades i rättsfallet NJA 2003 s. 229. Högsta domstolen gjorde bedömningen att inte enbart det förhållandet att två gärningsmän hade slagit och sparkat en redan liggande person innebar att misshandeln skulle bedömas som grov. I det aktuella fallet hade den tilltalade visserligen tillfogats relativt begränsade skador och i viss mån uppträtt provocerande mot en av de tilltalade före misshandeln. Högsta domstolen beaktade dock att förloppet inte varit helt kortvarigt och att målsäganden tilldelats ett flertal slag och sparkar utan att kunna värja sig samt bedömde därför gärningen som grov misshandel.

Det finns även ett antal refererade hovrättsavgöranden som behandlar frågan om ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt på grund av att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet eller råhet. I rättsfallet RH 1992:69 gjorde hovrätten bedömningen att en misshandel där två personer utan föregående provokation dragit

omkull, slagit och sparkat en tredje person inte var att anse som grov. Att anmärka är dock att åtalet endast avsåg en av de båda gärningsmännen samt att det i målet ansågs utrett att samtliga sparkar hade utdelats av den person som inte var föremål för åtal.

I rättsfallet RH 2001:55 hade två män som båda var kraftigt påverkade av alkohol kommit i bråk med varandra. Bråket slutade med att den ene mannen slog den andre med knytnävarna och med ett flertal tillhyggen, däribland en stol. Den man som angreps förhöll sig i detta skede passiv. Hovrätten fann att misshandeln vittnade om sådan hänsynslöshet och råhet att den, trots att den inte var provocerad, skulle bedömas som grov.

I rättsfallet RH 2004:19 bedömde hovrätten att gärningsmannen visat särskild hänsynslöshet genom att hetsa en hund av s.k. kamphundsmotiv till anfall mot två personer. En av personerna blev biten av hunden. Den tilltalade dömdes för grov misshandel och försök till grov misshandel.

Sammanfattningsvis kan sägas att gränsdragningen mellan misshandel av normalgraden och grov misshandel inte är given, utan får avgöras från fall till fall. Omständigheter som med viss styrka talar för att ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt är emellertid att flera gärningsmän tillsammans har angripit någon, att gärningen har varit provocerad eller att den person som misshandeln riktats mot har åsamkats allvarliga skador.

Straffmätningen vid grov misshandel

I de rättsfall där ett misshandelsbrott har bedömts som grovt har domstolarna ibland även uttalat sig när det gäller straffmätningen. Inledningsvis kan konstateras att påföljden i samtliga fall har bestämts till fängelse. Vid bestämmandet av fängelsestraffets längd har följande omständigheter beaktats.

I rättsfallet NJA 1992 s. 85 dömdes den tilltalade, förutom för grov misshandel mot sin styvson, för vållande till annans död, grovt brott, genom att ha skakat sin nyfödda dotter så kraftigt att hon åsamkats en allvarlig hjärnskada som hon sedermera avled av. Påföljden för de båda brotten bestämdes till fängelse i ett år och sex månader. Domstolarna uttalade sig inte närmare om vilka omständigheter som beaktats vid bestämmandet av fängelsestraffets längd.

Straffvärdet för grov misshandel som riktats mot barn som stått under den tilltalades vård har därefter prövats i rättsfallen NJA 2000 s. 612 och NJA 2003 s. 174. I det förstnämnda fallet uttalade sig Högsta domstolen relativt utförligt om strafftidens längd vid grov misshandel. Därvid anfördes att den övre delen av straffskalan normalt inte är avsedd för mer ordinär brottslighet, utan för exceptionella fall som i praktiken inträffar mer sällan, samt att det vad gäller den grövre graden av olika brott tillkommer att olika försvårande omständigheter ofta redan har beaktats vid rubriceringen av brottet som grovt, och att det därför ofta saknas utrymme för att ytterligare beakta de försvårande omständigheterna inom ramen för den tillämpliga skalan. I det aktuella fallet konstaterade Högsta domstolen inledningsvis att det våld som den tilltalade hade utövat mot sin fyraåriga styvdotter varit så kraftigt och att den skada som han orsakat (bl.a. en livshotande tarmskada) varit så allvarlig att omständigheterna framstod som starkt försvårande vid bedömningen av straffvärdet. Vidare beaktade Högsta domstolen såsom försvårande dels att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning eller särskilda svårigheter att värja sig (29 kap. 2 § 3 BrB¹), dels att brottet framstod som ett missbruk av det särskilda förtroende som barnets mor visat genom att anförtro flickan i hans vård. Sammantaget ansågs det föreligga försvårande omständigheter i en omfattning som gick klart utöver vad som redan hade beaktats inom ramen för gradindelningen. Det av hovrätten utdömda straffet, fängelse i tre år, ansågs dock vara tillräckligt strängt för att ge de försvårande omständigheterna ett tydligt genomslag i straffmätningen utöver vad som följde av gradindelningen. I NJA 2003 s. 174 hänvisade Högsta domstolen till bedömningen i NJA 2000 s. 612, varefter man konstaterade dels att våldet varit mer omfattande än i 2000 års fall, dels att barnet avlidit till följd av våldet och att den tilltalade därför även skulle dömas för vållande till annans död, grovt brott. Påföljden bestämdes till fängelse i fem år.

I rättsfallet NJA 1994 s. 614 (försök till grov misshandel bestående i att gärningsmannen haft oskyddade samlag med en kvinna trots vetskap om att han var HIV-smittad) bestämde tingsrätten påföljden till fängelse i två år. Hovrätten, som endast uttalade att straffet med hänsyn till straffvärdet borde skärpas, ändrade påföljden till fängelse i tre år. Enligt Högsta domstolens bedömning saknades det skäl att frågå hovrättens bedömning.

¹ Det bör anmärkas att punkten 8 inte hade förts in i 29 kap. 2 § BrB vid tidpunkten för domen.

I rättsfallet NJA 2000 s. 278 förorsakade det slag som den tilltalade utdelade med en flaska i huvudet på en annan person en omedelbart livshotande skada och bestående men i form av en synnerligen allvarlig hjärnskada. Enligt Högsta domstolens bedömning hade den tilltalade varit helt likgiltig för vilka skador han åsamkade den person mot vilken slaget riktades. Gärningen ansågs ha ett straffvärde motsvarande fängelse i tre år. På grund av den tilltalades ungdom, 19 år, och då endast den tilltalade hade överklagat tingsrättens dom bestämdes fängelsestraffets längd till fängelse i ett år och två månader, vilket var den påföljd som tingsrätten hade dömt ut.²

I rättsfallet NJA 1992 s. 324, där den tilltalade bl.a. utdelade knivhugg mot målsägandens kropp, bestämdes påföljden till fängelse i ett år. Domstolarna uttalade inte något om vad som varit avgörande för fängelsestraffets längd.

I hovrättsavgörandet RH 2001:55, där den tilltalade utdelade knytnävsslag och slag med tillhyggen mot målsäganden, beaktade domstolarna att gärningen föregåtts av provokation och bestämde påföljden till fängelse i ett år.³

I hovrättsavgörandet RH 2004:19, där den tilltalade hetsade en kamphund mot två personer varav den ena blev biten av hunden, gjorde hovrätten bedömningen att de båda gärningarnas art och straffvärde innebar att skyddstillsyn med kontraktsvård inte var en tillräckligt ingripande påföljd. Påföljden bestämdes till fängelse i ett år och sex månader.

5.2.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Den som begår brottsliga gärningar enligt 3, 4 eller 6 kap. BrB mot en närstående eller tidigare närstående person ska, om var och en av gärningarna utgjort led i en upprepad kränkning av personens integritet och gärningarna varit ägnade att allvarligt skada personens självkänsla, enligt 4 kap. 4 a § BrB dömas för *grov fridskränkning* till fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Om gärningarna har begåtts av en man mot en kvinna som han är eller har varit gift med eller som han bor eller har bott tillsammans med under äktenskapsliknande förhållanden, rubriceras brottet i stället *grov kvinnofridskränkning*.

² Hovrätten bestämde påföljden till skyddstillsyn jämte fängelse i tre månader.

³ Att anmärka är dock att endast den tilltalade överklagade tingsrättens dom, vilket innebar att hovrätten var förhindrad att döma ut ett strängare straff än tingsrätten.

Sedan år 2000, då 4 kap. 4 a § BrB fick sin nuvarande lydelse (se avsnitt 3.2.6), har Högsta domstolen prövat tre mål som avser straffmätning för grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning.

I rättsfallet NJA 2003 s. 144 hade den tilltalade under drygt två års tid utsatt sin hustru för upprepade övergrepp i form av framför allt slag mot kroppen. Vid den allvarligaste gärningen hade den tilltalade bl.a. tilldelat hustrun ett knytnävsslag, knuffat omkull henne och tagit stryptag på henne samtidigt som han uttalade att han skulle döda henne. Hustrun, som var nyinflyttad i Sverige och inte kunde någon svenska, hade inget socialt nätverk. Hon var ensam hemma med tre små barn. Högsta domstolen dömde den tilltalade för grov kvinnofridskränkning till fängelse i tio månader.⁴

I rättsfallet NJA 2004 s. 437 dömdes en man och en kvinna för grov fridskränkning riktad mot deras då 16–17-åriga dotter. Gärningarna bestod bl.a. i slag mot händerna och i huvudet med skaftet till en hammare, slag med en sopkvast, slag i ansiktet med öppen och knuten hand, strupgrepp, slag med ett skohorn i ansiktet och en spark i ryggen. Vid flera tillfällen utsatte föräldrarna dottern för nedsättande tillmälen i samband med våldsangreppen. Högsta domstolen hänvisade till 29 kap. 2 § punkterna 3 (att den tilltalade utnyttjat någon annans skyddslösa ställning och särskilda svårigheter att värja sig) och 8 (att brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående person) samt uttalade därefter att det vid bestämmandet av straffvärdet för brottsligheten visserligen framstod som naturligt att jämföra med grov kvinnofridskränkning, men att straffet med tanke på straffskärpningsgrunderna i 29 kap. 2 § BrB bör vara högre när det gäller brott mot barn än straffet för motsvarande gärning mot en vuxen person. Påföljden bestämdes till fängelse i ett år och sex månader.

I rättsfallet NJA 2005 s. 712 dömdes en man för grov kvinnofridskränkning mot sin hustru och grov fridskränkning mot sina tre barn. Gärningarna hade begåtts under en femårsperiod. Mot hustrun bestod de i bl.a. slag i ansiktet, slag och sparkar mot kroppen samt dödshot. Mot barnen bestod gärningarna i dödshot, knytnävsslag mot en av sönerna när denne försökte skydda modern genom att lägga sig på henne samt att den tilltalade puttade och dragit omkull barnen och sparkat dem när de legat på marken. Högsta domstolen, som hänvisade till 29 kap. 1 § andra stycket samt 2 § 3 och 8 BrB,

⁴ Det bör anmärkas att det endast var den tilltalade som överklagade tingsrättens dom, vilket innebar att de högre instanserna var förhindrade att döma ut ett strängare straff än fängelse i tio månader.

anförde att brotten hade ägt rum under lång tid och vittnade om stor hänsynslöshet. Vid bedömningen av straffvärdet beaktades i synnerhet att den tilltalade genom upprepat våld och hot hade kränkt hustrun och barnen i deras hem, där de haft särskilt berättigade krav på att få känna sig trygga. Vidare beaktades att den tilltalade hade ryckt undan den tillit som ett barn behöver få ha till sina föräldrar. Påföljden bestämdes till fängelse i två år och sex månader.

I hovrättsavgörandet RH 2002:35 I dömdes den tilltalade för grov kvinnofridskränkning mot sin sambo samt misshandel och olaga hot mot sin sexårige son. Fridskränkingsbrottet omfattade bl.a. knyt-nävsslag och slag med öppen hand, dödshot, drag i håret samt att den tilltalade tvingat sambon att klä av sig och genomgå kroppsbesiktning. Misshandeln mot sonen omfattade smärtande slag mot bakhuvudet och slag med en dubbelvikt livrem mot kroppen. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i ett år och sex månader.

I rättsfallet RH 2002:35 II dömdes den tilltalade för grov kvinnofridskränkning mot sin sambo. Brottet bestod bl.a. i slag med öppen hand mot huvudet och i ansiktet, drag i håret, strupgrepp, knyt-nävsslag mot kroppen, spottande i ansiktet, knuffar mot möbler och väggar samt dödshot. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i ett år och fyra månader.

I RH 2003:70-91 finns korta referat av 22 hovrättsdomar avseende grov kvinnofridskränkning. I 20 av de 22 fallen dömdes den tilltalade för brottet och i 19 fall bestämdes påföljden till fängelse. I de fall där påföljden bestämdes till fängelse låg fängelsestraffets längd mellan sex månader och två år. Genomsnittsstraffet var drygt tio månader. I fem fall utdömdes minimistraffet, fängelse i sex månader, och i sex fall bestämdes straffet till fängelse i ett år eller mer. Det fall där fängelse i två år dömdes ut omfattade bl.a. en våldtäkt.

5.2.3 Olaga hot, grovt brott

Enligt 4 kap. 5 § BrB döms den som lyfter vapen mot annan eller annars hotar med brottslig gärning på ett sätt som är ägnat att hos den hotade framkalla allvarlig fruktan för egen eller annans säkerhet till person eller egendom för *olaga hot* till böter eller fängelse i högst ett år. Om brottet är grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst fyra år.

Frågan om brottsrubricering och påföljdsval för olaga hot, grovt brott, har prövats i hovrättsavgörandet RH 1996:28. I målet dömdes

den tilltalade för att ha riktat en pistolattrapp mot huvudet på en för honom okänd man samtidigt som han uttalade att han hade maffians uppdrag att döda tre negrer. Den tilltalade hade sedan tvingat mannen att välja ut tre lämpliga personer, varefter han slutligen riktade attrappen mot den hotade mannens huvud och uttalade att denne hade fem minuter kvar att leva. Hovrätten konstaterade att hotet varit av mycket allvarlig natur och haft lång varaktighet, ca 20 minuter, samt att det ägt rum i en privat klubblokal där målsäganden hade rätt att känna sig skyddad och den tilltalade inte hade någon anledning att befinna sig. Brottet ansågs utgöra ett allvarligt angrepp på målsägandens integritet. Hovrätten bedömde brottet som grovt och bestämde med hänsyn till brottets art påföljden till fängelse. Såvitt avsåg fängelsestraffets längd anför hovrätten i sin dom endast att det inte fanns särskilda skäl att gå under minimistraffet för olaga hot, grovt brott. Påföljden bestämdes till fängelse i sex månader.⁵

5.2.4 Rån och grovt rån

Enligt 8 kap. 5 § BrB ska den som stjälar genom våld mot person eller genom hot som innebär eller som för den hotade framstår som trängande fara eller som, sedan han har begått en stöld och anträffats på bar gärning, sätter sig med sådant våld eller hot till motvärn mot den som vill återta det tillgripna dömas för *rån* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Samma sak gäller om någon med sådant våld eller hot tvingar annan till handling eller underlåtelse som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller för någon i vars ställe den tvungne är. Lika med våld anses att försätta någon i vanmakt eller annat sådant tillstånd.

Om brottet är att anse som grovt döms för *grovt rån* till fängelse lägst fyra och högst tio år. Vid bedömningen av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om våldet varit livsfarligt eller om gärningsmannen har tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller om han annars visat synnerlig råhet eller på ett hänsynslöst sätt utnyttjat den rånades skyddslösa eller utsatta ställning.

⁵ Det bör anmärkas att endast den tilltalade hade överklagat tingsrättens dom, varför hovrätten var förhindrad att gå utöver det av tingsrätten utdömda straffet, fängelse i sex månader.

Gränsdragningen mellan rån av normalgraden och grovt rån

Högsta domstolen och hovrätterna har i ett flertal refererade rättsfall prövat frågan om ett rån ska bedömas som grovt. Sammanfattningsvis kan sägas att rån som begås genom hot med skarpladdade vapen regelmässigt bedöms som grova, och detta oavsett om vapnet har avlossats eller ej (se NJA 1972 s. 323). Om däremot det eller de vapen som använts vid rånet inte varit äkta eller inte varit laddade bedöms gärningen vanligen som rån av normalgraden. I det sammanhanget har det inte gjorts någon skillnad om den eller de personer som rånet riktats mot har uppfattat vapnet som äkta respektive laddat (se NJA 1989 s. 829, NJA 1994 s. 732, NJA 1999 s. 25, RH 1988:15, RH 1992:57, jfr dock NJA 2002 s. 270, där Högsta domstolen tycks ha fäst särskilt avseende vid att rånet riktats mot en person i en utsatt yrkesgrupp – en taxiförare – samt RH 1993:23, där hovrätten beaktade det stora rånbytet och det förhållandet att brottet föregåtts av en mycket god planläggning, och RH 2003:27, där hovrätten bl.a. tog hänsyn till att målsägandena fått ligga bundna till händer och fötter under en längre tid). I de fall där gärningsmannen inte har hotat med skjutvapen, utan t.ex. en kniv, eller där brottet har begåtts genom användning av inte alltför grovt våld har det krävts särskilt försvårande omständigheter för att brottet ska bedömas som grovt (se NJA 1988 s. 321, NJA 1992 s. 357, RH 1987:146 och RH 1989:28 I).

Straffmätningen vid rån och grovt rån

Som framgått av föregående avsnitt och av bilaga 4 har Högsta domstolen och hovrätterna i ett flertal fall gjort bedömningen att rånbrott av förhållandevis allvarlig karaktär inte har varit grova. I dessa fall har det fängelsestraff som bestämts som regel legat en bit över minimistraffet för rån av normalgraden, ett år. Följande exempel kan nämnas.

I rättsfallet NJA 1988 s. 321 hade den tilltalade rånat en livsmedelsbutik genom att trycka en sönderslagen glasflaska mot kassörskans hals samtidigt som han tillgrep drygt 600 kr i kontanter ur kassalådan. Högsta domstolen bestämde påföljden till fängelse i två år och sex månader.

I rättsfallet NJA 1989 s. 829 hade de båda tilltalade rånat ett ensambemannat postkontor. Genom att hota kassörskan med vapen

som inte var skarpladdade fick de henne att överlämna närmare 100 000 kr i kontanter. Enligt Högsta domstolens bedömning hade brottet, som inte var att bedöma som grovt, ett straffvärde motsvarande fängelse i tre år.

I rättsfallet NJA 1994 s. 732 dömdes den ena av de tilltalade för att ha deltagit i ett bankrån och den andre för att ha deltagit i två bankrån. Båda rånerna utfördes av flera personer genom hot med pistolattrapper. Rånbytet uppgick till 1 150 000 respektive 920 000 kr. Högsta domstolen fann att rånerna inte kunde bedömas som grova men bestämde påföljden till fängelse i fyra respektive sex år.

I rättsfallet NJA 1999 s. 25 dömdes de fyra tilltalade för att ha rånat en 18-årig man som befann sig ensam hemma i sitt föräldrahem. Under hot med en pistol, som enligt uppgift inte var skarpladdad, bands målsäganden till händer och fötter och fick huvudet övertäckt av en tröja. De tilltalade tillgrep ett kassaskåp innehållande 233 000 kr och smycken värda över två miljoner kr. Högsta domstolen ansåg att brottet inte kunde bedömas som grovt, men bestämde påföljden för samtliga tilltalade till fängelse i fyra år.

Även i hovrättsavgörandet RH 1988:15 bestämdes påföljden till fängelse i fyra år för ett rån av normalgraden. Rånet riktades mot ägaren av en bilfirma och utfördes genom hot med ett avsågat hagelgevär. Ett fängelsestraff av samma längd utdömdes i RH 1992:57, där den tilltalade, som tidigare dömts för rån, utfört ett planerat rån mot en bank genom hot med en pistolattrapp.

Hovrättsavgörandet RH 2006:31 avsåg bl.a. rån i 13 fall och försök till rån i två fall. Samtliga rån riktade sig mot Pressbyrå- och Seven Eleven-butiker. Hovrätten bestämde påföljden till fängelse i sex år.

I de fall där rån har bedömts som grova har fängelsestraffet oftare legat vid eller strax över minimistraffet. I rättsfallet NJA 1992 s. 357 bedömde Högsta domstolen ett rån med kniv mot en blind person i dennes bostad som grovt. Brottet ansågs inte svårare än att påföljden kunde stanna vid minimistraffet, fängelse i fyra år. Samma bedömning gjordes av hovrätten i rättsfallen RH 1987:146, där två personer nattetid hade rånat en äldre, rörelsehindrad man, och RH 1989:28 I, där den tilltalade hade dragit omkull en äldre kvinna i en trappa genom att rycka till sig hennes handväska.

I hovrättsavgörandet RH 2003:27 blev straffet något längre, fängelse i fem år. De båda tilltalade hade under natten brutit sig in i ett postkontor och väntat in nio anställda vid postkontoret samt chauffören av en anländande värdetransport. Samtliga tio personer bands till händer och fötter samt tvingades att ligga med ansiktet

mot golvet under en längre tid. De tilltalade tillgrep ca 400 000 kr i kontanter samt personalens personliga värdesaker.

I rättsfallet NJA 2002 s. 270 konstaterade Högsta domstolen att straffvärdet för den samlade brottsligheten, som förutom ett grovt rån mot en taxichaufför omfattade även olaga frihetsberövande och grov våldtäkt mot samma person, motsvarade fängelse i mellan sju och åtta år. Med beaktande av att den tilltalade vid tiden för brotten var nyligen fyllda 20 år bestämdes fängelsestraffets längd dock till i fem år.

Ett längre fängelsestraff, fängelse i sju år, dömdes ut i hovrättsavgörandet RH 1993:23, som avsåg ett rån mot en värdetransport där den tilltalade och en okänd medgärningsman bl.a. hade hotat väktarna genom att trycka vapen mot deras huvud. Värdet av det tillgripna uppgick till över fem miljoner kr. Hovrätten konstaterade att rån mot värdetransporter är svåra att skydda sig mot, att de ofta inbringar stora belopp och att de inte sällan leder till svåra psykiska påfrestningar för den drabbade personalen. Det aktuella brottet låg enligt hovrättens bedömning klart över vad som bör hänföras till straffskalans nedre del, men ansågs inte heller höra hemma i den övre delen av skalan.

5.2.5 Utpressning

Enligt 9 kap. 4 § BrB ska den som medelst olaga tvång förmår någon till handling eller underlåtenhet som innebär vinning för gärningsmannen och skada för den tvungne eller någon i vars ställe denne är, om brottet inte är att anse som rån eller grovt rån, dömas för *utpressning* till fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, till böter. Är brottet grovt döms till fängelse i lägst sex månader och högst sex år.

Frågan om straffmätning för utpressning har prövats av Högsta domstolen i rättsfallen NJA 1997 s. 507 och NJA 2003 s. 295.

I NJA 1997 s. 507 hade den tilltalade gett en okänd person i uppdrag att tränga sig in i målsägandens bostad och där hota målsäganden genom att rikta ett vapen och en kniv mot honom samtidigt som han uppmanade målsäganden att erlægga 35 000 kr till den tilltalade. Ett par dagar senare betalade målsäganden hälften av det avkrävda beloppet till den tilltalade. Den tilltalade dömdes av underinstanserna för anstiftan till rån. Högsta domstolen fann att gärningen var att bedöma som utpressning. Vare sig den ekonomiska skadan

eller det tvång som utövats ansågs kunna medföra att brottet skulle anses som grovt. Brottets straffvärde ansågs emellertid vara så högt att den av underinstanserna utdömda påföljden, fängelse i ett år, skulle fastställas.⁶

I NJA 2003 s. 295 hade den tilltalade tryckt en skarpladdad pistol mot pannan på målsäganden samtidigt som han uttalade att denne skulle betala 15 000 kr till honom inom en vecka. Kort därefter avfyrade han vapnet tätt intill målsägandens huvud. Underinstanserna dömde den tilltalade för försök till utpressning, grovt brott, och grovt vapenbrott till fängelse i ett år och fyra månader. Inför Högsta domstolen gjorde Riksåklagaren gällande att utpressningsbrottet var jämförbart med ett försök till grovt rån och att fängelsestraffets längd därför borde närma sig minimistraflet för detta brott. Högsta domstolen anförde i sin dom att utpressningsbrottet hade ett högt straffvärde, men att lagstiftaren genom de straffskalor som föreskrivs för olika brott har gjort en allmän bedömning av brottens straffvärde och att rånbroten därvid har ansetts ha ett betydligt högre straffvärde än utpressningsbroten. På grund härav söktes inte någon ledning i straffskalan för grovt rån. Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut.

I hovrättsavgörandet RH 2004:70 prövades ett åtal för bl.a. försök till utpressning. Den tilltalade dömdes för att tillsammans med ytterligare en person ha sökt upp målsäganden i dennes bostad och försökt förmå honom att betala 500 000 kr. Den tilltalade var iklädd en jacka med texten "Bandidos" och hans medföljare en jacka med texten "X-team". En tid senare sökte de båda personerna åter målsäganden i bostaden, dock utan att få tala med honom. Ytterligare en tid senare återkom den tilltalade ensam. Vid detta tillfälle hotade han att döda eller skada målsäganden om inte denne betalade 100 000 kr inom ett par dagar. Den tilltalade dömdes för försök till utpressning och viss annan brottslighet till fängelse i ett år. I domen uttalar sig hovrätten inte närmare om straffmätningen.

5.3 Åklagarmyndighetens påföljdsinventering

I december 2005 gav regeringen Åklagarmyndigheten i uppdrag att kartlägga domstolarnas straffmätning och påföljdsval i mål om misshandel, grov misshandel, olaga hot, grovt olaga hot, rån och grovt rån.

⁶ Riksåklagaren hade inte överklagat hovrättens dom, varför det saknades möjlighet för Högsta domstolen att skärpa straffet.

I december 2006 utökades uppdraget till att omfatta även grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.

Under arbetet med rapporten granskade Åklagarmyndigheten tingsrättsdomar och hovrättsdomar från åren 2000 och 2005, där personer över 18 år dömts för något av de i uppdraget angivna brotten.

Åklagarmyndigheten redovisade sitt uppdrag i maj 2007 i rapporten Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott. I rapporten drar Åklagarmyndigheten slutsatsen att straffskalorna för de granskade brotten utnyttjas i begränsad omfattning. En helt övervägande andel av de utdömda fängelsestraffen i de domar som granskats låg i den nedersta fjärdedelen av straffskalan. I samtliga fall, utom för rån, var andelen brott i den lägsta fjärdedelen större år 2005 än år 2000. Åklagarmyndigheten konstaterar också att försvårande och förmildrande omständigheter enligt 29 kap. 2 och 3 §§ BrB sällan anges i domskälen. I den mån försvårande omständigheter åberopas får dessa främst betydelse vid rubriceringen av ett brott som grovt. Vidare anføres att fängelsestraffen generellt sett blir längre i de fall där försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § BrB uttryckligen anges i domskälen. I övrigt konstateras bl.a. att återfall i brott synes ha betydelse vid påföljdsvalet och vid förverkande av villkorligt medgiven frihet, men att återfall torde ha begränsad betydelse vid straffmätningen.

En sammanfattning av rapporten finns i bilaga 5.

5.4 Påföljder enligt kriminalstatistiken

Brå ansvarar för den officiella kriminalstatistiken i Sverige. Varje år utges publikationen Kriminalstatistik, som bl.a. innehåller uppgifter om personer lagförda för brott. Lagföringsstatistiken redovisar antalet personer som har befunnits skyldiga till brott under det aktuella året, antingen genom fällande dom i tingsrätt⁷ eller genom att åklagaren utfärdat strafföreläggande eller meddelat åtalsunderlåtelse. Av lagföringsstatistiken för 2007 framgår särskilt hur många av lagföringarna som utgjorts av fällande domar. Att anmärka är att det i statistiken inte görs någon skillnad mellan fullbordade brott och försök eller förberedelse till brott. Dessutom avser uppgifterna huvudbrottet, vilket innebär att det om en person döms för flera brott endast är det brott med strängast straffskala som redovisas i

⁷ Det bör noteras att statistiken alltså inte tar någon hänsyn till om domen har ändrats i högre instans.

statistiken samtidigt som den redovisade påföljden kan avse flera brott.

I detta avsnitt redogör vi för fördelningen av påföljder och längden på utdömda fängelsestraff när det gäller misshandel, grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, olaga hot, rån, grovt rån och utpressning. Uppgifterna avser de personer som lagförts för respektive brott som huvudbrott genom fällande dom i tingsrätt under 2007.

5.4.1 Misshandel och grov misshandel

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 7 738 personer för misshandel och 872 personer för grov misshandel som huvudbrott 2007.

För misshandel av normalgraden var den vanligaste påföljden villkorlig dom. Fängelsestraff utdömdes endast i 16 procent av fallen. Genomsnittsstraffet var fängelse fyra månader. Tre fjärdedelar av dem som dömdes till fängelse fick fängelsestraff som var kortare än sex månader, drygt 20 procent dömdes till fängelse mellan sex månader och ett år, och ett fåtal dömdes till fängelse i ett år eller mer.

Två tredjedelar av dem som dömdes för grov misshandel dömdes till fängelse. Den näst vanligaste påföljden var skyddstillsyn som ofta kombinerades med fängelse, kontraktsvård eller samhällstjänst. Det bör dock anmärkas att närmare 15 procent av dem som dömdes för grov misshandel dömdes till sluten ungdomsvård, ungdomsvård eller ungdomstjänst, påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare. Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet fängelse i 19 månader. Närmare 40 procent dömdes till minimistrammet, fängelse i ett år, eller kortare. I knappt 85 procent av fallen uppgick fängelsestraffets längd till högst två år. Endast 14 av 590 personer, eller drygt två procent, ådömdes fängelsestraff som översteg fyra år.

5.4.2 Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 101 personer för grov fridskränkning och 306 personer för grov kvinnofridskränkning som huvudbrott 2007. För båda dessa brott var fängelse den klart dominerande påföljden, följt av skyddstillsyn som i de allra flesta fall förenades med föreskrift om samhällstjänst.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet tio månader för grov fridskränkning och elva månader för grov kvinnofridskränkning. Spännvidden vid straffmätningen var något större än för grov misshandel. Omkring en tredjedel av dem som dömdes till fängelse för grov fridskränkning och knappt en fjärdedel av dem som dömdes till fängelse för grov kvinnofridskränkning fick visserligen straff som motsvarade eller understeg minimistraffet i straffskalan, fängelse sex månader, men för drygt 20 procent av dem som dömdes till fängelse för grov fridskränkning och 16 procent av dem som dömdes för grov kvinnofridskränkning utdömdes fängelsestraff som översteg ett år. Endast ett fåtal personer dömdes dock till fängelse i över två år, samtliga dessa för grov kvinnofridskränkning.

5.4.3 Olaga hot

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 1 204 personer för olaga hot som huvudbrott 2007. I statistiken görs inte någon skillnad mellan olaga hot av normalgraden och olaga hot, grovt brott.

Den vanligaste påföljden för olaga hot var böter. Endast drygt 15 procent av dem som dömdes för olaga hot som huvudbrott ådömdes fängelsestraff. För över hälften av dessa understeg straffet minimistraffet för olaga hot, grovt brott, sex månader. Inte någon dömdes till fängelsestraff överstigande två år.

5.4.4 Rån och grovt rån

Enligt lagföringsstatistiken dömdes 787 personer för rån och 62 personer för grovt rån som huvudbrott 2007. För både rån och grovt rån var fängelse den vanligaste påföljden. Att beakta är dock att nästan en tredjedel av dem som dömdes för rån av normalgraden dömdes till påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare. För grovt rån var det endast en handfull personer som fick någon annan påföljd än fängelse, och alla dessa dömdes till påföljder som är särskilt avsedda för unga lagöverträdare.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet 19 månader för rån och 55 månader för grovt rån. För rån av normalgraden var spridningen över straffskalan förhållandevis stor, även om det var mycket få personer som dömdes till längre fängelsestraff än fyra år. I knappt hälften av fallen bestämdes fängelsestraffets längd

till mellan ett och två år, knappt tjugo procent dömdes till fängelse mellan två och fyra år och fem personer dömdes till fängelse i mer än fyra år. Såvitt avser grovt rån är det svårare att läsa ut vilka fängelsestraff som dömts ut, då statistiken slutar vid ”mer än 48 månader”, vilket utgör minimistraffet för brottet. I omkring 40 procent av fallen understeg straffet minimistraffet, medan det i resterande fall dömdes ut fängelse i fyra år eller mer.

5.4.5 Utpressning

Enligt kriminalstatistiken dömdes 76 personer för utpressning som huvudbrott 2007. I statistiken görs inte någon skillnad mellan utpressning av normalgraden och utpressning, grovt brott. 48 personer, eller knappt två tredjedelar av dem som dömdes för utpressning, dömdes till fängelse. Böter förekom i högst begränsad utsträckning.

Bland dem som dömdes till fängelse var genomsnittsstraffet elva månader. Spridningen upp till fängelse i två år var relativt stor. Omkring en fjärdedel dömdes till fängelse under sex månader, en tredjedel till fängelse mellan sex månader och ett år samt drygt 40 procent till fängelse mellan ett och två år. Däremot förekom det endast två fall där längre fängelsestraff än två år dömdes ut. Det är dock svårt att dra några slutsatser av detta, eftersom statistiken inte skiljer mellan grova brott och brott av normalgraden och det därför inte går att utläsa hur många fall som bedömts som grova.

5.5 Sammanfattande analys

Misshandel och grov misshandel

För *misshandel av normalgraden* döms i mycket hög utsträckning till icke frihetsberövande påföljder. Det är inte möjligt att ur statistiken läsa ut vilket straffvärde de brott som inte har lett till fängelsestraff har ansetts motsvara, men det kan antas att straffvärdet i vart fall inte översteg ett års fängelse. Medellängden på de fängelsestraff som dömdes ut var enligt såväl lagföringsstatistiken som påföljdsinventeringen ungefär fyra månader. Genomsnittsstraffet ligger alltså en bit upp i straffskalan. Visserligen är de flesta fängelsestraff som döms ut för misshandel av normalgraden relativt korta, upp till fyra månader, men i drygt en femtedel av fallen döms

till fängelse i sex månader eller mer. Spännvidden vid straffmätningen synes vara förhållandevis stor upp till fängelse i ett år.

Såväl den statistik som publicerats i Åklagarmyndighetens rapport som lagföringsstatistiken från Brå utvisar att utdömda fängelsestraff för *grov misshandel* som regel ligger mycket lågt i straffskalan. Enligt Åklagarmyndighetens rapport ligger ca 95 procent av domarna för grov misshandel i den nedersta fjärdedelen av straffskalan, dvs. under tre år och tre månader. Genomsnittsstraffet för dem som dömdes för enstaka fall av fullbordad grov misshandel åren 2000 och 2005 var knappt 16 månader. Av lagföringsstatistiken framgår att endast 14 av de 590 personer som dömdes till fängelse med grov misshandel som huvudbrott under 2007 fick ett fängelsestraff som översteg fyra år.

Den bild som förmedlas genom Åklagarmyndighetens påföljdsinventering och lagföringsstatistiken synes stå i god överensstämmelse med Högsta domstolens och hovrätternas praxis. De refererade rättsfallen utvisar att det krävs en hög grad av försvårande omständigheter för att en grov misshandel ska anses ha ett straffvärde som motsvarar fängelse i tre–fyra år eller mer, och detta även om målsäganden åsamkas förhållandevis allvarliga skador. En strängare bedömning förutsätter i princip att gärningen även innefattar vållande till annans död.

Grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning

Både Åklagarmyndighetens rapport och lagföringsstatistiken utvisar en något större spännvidd vid straffmätningen för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning än för grov misshandel. Genomsnittsstraffen ligger en bit upp i straffskalan, uppemot ett års fängelse, och det är inte särskilt ovanligt att fängelsestraff mellan ett och två år döms ut. Antalet personer som döms till fängelse i mer än två år är emellertid mycket litet och förekom under 2007 endast för grov kvinnofridskränkning. Att anmärka är dock att betydligt färre personer dömdes för grov fridskränkning än för grov kvinnofridskränkning.

Högsta domstolen har i rättsfallet NJA 2004 s. 437 slagit fast att straffvärdet bör vara högre när brottet riktar sig mot barn än när det riktar sig mot en vuxen person. Det är osäkert om detta slagit igenom i underrätternas praxis, då genomsnittsstraffen för de båda brotten ligger relativt nära varandra.

Olaga hot

För olaga hot av normalgraden är den dominerande påföljden böter. När fängelse väljs som påföljd uppgår fängelsestraffets längd i regel till någon eller ett fåtal månader.

Av Åklagarmyndighetens rapport framgår att endast ett mycket litet antal olaga hot bedöms som grova. På grund härav, och då lagföringsstatistiken inte skiljer grova brott från brott av normalgraden, är det svårt att dra någon säker slutsats angående straffnivåerna för grovt olaga hot.

Rån och grovt rån

Frågan om när ett rån ska bedömas som grovt har prövats i ett antal avgöranden från Högsta domstolen och hovrätterna. Av avgörandena följer att kraven för att bedöma ett rån som grovt är relativt högt satta. Samtidigt kan konstateras att straffmätningen för rån som inte är grova spänner över en större del av straffskalan än många andra våldsbrott. I flera av de refererade rättsfallen har rån av normalgraden lett till fängelsestraff som legat vid eller i närheten av minimistraffet för grovt rån, fyra år. Lagföringsstatistiken utvisar att ungefär en femtedel av fängelsestraffen är längre än två år, och att det även förekommer fall där påföljden bestäms till fängelse i över fyra år.

När det däremot gäller grovt rån är spännvidden vid straffmätningen inte lika stor. I flertalet av de refererade avgörandena har de utdömda fängelsestraffen legat vid eller strax över minimistraffet. Denna praxis bekräftas av Åklagarmyndighetens rapport, enligt vilken genomsnittsstraffet var ca 55 månader för samtliga fullbordade grova rån och drygt 44 månader för enstaka fall av fullbordat grovt rån. För enstaka fall var alltså genomsnittsstraffet lägre än minimistraffet i straffskalan. Enligt lagföringsstatistiken för 2007 var genomsnittsstraffet för grovt rån, inklusive försök och förberedelse till detta brott, 55 månader.

Utpressning

Straffnivåerna för utpressning är inte helt lätta att läsa ut. Åklagarmyndighetens påföljdsinventering omfattade inte utpressningsbrott och lagföringsstatistiken gör inte någon åtskillnad mellan brott av

normalgraden och grova brott. Genomsnittsstraffet för dem som dömdes till fängelse för utpressning under 2007 var elva månader, vilket är en bit över minimistraffet för det grova brottet. Av lagföringsstatistiken följer dock att endast två av de 48 personer som dömdes till fängelse för utpressning under 2007 fick ett längre straff än två år, vilket tyder på att det huvudsakligen är straffskalans nedersta del som används även om brottet bedöms som grovt.

6 Straffmätning i några andra europeiska länder

6.1 Inledning

Enligt utredningens direktiv ska vi, om möjligt, som jämförelse inhämta kunskap om för uppdraget relevanta förhållanden i några jämförbara länder. Som vi har konstaterat i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) är studier av reaktioner på brott i olika länder förenade med svårigheter, dels eftersom det inte är helt enkelt att få tillgång till ett rättvisande underlag, dels eftersom det finns risk för missuppfattningar och feltolkningar av det underlag som faktiskt samlas in. Det kan inte heller bortses ifrån att olika länders rättssystem skiljer sig från varandra och att de begrepp som används kan definieras olika i de olika rättssystemen.

Med hänsyn härtill, och med beaktande av den begränsade tid som har stått till vårt förfogande, har vi valt att i första hand studera strafflagstiftning och förarbeten i Finland, Danmark och Norge. Innehållet i dessa länders lagstiftning och förarbeten redovisas i avsnitt 6.2. Därutöver har vi mer översiktligt tagit del av strafflagstiftningen i Storbritannien, Tyskland och Frankrike, vilken vi redogör för i avsnitt 6.3. För att få ett bättre underlag för en internationell jämförelse har vi skickat ut förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott till justitiedepartementen i Finland, Danmark, Norge, Storbritannien, Tyskland och Frankrike. En sammanställning av svaren på förfrågningarna redovisas i avsnitt 6.4. Slutligen gör vi i avsnitt 6.5 en sammanfattande jämförelse och analys av straffnivåerna i de olika länderna.

6.2 Strafflagstiftningen i de nordiska länderna

6.2.1 Finland

Kort om påföljderna

Enligt den finska strafflagen (19.12.1889/39) är de allmänna påföljderna ordningsbot, böter, villkorligt fängelse, samhällstjänst och ovillkorligt fängelse. Utöver de allmänna påföljderna finns ungdomsstraff, som är ett särskilt straff för brott som någon begår före det att han eller hon fyller 18 år. Det finns också särskilda påföljder för tjänstemän (varning och avsättning) samt vissa disciplinstraff för krigsmän.

Fängelse kan utdömas på viss tid eller på livstid. Fängelse på viss tid döms ut i minst 14 dagar och högst tolv år. Om det bestäms gemensamt straff för flera brott kan det tidsbestämda fängelsestraffet uppgå till högst 15 år.

Villkorligt fängelse innebär att verkställigheten av straffet skjuts upp under en prøvotid som uppgår till minst ett och högst tre år. Om den dömden under prøvotiden återfaller i brott och om åtal väcks för det nya brottet inom ett år efter prøvotidens utgång, kan domstolen bestämma att det villkorliga fängelsestraffet helt eller delvis ska verkställas. Domstolen bestämmer därvid ett gemensamt ovillkorligt fängelsestraff för båda brotten. Domstolen kan också besluta att det villkorliga fängelsestraffet ska verkställas delvis, varvid resterande del kvarstår som villkorligt fängelsestraff med samma prøvotid som tidigare. Om det inte fattas något beslut om att det villkorliga fängelsestraffet ska verkställas förfaller straffet vid prøvotidens utgång.

Villkorlig frigivning

Den som avtjänar ett ovillkorligt fängelsestraff på viss tid ska friges villkorligt när han eller hon har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst 14 dagar. Om den dömden var under 21 år när han eller hon begick brottet sker villkorlig frigivning efter halva strafftiden, dock minst 14 dagar. Den som inte har avtjänat fängelsestraff i fängelse under de tre år som föregått det aktuella brottet ska friges villkorligt när hälften av straffet, eller en tredjedel av straffet för ett brott som han eller hon begått före 21 års ålder, har avtjänats. Om det finns en uppenbar fara för att den dömden efter frigivningen

kommer att göra sig skyldig till ett brott som grovt kränker någon annans liv, hälsa eller frihet får den villkorliga frigivningen skjutas upp.

Den domstol som dömer ut straffet kan på åklagarens yrkande besluta att den dömda ska friges först när han eller hon har avtjänat hela straffet. Ett sådant beslut förutsätter dock att gärningsmannen döms till fängelse på viss tid, minst tre år, för vissa i lagen särskilt angivna brott (bl.a. mord, dråp, grov misshandel, grov våldtäkt, grovt sexuellt utnyttjande av barn och grovt rån), att gärningsmannen tidigare har dömts för sådan brottslighet och att gärningsmannen anses vara synnerligen farlig för någon annans liv, hälsa eller frihet. Vid beslut om att den dömda ska avtjäna hela straffet sker villkorlig frigivning efter fem sjättedelar av strafftiden, dock minst tre år, under förutsättning att den dömda inte längre anses synnerligen farlig för någon annans liv, hälsa eller frihet.

Liksom i svensk lagstiftning kan villkorligt medgiven frihet förverkas om den dömda begår brott under den prøvotid som följer. Prövotiden motsvarar det reststraff som återstår vid tidpunkten för frigivningen, dock högst tre år. Om den dömda återfaller i brott inom prøvotiden ska domstolen enligt huvudregeln bestämma ett gemensamt fängelsestraff som omfattar både reststraffet och straffet för det nya brottet.

Straffmätning

Bestämmelser om straffmätning finns i 6 kap. strafflagen. År 2003 genomgick kapitlet vissa förändringar som syftade till att föra samman bestämmelserna om påföljdssystemet och påföljdsanvändningen till en följdriktig enhet. Reformen hade däremot inte som mål att revidera den allmänna straffnivån eller att påverka det inbördes förhållandet mellan de straff som döms ut för de olika brotten.¹

Huvudprincipen vid straffmätningen framgår av 6 kap. 2 §, där det föreskrivs att straffet ska bestämmas enligt den straffskala som gäller för brottet. Straffskalan får överskridas om gärningsmannen döms till gemensamt straff för flera brott (7 kap. 2 §). Det straff som mäts ut vid flerfaldig brottslighet får dock inte vara längre än den sammanlagda tiden för de ådömda brotten maximistraff och det strängaste maximistraffet får inte överskridas med mer än

¹ Lag 13.6.2003/515, se RP 44/2002 rd s. 8 och 11.

1. ett år om det strängaste maximistraffet är fängelse under ett år och sex månader,
2. två år om det strängaste maximistraffet är fängelse i minst ett år och sex månader men under fyra år och
3. tre år om det strängaste maximistraffet är fängelse i minst fyra år.

Under vissa omständigheter ska rätten enligt 6 kap. 8 § tillämpa en lindrigare straffskala än den som har föreskrivits för brottet. Detta är fallet om

1. gärningsmannen har begått brottet innan han eller hon har fyllt 18 år,
2. brottet har stannat vid försök,
3. gärningsmannen döms för medhjälp till brottet eller annars har medverkat till brottet klart mindre än övriga gärningsmän,
4. brottet har begåtts under omständigheter som nära påminner om omständigheter som leder till ansvarsfrihet, eller
5. det på grund av de allmänna strafflindringsgrunder och skälighetsgrunder som anges i 6 och 7 §§ (se nedan) eller på andra exceptionella grunder finns särskilda skäl.

Om någon av ovanstående omständigheter föreligger får gärningsmannen dömas till högst tre fjärdedelar av maximistraffet för brottet och lägst till minimistraffet för den påföljd som föreskrivs för brottet. Om livstidsstraff kan följa på brottet blir minimistraffet fängelse i två år och maximistraffet fängelse i tolv år. Bestämmelserna om lindrigare straffskala tillämpas även om gärningsmannen har begått brottet som nedsatt tillräknelig. Nedsatt tillräknelighet påverkar emellertid inte maximistraffet.

Vid bestämmande av straffet (inom föreskriven straffskala eller den lindrigare straffskalan) ska rätten enligt 6 kap. 3 § beakta ”samtliga grunder som enligt lag inverkar på storleken och arten av straffet samt enhetligheten i straffpraxis”. Bestämmelsen gäller både vid påföljdsvalet och straffmätningen.²

De allmänna principerna för straffmätning regleras i 6 kap. 4 §, som föreskriver att straffet ska mätas ut så att det står i ett rättvist förhållande till hur skadligt och farligt brottet är, motiven för gärningen samt gärningsmannens av brottet framgående skuld i övrigt. Bedömningen av brottets skadlighet och farlighet ska enligt förarbetena relateras till brottsbeskrivningen. Skadan och faran anknyter inte

² A. prop. s. 197.

bara till de följder som det enskilda brottet faktiskt har fört med sig, utan också till den skada och den fara som gärningen vid en förhandsbedömning kunde förväntas leda till. Endast de följder av brottet som täcks av gärningsmannens skuld får dock beaktas. Beaktande av motiven för gärningen infördes i strafflagen 2003. Enligt förarbetena ska motiven för gärningen i första hand beaktas i förmildrande riktning, så att brott som har begåtts av oegoistiska skäl i syfte att komma andra samhällsmedlemmar till nytta bestraffas lindrigare. Samma sak gäller för brott som har begåtts av medlidande, medkänsla eller en vilja att hjälpa andra. Bedömningen av gärningsmannens skuld riktar sig inte mot dennes personlighet eller leverne utöver vad som framgått av det konkreta brottet. Av betydelse för skulden är bl.a. vilket uppsåt eller vilken oaktsamhet gärningsmannen har uppvisat vid utförandet av brottet. Andra omständigheter som påverkar skuldbedömningen är hur fast besluten gärningsmannen har varit att begå brottet och i vilken utsträckning brottet ger uttryck för gärningsmannens allvarliga föresats att bryta mot lagen. Brott som har begåtts efter moget övervägande ska bestraffas hårdare än brott som begåtts vid stundens ingivelse.³

De allmänna principerna i 6 kap. 3 och 4 §§ kompletteras med bestämmelser om straffskärpning och strafflindring i 6 kap. 5–7 §§. Av förarbetena till 2003 års lagändringar framgår att strafflindringsgrunderna ska tolkas extensivt, medan straffskärpningsgrunderna av rättssäkerhetsskäl bör tolkas mer restriktivt.⁴

I 6 kap. 5 § förskrivs följande straffskärpningsgrunder:

1. att den brottsliga verksamheten varit planmässig,
2. att gärningsmannen har begått brottet som medlem av en grupp som har organiserats för att begå allvarliga brott,
3. att brottet har begåtts mot ersättning,
4. att brottet har riktat sig mot en person som hör till en nationell, raslig eller etnisk folkgrupp eller någon annan sådan folkgrupp och att det har begåtts på grund av denna grupptillhörighet, och
5. gärningsmannens tidigare brottslighet, om förhållandet mellan den tidigare brottsligheten och det nya brottet visar att gärningsmannen, med anledning av att brotten är likartade eller annars, är uppenbart likgiltig för förbud och påbud i lag.

³ A. prop. s. 198.

⁴ A. prop. s. 206.

Att planmässighet (p. 1) är straffskärpande motiveras i förarbetena av såväl skuld- som preventionshänsyn. Planerade brott anses utgöra tecken på en intensiv brottslig vilja, och dessutom anses skärpta straffhot just i dessa situationer kunna ha en större preventionseffekt. För att straffskärpningsgrunden ska vara tillämplig räcker det inte att gärningsmannen kort överväger situationen, utan det krävs en mer långsiktig planering. Om brottsbeskrivningen redan i sig förutsätter planering i någon mån, ska planmässigheten ha en styrka som överskrider det övervägande som normalt hör till brotts-typen. Vid brott som regelmässigt begås utan överväganden i förväg, såsom t.ex. de flesta våldsbrott, anses bestämmelsen däremot kunna tillämpas under knappare förutsättningar. I synnerhet långvariga förberedelser inför ett brott anses vara tecken på planmässighet. Planmässighet kan också föreligga om gärningsmannen har vidtagit åtgärder som ska garantera att brottet lyckas.⁵

Straffskärpning för den som är medlem i en grupp som organiserats för att begå brott (p. 2) har funnit i finsk rätt sedan 1976. För att bestämmelsen ska vara tillämplig krävs att det är frågan om en organiserad grupp med en viss hierarki och arbetsordning. Det är alltså inte möjligt att på denna grund skärpa straffet för ungdomar som gemensamt begår exempelvis snatterier eller skadegörelser. Straffskärpningsgrunden kan dock användas även vid mindre allvarliga brott, om det är klarlagt att den grupp som gärningsmannen tillhör har organiserats i syfte att begå allvarliga brott.⁶

Återfall i brott (p. 5) anses enligt förarbetena vara den i praktiken viktigaste straffskärpningsgrunden. Syftet är inte att varje återfall ska leda till strängare straff, utan det ska vara fråga om situationer där gärningsmannen fortsätter att begå brott på ett sätt som visar att han eller hon är uppenbart likgiltig för vad lagen föreskriver. En faktor som anses innebära likgiltighet är att brotten är likartade, en annan är att gärningsmannen har återfallit kort tid efter det tidigare brottet.⁷

⁵ A. prop. s. 202.

⁶ A. prop. s. 202 f.

⁷ A. prop. s. 205 f.

I 6 kap. 6 § strafflagen finns de allmänna strafflindringsgrunderna, nämligen:

1. att betydande påtryckning eller hot eller någon annan liknande omständighet har medverkat till att brottet begåtts,
2. stark mänsklig medkänsla som har lett till brottet eller en exceptionell och oförutsedd frestelse, målsägandens exceptionellt stora medverkan eller någon annan motsvarande omständighet som har varit ägnad att minska gärningsmannens förmåga att följa lag,
3. att förlikning har ingåtts mellan gärningsmannen och målsäganden, att gärningsmannen annars har strävat efter att förhindra eller avlägsna verkningarna av sitt brott eller att gärningsmannen har strävat efter att främja utredningen om brottet, och
4. de grunder som nämns i 8 § 1 och 3 mom., dvs. att det förelegat sådana omständigheter som utgör skäl att tillämpa en lindrigare straffskala än vad som är föreskrivet för brottet.

Strafflindring för att gärningsmannen har utsatts för påtryckning eller hot (p. 1) har sin grund i skuldbedömningen; en gärningsman som har utsatts för påtryckning, hot eller liknande anses inte ha haft full frihet att välja hur han eller hon ska agera. Gärningen har inte kommit till på gärningsmannens eget initiativ eller efter dennes önskan. Enligt förarbetena är bestämmelsen inte avsedd att tillämpas vid sådant grupptryck som kan uppstå vid t.ex. ungdomsbrottslighet.⁸

Strafflindring på grund av stark mänsklig medkänsla (p. 2) kan komma ifråga vid s.k. barmhärtighetsmord. Ett annat exempel som nämns i förarbetena är när en mor stjälar matvaror för sina nödlidande barns skull. Strafflindring på grund av frestelse är avsedd att tillämpas för brott som begås i stundens ingivelse. Frestelsen ska ha varit oförutsedd för gärningsmannen. Begreppet ”målsägandens exceptionellt stora medverkan” syftar på situationer där gärningsmannen har provocerats till brottet. ”Någon annan motsvarande omständighet” kan enligt förarbetena föreligga t.ex. om brottet har föregåtts av att målsäganden har kränkt någon tredje part, såsom en medlem av gärningsmannens familj.⁹

Enligt tredje punkten kan strafflindring bl.a. komma ifråga vid förlikning mellan gärningsmannen och målsäganden. Bestämmelsen kan tillämpas både om gärningsman och målsägande har förlikts efter

⁸ A. prop. s. 206.

⁹ A. prop. s. 207.

medling i kommunal regi, som har tillämpats i Finland sedan 1983, och vid privata överenskommelser dem emellan. Även om förlikningsförsöken inte resulterat i någon förlikning kan det finnas skäl för strafflindring, om gärningsmannen genom sin förlikningsvilja anses ha strävat efter att förhindra eller avlägsna verkningarna av brottet. Liksom i Sverige är strafflindring på grund av att gärningsmannen har strävat efter att främja utredningen av brottet inskränkt till att avse gärningsmannens eget brott. Något kronvitnesssystem finns alltså inte i Finland.¹⁰

Utöver strafflindringsgrunderna i 6 kap. 6 § ska rätten enligt 6 kap. 7 § vid straffmätningen beakta följande s.k. skälighetsgrunder:

1. de andra följder som brottet har lett till eller domen medför för gärningsmannen,
2. gärningsmannens höga ålder, svaga hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, samt
3. om en anmärkningsvärt lång tid har förflutit sedan brottet begicks.

En förutsättning för att skälighetsgrunderna ska beaktas är att det straff som hade mätts ut enligt vedertagen praxis skulle leda till ett oskäligt eller exceptionellt skadligt slutresultat.

Skälighetsgrunderna siktar inte in sig på brottets svårhet eller gärningsmannens skuld, utan vikten läggs vid vilka verkningar påföljden får för gärningsmannen. Begreppet ”andra följder som brottet har lett till eller domen medför” (p. 1) syftar i första hand på myndighetsbestämda påföljder, såsom avsevärda skadestånd, tvångsåtgärder inom barnskyddet, konfiskatoriska åtgärder och disciplinära åtgärder för tjänstemän. Också inofficiella påföljder, såsom förlust av arbete och en exceptionellt stor offentlighet kring brottet, samt faktiska påföljder, som t.ex. om gärningsmannen i samband med brottet ådragit sig allvarliga skador, omfattas dock av bestämmelsen.¹¹

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

De finska brottsbeskrivningarna är uppbyggda på samma sätt som brottsbeskrivningarna i svensk rätt.

I kapitel 21 i strafflagen regleras brotten mot liv och hälsa. För *dråp* döms till fängelse på viss tid, minst åtta år. Den som begår ett dråp med berått mod, på ett synnerligen rått eller grymt sätt, så att

¹⁰ A. prop. s. 190 och s. 210 f.

¹¹ A. prop. s. 211.

allvarlig fara förorsakas eller genom att en tjänsteman dödas i tjänsten döms, om brottet som helhet är grovt, för *mord* till fängelse på livstid. Det finns även en mildare form av dråp, *dråp under förmildrande omständigheter*, där straffskalan är fängelse i minst fyra och högst tio år.

För *misshandel* döms till böter eller fängelse i högst två år. Om målsäganden tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig skada eller försätts i livshotande läge, om brottet begås på ett synnerligen rått eller grymt sätt eller om gärningsmannen använder skjut- eller eggvapen eller annat jämförbart livsfarligt hjälpmedel döms, om brottet som helhet bedöms som grovt, för *grov misshandel* till fängelse i minst ett och högst tio år.

Oaktsamt förorsakande av någons död rubriceras som *dödsvållande* och föranleder böter eller fängelse i högst två år. Om brottet är grovt döms för *grovt dödsvållande* till fängelse i minst fyra månader och högst sex år.

Härutöver bör även brottet *deltagande i slagsmål* nämnas. Den som genom fysiskt våld eller någon annan gärning deltar i ett slagsmål eller ett överfall som flera tar del i och där någon antingen dödas eller allvarligt tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom döms, om han hade anledning att befara en sådan följd av slagsmålet eller överfallet, för deltagande i slagsmål till böter eller fängelse i högst två år.

I kapitel 31 regleras bl.a. rån. För *rån* döms till fängelse i minst fyra månader och högst sex år. Om målsäganden tillfogas svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller försätts i livshotande läge, brottet begås på ett synnerligen rått eller grymt sätt, gärningsmannen använder skjut- eller eggvapen eller annat sådant livsfarligt hjälpmedel eller brottet riktas mot någon som på grund av sitt arbete inte kan försvara sig eller sin egendom, ska gärningen rubriceras som *grovt rån*. Straffskalan för grovt rån är fängelse i minst två och högst tio år.

Övrigt

I Finland tycks, liksom i Sverige, de straff som döms ut huvudsakligen ligga i den nedre delen av straffskalan. I propositionen till de lagändringar som genomfördes 2003 anføres att straffen vanligen rör sig under straffskalans mitt och att den mest använda delen av

straffskalan ofta förefaller vara skalans nedersta fjärdedel. Följande förklaring ges.¹²

Att straffen koncentreras till straffskalans nedre del och inte t.ex. till skalans mitt, som vid första anblicken eventuellt kunde förväntas, säger egentligen ingenting om att domstolarnas inställning skulle vara lindrig. Det som främst framgår är ett visst slags skevhet i hur brotten fördelar sig i praktiken: det finns alltid fler lindrigare fall än grova. Det begås t.ex. färre exceptionellt råa mord än vanliga dråp, färre fall av grov misshandel än vanlig eller lindrig misshandel och färre stöldbrott med stora egendomsmängder än brott mot små ekonomiska värden. Av denna skeva brottsfördelning följer också att största delen av straffen befinner sig på straffskalans nedre del. Maximistraffen har i sin tur reserverats för de allra grävsta tänkbara fallen. Om domstolarna blev tvungna att tillämpa maximistraffen i praktiken, skulle detta samtidigt vara ett tecken på att straffskalan inte längre lämnade ett tillräckligt spelrum, eftersom det alltid är möjligt att föreställa sig ett ännu grövre fall än det brott som har lett till straff.

6.2.2 Danmark

Kort om påföljderna

I Danmark regleras straffmätning och påföljdsval i straffeloven.

De allmänna straffen är fängelse och böter. *Fängelse* kan utdömas på livstid eller på viss tid mellan sju dagar och 16 år. I vissa fall kan det maximala tidsbegränsade straffet utsträckas till 20 år. En gärningsman som var under 18 år då brottet begicks får inte dömas till längre fängelsestraff än åtta år.

Förutsättningarna för *villkorligt fängelse (betinget dom)* regleras i §§ 56–57 straffeloven. Om rätten anser att ett straff inte behöver verkställas, kan den föreskriva att frågan om straffbestämning skjuts upp och bortfaller efter en prövotid. Om det anses mer ändamålsenligt kan straffet fastställas direkt, samtidigt som det föreskrivs att verkställigheten skjuts upp och bortfaller vid prövotidens utgång. Uppskovet är villkorat av att den dömde inte återfaller i brott under prövotiden och att han eller hon i övrigt följer de villkor som är föreskrivna i domen. Sådana villkor kan vara att den dömde ska uppehålla sig på en viss plats, avstå från missbruk eller underkasta sig psykiatrisk behandling. Om villkorligt fängelse inte anses utgöra en tillräckligt ingripande påföljd kan rätten förena påföljden med föreskrift om samhällstjänst.

¹² A. prop. s. 189.

Villkorlig frigivning

Efter två tredjedelar av strafftiden, dock minst två månader, avgör justitieministern om den dömda ska frigges villkorligt. Om särskilda omständigheter talar för det får villkorlig frigivning beslutas redan när halva straffet, dock minst två månader, har avtjänats.

Den villkorliga frigivningen ska förenas med en prøvotid, som får uppgå till högst tre år, eller fem år om den resterande strafftiden överstiger tre år. Om den frigivne begår nya brott under prøvotiden ska reststraffet, som då betraktas som ett villkorligt fängelsestraff, omvandlas till ett ovillkorligt fängelsestraff och läggas samman med straffet för det nya brottet.

Straffmätning

Straffelovens tionde kapitel reglerar ”Straffens fastsättning”. Enligt den inledande bestämmelsen, § 80, ska straffet fastställas med beaktande av brottets grovhet och upplysningar om gärningsmannens person. Därutöver ska hänsyn tas till en enhetlig rättstillämpning. Värderingen av brottets grovhet ska göras utifrån den uppkomna skadan, faran och kränkningen samt med beaktande av vad gärningsmannen insåg eller borde ha insett. Vid värderingen av gärningsmannens person ska hänsyn tas till dennes allmänna personliga och sociala förhållanden, förhållandena före och efter gärningen samt bevekelsegrunderna för brottet.

I §§ 81 och 82 finns icke uttömmande uppräkningslistor av sådana försvårande och förmildrande omständigheter som ska beaktas när straffet fastställs. Bestämmelserna infördes i straffeloven 2003. Av förarbetena framgår att bestämmelserna har avfattats med utgångspunkt i bestämmelserna i 29 kap. BrB.¹³

Som försvårande omständigheter ska enligt § 81 i allmänhet beaktas:

1. att gärningsmannen tidigare är straffad på ett sätt som är av betydelse i sammanhanget,
2. att brottet har utförts av flera personer gemensamt,
3. att brottet är särskilt planerat eller utgör ett led i en omfattande brottslighet,
4. att gärningsmannen avsåg att brottet skulle få betydligt allvarigare följder än det fick,

¹³ Betänkning nr. 1424/2002 s. 287.

5. att gärningsmannen uppvisat särskild hänsynslöshet,
6. att brottet har sin bakgrund i andras etniska ursprung, tro, sexuella läggning eller liknande,
7. att brottet har sin bakgrund i målsägandens uttalanden i den offentliga debatten,
8. att brottet har begåtts under utförande av offentlig tjänst eller offentligt värv eller under missbruk av ställning eller annat särskilt tillitsförhållande,
9. att gärningsmannen har fått någon annan att medverka till brottet genom tvång, svek eller utnyttjande av dennes unga ålder eller betydande ekonomiska eller personliga trångmål, bristande insikt, lättsinne eller beroende ställning,
10. att gärningsmannen har utnyttjat målsägandens värnlösa ställning,
11. att brottet har begåtts av en person som verkställer straff eller annan straffrättslig påföljd av frihetsberövande karaktär,
12. att brottet har begåtts av en tidigare intagen och är riktat mot anstalten eller mot en person som är anställd vid anstalten.

I förarbetena uttalas att straffskärpning på grund av återfall enligt punkten 1 är beroende av såväl den tidigare som den senare brottslighetens karaktär. Även om det inte finns någon särskilt angiven tidsram inom vilken återfallsskärpning får ske är syftet att bestämmelsen framför allt ska tillämpas vid snabba återfall.

För tillämpning av punkten 3 om särskild planering krävs som regel att det är fråga om professionell eller mer systematisk kriminalitet med flera personer inblandade, t.ex. organiserad ekonomisk brottslighet, narkotikabrott, häleriverksamhet eller människosmuggling. Bestämmelsen kan dock vara tillämplig när endast en person är inblandad i brottet. Det är inte nödvändigt att gärningsmannen har haft en särskilt viktig roll vid planläggningen eller utförandet av brottet.

Begreppet ”särskild hänsynslöshet” i punkten 5 åsyftar en hänsynslöshet som är vidare än vad som förutsätts enligt brottsbeskrivningen. Som exempel nämns ett väpnat rån där gärningsmannen avfyrar skarpa varningsskott eller ett bostadsinbrott där gärningsmannen förstör inredningen.

Punkten 10 syftar framför allt på brott som begås mot utsatta persongrupper, som t.ex. barn, funktionshindrade eller äldre. Som

exempel anförs våld mot spädbarn, försäljning av narkotika till barn och väskryckning av äldre.¹⁴

Som förmildrande omständigheter ska enligt § 82 beaktas:

1. att gärningsmannen inte hade fyllt 18 år då brottet begicks,
2. att gärningsmannen har hög ålder, om det straff som annars skulle ha utmätts är oskäligt eller skadligt,
3. att brottet gränsar till att omfattas av en straffrihetsgrund,
4. att gärningsmannen har handlat i ursäktlig ovetskap om eller ursäktligt missförstånd över de rättsregler som han eller hon brutit mot,
5. att brottet har begåtts i ett upprört sinnestillstånd, som framkallats av målsäganden eller personer med anknytning till denne genom ett orättfärdigt angrepp eller en grov förnärmelse,
6. att brottet har begåtts under tvång, svek eller utnyttjande av gärningsmannens unga ålder eller betydande ekonomiska eller personliga trångmål, bristande insikt, lättsinne eller beroendeställning,
7. att brottet har begåtts under inflytande av stark medkänsla eller sinnesrörelse, eller det föreligger andra särskilda upplysningar om gärningsmannens sinnestillstånd eller omständigheterna vid gärningen,
8. att gärningsmannen har avvärvat eller sökt avvärja den fara som varit förbunden med den straffbara gärningen,
9. att gärningsmannen frivilligt har angett sig och har erkänt gärningen,
10. att gärningsmannen har lämnat upplysningar som är avgörande för att klara upp brott begångna av andra personer,
11. att gärningsmannen har ersatt eller försökt ersätta den skada som har vållats genom brottet,
12. att gärningsmannen på grund av brottet har förlorat rättigheter eller påförts påföljder som kan jämföras med straff,
13. att saken inte har avgjorts inom rimlig tid, utan att detta kan belastas gärningsmannen,
14. att det har gått så lång tid sedan brottet att det straff som annars skulle dömts ut bedöms som oskäligt.

¹⁴ A. bet. s. 978 ff.

Enligt § 83 kan straffet sättas ner under tillämplig straffskala när upplysningar om brottet, gärningsmannens person eller andra omständigheter talar för det. Under i övrigt förmildrande omständigheter kan straffet helt falla bort.

Flerfaldig brottslighet

Bestämmelser om gemensamt straff för flera gärningar finns i §§ 88–89 straffeloven. Regleringen innebär bl.a. att det ska fastställas ett gemensamt straff inom ramen för den föreskrivna straffskalan, eller den strängaste straffskalan om det rör sig om olika brott. Under särskilt försvårande omständigheter får straffet överstiga det högst föreskrivna straffet för något av brotten med upp till hälften av maximistraffet. Om någon som redan har dömts till straff befinns skyldig till ytterligare brott som har begåtts före domen, utdöms ett tilläggsstraff endast om samtidig lagföring skulle ha medfört ett högre straff.

I dansk rättspraxis tillämpas, liksom i Sverige, asperationsprincipen, vilket innebär att domstolen vid flerfaldig brottslighet tar det straff som skulle ha dömts ut för det grävsta brottet som utgångspunkt och därefter ökar straffet något för tillkommande brottslighet.¹⁵

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

I Danmark är det vanligt förekommande med varierande straffskalor för en och samma brottstyp. Utgångspunkten är en ”hovedstrafferamme” eller ”normalstrafferamme”, som är den straffskala som är tänkt att användas i normalfallet. Normalstraffskalan kompletteras med en eller flera ”sidestrafferammer”, dvs. alternativa straffskalor, som används när det har förelegat försvårande eller förmildrande omständigheter. Ibland anges endast att sidosstraffskalan ska användas om det föreligger försvårande respektive förmildrande omständigheter, och i andra fall anges mer detaljerat vilka omständigheter som ska föranleda att en strängare eller mildare skala tillämpas.¹⁶ Användandet av varierande straffskalor innebär att lagstiftaren kan påverka straffmätningen inte bara genom att ändra

¹⁵ A. bet s. 470.

¹⁶ A. bet s. 59 f.

straffskalorna, utan också genom att ändra kriterierna för en viss straffskala (eller införa en ny straffskala för försvårande eller för- mildrande omständigheter).¹⁷

För det allvarligaste brottet mot liv och hälsa, *manddrab*, som motsvarar mord eller dråp, döms till fängelse från fem år till livstid.

För misshandelsbrott tillämpas varierande straffskalor. Huvudbestämmelsen om straffbart våld mot person finns i § 244 i straffeloven. Paragrafen stadgar att den som utövar våld mot eller på annat sätt angriper annans kropp döms till böter eller fängelse i högst tre år. Tillämpningsområdet omfattar bl.a. slag med såväl öppen som sluten hand, att kasta föremål på någon, krokben och bett, men också framkallande av medvetlöshet, illamående och liknande tillstånd som ligger på gränsen till eller utanför den språkliga betydelsen av uttrycket ”utöva våld”.¹⁸ I § 245 finns en förhöjd straffskala för vissa former av våld. Enligt paragrafens första stycke döms den som utövar ett kroppsangrepp som är av särskilt rå, brutal eller farlig karaktär eller som gör sig skyldig till ”misshandling” till fängelse i högst sex år. Enligt förarbetena är bestämmelsen avsedd att tillämpas bl.a. vid våldshandlingar som har begåtts genom användning av vapen som t.ex. skjutvapen, yxor och knivar. Under vissa omständigheter kan även slag med t.ex. flaskor, käppar eller kedjor, stryptag eller sparkar i ansiktet bedömas som angrepp av sådan karaktär som omnämns i bestämmelsen. Begreppet ”misshandling” innefattar våldsutövning som har sträckt sig över en längre period och riktat sig mot ett mer eller mindre skyddslöst offer, som t.ex. ett barn. Enligt bestämmelsen ska det beaktas som särskilt försvårande om angreppet har medfört en avsevärd personskada. Härmed avses bl.a. skador som ger bestående men, skallskador och slag mot käken. Även om situationen inte har varit sådan som beskrivs i § 245 första stycket, gäller enligt andra stycket samma förhöjda straffmaximum om den tilltalade uppsåtligen har tillfogat annan person fysisk eller psykisk skada. Som exempel nämns i förarbetena utslagna eller skadade tänder, sår, brutna fingrar och hjärnskakning.

Enligt § 246 gäller en ytterligare förhöjd straffskala för kroppsangrepp som omfattas av § 245 och som har varit av så grov beskaffenhet eller medfört så allvarliga skador eller lett till döden att det föreligger särskilt försvårande omständigheter. I sådana fall kan straffet bestämmas till fängelse i högst tio år. Denna bestämmelse

¹⁷ A. bet. s. 75 ff.

¹⁸ A. bet. s. 762 f.

ska tillämpas vid de grävsta formerna av våld, t.ex. om gärningsmannen har använt skjutvapen eller kniv.¹⁹

Slutligen föreskrivs i § 247 att maximistrafen för samtliga brott enligt §§ 244–246 förhöjs med hälften om gärningsmannen tidigare har dömts för uppsåtligt våld. Samma sak gäller om offret är en person som i sitt arbete är särskilt utsatt för våld.

I 28 kap. straffeloven regleras förmögenhetsbrotten. För *rån* döms enligt § 288 till fängelse i högst sex år. Om brottet är av särskilt grov beskaffenhet på grund av dess särskilt farliga karaktär, utförandet, rånbyttets uppnådda eller eftertraktade storlek eller för att det varit fråga om ett stort antal brott, kan fängelse i upp till tio år dömas ut.

Straffskalorna för bl. a. misshandelsbrott reviderades 2002, då maximistrafen höjdes. Före lagändringen var maximistrafet för s.k. simpel völd (§ 244) fängelse i ett år och sex månader, för kvalificeret völd (§ 245) fängelse i fyra år och för våld enligt § 246 fängelse i åtta år. Lagändringarna syftade till att höja straffnivån för våldsbrott med omkring en tredjedel jämfört med vad som tidigare varit fallet. I anslutning härtill anförde Justitsministeriet följande.²⁰

Forbrydelser mod personer er langt alvorligere end forbrydelser mod penge. Overgreb mod et andet menneske er en forbrydelse mod det hele fundamentale i det danske samfund: Respekten for det enkelte menneske. Enhver form for personfarlig kriminalitet er derfor helt uacceptabel.

De nuværende straffniveau i sager om personfarlig kriminalitet afspejler efter regeringens opfattelse ikke i tilstrækkelig grad den krænkelse af ofret, der finder sted. Det er vigtigt, at straffloven angiver, hvordan samfundet ser på sådanne krænkelse, og samfundets klare afstandtagen fra disse handlinger skal afspejles i straffelovens strafferammer. Der er derfor efter regeringens opfattelse behov for en skærpelse af straffen for voldtægt, vold, uagtsomt manddrab, uagtsom betydelig legemsbeskadigelse og forsætlig fareforvoldelse.

Justitsministeriet uttalade dock samtidigt att det fanns anledning att nyansera straffnivåerna då det gällde våld enligt § 244.²¹

¹⁹ A. bet. s. 764.

²⁰ Folketingstidene 2001-02, tillæg A, s. 2928.

²¹ A.a. s. 2934 f.

Samtidig med, at der som overvejende hovedregel tilsigtes en forhøjelse av straffniveauet med omkring en tredjedel i sager om vold efter straffelovens § 244, er der efter Justitsministeriets opfattelse grund til at tillstræbe en vis yderligere nuancering af straffniveauet i sager om simpelt vold, alt efter hvilken type av voldsag det er tale om. Selv om også simpel vold opstået i forbindelse med værtshusbesøg mv. kan indebære en alvorlig krænkelse av ofret, finder Justitsministeriet således ikke, at der i sager af denne karakter – sammenlignet med f.eks. sager om såkaldt gadevold eller vold mot børn – er tilstrækkelig anledning til generelt at forhøje straffniveauet. Den nævnte strafforhøjelse i sager efter straffelovens § 244 tilsigter derfor ikke at slå igennem i sager om såkaldt restaurationsvold.

Återfall

Som redogjorts för i det föregående ska det förhållandet att gärningsmannen tidigare är straffad på ett sätt som har betydelse i sammanhanget i allmänhet beaktas som en försvårande omständighet vid straffmätningen. Återfall i brott kan därutöver enligt § 84 straffeloven leda till att en strängare straffskala tillämpas. I § 247 föreskrivs att maximistraffen för misshandel, grov misshandel och könsstumpning kan höjas med upp till hälften om gärningsmannen tidigare har dömts för uppsåtlig misshandel eller annan brottslighet som har varit förenad med uppsåtligt våld.

Övrigt

Inför de lagändringar som trädde i kraft 2003 genomfördes en omfattande statistisk undersökning av straffmätningen i Danmark under åren 1996–2000. Undersökningen visade att straffskalornas övre del i allmänhet inte utnyttjas i praxis. Nedanstående tabell visar hur straffmätningen såg ut för de brott som torde vara av störst intresse för denna utrednings vidkommande.²²

²² Betænkning nr. 1424/2002 s. 117 ff. och 166.

Tabell 6.1

<i>Brottstyp</i>	<i>Straffskala</i> ²³	<i>Andel ovillkorliga fängelsestraff (procent)</i>	<i>Kortaste ovillkorliga fängelsestraff</i>	<i>Längsta ovillkorliga fängelsestraff</i>	<i>Genomsnittligt ovillkorligt fängelsestraff</i>
Simpel vold (§ 244)	Böter eller fängelse i högst 1 år 6 mån	ca 35	7 dagar	10 mån	34 dagar
Kvalificeret vold (§ 245)	Fängelse i högst 4 år	ca 70	14 dagar	3 år	3,4 mån
Våld som lett till döden (§ 246)	Fängelse i högst 8 år	100	6 mån	7 år	3,9 år
Gaturån	Fängelse i högst 10 år	ca 55	60 dagar	2 år och 6 mån	9,6 mån
Bankrån	Fängelse i högst 10 år	ca 92	8 mån	2 år och 6 mån	1,6 år
Mord	Fängelse 5 år till livstid	ca 98	3 år och 6 mån	Livstid	9,5 år

6.2.3 Norge

Kort om påföljderna

Enligt den norska straffeloven (Lov 1902-05-22 nr 10) är de allmänna påföljderna fängelse, forvaring, hefte, samhällstjänst, böter och förlust av rättigheter.

²³ Avser straffskalorna före 2002 års lagändringar.

Fängelse kan utdömas från 14 dagar till 15 år. Under vissa förhållanden kan fängelsestraff upp till 21 år dömas ut. Detta anges i så fall i direkt anslutning till respektive brottsbeskrivning. Fängelse på livstid förekommer inte i Norge.

Forvaring är ett tidsobestämt straff för brottslingar som bedöms vara särskilt farliga. Påföljden kan användas vid allvarlig våldsbrottslighet, sexualbrott, olaga frihetsberövande, mordbrand eller andra allvarliga brott som kränker andras liv, hälsa eller frihet eller utsätter dessa värden för fara, om det finns en överhängande risk för återfall i sådan brottslighet. Forvaring kan även utdömas vid mindre allvarliga brott av den karaktär som beskrivits ovan, om gärningsmannen tidigare har begått ett allvarligt brott mot liv, hälsa eller frihet och om risken för ytterligare återfall i sådan brottslighet kan antas vara särskilt överhängande. Vid utdömande av forvaringsstraff ska rätten fastställa en tidsram under vilken straffet ska verkställas. Tidsramen bör inte överstiga 15 år och får inte överstiga 21 år. Det bör också fastställas en nedre gräns som inte får överstiga tio år. På talan av åklagare kan den beslutade maximitiden förlängas med upp till fem år i taget, vilket innebär att forvaringsstraffet kan betraktas som ett tidsobestämt straff.

Hefte kan utdömas från 14 dagar till 20 år, varvid två dagars hefte motsvarar en dag i fängelse. Påföljden synes inte komma till användning längre.

Ett bötes- eller fängelsestraff kan ersättas av *villkorlig dom* (*betinget dom*). Påföljden kan utformas på två olika sätt. Det första alternativet innebär att domstolen fastställer ett bötes- eller fängelsestraff, men föreskriver att verkställighet av straffet ska anstå under en prøvotid (s.k. fullbyrdingsutsettelse). Domstolen kan också föreskriva att verkställigheten av delar av straffet ska anstå. Enligt det andra alternativet avgör domstolen att den tilltalade är skyldig till den åtalade gärningen, men föreskriver att straffet ska fastställas först om gärningsmannen begår brott eller överträder vissa uppsatta villkor under en prøvotid (s.k. straffutmålingsutsettelse). I praxis används huvudsakligen fullbyrdingsutsettelse.²⁴ Om den dömda återfaller i brott eller annars bryter mot de villkor som har föreskrivits i domen kan allmän domstol på talan av åklagaren besluta att straffet ska avtjänas.

²⁴ Ot.prp. nr 90 (2003–2004) s. 263.

Villkorlig frigivning

I straffgjennomsføringsloven (2001-05-18 nr 21) finns bestämmelser om villkorlig frigivning. Den norska motsvarigheten till Kriminalvården, kriminalomsorgen, kan besluta om villkorlig frigivning när den dömda har avtjänat två tredjedelar av straffet, dock minst 60 dagar. Om särskilda omständigheter talar för det får villkorlig frigivning ske när den dömda har avtjänat halva straffet, dock minst 60 dagar.

Villkorlig frigivning får inte ske om det vid en sammanvägning av omständigheterna framstår som olämpligt. Vid bedömningen härav ska kriminalomsorgen särskilt beakta den dömdes beteende under verkställigheten och risken för återfall i brott.

Efter villkorlig frigivning löper prøvotid fram till dess att det ådömda fängelsestraffet skulle ha varit helt verkställt. Om den dömda återfaller under prøvotiden kan allmän domstol besluta att han eller hon ska avtjäna hela eller delar av det återstående straffet.

Straffmätning

Den norska straffeloven innehåller inte någon allmän bestämmelse om hur straff ska mätas ut inom tillämplig straffskala, utan riktlinjer har framför allt utarbetats inom rättspraxis. I §§ 56–62 straffeloven finns dock bestämmelser som berättigar domstolen att underskrida straffskalan eller döma till en mildare påföljd än vad som är föreskrivet för brottet samt bestämmelser om förhöjt maximistraff.

Enligt § 56 kan rätten sätta ned straffet under den straffskala som gäller för brottet eller välja en mildare påföljd än vad som är föreskrivet om

1. gärningen har begåtts för att skydda person eller egendom, men ändå inte är sådan att den är fri från ansvar enligt bestämmelserna om nöd eller nödvärn.
2. gärningen har begåtts i upprördhet ("i berettiget harme"), under tvång eller vid överhängande fara,
3. gärningsmannen vid utförande av brottet led av en allvarlig psykisk störning med en avsevärd bristande förmåga att göra en realistisk bedömning av sin relation till omvärlden men trots det inte var psykotisk, hade en lättare psykisk utvecklingsstörning eller handlade under starkt begränsat medvetande av annan anledning än självförvållat rus,

4. gärningsmannen handlade under begränsat medvetande till följd av självförvållat rus, och särskilt förmildrande omständigheter talar för att straffet sätts ned.

Enligt § 57 kan straffet sättas under straffskalans minimum och en mildare påföljd än vad som är föreskrivet väljas, om gärningsmannen vid tidpunkten för gärningen befann sig i sådan rättsvillfarelse som inte befriar honom från ansvar.

Av § 58 följer att straffet kan sättas ned och att en mildare påföljd än vad som har föreskrivits för brottet kan väljas om gärningsmannen varit i beroende ställning till någon annan som deltog då brottet utfördes eller om gärningsmannen medverkade endast i mindre mån. Samma sak gäller enligt § 59 om gärningsmannen före det att han visste om att han var misstänkt för brott så långt möjligt i allt väsentligt har förebyggt eller åtgärdat de skadliga följderna av gärningen. I § 59 föreskrivs också att rätten vid straffmätningen ska beakta om gärningsmannen har erkänt gärningen. I rättspraxis har det förhållandet att gärningsmannen har erkänt gärningen framför allt fått betydelse om erkännandet har haft betydelse för brottets uppklarande eller om det har haft process-ekonomisk betydelse.²⁵

Enligt § 60 a fördubblas maximistraffet i straffskalan om gärningen har utövats som ett led i en verksamhet som bedrivits av en organiserad kriminell grupp. Maximistraffet får dock inte överstigas med mer än fem år.

I § 61 regleras betydelsen av att gärningsmannen har återfallit i brott. Enligt huvudregeln leder återfall i brottslighet av samma art till att det maximistraff som är föreskrivet för brottet fördubblas. Undantag görs dock om gärningsmannen var under 18 år vid tidpunkten för det brott som han eller hon först dömdes för.

Om gärningsmannen döms för flera brott samtidigt får enligt § 62 det gemensamma straffet uppgå till högst det dubbla maximistraffet för något av de begångna brotten.

²⁵ Se Høyesteretts dom HR-2007-00752-A meddelad den 24 april 2007 och Borgarting lagmannsretts dom LB-2006-135397 meddelad den 1 mars 2007.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

Utöver bestämmelserna om straffnedsättning och förhöjt straffmaximum i §§ 56–61 innehåller många av de enskilda straffbuden varierande straffskalor beroende på vilka omständigheter som föreläggat vid gärningen. Här redogörs för straffskalorna för uppsåtligt dödande, misshandel och rån.

För det allvarligaste brottet mot liv eller hälsa, *drab*, döms till fängelse i minst sex år. Om gärningsmannen har handlat överlagt eller begått dråpet för att underlätta, dölja eller undandra sig straff för annan brottslighet förhöjs straffmaximum från 15 år till 21 år. Samma sak gäller om det är fråga om återfall i brott eller om det annars föreligger särskilt försvårande omständigheter.

Den som utövar våld mot annans person eller på annat sätt skadar denne döms enligt § 228 i straffeloven för *legemsformærmelse* (motsvarande misshandel) till böter eller fängelse i högst sex månader. Om gärningen har orsakat fysisk eller psykisk skada eller avsevärd smärta höjs straffmaximum till fängelse i tre år och om målsäganden har avlidit eller tillfogats allvarliga skador till följd av gärningen till fängelse i fem år.

Enligt § 229 döms den som skadar någons kropp eller hälsa eller försätter denne i vanmakt, medvetlöshet eller liknande tillstånd för *legemsbeskadigelse* till fängelse i högst tre år. Maximistraffet förhöjs emellertid till sex år om målsäganden tillfogas sjukdom eller blir arbetsoförmögen i över två veckor eller om denne åsamkas bestående skada, lyte eller men. Om misshandeln lett till döden eller allvarlig skada på kropp eller hälsa höjs maximistraffet ytterligare, till åtta år. Om brottet har utförts på ett sätt som vållat särskild smärta, med hjälp av gift eller preparat som är i hög grad farliga för hälsan, med hjälp av kniv eller annat särskilt farligt vapen eller under andra särskilt försvårande omständigheter ska straffet enligt § 232 alltid bestämmas till fängelse.

Den som tillfogar annan allvarlig skada på kropp eller hälsa döms enligt § 231 för *grov legemsbeskadigelse* till fängelse i minst två år. Om gärningsmannen har handlat överlagt och målsäganden har avlidit till följd av brottet höjs maximistraffet från 15 år till 21 år. Samma sak gäller enligt § 232 om brottet har utförts på ett sätt som vållat särskild smärta, med hjälp av gift eller preparat som är i hög grad farliga för hälsan, med hjälp av kniv eller annat särskilt farligt vapen eller under andra särskilt försvårande omständigheter.

För *rån* döms enligt § 268 straffeloven till fängelse i högst fem år. Om brottet är grovt döms enligt § 268 för *grovt rån* till fängelse i högst tolv år. Vid bedömning av om brottet är grovt ska särskilt beaktas om våldet har varit grovt, om gärningsmannen har hotat med skjutvapen eller annat särskilt farligt tillhugg, om rånet har varit noggrant planerat, om offret har varit försvarslöst eller om rånet har avsett ett betydande värde. Om ett grovt rån har lett till döden eller till allvarlig skada på kropp eller hälsa kan fängelse i upp till 21 år dömas ut.

Ny strafflag

Inom det norska justitiedepartementet utarbetas för närvarande en ny strafflag. År 1980 tillsattes Straffelovkommisjonen, som fick i uppdrag att lägga fram förslag till en ny lag. Kommissionen, som avslutade sitt arbete 2002, har lämnat ett antal betänkanden som ska ligga till grund för den nya lagen. I delutredning V, Ny straffelov – alminnelige bestemmelser (NOU 1992 nr 23) behandlas strafflagens allmänna del. Delbetänkandet följdes den 2 juli 2004 av en proposition om strafflagens allmänna del.²⁶ Propositionen antogs av riksdagen under våren 2005²⁷, men lagstiftningen har ännu inte trätt i kraft. Strafflagens särskilda del har ännu inte färdigbehandlats av departementet.

I propositionen om strafflagens allmänna del anförs följande angående fastställande av straffskalor och om straffskalornas ändamål och syfte.²⁸

Følgende tre h nsyn b r etter b de kommisjonens og departementets mening tillegges vekt n r de alminnelige rammer og siderammer skal fastsettes:

- *lovovertr delsens straffverdighet*: Straffverdigheten b r b de vurderes objektivt i forhold till hvor beskyttelseverdige de interesser er som er krenket gjennom handlingen, og subjektivt i forhold till den bebreidelse som kan rettes mot gjerningspersonen; s rlig den utviste skyld st r sentralt.
- *Forholdsmessigheten mellom de forskjellige lovovertr delser*: Krenkels r av interesser som er sterkt beskyttelseverdige (liv og frihet), m  ha en h yere strafferamme enn tilsvarende krenkels r av interesser som ikke er like beskyttelseverdige (formueskrenkels r).

²⁶ Ot.prp. nr. 90 (2003/2004).

²⁷ Lov 2005-05-20 nr 28. Lov om straff (straffeloven).

²⁸ Ot.prp. nr. 90 (2003/2004) s. 126.

- *Strafferammene må oppfattes som realistiske av omgivelsene:* Strafferammene bør fastsettes slikat de både virker avskrekkende på mulige gjerningspersoner, blir oppfattet som tilstrekkelige av de fornaermede, og kan tjene som veiledning for påtalemyndigheten og domstolene ved ilegging av reaksjon.

Sagt på en annen måte innebærer disse krav først at strafframmene overfor omgivelsene må anskueliggjøre hvor beskyttelseverdig den beskyttede interesse er, og dermed hvor straffverdig det er å angripe den. Kombinert med siderammer vil strafferammen også i betydelig grad gi inntrykk av hvor meget den aktuelle overtredelsen i det konkrete tilfellet er å bebreide.

Dernest må siktemålet være at rammene overfor potensielle overtredere virker avskrekkende, og derved bidrar til å styre deres atferd.

Overfor domstolene skal strafferammene i det konkrete tilfellet både være en ytterramme og en veiledning om hvor straffen bør ligge. Hvilken veiledning som gis, avhenger av rammens ytterpunkt.

I propositionen tar departementet avstand från användandet av alltför vida straffskalor. Departementet anför bl.a. att vida straffskalor, och då framför allt alltför höga maximistraff, innebär en risk för att allmänheten förväntar sig straff som är väsentligt strängare än de straff som faktiskt döms ut. Dessutom anses de vida straffskalorna vara svårförenliga med kravet på förutsebarhet inom straffrätten.²⁹

Strafflagens allmänna del innehåller något ändrade regler när det gäller flerfaldig brottslighet och återfall i brott. På samma sätt som i dag får det högsta föreskrivna maximistraffet fördubblas. Straffet får dock inte höjas med mer än sex år över det högsta tillämpliga maximistraffet och aldrig till mer än totalt 21 år (för personer under 18 år inte till mer än 15 år). Vid flerfaldig brottslighet får det totala straffet inte överstiga summan av maximistrafen för samtliga brott. Vid återfall får den förhöjda straffskalan tillämpas om det nya brottet har begåtts inom sex år från det att det tidigare brottet till fullo har verkställts om det för det nya brottet är föreskrivet fängelsestraff över ett år. Om det nya brottet har ett maximistraff på ett år eller mindre får endast återfall inom två år från verkställighet av det tidigare brottet beaktas. I förarbetena uttalar Justitiedepartementet följande såvitt avser behovet av en skärpande sidostraffskala för återfallsbrottslighet.³⁰

²⁹ A. prop. s. 127.

³⁰ A. prop. s. 152 ff.

... de som konsekvent viser at de ikke evner å respektere samfunnets grunnleggende normer, bør møtes med klart skarpere reaksjoner enn de som leilighetsvis foretar straffbare handlinger. En sideramme for gjentakelse kan også her være et egnet middel til å holde de ordinære rammer på et realistisk nivå.

I propositionen övervägs även huruvida generella straffmättningsbestämmelser borde införas i straffeloven. Straffelovskommisjonen ansåg inte att det finns behov av bestämmelser motsvarande 29 kap. BrB eller §§ 80–82 i den danska straffeloven, huvudsakligen på grund av att man bedömde Høyesteretts relativt omfattande straffmättningspraxis som tillräcklig. Justitiedepartementet fann dock att det finns skäl att införa generella bestämmelser som reglerar omständigheter som påverkar straffmätningen i skärpande eller mildrande riktning.

I november 2007 presenterade departementet en proposition³¹ som behandlar delar av straffrättens särskilda del³², men som också innehåller förslag till generella bestämmelser om straffmätning. Enligt propositionen ska den nya strafflagen inte innehålla någon bestämmelse som reglerar de allmänna straffmättningsprinciperna, motsvarande 29 kap. 1 § BrB eller § 80 i danska straffeloven, men väl bestämmelser som, utan att vara uttömmande, reglerar vilka försvårande respektive förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen.

Som försvårande omständigheter ska särskilt beaktas att:

- a) brottet har begåtts med medel eller metoder som är särskilt farliga eller har särskilt stor skadepotential,
- b) brottet har satt människors liv eller hälsa i fara eller vållat välfärds-skada,
- c) gärningsmannen har åsyftat ett väsentligt allvarigare resultat eller att ett sådant resultat lätt hade kunnat bli följderna av gärningen,
- d) brottet har begåtts på ett särskilt hänsynslöst sätt,
- e) brottet är ett led i en planerad eller organiserad verksamhet,
- f) brottet är begånget av flera i gemenskap,
- g) gärningsmannen har utnyttjat eller förlett unga personer, personer i en mycket vanskligt livssituation, som är psykiskt utvecklingshämjade eller som står i ett beroendeförhållande till gärningsmannen,

³¹ Ot.prp. nr. 8 (2007/2008).

³² Bestämmelserna om straff för folkmord, krigsförbrytelser, skydd för rikets självständighet, terroristbrott, brott mot offentlig myndighet samt brott mot ordning och säkerhet.

- h) brottet har drabbat personer som är värnlösa eller särskilt utsatta för brott,
- i) brottet har sin bakgrund i andra personers religion eller livssyn, hudfärg, nationella eller etniska ursprung, homosexuella läggning, funktionsförmåga eller andra förhållanden som angriper grupper med ett särskilt skyddsbehov,
- j) brottet är begånget i offentlig tjänst eller har inneburit brott mot särskild tillit,
- k) gärningsmannen tidigare har fått en straffrättslig reaktion för liknande handlingar eller andra handlingar som är av betydelse för saken.

I det remissbehandlande utkast till förslag till generella regler om förmildrande och försvårande omständigheter som föregick propositionen³³ anförde departementet att punkten a) exempelvis kan tillämpas för ett rån som har genomförts med hjälp av ett avsågat, laddat och osäkrat hagelgevär.

Under punkten b) nämns som exempel stöld av mediciner eller skadegörelse på en hiss i ett äldreboende som får till följd att de boende inte kan komma ut. Begreppet välfärdsskada ("velferdstap") avser enligt 2007 års proposition en reduktion i livskvaliteten av annan karaktär än den som rör liv eller hälsa, som t.ex. rädsla för att röra sig i ett visst område eller att handla på ett särskilt sätt.

Punkten d) avser situationer där gärningsmannen vållar kränkning eller skada som kunde ha undvikits. Som exempel nämns personrån i målsägandens bostad, där gärningsmannen har behandlat målsäganden med en brutalitet som inte var nödvändig för att uppnå syftet med brottet. I propositionen anges att gränsen mellan punkterna a) och d) är flytande.

För att ett brott ska anses ha utgjort ett led i en planerad eller organiserad verksamhet (punkten e)) krävs inte att organisationen har varit av någon särskild karaktär, utan det anses tillräckligt att två personer begår butiksstölder tillsammans genom att den ena distraherar personalen och den andra tillgriper varor.

Punkten f) tillkom efter remissbehandlingen av det ursprungliga utkastet till lagförslag. I propositionen anfördes att brott som har begåtts i gemenskap bör förskylla högre straff samt att sådana brott inte nödvändigtvis är sådana att de omfattas av punkten e). Bestämelsen omfattar bl.a. s.k. gängbrottslighet och i propositionen anges

³³ Høringsnotat – ny straffelov: regler om straffutmåling, Generelle regler om formildrende og skjerpande omstendigheter samt Ot.prp. nr. 8 (2007/2008) s. 45 och s. 269 ff.

särskilt våld som utövas av flera personer i grupp, där de som varit i mer ledande ställning har utnyttjat det förhållandet att man har varit flera.

Rekvisitet ”värnlös” i punkten h) syftar dels på personer som på grund av ålder (hög eller låg, som t.ex. ett litet barn), psykisk eller fysisk sjukdom eller funktionshinder mer varaktigt har svårt att värja sig, dels på personer som tillfälligt är ur stånd att försvara sig mot brottsliga angrepp, som t.ex. vid väskryckning från en person som har brutit benet. Rekvisitet ”särskilt utsatt för brott” under samma punkt tar särskilt sikte på personer som i arbetslivet är utsatta för brott. Som exempel nämns bl. a. fängelsepersonal, taxi-chaufförer och väktare.

Punkten k) föreskriver straffskärpning för återfall. Som redogjorts för ovan tillämpas en förhöjd straffskala vid återfall. Enligt departementet bör emellertid återfall i likartad brottslighet föranleda straffskärpning även inom ramen för tillämplig straffskala, och även i situationer där den förhöjda straffskalan inte är tillämplig, som t.ex. om gärningsmannen är under 18 år. Undantag bör dock göras om det har förflutit mycket lång tid mellan brotten och om brotten har varit mindre allvarliga.

Enligt propositionen ska som förmildrande omständigheter särskilt beaktas att:

- a) det föreligger en sådan situation eller ett sådant tillstånd som ger möjlighet att gå under minimistrafvet för brottet eller döma till en lindrigare påföljd än vad som är föreskrivet (dvs. att gärningsmannen döms för försök, att gärningsmannen stått i beroendeställning till en medgärningsman eller endast har medverkat i begränsad utsträckning, att gärningsmannen har överskridit gränsen för nöd, nödvärn eller självtäkt, att gärningsmannen har handlat i upprört tillstånd, under tvång eller under överhängande fara, att gärningsmannen vid tidpunkten för brottet var under 18 år eller att gärningsmannen har handlat i oaktsam rättsvillfarelse vid överträdelse av bestämmelser som kräver uppsåt),
- b) gärningsmannen har förebyggt, återställt eller begränsat den skada som vållats genom brottet, eller försökt att göra det,
- c) brottet i betydande grad har varit föranlett av målsägandens eget beteende,
- d) gärningsmannen vid tidpunkten för brottet haft en reducerad förmåga att realistiskt värdera sitt förhållande till omvärlden på grund av psykisk sjukdom, psykisk utvecklingsstörning, nedsatt

- medvetande som inte orsakats av självförvållat rus eller stark sinnesrörelse,
- e) det har förflutit lång tid sedan brottet begåtts eller att behandlingen av ärendet har tagit längre tid än vad som är rimligt i förhållande till brottets art, utan att gärningsmannen kan lastas för detta,
 - f) gärningsmannen har erkänt gärningen eller i väsentlig grad bidragit till att klara upp andra brott,
 - g) gärningsmannen har drabbats hårt till följd av brottet, eller att straffet blir en stark belastning på grund av gärningsmannens höga ålder, sjukdom eller andra omständigheter,
 - h) gärningsmannen inte tidigare har fått en straffrättslig reaktion för liknande handlingar eller andra handlingar som är av betydelse för saken.

Slutligen föreslås i 2007 års proposition att det införs en särskild bestämmelse av innebörden att den samlade reaktionen för ett brott ska stå i rimlig proportion till brottet.

De delar av strafflagens särskilda del som inte omfattas av 2007 års proposition ska enligt uppgift från Justisdepartementet behandlas i en proposition som förväntas vara färdigställd i december 2008.

Övrigt

Även i Norge används huvudsakligen den nedre delen av straffskalan. I 2004 års proposition i anföras:³⁴

Domstolene bruker stort sett den nederste delen av straffeskalaen. Bratholm anslår at straffen for vanlige overtredelser i stort sett ligger innenfor den nedre 1/6 till 1/3 av maksimumstraffen, jfr. Anders Bratholm: Strafferett og samfunn (1980) side 590. Straffelovskommisjonen peker på at hvor høyt straffen for normalovertredelser ligger i strafferammeintervallet varierer noe, avhengig av hvilket straffebed det er tale om. Kommisjonen understreker også at det kan vaere store variasjoner mellom straffenivået for det som kan sies å vaere en normalovertredelse av et straffebed og de mest alvorlige overtredelsene ...

³⁴ Ot.prp. nr. 90 (2003/2004) s. 250.

År 2002 gjordes en undersökning av de norska tingsrätternas straffmätning i mål som avgjordes under november månad 2001.³⁵ Bland de brott som undersöktes fanns bl.a. misshandel och grovt rån.

Studien omfattade 15 domar för misshandel motsvarande misshandel av normalgraden i svensk rätt. I domarna utdömdes fängelsestraff från en månad till sex månader. Huvudsakligen utdömdes villkorliga fängelsestraff. I de flesta domarna (nio stycken) bestämdes fängelsestraffets längd till 45 dagar (en och en halv månad) eller 60 dagar (två månader) ovillkorligt. I de flesta fallen rörde det sig om slag eller sparkar som föranlett sårskador eller tandskador.

Åtta domar avsåg grovt rån. Endast i tre av domarna utdömdes ovillkorligt fängelsestraff och i två av dessa gjordes delar av straffet villkorligt. Det längsta ovillkorliga fängelsestraffet uppgick till åtta månader och det längsta totala straffet till ett år. I ett fall utdömdes 14 dagars villkorligt fängelsestraff och i ett annat 150 timmars samhällstjänst. Flera av domarna avsåg rån mot kiosker med luftpistol eller kniv. Något fall rörde en misslyckad väskryckning som övergått till gaturån med ett s.k. soft-airgun. Det stora flertalet av gärningsmännen var under 21 år.

6.3 Strafflagstiftningen i några andra europeiska länder

6.3.1 Storbritannien

Inledning

I Storbritannien behandlas straffrättsliga frågor i ett antal olika lagar. Brotten mot person regleras huvudsakligen i Offences Against the Person Act 1861, men bestämmelser om misshandel finns i även i Criminal Justice Act 1988. Bestämmelserna om rån finns i Theft Act 1968. Straffprocessrätten regleras i Criminal Justice Act 2003, som också innehåller allmänna bestämmelser om straffmätning och bestämmelser om frigivning från sådana straff som innebär frihetsberövande.

Bestämmelserna om straffmätning kompletteras av särskilda riktlinjer som utfärdas av the Sentencing Guidelines Council.

³⁵ Ragnhild Hennem: Domstolenes utmåling av straff – en undersøkelse av rettspraksis, Rapport till Justisdepartementet i juli 2002.

Allmänt om straffmätning

I Criminal Justice Act 2003 finns allmänna bestämmelser om straffmätning. Inledningsvis föreskrivs i § 142 att varje domstol som mäter ut straff måste ta hänsyn till följande ändamål med straffmätningen:

- att de som har begått brott ska bestraffas för detta,
- att brottsligheten ska minska (inklusive minskning genom avskräckning),
- att de som har begått brott ska förändras och rehabiliteras,
- att allmänheten ska skyddas och
- att de som har utsatts för brott ska gottgöras

Enligt § 143 ska domstolen vid bedömningen av hur allvarligt ett brott är ta hänsyn till den dömdes skuld och de skador som gärningen har orsakat, varit avsedda att orsaka eller kunde antas ha orsakat. Vidare föreskrivs att domstolen vid återfall i brott ska betrakta varje enskild tidigare dom som en försvårande omständighet vid straffmätningen. Härvid ska beaktas dels den tidigare brottslighetens karaktär och dess relevans för det nya brottet, dels den tid som har förflutit sedan den tidigare domen. Som en försvårande omständighet ska även beaktas om brottet har begåtts under en period då gärningsmannen var frigiven mot borgen.

I § 144 föreskrivs straffflinring för den som erkänner brott. Domstolen ska i sådana fall beakta dels när under processen erkännandet lämnades, dels under vilka omständigheter detta skedde. Om gärningsmannen erkänner på ett tidigt stadium kan straffet sänkas med upp till en tredjedel.

Enligt § 145 ska straffet skärpas om ett motiv för brottet har varit att kränka en person eller en grupp av personer på grund av ras eller religion. Särskilda bestämmelser om brott med sådana motiv finns också i Crime and Disorder Act 1998, där det föreskrivs förhöjda maximistraff för misshandelsbrott som har riktats mot någon på grund av dennes ras eller religion.

Enligt § 146 ska straffskärpning ske om ett motiv för brottet har varit att kränka en person eller en grupp av personer på grund av sexuell läggning eller funktionshinder.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt § 5 Offences Against the Person Act 1861 till livstids straffarbete, vilket i dag tolkas som fängelse på livstid.

I § 18 i samma lag regleras vad som får anses motsvara grov misshandel. Enligt bestämmelsen ska den som uppsåtligen orsakar annan ”grievous bodily harm”, dvs. allvarlig kroppsskada, dömas till livstids straffarbete. Den som tillfogar annan allvarlig kroppsskada utan uppsåt till skadornas omfattning ska enligt § 20 dömas till fängelse i högst fem år.

Misshandel av normalgraden regleras dels i § 47 Offences Against the Person Act 1861, dels i § 39 Criminal Justice Act 1988. Av förstnämnda paragraf framgår att den som genom misshandel orsakar annan faktisk fysisk skada ska dömas till fängelse i högst fem år. I § 39 Criminal Justice Act föreskrivs att den som gör sig skyldig till övervåld eller misshandel ska dömas till böter och/eller fängelse i högst sex månader. I de riktlinjer som har upprättats för straffmätningen vid brott mot person anges att de båda bestämmelserna delvis täcker samma område. Ansvar enligt § 39 Criminal Justice Act förutsätter emellertid inte att någon skada har uppstått.³⁶

Den som gör sig skyldig till rån ska enligt § 8 Theft Act 1968 dömas till fängelse på livstid.

Att anmärka är att det för flera brott, som t.ex. mord, grov misshandel och rån, endast föreskrivs ett tillämpligt straff. De angivna straffen tolkas i dessa fall som maximistraff, vilket också framgår av de riktlinjer som lämnas av the Sentencing Guidelines Council (se nedan).

Sentencing Guidelines

I och med tillkomsten av Criminal Justice Act 2003 tillsattes ett särskilt råd, the Sentencing Guidelines Council, med uppgift att utarbeta riktlinjer för straffmätningen för olika brott. Domstolen får inte gå utanför de riktlinjer som rådet har utarbetat utan att ange särskilda skäl för detta. Riktlinjerna omfattar brott där gärningsmannen är över 18 år och tidigare ostraffad samt inte har erkänt brottet.

³⁶ Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 22.

De allmänna bestämmelserna om straffmätning i Criminal Justice Act 2003 kompletteras av Seriousness guideline från 2004. I dessa riktlinjer anges att det första domstolen har att göra vid straffmätningen är att avgöra hur allvarligt brottet är. Brottsens allvar avgörs, i enlighet med § 143 Criminal Justice Act 2003, av två parametrar: gärningsmannens skuld och den skada som gärningen har orsakat, varit avsedd att orsaka eller riskerat att orsaka. I riktlinjerna anges ett antal omständigheter som ska beaktas som försvårande vid bedömningen av gärningsmannens skuld, nämligen bl.a.

- att brottet varit planerat
- att gärningsmannen avsett att orsaka större skada än vad som faktiskt blev fallet
- att brottet begåtts av flera personer tillsammans
- att gärningsmannen försökt dölja eller undanröja bevis
- att gärningsmannen utnyttjat att offret befunnit sig i en särskilt utsatt situation
- att gärningsmannen varit påverkad av alkohol eller droger
- att gärningsmannen varit beväpnad
- att gärningsmannen avsiktligt tillfogat större skada än vad som varit nödvändigt för att utföra brottet
- att gärningsmannen utnyttjat ett särskilt förtroende

Som försvårande omständigheter hänförliga till den skada som gärningen inneburit eller kunnat innebära ska beaktas bl.a.

- att det varit fråga om flera offer
- att gärningen orsakat en särskilt allvarlig fysisk eller psykisk effekt hos offret
- att förloppet varit utdraget eller att samma offer utsatts för flera brott
- att offret varit särskilt utsatt
- att brottet begåtts i närvaro av personer närstående till offret som t.ex. offrets barn eller partner
- att gärningen orsakat skada av stort värde för offret

Riktlinjerna anger också ett antal omständigheter som verkar i mildrande riktning, nämligen

- att gärningsmannen blivit starkt provocerad
- att gärningsmannen varit psykiskt störd
- gärningsmannens ålder (ung eller gammal)
- att gärningsmannen deltagit endast i mindre mån

Särskilda riktlinjer för straffmätningen vid misshandel och andra brott mot person som inte har lett till döden finns i Assault and other offences against the person guideline från 2008. Riktlinjerna anger ett startvärde för straffmätningen och en tillämplig straffskala. Startvärdet utgör utgångspunkten, och till detta läggs de försvårande respektive förmildrande omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.

För brott enligt § 18 Offences Against the Person Act 1861, vilket närmast får anses motsvara grov misshandel enligt svensk lagstiftning, anges följande riktlinjer.

Tabell 6.2

<i>Gärningens karaktär</i>	<i>Startvärde</i>	<i>Straffskala</i>
Offret har åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador. Brottet har varit planerat och har utförts med ett vapen (eller annat tillhygge) som har tagits med till platsen i syfte att användas mot offret.	fängelse 13 år	fängelse 10–16 år
Offret har åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador. Brottet har inte varit planerat <i>eller</i> Brottet har varit planerat och har utförts med ett vapen (eller annat tillhygge) som har tagits med till platsen i syfte att användas mot offret (men offret har inte åsamkats livshotande eller särskilt allvarliga skador).	fängelse 8 år	fängelse 7–10 år
Offret har åsamkats en allvarlig skada eller permanent vanställighet <i>eller</i> Brottet har varit planerat <i>eller</i> Brottet har utförts med ett vapen som fanns på platsen.	fängelse 5 år	fängelse 4–6 år
Ingen av ovanstående omständigheter.	fängelse 4 år	fängelse 3–5 år

Källa: Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 13.

För den något mindre allvarliga överträdelsen av § 20 Offences Against the Person Act 1861 anges följande riktlinjer.

Tabell 6.3

<i>Gärningens karaktär</i>	<i>Startvärde</i>	<i>Staffskala</i>
Offret har åsamkats en särskilt allvarlig skada eller vanställighet. Brottet har varit planerat och ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 3 år	fängelse 2–4 år
Brottet har varit planerat och ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning <i>eller</i> Offret har på annat sätt åsamkats en särskilt allvarlig skada eller ett vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 18 månader	fängelse 1–3 år
Brottet har varit planerat men något vapen (eller annat tillhygge) har inte kommit till användning.	fängelse 36 veckor	fängelse 24 veckor– 18 månader
Annat angrepp där inte något vapen (eller annat tillhygge) har kommit till användning.	fängelse 24 veckor	samhällstjänst eller fängelse i högst 36 veckor

Källa: Sentencing Guidelines Council, Assault and other offences against the person, Definite Guideline, February 2008, s. 15.

Särskilda riktlinjer för straffmätningen vid rån finns i Robbery guideline från 2006. Riktlinjerna omfattar gaturån, rån som har riktats mot mindre affärsverksamheter, såsom små butiker eller postkontor, bensinstationer eller allmänna kommunikationer, samt mindre sofistikerade kommersiella rån, såsom bankrån, som har genomförts utan större planering. Personrån i bostäder med våldsinslag och professionellt planerade kommersiella rån faller utanför riktlinjernas tillämpningsområde. I stället hänvisas till gällande praxis, vilken redovisas särskilt.

I riktlinjerna anges att den allvarligaste delen av ett rånbrott är våldsinslaget. Brottets allvar påverkas därför främst av de skador som offret har orsakats eller av karaktären och varaktigheten av de

hot som har uttalats. Hur mycket våld som har använts är en viktig faktor, men den rädsla som offret har upplevt ska också beaktas vid bedömningen av brottets allvar.

Följande riktlinjer anges för gaturån, rån som har riktats mot mindre affärsverksamheter och mindre sofistikerade kommersiella rån.

Tabell 6.4

<i>Gärningens karaktär</i>	<i>Startvärde</i>	<i>Straffskala</i>
Brottet har innefattat våld eller hot om våld av ringa omfattning.	fängelse 1 år	fängelse i högst 3 år
Brottet har begåtts genom vapenhot <i>eller</i> genom våld som varit av sådan omfattning att offret har kommit till skada.	fängelse 4 år	fängelse 2–7 år
Offret har åsamkats en allvarlig fysisk skada på grund av att gärningsmannen har använt antingen grovt våld eller vapen.	fängelse 8 år	fängelse 7–12 år

Källa: Sentencing Guidelines Council, Robbery, Definite Guideline, July 2006, s. 11.

Följande omständigheter anges som särskilt försvårande vid straffmätningen för rånbrott:

- att det har varit fråga om mer än en gärningsman
- att det har varit fråga om flera gärningsmän och den dömde har haft en ledande ställning bland dessa
- att offret har hindrats, hållits kvar eller särskilt förnedrats
- att gärningen har varit planerad
- att gärningsmannen har varit maskerad
- att brottet har begåtts nattetid
- att offret har befunnit sig i en särskilt utsatt situation
- att gärningsmannen har tillgripit eller avsett att tillgripa en stor summa pengar eller gods av högt värde
- att gärningsmannen har varit beväpnad men inte använt vapnet

Följande omständigheter ska enligt riktlinjerna beaktas som särskilt förmildrande:

- att gärningen har varit oplanerad
- att gärningsmannen har deltagit endast i mindre mån
- att gärningsmannen frivilligt har återlämnat det tillgripna
- att gärningsmannen har visat stor ånger
- att gärningsmannen har samarbetat med polisen

När det gäller personrån i bostäder med våldsinslag uttalas att straffnivån mot bakgrund av gällande domstolspraxis bör ligga mellan 13 och 16 år, där de längsta straffen bör förbehållas de fall där det har varit fråga om extremt våld.

Såvitt avser professionellt planerade kommersiella rån hänvisas till ett domstolsavgörande från 1975, där The Court of Appeal uttalar att det normala straffet för den som har deltagit i ett bankrån eller rån av en värdetransport bör vara fängelse i 15 år om gärningsmannen har varit beväpnad och offren inte har åsamkats några allvarliga skador. I samma avgörande uttalar domstolen att fängelse i 18 år bör vara maxstraffet för rånbrott som inte avviker helt från det normala samt att det i de allra mest graverande fallen bör utdömas fängelse i mellan 20 och 30 år.

Villkorlig frigivning

Som huvudregel frigges den som dömts till fängelse i Storbritannien villkorligt efter halva strafftiden.

6.3.2 Tyskland

Inledning

I Tyskland regleras strafflagstiftningen i Strafgesetzbuch från 1871. Fängelsestraff kan dömas ut från en månad till 15 år eller på livstid.

Allmänt om straffmätning

Av § 46 Strafgesetzbuch framgår att det grundläggande vid straffmätningen är gärningsmannens skuld. Vidare ska beaktas hur straffet kan förväntas påverka gärningsmannens framtida liv i samhället.

Vid straffmätningen ska rätten enligt § 47 ta hänsyn till de omständigheter som talar för respektive emot gärningsmannen. Därvid ska beaktas

- gärningsmannens motiv för och syfte med gärningen
- den benägenhet som gärningen visar och den vilja som gärningen har gett uttryck för
- överträdelsens storlek
- hur brottet har utförts och vilken brottslig effekt det har inneburit
- gärningsmannens personliga förhållanden före och efter gärningen samt hans eller hennes vilja att ersätta de skador som gärningen orsakat och att uppnå en överenskommelse med målsäganden

Om gärningsmannen har försökt nå en överenskommelse med målsäganden och därvid helt eller till övervägande del har gottgjort eller uppriktigt har försökt gottgöra denne, kan straffet enligt § 46 a mildras eller efterges. I sådana fall får rätten gå under den föreskrivna straffskalan.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt § 211 Strafgesetzbuch till fängelse på livstid. Ansvar för mord förutsätter att det har förelegat särskilt försvårande omständigheter, annars rubriceras uppsåtligt dödande som "Totschlag", som enligt § 212 föranleder fängelse i minst fem år eller, om gärningen är mindre allvarlig, fängelse i lägst ett och högst tio år.

För misshandel döms enligt § 223 till böter eller fängelse i högst fem år. Om gärningen har begåtts

- med användning av gift eller andra hälsofarliga preparat,
- med hjälp av vapen eller annat farligt tillhygge,
- genom ett försåtligt överfall,
- av flera personer tillsammans eller
- på ett sätt som innebär livsfara

döms enligt § 224 för grov misshandel till fängelse i minst sex månader och högst tio år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst tre månader och högst fem år.

Om misshandeln har lett till förlust av syn, hörsel, talförmåga eller fortplantningsförmåga eller att offret förlorat eller inte längre kan använda en betydelsefull del av kroppen eller har blivit svårt vanställd, fått en bestående sjukdom, blivit förlamad eller åsamkats psykisk sjukdom döms enligt § 226 till fängelse i minst ett och högst tio år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst sex månader och högst fem år. Om gärningsmannen haft uppsåt till skadan är minimistraffet fängelse i tre år, eller i mindre allvarliga fall fängelse i ett år.

Om den som har gjort sig skyldig till misshandel även har vållat offrets död är minimistraffet enligt § 227 fängelse i tre år. För det fall att brottet bedöms som mindre allvarligt ska fängelse i lägst ett och högst tio år dömas ut.

Den som gör sig skyldig till rån ska enligt § 249 dömas till fängelse i minst ett år. Om brottet bedöms som mindre allvarligt är straffskalan fängelse i lägst sex månader och högst fem år. I § 250 regleras ansvar för grovt rån. Brottet har två straffskalor. Fängelse i minst tre år ska dömas ut

1. om gärningsmannen eller någon annan som deltagit vid rånet har
 - a) haft med sig ett vapen eller annat livsfarligt tillhygge,
 - b) haft med sig något annat tillhygge eller hjälpmedel som använts för att genom våld eller hot om våld förhindra eller övervinna motstånd från någon eller
 - c) utsatt någon för risk för allvarlig skada till person, eller
2. om gärningsmannen har begått rånet som en medlem i ett gäng eller en grupp som har planerat att begå upprepade rån eller stölder.

Fängelse i minst fem år ska dömas ut om gärningsmannen eller någon annan som har deltagit vid rånet

1. har använt vapen eller annat livsfarligt tillhygge,
2. i ett sådant fall som anges i punkten 2 ovan har haft med sig ett vapen eller
3. har försatt någon i livsfara.

I samtliga fall gäller att straffskalan sänks till fängelse i lägst ett och högst tio år om brottet bedöms som mindre allvarligt.

Ett rån där gärningsmannen vållar någon annans död bestraffas enligt § 251 med fängelse i minst tio år eller på livstid.

Villkorlig frigivning

Som huvudregel friges den som dömts till fängelse villkorligt efter två tredjedelar av strafftiden, dock minst två månader.

6.3.3 Frankrike

Inledning

I Frankrike regleras strafflagstiftningen i Code pénal från 1810. Fängelsestraff kan dömas ut i högst 30 år eller på livstid.

Allmänt om straffmätning

Artikel 132 innehåller bl.a. allmänna bestämmelser om straffmätning. I brottsbeskrivningarna anges inte några straffskalor, utan det föreskrivs ett eller flera exakta straff för respektive brott. Av artikel 132-18 framgår dock att de föreskrivna straffen ska betraktas som maximistraff. För brott för vilka är föreskrivet livstids fängelse är det möjligt att döma ut tidsbestämda fängelsestraff om två år eller mer och för brott för vilka är föreskrivet fängelse på viss tid får det dömas ut kortare fängelsestraff än vad som har föreskrivits.

Lagstiftningen ger inte några närmare riktlinjer för hur straffmätningen ska ske inom den tillämpliga straffskalan. Enligt artikel 132-24 ska straffet mätas ut med beaktande av ”omständigheterna och gärningsmannens personliga förhållanden”.

Betydelsen av återfall i brott regleras i artiklarna 132-8–132-11. Den som genom en lagakraftvunnen dom har dömts till fängelse i tio år och som före verkställighet av domen gör sig skyldig till ett nytt brott för vilket är föreskrivet fängelse i 20 eller 30 år kan dömas till livstids fängelse för det nya brottet. Om det för det nya brottet är föreskrivet fängelse i 15 år kan fängelse i upp till 30 år dömas ut. Vid återfall inom fem år från det att den dömda har verkställt det tidigare fängelsestraffet fördubblas som regel maximistraffet för det nya brottet. Om det tidigare brottet är mindre allvarligt krävs dock att de båda brotten är av likartad karaktär. Vid återfall i mycket allvarlig brottslighet, där det både för det gamla och det nya brottet är föreskrivet fängelse i tio år eller mer, för-

dubblas maximistraffet för det nya brottet om återfallet sker inom tio år från verkställighet av det tidigare straffet.

Särskilt om straffskalorna för vissa brott

För mord döms enligt artikel 221-1 Code pénal till fängelse i 30 år eller på livstid.

Straffen för misshandel framgår av artikel 222. Tillämplig straffskala beror till stor del på i vilken utsträckning offret har varit förhindrad att arbeta till följd av brottet.

Den som uppsåtligen tillfogar annan en tillfällig skada som leder till arbetsoförmåga i upp till åtta dagar eller som inte leder till någon arbetsoförmåga döms till böter. Straffet höjs enligt artikel 222-13 till fängelse i tre år om brottet har begåtts

- mot en person under 15 år,
- mot en person som på grund av ålder, fysisk eller psykisk sjukdom eller graviditet är särskilt sårbar,
- mot en släkting i uppstigande led,
- mot en domare eller åklagare, en jurymedlem, en anställd i försvarsmakten, en polisman eller liknande myndighetsperson eller mot en anhörig till en sådan person,
- mot en person i offentlig tjänst,
- mot ett vittne eller ett offer för brott,
- mot en person på grund av dennes ras, etnicitet, nationalitet eller religion,
- mot en person på grund av dennes sexuella läggning,
- mot gärningsmannens make, maka eller sambo,
- av en myndighetsperson eller annan person i offentlig tjänst,
- av två eller flera personer tillsammans,
- med berått mod,
- med användning av vapen eller under vapenhot,
- i eller utanför en skola,
- av en vuxen som agerar med hjälp av ett minderårigt barn,
- i ett kollektivt transportmedel, eller
- av en person som är påtagligt berusad eller drogpåverkad

Om två av ovanstående försvårande omständigheter föreligger, eller om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare, döms till fängelse i fem år.

Om minst tre av de försvårande omständigheterna föreligger döms till fängelse i sju år.

Om våldsanvändningen har lett till att offret har åsamkats arbetsoförmåga i mer än åtta dagar döms enligt artikel 222-11 till fängelse i tre år. Det föreskrivna straffet höjs till fem år om brottet har begåtts under någon av de i artikel 222-13 uppräknade försvårande omständigheterna (se ovan). Om två av de försvårande omständigheterna föreligger döms till fängelse i sju år. Om minst tre av de försvårande omständigheterna föreligger, eller om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare, döms till fängelse i tio år.

I fall där våldet har medfört bestående allvarlig kroppsskada döms enligt artikel 222-9 till fängelse i tio år. Det föreskrivna straffet höjs enligt artikel 222-10 till 15 år om brottet har begåtts

- mot en person under 15 år,
- mot en person som på grund av ålder, fysisk eller psykisk sjukdom eller graviditet är särskilt sårbar,
- mot en släkting i uppstigande led,
- mot en domare eller åklagare, en jurymedlem, en anställd i försvarsmakten, en polisman eller liknande myndighetsperson eller mot en anhörig till en sådan person,
- mot en person i offentlig tjänst,
- mot ett vittne eller ett offer för brott,
- mot en person på grund av dennes ras, etnicitet, nationalitet eller religion,
- mot en person på grund av dennes sexuella läggning,
- mot gärningsmannens make, maka eller sambo,
- av en myndighetsperson eller annan person i offentlig tjänst,
- av två eller flera personer tillsammans,
- med berått mod, eller
- med användning av vapen eller under vapenhot

Om brottet har begåtts mot en person under 15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare döms till fängelse i 20 år.

För misshandel som har lett till att gärningsmannen av oakt-samhet vållat offrets död döms enligt artikel 222-7 till fängelse i 15 år. Det föreskrivna straffet höjs till 20 år om brottet har begåtts under någon av de i artikel 222-10 uppräknade försvårande omständigheterna (se ovan). Om brottet har begåtts mot en person under

15 år av en släkting i direkt uppstigande led eller en förmyndare döms till fängelse i 30 år.

Rån regleras i artikel 311. För rån som inte har lett till någon arbetsförmåga hos offret döms till fängelse i fem år. Om brottet har lett till att offret har åsamkats arbetsförmåga i upp till åtta dagar döms till fängelse i sju år. Vid arbetsförmåga i mer än åtta dagar döms till fängelse i tio år. Om våldet har lett till en bestående allvarlig kroppsskada döms till fängelse i 15 år. För rån som har begåtts med användning av vapen eller under vapenhot eller om gärningsmannen har varit beväpnad med ett licenspliktigt eller förbjudet vapen döms till fängelse i 20 år. Samma sak gäller om brottet har begåtts i organiserad form. Om brottet har begåtts i organiserad form och med användning av vapen döms till fängelse i 30 år.

Verkställighet av fängelsestraff

Enligt fransk rätt kan ett utdömt fängelsestraff förkortas med hjälp av särskilda s.k. straffförkortningspoäng. Straffförkortningspoängen, som kan förverkas om den dömd missköter sig, berättigar till sju dagars förkortning av straffet per månad för den som har dömts till fängelse i under ett år. För fängelsestraff om ett år eller mer sker straffförkortning med tre månader under det första året och därefter med två månader per år för följande år. Om den dömd anstränger sig för att följa sociala anpassningsåtgärder kan straffet förkortas med ytterligare tre månader per år, eller sju dagar per månad om straffet understiger ett år.

Vid fängelsestraff på över fem år kan domstolen besluta att straffförkortning inte får ske under straffets första hälft. För vissa mycket allvarliga brott, som t.ex. mord, terrorism och vissa fall av grov våldtäkt, där fängelsestraff om tio år eller mer har dömts ut får straffförkortning aldrig ske under straffets första hälft. I sådana fall kan domstol besluta att straffförkortning inte får ske under de första två tredjedelarna av straffet.

Villkorlig frigivning sker enligt huvudregeln efter halva strafftiden. Den som har återfallit i brott måste emellertid avtjäna två tredjedelar av det utdömda straffet, dock högst 15 år, innan villkorlig frigivning sker.

6.4 Sammanställning av svar på förfrågningar om straffnivån för allvarliga våldsbrott

Som nämnts i avsnitt 6.1 har vi skickat ut en förfrågan om straffnivån för allvarliga våldsbrott till justitiedepartementen i Finland, Danmark, Norge, Storbritannien, Tyskland och Frankrike. I förfrågan har vi formulerat tre enkla exempel på gärningar, vilka enligt vår bedömning i Sverige hade rubricerats som grov misshandel, dråp respektive grovt rån, samt efterfrågat svar på vilka straff de olika exemplen skulle rendera i de olika länderna. Förfrågan i dess helhet finns fogad till betänkandet som bilaga 7.

6.4.1 Exempel 1

Grov misshandel. Efter en ordväxling utanför en bar slår gärningsmannen offret till marken med ett knytnävsslag och sparkar därefter honom upprepande gånger, bland annat i huvudet, medan offret försvarslös ligger ned. Offret får skador i form av blåmärken och blödningar samt en fraktur på ena armen. Skadorna kräver behandling. Offret blir dock helt återställt och får alltså inte några bestående men. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen ha orsakat offrets skador.

Finland

Gärningsmannen skulle sannolikt dömas för misshandel av normalgraden till villkorligt fängelse i några månader. Straffen för misshandel överstiger sällan åtta månader och genomsnittsstraffet är villkorligt fängelse i tre månader. Om gärningsmannen tidigare hade dömts för brott hade straffet kunnat bli ovillkorligt. I så fall hade villkorlig frigivning skett efter två tredjedelar av strafftiden.

Danmark

Gärningen skulle sannolikt hänföras under § 245 första stycket straffeloven och bestraffas med fängelse i mellan fyra och sex månader. Om den tilltalade tidigare hade dömts för likartad brottslighet hade straffet blivit högre, då återfall i likartad brottslighet har stor betydelse vid straffmätningen i Danmark.

Norge

Gärningen skulle troligen hänföras under § 229 straffeloven. En bruten arm omfattas av begreppet sjukdom i bestämmelsens andra stycke, vilket innebär att straffskalan är fängelse i högst sex år. Departementet anger inte någon straffnivå för det aktuella brottet, utan hänvisar till ett antal rättsfall. Rättsfallen tyder på att påföljden i exemplet skulle bestämmas till fängelse mellan fyra och åtta månader.

Storbritannien

Gärningen skulle hänföras under § 18 eller § 20 Offences Against the Person Act 1861. Enligt riktlinjerna från the Sentencing Guidelines Council skulle startvärdet vid straffmätningen sannolikt vara fängelse i fyra eller fem år vid tillämpning av § 18 och fängelse i 18 månader vid tillämpning av § 20.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 224 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan sex månader och två år.

Frankrike

Påföljden skulle bestämmas till fängelse i högst tre eller högst fem år, beroende på hur lång tid offret blivit arbetsförmögen.³⁷

6.4.2 Exempel 2

Dråp. Gärningsmannen och offret, som är bekanta med varandra, befinner sig i en lägenhet. Efter ett hastigt uppkommet bråk mellan dem får gärningsmannen tag i en kökskniv som han stöter i offrets bröst. Offret avlider av knivsticket. Gärningsmannen döms för att uppsåtligen, i hastigt mod, ha dödat offret.

³⁷ I svaret anges endast tillämplig straffskala utan någon närmare precisering av vilket straff som hade kunnat bli aktuellt i det enskilda fallet.

Finland

Gärningsmannen skulle sannolikt dömas till fängelse i nio år. Om han är tidigare ostraffad skulle han avtjäna halva tiden i anstalt.

Danmark

Utgångspunkten för straffmätningen för "manddrab" är fängelse i tolv år. Om det finns förmildrande omständigheter, som t.ex. om gärningen har begåtts i ett upprört sinnestillstånd kan ett kortare straff, omkring tio år, dömas ut.

Norge

Gärningen skulle hänföras under § 223 straffeloven, där straffskalan är fängelse i lägst sex och högst 15 år. Departementet anger inte någon straffnivå för det aktuella brottet, utan hänvisar till ett antal rättsfall. Rättsfallen tyder på att påföljden skulle bestämmas till fängelse i tio eller elva år.

Storbritannien

Påföljden skulle bli fängelse på livstid.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 212 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan fem och tio år.

Frankrike

Under förutsättning att gärningsmannen hade uppsåt att döda offret skulle påföljden bestämmas till fängelse i högst 30 år.³⁸

³⁸ Se föregående not.

6.4.3 Exempel 3

Grovt rån. Gärningsmannen, som är beväpnad med ett skarpladdat vapen, beger sig till en mindre livsmedelsbutik strax före stängningstid. Offret arbetar ensam som kassapersonal i butiken. Genom att hota med vapnet förmår gärningsmannen offret att lämna över dagskassan. Innan gärningsmannen lämnar butiken bakbinder han offret och förser denne med munkavle.

Finland

Genomsnittsstraffet för grovt rån är fängelse i två år och nio månader. Gärningsmannen blir villkorligt frigiven efter halva strafftiden. Om han hade avtjänat fängelsestraff under de tre år som föregick brottet hade villkorlig frigivning skett efter två tredjedelar av strafftiden.

Danmark

Gärningen skulle sannolikt hänföras under § 288 andra stycket straffeloven, om vapnet inte var en luftpistol eller ett luftgevär. Om ett brott mot § 288 andra stycket straffeloven begås mot en penninginrättning blir straffet som regel fängelse i minst fyra år. För rånet i exemplet skulle påföljden sannolikt bli fängelse mellan två och ett halvt och tre år.

Norge

Det faktum att skjutvapen kommit till användning och att offret har bakbundits innebär att rånet är att bedöma som grovt. Genomsnittsstraffet för grovt rån är fängelse i drygt tre år.

Storbritannien

Gärningen skulle hamna i mittenkategorin av rånbroten i Robbery Guideline. Startvärdet vid straffmätningen skulle vara fängelse i fyra år, men på grund av det övervåld som använts skulle straffet sannolikt hamna i den övre delen av skalan, uppemot sju års fängelse.

Tyskland

Gärningen skulle hänföras under § 250 andra stycket 1 Strafgesetzbuch. Av kriminalstatistiken för 2006 framgår att de flesta som döms enligt denna bestämmelse döms till fängelse mellan tre och fem år, men att ett inte obetydligt antal döms till fängelse mellan ett och tre år eller mellan fem och tio år.

Frankrike

Eftersom vapen har kommit till användning döms gärningsmannen till fängelse i högst 20 år.³⁹

6.5 Sammanfattande jämförelse

6.5.1 De nordiska länderna

Som vi anfört inledningsvis i detta kapitel är det förenat med svårigheter att jämföra reaktioner på brott i olika länder. Ovanstående genomgång utvisar emellertid att lagstiftning och praxis är relativt likartad i de nordiska länderna. Uttalandena i de olika ländernas förarbeten visar också att man ofta har tagit likartade hänsyn vid utformningen av respektive strafflag, även om lagtexten inte alltid är formulerad på samma sätt.

Av danska och norska förarbeten framgår att den uppvärdering av våldsbrott framför allt i förhållande till förmögenhetsbrotten som i Sverige föreslogs av Fängelsestraffkommittén har varit aktuell även i dessa länder. Vidare utvisar förarbetsuttalanden från Finland, Danmark och Norge att de straff som döms ut huvudsakligen ligger i den nedre delen av straffskalan. Detta förhållande är alltså inte något specifikt för Sverige.

Straffskalorna för våldsbrott är förhållandevis lika i Sverige och Finland. De danska och norska strafflagarna är något annorlunda utformade, då de sällan föreskriver några minimistraff. Straffskalorna är därför överlag betydligt vidare än i svensk och finsk lagstiftning. Dessutom tillämpar Danmark och Norge ett system där straffskalorna varierar beroende på vilka omständigheter som förelegat vid gärningen. Skillnaderna märks framför allt vid de

³⁹ Se not 37.

allvarligaste brotten. Norge avviker ytterligare genom att man har högre maximistraff för t.ex. grov misshandel och grovt rån. De norska straffskalorna är alltså generellt sett mycket vida. I sammanhanget bör dock noteras att den norska strafflagstiftningen är föremål för översyn och att det är osäkert hur straffskalorna kommer att se ut i den nya strafflag som håller på att utarbetas.

I Finland och Danmark finns dels särskilda bestämmelser som reglerar de allmänna straffmättningsprinciperna, motsvarande 29 kap. 1 § BrB, dels "kataloger" över sådana försvårande och förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen, motsvarande 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Dessa bestämmelser är uppbyggda på ungefär samma sätt som i Sverige. Motsvarande bestämmelser finns än så länge inte i den norska lagstiftningen. Enligt det lagförslag som nyligen har lagts fram i Norge kommer man dock att införa bestämmelser som reglerar vilka försvårande respektive förmildrande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen. Några generella straffmättningsregler av samma karaktär som 29 kap. 1 § BrB kommer däremot inte att finnas i den nya norska strafflagen.

Bestämmelserna om vilka försvårande omständigheter som ska beaktas särskilt vid straffmätningen ser något olika ut i de nordiska länderna. Samtliga länders kataloger över försvårande omständigheter innehåller någon punkt som omfattar planering. Inte i något fall är denna bestämmelse lika snävt utformad som i Sverige. Framför allt kan det konstateras att det svenska kravet på att den tilltalade ska ha spelat en betydande roll i den brottsliga verksamheten inte finns i något av de övriga länderna.

I Danmark och i det norska lagförslaget föreligger grund för straffskärpning om brottet har begåtts av flera i gemenskap. Någon sådan bestämmelse finns inte i Sverige eller Finland. I de norska förarbetena anges särskilt att brott som begås av flera i gemenskap inte alltid är sådana att de kan anses ha utgjort ett led i en planerad eller organiserad verksamhet, och att det därför finns behov av en särskild straffskärpningsgrund som tar sikte just på brott som begåtts i gemenskap.

Det norska lagförslaget innehåller ett par försvårande omständigheter som inte anges särskilt i någon av de andra nordiska ländernas strafflagstiftning, nämligen dels att brottet har begåtts med medel eller metoder som är särskilt farliga eller har särskilt stor skadepotential, dels att brottet har satt människors liv eller hälsa i fara eller vållat välfärdsskada. Det kan antas att dessa straffskärpningsgrunder främst kommer att tillämpas vid våldsbrott.

Samtliga nordiska länder utom Sverige tar upp återfall i brott som en omständighet som ska beaktas som försvårande vid straffmätningen. Återfall ska därvid beaktas som en av flera försvårande omständigheter. I sammanhanget bör dock anmärkas att det vare sig i Finland, Danmark eller Norge görs någon distinktion mellan begreppen straffvärde och straffmättningsvärde, på det sätt som görs i svensk strafflagstiftning. Återfall kan i samtliga nordiska länder också leda till att villkorligt medgiven frihet förverkas eller att ett tidigare utdömt villkorligt fängelsestraff leder till verkställighet i anstalt. I Danmark kan återfall i brott härutöver i vissa fall föranleda tillämpning av en strängare straffskala, exempelvis när det gäller misshandel och vissa andra våldsbrott. I Norge tillämpas ett förhöjt maximistraff för den som återfaller i brott av samma art. I Finland privilegieras den som inte har avtjänat fängelsestraff i anstalt under de tre år som föregått brottet genom att tidpunkten för villkorlig frigivning tidigareläggs.

Både den finska, den danska och den norska strafflagen innehåller bestämmelser om att domstolarna kan gå utöver föreskrivet maximistraff om den tilltalade döms för flera brott. Inget av länderna har bestämmelser som närmare reglerar hur straffmätningen vid flerfaldig brottslighet ska gå till, utan frågan tycks liksom i Sverige ha överlämnats till rättspraxis.

Av svaren på de förfrågningar som vi har sänt till de nordiska länderna framgår att straffet för dråp ligger något högre i Danmark och Norge än vad som är fallet enligt svensk praxis. Det exempel som av oss har rubricerats som grovt rån har bedömts något mildare i de övriga nordiska länderna än vad som kan antas ha blivit fallet i Sverige. Den största skillnaden syns dock när det gäller det exempel som vi har rubricerats som grov misshandel, där vi har antagit att påföljden i Sverige skulle bestämmas till fängelse i omkring ett och ett halvt år. I detta fall skulle straffet i övriga nordiska länder bli några månaders fängelse.

6.5.2 Länderna utanför Norden

Som nämnts redan inledningsvis är straffsystemen i de europeiska länderna förhållandevis olika uppbyggda, något som märks vid en jämförelse mellan de länder utanför Norden som vi har studerat.

I de brittiska brottsbeskrivningarna anges endast maximistraff. Criminal Justice Act 2003 ger dock vissa riktlinjer för hur straff-

mätningen ska gå till, och dessa preciseras ytterligare genom de riktlinjer som publiceras av the Sentencing Guidelines Council. De omständigheter som enligt riktlinjerna ska betraktas som försvårande respektive förmildrande vid straffmätningen överensstämmer till stor del med dem som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Till skillnad från vad som gäller i Sverige är emellertid återfall i brott en omständighet som alltid ska beaktas som försvårande. De straffskalor och startvärden för straffmätningen som riktlinjerna anger för misshandel och rån är generellt högre än straffskalorna och påföljdspraxis i Sverige för motsvarande brott, vilket också bekräftas av de svar som lämnats på den förfrågan som vi har skickat ut. Om man beaktar att Storbritannien tillämpar villkorlig frigivning efter halva strafftiden blir emellertid skillnaden inte så betydande.

De tyska straffskalorna för misshandel och rån avviker inte i någon större utsträckning från vad som gäller i Sverige och av svaret på vår förfrågan till det tyska departementet framgår att de straff som döms ut för våldsbrott ligger ungefär i linje med svensk praxis. I Tyskland sker villkorlig frigivning, liksom i Sverige, som regel efter två tredjedelar av strafftiden.

Den franska lagstiftningen skiljer sig från den svenska, inte minst genom att varierande straffskalor tillämpas beroende på omständigheterna i det enskilda fallet. När det gäller såväl misshandel som rån tycks stor vikt läggas vid de skador som offret tillfogats genom brottet. Vilken straffskala som är tillämplig avgörs i första hand av hur länge offret har varit oförmögen att arbeta till följd av brottet. I övrigt är flera av de omständigheter som utgör skäl att tillämpa ett högre maximistraff likartade dem som anges som försvårande i 29 kap. 2 § BrB. I svaren på vår förfrågan anges endast tillämplig straffskala för respektive brott och inte någon närmare precisering av hur strängt straff som hade kunnat komma i fråga i det enskilda fallet. Det är därmed inte möjligt att dra några slutsatser i anledning av de svar som har lämnats. Under alla förhållanden finns det dock anledning att beakta att det inom fransk lagstiftning tillämpas förhållandevis generösa bestämmelser när det gäller frigivning från fängelsestraff; dels sker villkorlig frigivning efter halva strafftiden, dels finns det särskilda bestämmelser om förkortning av straffet före det att villkorlig frigivning sker. Dessa bestämmelser leder sammantaget till att många av dem som döms till fängelse verkställer mindre än hälften av det utdömda straffet i anstalt. Tidpunkten för villkorlig frigivning senareläggs dock för den som har återfallit i brott.

7 Allmänna utgångspunkter

7.1 Inledning

I detta kapitel behandlar vi de allmänna utgångspunkterna för våra överväganden. Vi redogör för de straffteoretiska grunderna för vårt nuvarande påföljdssystem och går igenom de skäl som på ett mer allmänt plan kan anföras för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Därefter tar vi upp de övriga utgångspunkter som bör gälla för våra överväganden. Kapitlet avslutas med en sammanfattande diskussion om utgångspunkterna för bedömningen av de frågor som vi enligt våra direktiv ska behandla.

7.2 Straffteoretiska utgångspunkter

Inom den straffrättsliga doktrinen brukar syftet med straffsystemet beskrivas så att det ska förhindra oönskade beteenden i samhället. Att straff föreskrivs för vissa gärningar och att straffhotet förverkligas på ett konsekvent sätt bidrar till en allmän föreställning om att kriminaliserade gärningar är förkastliga. Straffsystemet fyller därigenom en moralbildande funktion. Samtidigt betonas i doktrinen att straffnivån har en underordnad betydelse i detta hänseende. Det finns, enligt den straffrättsliga doktrinen, ingenting som visar att högre straff skulle leda till påtagligt minskad brottslighet. Straffnivån bör i stället ses som ett mått på hur förkastlig den kriminaliserade gärningen är. Inom straffsystemet bör därför råda en proportionalitet som innebär att svårare brott bestraffas strängare än lindrigare brott och att lika svåra brott ger lika strängt straff.

Det torde numera råda ganska stor enighet om att straff ska bestämmas enligt dessa principer som betecknas proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Av våra direktiv framgår också att bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska ligga till grund för våra överväganden. Vi har i vårt delbetänkande, Straffskalan för

mord (SOU 2007:90), närmare beskrivit de straffteoretiska grunderna för påföljdssystemet enligt följande.

Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna inom straffrätten kan kortfattat beskrivas så att straff ska utdömas i relation till brottets svårhet, vilket innebär att svårare brott ska bestraffas strängare än lindrigare brott och att brott som är lika svåra ska bestraffas lika strängt. Det straff som döms ut för ett visst brott ska således indikera hur svår gärningen är i förhållande till andra brott. I det svenska påföljdssystemet kommer detta till uttryck i 29 kap. 1 § BrB, där det sägs att straffet ska bestämmas efter brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde.

En utgångspunkt för bedömningen av ett brotts straffvärde är straffskalan för brottet. Straffskalan kan sägas ange brottets abstrakta straffvärde, dvs. hur lagstiftaren värderar brottstypens svårhet i relation till andra brott. Domstolen ska alltså med utgångspunkt i straffskalan för brottet, och med tillämpning av proportionalitets- och ekvivalensprinciperna, fastställa det konkreta straffvärdet med beaktande av bl.a. vilka försvårande och förmildrande omständigheter som föreligger i det enskilda fallet.

Proportionalitetsprincipen baseras på tanken att straff ger uttryck för klander och därför bör utdömas efter kriterier som baseras på ett förtjänsttänkande. Eftersom ett strängare straff ger uttryck för starkare klander bör ett brott med högre straffvärde tilldelas ett strängare straff än ett brott med lägre straffvärde.

Principerna om proportionalitet och ekvivalens vid straffbestämningen, både på lagstiftnings- och tillämpningsnivå, kan delvis sägas ha sin bakgrund i kritiken av preventionsteoriernas betydelse vid påföljdsbestämningen, särskilt den s.k. behandlingstanken som var förhärskande vid brottsbalkens tillkomst. Behandlingstanken kom till uttryck i den dåvarande lydelsen av 1 kap. 7 § BrB, enligt vilken domstolen ”med iakttagande av vad som kräves för att upprätthålla allmän laglydnad” vid påföljdsvalet skulle ”fästa särskilt avseende vid att påföljden ska vara ägnad att främja den dömdes anpassning i samhället”. Bestämelsen innebar bl.a. att domstolen skulle göra en prognos av den tilltalades möjligheter till återanpassning till samhället och utforma påföljden så att dennes behov av behandling för sin kriminalitet tillgodosågs. Detta kunde exempelvis leda till att en tilltalad med en sämre prognos kunde drabbas av en mer ingripande påföljd än vad som var motiverat enbart med utgångspunkt från brottet. Rätten hade också möjlighet att under vissa förutsättningar döma till tidsbestämda påföljder såsom internering och ungdomsfängelse.

Kritiken av behandlingstanken utgår både från de ovan nämnda argumenten som baseras på förtjänst och rättvisa och från undersökningar som visar att preventionstänkandet är mer eller mindre otjänligt som grund för påföljdsbestämningen. Även om man kan förutse att en viss andel av dem som begår brott kommer att återfalla, går det inte att göra några säkra prognoser på individnivå. Det saknas därför grund för att låta vissa personer bli föremål för ett strängare ingripande än andra

enbart på grund av ett prognostiskt tänkande. Detta gäller särskilt som en sådan tillämpning kan ifrågasättas från rättvisesynpunkt. Straff bör i stället mätas ut i proportion till brottets allvar, dvs. i förhållande till hur förkastlig den begångna gärningen är. Detta kan uttryckas så att straff ska mätas ut efter förtjänst och inte efter behov.

Proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ligger till grund för de bestämmelser om straffmätning och påföljdsval som finns i 29 och 30 kap. BrB och som trädde i kraft 1989. Helt konsekvent är dessa principer dock inte genomförda. Bland annat ger lagstiftningen, genom hänvisningen till brottslighetens art, allmänpreventiva intressen visst genomslag vid påföljdsvalet och det finns också vissa möjligheter att beakta vilka åtgärder som de tilltalade kan tänkas vara i behov av för att inte återfalla i brott. Härutöver finns i betydande utsträckning möjlighet att vid straffmätning och påföljdsval i mildrande riktning beakta andra faktorer än brottets straffvärde, bl.a. så kallade billighetsskäl.

Också vad gäller frågor som rör verkställigheten finns regler som kan sägas innebära avvikelser från proportionalitetsprincipen. Sålunda är enligt lagen om omvandling av fängelse på livstid flera andra faktorer än brottslighetens straffvärde av betydelse vid en sådan omvandling, bl.a. den dömdes skötsamhet under verkställigheten och risken för återfall i brottslighet av allvarligt slag. På motsvarande sätt kan systemet med villkorlig frigivning från fängelse på viss tid i viss utsträckning sägas bygga på andra grunder än proportionalitet.

Sammanfattningsvis kan sägas att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna utgör utgångspunkten för straffbestämningen inom vårt nuvarande straffrättsliga system, såväl vid utformning av ny lagstiftning som vid straffmätning i domstol. Från dessa principer är det möjligt att avvika i mildrande riktning för att tillgodose intresset av humanitet och tolerans. Man kan uttrycka detta så att vårt straffrättsliga system även vilar på en humanitetsprincip som bl.a. kommer till uttryck i 30 kap. 4 § BrB, enligt vilken rätten vid valet av påföljd ska fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Det förekommer även avvikelser från proportionalitets- och ekvivalensprinciperna i motsatt riktning, för att tillgodose brottspreventiva intressen. Ett tydligt exempel på en sådan avvikelse är den bedömning av risk för återfall i allvarlig brottslighet som läggs till grund för prövningen av en ansökan om omvandling av fängelse på livstid.

Såsom vi också framhåller i delbetänkandet finns det knappast något objektivt sätt att mer exakt fastställa vilken straffnivå som utifrån proportionalitetsprincipen svarar mot en viss brottslig gärning. Proportionalitetsprincipen lämnar alltså utrymme för att i lagstiftningen genomföra straffskärpningar, så länge dessa kan motiveras utifrån brottslighetens förkastlighet och sker utifrån ett enhetligt synsätt så att den relativa proportionaliteten i systemet upprätthålls.

Även om det alltså enligt den straffrättsliga teoribildningen finns möjligheter att genomföra straffskärpningar, pekas ofta på de skäl som talar emot att öka graden av repression i samhället. Att föreskriva och döma ut straff innebär att samhället avsiktligt tillfogar enskilda lidande. Till skillnad från t.ex. skadeståndet fyller straffet inte någon reparativ funktion. Straffet utgör samhällets yttersta maktmedel mot medborgarna. Detta bör inte användas annat än när det finns starka skäl för det, och det lidande som tillfogas den enskilde bör inte vara större än vad som är absolut nödvändigt. Utvidgningar av användningen av straff bör därför ske med stor försiktighet och föregås av noggranna överväganden.

7.3 Skälen för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

Allmänt om skälen för en höjd straffnivå

Enligt våra direktiv ska vi ”överväga och föreslå förändringar av strafflagstiftningen i syfte att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott”. Detta är enligt direktiven utredningens huvuduppgift. I fråga om behovet av en översyn av lagstiftningen i detta hänseende anges i direktiven att samhällsutvecklingen medför förändringar i synen på olika brottsstraffvärde samt att det enligt regeringens uppfattning finns skäl för att en skärpt syn på allvarlig våldsbrottslighet markeras vid straffmätningen.

För att kunna ta ställning till frågan hur en sådan skärpt syn bör komma till uttryck, krävs att vi närmare överväger vilka skäl som talar för skärpta straff för allvarliga våldsbrott samt styrkan hos dessa skäl. Detta innebär att det finns anledning att undersöka dels vilka förhållanden som bör tillmätas relevans vid bedömningen av straffnivåerna för olika brottstyper, dels i vilken grad dessa förhållanden har ändrats på ett sätt som kan motivera en förändrad straffnivå.

Som framgår av redogörelsen för de straffteoretiska utgångspunkterna för våra överväganden bör straffet spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen i och för sig. Samtidigt bör det råda en relativ proportionalitet mellan olika brott så att svårare brott bestraffas strängare än lindriga brott. Detta innebär att det är samhällets syn på olika brott, både som sådana och i för-

hållande till andra brott, som bör läggas till grund för en översyn av straffsystemet i nu aktuella hänseenden.

Varje förändring av synen på ett visst brott eller en viss typ av brott kan inte leda till en ändrad straffnivå. Ett mål med lagstiftningen är att den, samtidigt som den ska vara modern och ändamålsenlig, ska kunna stå sig under lång tid.¹ Detta innebär att endast konstaterbara och mer varaktiga förändringar i synen på olika brott bör läggas till grund för en förändring.

Straffsystemet som helhet syftar ytterst till att förhindra brott. I den mån det går att förutse brottspreventiva effekter vid övervägande av hur straffsystemet bör vara utformat, måste därför dessa kunna tillmätas relevans. Generellt sett är det emellertid mycket svårt att påvisa brottspreventiva effekter vid ändrad strafflagstiftning.

Det är också vanskligt att till grund för en reform av lagstiftningen lägga sådana mer allmänna omdömen om rättstillämpningen i enskilda fall som brukar beskrivas som ett uttryck för det allmänna rättsmedvetandet. Ett skäl till detta är att lagstiftningen mycket väl kan vara rimlig och ändamålsenlig även om den i något enskilt fall kan leda till ett resultat som inte är det önskade, något som knappast kan undvikas vid utformningen av ett generellt regelverk. Ett annat skäl är att det är mycket svårt att fastställa vad det allmänna rättsmedvetandet specifikt säger i en viss fråga. Således tenderar människors uppfattning i en rättslig fråga att påverkas av från vilket perspektiv frågan betraktas, vilka omständigheter som är kända kring den samt i tiden näraliggande uppmärksammade händelser.

Mot denna bakgrund bör såsom grund för bedömningen av behovet av en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott främst läggas sådana förändringar i samhället eller av värderingarna i samhället som kan urskiljas i ett flerårigt perspektiv.

Synen på våld i samhället

Mycket talar för att acceptansen för våld har minskat i samhället. En sådan slutsats är naturlig om man ser till samhällsutvecklingen i ett längre perspektiv. Under hela det förra seklet utvecklades samhället i riktning mot att i allt mindre utsträckning acceptera vålds-

¹ Se bl.a. prop. 2006/07:01 volym 3 s. 20.

användning i olika former. Som exempel kan nämnas det förbud mot att aga barn som infördes 1979.

Detta ligger i linje med en samhällelig utveckling som innebär att individens rättigheter har förstärkts i förhållande till kollektiva intressen. Således har en tidigare hierarkisk samhällsordning ersatts av ett synsätt som utgår från alla människors lika värde och respekt för individen. Detta gäller inom familjen, i skolan och i arbetslivet liksom i samhället övrigt. Våld eller hot om våld accepteras inte längre för att upprätthålla en över- och underordning av människor.

En allmänt ökad välfärd samt teknisk utveckling har också medfört att risken för att drabbas av en fysisk skada har minskat. Exempelvis har kraven på skyddsåtgärder inom såväl arbetslivet som trafiken ökat. Tillgången på sjukvård samt läkarvetenskapens framsteg har medfört kraftigt ökade möjligheter att förebygga och behandla sjukdomar utan att dessa leder till fysiska men, och medellivslängden har ökat. Sammantaget innebär detta att våldsbrott utgör ett relativt sett större hot mot den enskildes fysiska trygghet och välbefinnande i dag än tidigare.

En ytterligare förändring som kan antas ha betydelse i detta sammanhang är att fler människor nu än tidigare lever i större samhällen och därmed i en miljö som i större utsträckning präglas av anonymitet. Det våld som förekommer i sådana miljöer upplevs ofta som mer svårförklarligt och oförutsebart än våld som förekommer i miljöer med högre grad av social kontroll. Detta kan sannolikt bidra till att det våld som förekommer i samhället generellt sett ter sig som mer hotfullt och skrämmande än tidigare.

I detta sammanhang bör också nämnas att redan Våldskommissionen i sitt slutbetänkande från 1990² konstaterade att det finns mycket som pekar på att synen på våldsbrottsligheten har skärpts under efterkrigstiden samt att detta kan förklara en ökad anmälningsbenägenhet för sådan brottslighet. Kommissionen förordade, främst av brottspreventiva skäl, dels en skärpning av straffen för dem som återfaller i brott, dels att våldsbrott med ett straffvärde understigande ett års fängelse i större utsträckning skulle leda till att fängelse väljs som påföljd med hänsyn till brottslighetens art. Förslagen ledde inte till lagstiftning.

Mot den nu angivna bakgrunden framstår det som rimligt att dra slutsatsen att samhällsutvecklingen har lett till att våld betraktas som mer förkastligt än tidigare samt att de som utsätts för våld

² SOU 1990:92, se vidare avsnitt 3.2.4.

generellt sett upplever detta som ett allvarligare övergrepp än vad som var fallet om man går något tillbaka i tiden. Som framgår närmare av kapitel 4 har benägenheten att anmäla våldsbrott till polisen ökat, vilket också kan ses som en bekräftelse på att våldsbrottsligheten numera upplevs som allvarligare och därmed i större utsträckning värd att anmäla än tidigare.

Jämförelse med andra brottstyper

Den nu beskrivna utvecklingen i samhället får betydelse när olika brottstyper jämförs med varandra. Såsom vi har redovisat i avsnitt 3.2.2 framhöll redan Fängelsestraffkommittén i sitt slutbetänkande 1986 att samhällsutvecklingen har medfört att brott som innebär kränkning bör betraktas som svårare än tidigare sett i förhållande till främst förmögenhetsbrotten. Enligt kommitténs förslag skulle detta beaktas inom ramen för en allmän straffskaleöversyn, varvid straffskalorna för våldsbrott skulle sänkas mindre än för andra brott. Förslaget till straffskaleöversyn genomfördes emellertid inte, och den skärpta synen på våldsbrott kom således inte att beaktas i lagstiftningen.

Fängelsestraffkommitténs uttalanden avser förhållandena i mitten av 1980-talet. Den ekonomiska utvecklingen har därefter varit fortsatt stark och lett till ytterligare höjd materiell levnadsstandard. Vidare har bl.a. den tekniska utvecklingen medfört ökad möjlighet att skydda sig mot förmögenhetsbrottslighet, t.ex. genom bättre lås och mer avancerade larmanordningar. Detta innebär sammantaget att förmögenhetsbrottsligheten, sedd i förhållande till våldsbrottslighet, än mindre torde framstå som ett för den enskilde allvarligt hot i dag än för två decennier sedan. Sammantaget talar detta för att nu betrakta våldsbrott som än allvarligare sett i förhållande till förmögenhetsbrotten.

Också i förhållande till annan brottslighet kan ifrågasättas om våldsbrottens allvar tillräckligt avspeglar sig i straffmätningen. Av kriminalstatistiken framgår att den övre delen av straffskalan för bl.a. grova narkotikabrott och grova skattebrott används proportionellt sett i betydligt större utsträckning än motsvarande del av straffskalan för t.ex. grov misshandel. Medan den översta delen av straffskalan för allvarliga våldsbrott har ansetts böra reserveras för nästan exceptionella fall är det långt ifrån ovanligt att det maximala straffet enligt straffskalan döms för ut för grova narkotikabrott.

Något utrymme i den övre delen av straffskalan för än allvarigare fall reserveras därvid inte, trots att sådana fall är fullt tänkbara och även förekommer i praktiken. Den stränga synen på grova narkotikabrott har delvis föränletts av att brottsligheten ofta har internationell anknytning, och det är därför inte helt rättvisande att göra direkta jämförelser mellan straffnivåerna för narkotikabrott och annan brottslighet. Trots detta, och även med beaktande av att stränga straff för narkotikabrott kan motiveras med den särskilda farligheten hos sådan brottslighet, torde det vara svårt att i längden upprätthålla så olika synsätt när det gäller principerna för hur straffmätning ska ske inom straffskalan.

När det sedan gäller de grova skattebrotten kan en sträng straffmätning motiveras med de stora uteblivna skatteintäkter som dessa totalt sett orsakar samt, såvitt avser brott som har begåtts inom näringsverksamhet, den snedvridning av konkurrensen som undandragandet kan medföra. Även våldsbrottsligheten medför emellertid ekonomiska konsekvenser för samhället i form av kostnader för sjukvård, sjukskrivning och, i allvarliga fall, invaliditet. Till detta kommer kostnader i form av brottskadeersättning samt kostnader för annat stöd till och skydd av brottsoffret. Kostnader av dessa slag kan i det enskilda fallet uppgå till betydande belopp. Även om det centrala vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott givetvis måste vara det lidande och den skada som har tillfogats målsäganden och inte samhällets kostnader härför, kan jämförelsen sägas illustrera svårigheten att utifrån ett proportionalitetsperspektiv motivera skillnaderna i samhällets sätt att hantera de olika kategorierna av brott.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det finns mycket som tyder på att våldsbrotten straffvärdemässigt är lågt värderade i förhållande till andra brott. Till viss del kan detta förklaras med att samhällsutvecklingen har medfört att våldsbrotten nu är att bedöma som mer klandervärda än tidigare och detta ännu inte har fått fullt genomslag i rättstillämpningen. En annan förklaring är att skilda synsätt tillämpas för olika typer av brott när det gäller bedömningen av straffvärdet utifrån den tillämpliga straffskalan. Det finns alltså skäl som talar för att dessa skillnader på sikt bör jämnas ut och att ett mer enhetligt sätt att mäta ut straff inom ramen för straffskalan bör tillämpas.

Verkningar av våldsbrott hos brottsoffret och dess anhöriga

I detta sammanhang finns också anledning att beröra effekten av våldsbrott för offret. Vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott fokuseras i stor utsträckning på det rent fysiska våldet, de fysiska skador som följer därav och huruvida dessa har varit livshotande. Ett allvarligt våldsbrott kan emellertid även innebära en mycket stor psykisk påfrestning för offret. Således kan offret drabbas av långvarig rädsla som begränsar hans eller hennes rörelsefrihet och på ett påtagligt sätt minskar livskvaliteten.

Om brottet sker inom en nära relation kan upprepade fall av våld och hot, även om varje enskilt brott inte är så allvarligt, verka i hög grad nedbrytande för offret, som ofta förlorar sin självkänsla och skuldbelägger sig själv för brotten. Upprepade allvarliga våldsbrott av detta slag kan således leda till en normaliseringsprocess där offret, som oftast är en kvinna i en parrelation, till slut förlorar sina referensramar och inte längre förmår uppfatta att våldet faktiskt utgör ett allvarligt brottsligt angrepp mot henne.³

Den psykiska påfrestningen av att uppleva ett mycket allvarligt våldsbrott kan i vissa fall leda till rent medicinska konsekvenser för brottsoffret.⁴ I de svåraste fallen finns bl.a. en risk för att offret drabbas av ett posttraumatiskt stressyndrom. Detta gäller i synnerhet om brottet sker överraskande eller om det pågår under lång tid. Ett sådant tillstånd kan leda till ett långvarigt psykiskt lidande och vara direkt invalidiserande. Barn som drabbas av chockartade traumatiska upplevelser, i form av våld eller sexuella övergrepp, kan drabbas av djupgående störningar i personligheten. Om det sker i tidig ålder kan upplevelsen påverka utvecklingen och därvid leda till organiska skador som kan vara obotliga. Det finns också risk för att barn som utsätts för våld, särskilt om det sker inom familjen, utvecklar egen våldsbenägenhet.

De nu beskrivna konsekvenserna av våldsbrott, både sådan rädsla som kan påverka brottsoffrets frihet och de mer allvarliga formerna av psykiskt lidande, har efter hand kommit att uppmärksammas alltmer. Många gånger torde det emellertid vara svårt att beakta sådana konsekvenser vid straffmätningen avseende ett enskilt brott. Eftersom den psykiska påfrestningen på offret saknar direkt betydelse för ansvarsfrågan finns inte alltid tillräcklig utred-

³ Se SOU 1995:60 s. 102 f.

⁴ Se härom Läkare om våld – En programskrift om medicinska aspekter på våld, våldsvärkare och våldsoffer, Sveriges läkarförbund 1997.

ning i detta hänseende. Det kan också vara så att den totala omfattningen av det efterföljande psykiska lidandet för offret inte är känd vid tidpunkten för rättegången.

Det finns också anledning att uppmärksamma de verkningar som våldsbrott kan få för anhöriga till brottsoffret. Våld eller hot om våld kan orsaka stort psykiskt lidande även hos personer i brottsoffrets närhet. Anhöriga till den som har utsatts för brottet kan känna oro för brottsoffret och också uppleva otrygghet för egen del.

Vad nu sagts talar för att det psykiska lidande som allvarliga våldsbrott kan medföra för brottsoffret och dess närstående i större utsträckning bör beaktas vid övervägande av den generella straffnivån för sådana brott. För vissa typer av våldsbrott kan detta sägas redan ha skett, dels genom införandet av fridskänkningsbrotten i 4 kap. 4 a § BrB⁵, dels i viss utsträckning vid den generella översynen av sexualbrotten i 6 kap. BrB⁶, där särskilt barns behov av skydd mot alla former av sexuella kränkningar framhölls. Barns situation som offer och vittne till våld mot en nära anhörig har också uppmärksamats och bl.a. lett fram till en ny bestämmelse i 29 kap. 2 § BrB, nämligen punkten 8, som innebär att det ska betraktas som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet om brottet varit ägnat att skada tryggheten och tilliten hos ett barn i dess förhållande till en närstående.⁷ Däremot har inte någon översyn från detta perspektiv gjorts av brotten mot person i 3 kap. BrB eller i fråga om rånbroten i 8 kap. BrB.

Våldsbrottslighetens effekter på samhället i övrigt

Allvarliga våldsbrott kan även få konsekvenser utanför kretsen av målsägande och deras nära anhöriga. Således kan allvarliga våldsbrott som förövas på offentliga platser, särskilt i fall då gärningsmannen är okänd för brottsoffret, skapa rädsla för att vistas på sådana platser också hos en större krets av personer. Detta gäller i synnerhet om flera sådana våldsbrott äger rum under en kort tidsperiod och inom ett begränsat område. Vilken grupp som påverkas mest är beroende av vilken brottstyp det är fråga om. Vid överfallsvåldtäkter är det naturligen så att det i första hand är kvinnor

⁵ Prop. 1997/98:55.

⁶ Prop. 2004/05:45.

⁷ Prop. 2002/03:53.

som känner rädsla, medan t.ex. rån av mobiltelefoner ofta drabbar ungdomar. Det våld som kan förekomma i samband med väskryckningar kan göra att många äldre personer drar sig för att gå ut ensamma.

Brottslighet av nu angivet slag kan alltså få sekundära effekter för stora grupper av människor och leda till en påtaglig begränsning av friheten hos dessa. Sådana effekter bör också kunna påverka straffnivån. Det kan dock diskuteras om det är rimligt att sekundära effekter får genomslag på straffmätningen i det enskilda fallet. Ofta torde det vara svårt att dra slutsatsen att effekten har tillkommit genom brottsligheten hos en viss enskild gärningsman. Däremot kan det finnas skäl att beakta sekundära effekter av detta slag vid bedömningen av vilken straffnivå som generellt bör gälla för allvarliga våldsbrott.

Rädslan för allvarliga våldsbrott kan också medvetet utnyttjas av kriminella för att genom s.k. subtila hot utöva utpressning, påverka vittnen och skrämma myndighetspersoner. Vetskapen om att brutalt våld används av vissa grupper som ett medel för att befästa sin ställning och för att straffa dem som uppfattas som motståndare till gruppen kan vara tillräckligt för att skapa rädsla hos dem som kommer i kontakt med någon företrädare för gruppen. I förlängningen kan användningen av våld som ett medel för att främja organiserad brottslighet eller för att befästa kriminella organisationers ställning utgöra ett hot mot såväl rättstryggheten som andra grundläggande demokratiska värden. Detta talar för att allvarliga våldsbrott som sker med sådana företecken är att bedöma som särskilt förkastliga, vilket också bör avspeglas i straffnivån.

Straffets betydelse för brottsoffret

En funktion hos straffet som ibland framhålls är att detta ska syfta till att ge brottsoffret upprättelse. Vad som då avses torde vara att brottsoffret ska få en känsla av att rättvisa har skipats. När det gäller vissa typer av brott, särskilt sexualbrott, framhålls också betydelsen av att gärningsmannen fälls och ådöms adekvat påföljd för att brottsoffret ska kunna bearbeta den kränkning som brottet har inneburit och lämna det inträffade bakom sig.

Den nu beskrivna funktionen av straffet bör inte underskattas. Åtminstone för vissa brottsoffer kan den säkerligen vara mycket betydelsefull. Frågan är dock om, och i så fall i vilken utsträckning,

denna funktion hos straffet bör beaktas vid övervägande av vilken straffnivå som är adekvat för olika brottstyper. Såsom vi tidigare har framhållit är det givetvis viktigt att straffsystemets utformning och tillämpning står i överensstämmelse med vad människor uppfattar som rätt och rimligt. I fråga om straffnivån bör detta intresse tillgodoses genom tillämpning av proportionalitetsprincipen, dvs. att straffnivån ska stå i proportion till den skada eller fara som brottet innebär. Den viktigaste åtgärden därutöver för att ta tillvara brottsoffrens intresse måste enligt vår mening vara att se till att brott i så stor utsträckning som möjligt utreds och lagförs på ett effektivt sätt, vilket bl.a. innebär att brottsoffret kan erhålla skadestånd. Enligt vårt synsätt kan alltså brottsoffrets behov av upprättelse inte åberopas som ett skäl för att föreskriva en straffnivå som är högre än den som följer av proportionalitetsprincipen.

Det nu sagda gäller även i fråga om det begär att utkräva hämnd på gärningsmannen som kan finnas hos såväl brottsoffret som hos andra vilka berörs av ett allvarligt våldsbrott. Ett sådant begär är i hög grad mänskligt och naturligt. Det finns ingen anledning att bortse från att utdömda straff också fyller en funktion genom att helt eller delvis tillgodose känslor av detta slag. Av uppenbara skäl bör dessa emellertid inte läggas till grund för bedömningen av vilken straffnivå som är adekvat, varken vid utformningen av strafflagstiftningen eller vid tillämpningen av denna.

Brottsutvecklingen

Enligt tidigare förarbeten kan det ha betydelse för bedömningen av straffvärdet hos en viss typ av brottslighet att denna har blivit mer utbredd eller elakartad.⁸

Vi har i kapitel 4 närmare redogjort för utvecklingen av våldsbrottsligheten i Sverige under senare tid. Allmänt sett kan konstateras att antalet anmälda våldsbrott har ökat kraftigt under en rad av år. Således har antalet anmälda fall av misshandel mer än fördubblats under de senaste 20 åren. Som vi närmare har redogjort för i kapitel 4 behöver ökningen av antalet anmälda brott emellertid inte spegla en motsvarande ökning av den faktiska brottsligheten. Åtminstone delvis kan ökningen förklaras med en större benägenhet att anmäla brott. Denna kan i sin tur förklaras med den ökade uppmärksamhet våldsbrottsligheten har fått under senare år. Andra

⁸ Se prop. 1987/88:120 s. 37.

sätt att mäta brottsutvecklingen, bl.a. s.k. offerundersökningar, pekar nämligen inte på att våldsbrottsligheten ökar. Som vi utförligt har redogjort för i vårt delbetänkande har inte heller det dödliga våldet ökat under senare år, utan tvärtom minskat något.

Som vi också har redovisat i kapitel 4 är samtliga sätt att mäta brottsutvecklingen förenade med felkällor. Det är därför mycket svårt att dra några säkra slutsatser om brottsutvecklingen när det gäller allvarliga våldsbrott. Man måste också hålla i minnet att de flesta mätmetoder avser den totala utvecklingen i hela landet. Det kan alltså mycket väl vara så att vissa typer av brott ökar och att det sker en ökning av våldet inom vissa områden eller inom vissa grupper utan att detta framgår av den samlade statistiken över brottsligheten.

Den slutsats som vi har dragit är emellertid att det är svårt att finna något empiriskt stöd för att våldsbrottsligheten i samhället generellt sett skulle ha ökat i någon större utsträckning eller ha blivit påtagligt grövre. Denna slutsats överensstämmer med vad som har framkommit vid tidigare tillfällen då våldsbrottsligheten har varit föremål för bedömning.⁹ Vid dessa tillfällen har hänvisats till en allmän uppfattning i samhället att våldet har ökat och blivit grövre och råare, samtidigt som det har ansetts svårt att finna några belägg för att våldsbrottsligheten generellt sett skulle ha ökat i någon större omfattning eller att våldet skulle ha blivit grövre.

Kan skärpta straff förväntas leda till minskad brottslighet?

Att vissa gärningar är belagda med straff och att straffhotet upprätthålls torde motverka dessa gärningar generellt. Kriminaliseringen kan tänkas verka avhållande på tre sätt.

För det första kan straffhotet antas fylla en allmänt avskräckande funktion. För att undgå straff avstår människor från att utföra den straffbelagda gärningen (allmänprevention). Den allmänpreventiva funktionen behöver inte vara kopplad till straffnivån som sådan. Redan det förhållandet att en gärning är straffbelagd kan utgöra en tillräckligt stark signal om att den i samhällets ögon är förkastlig för att de allra flesta människor ska avstå från att begå gärningen. Kriminaliseringen kan på detta sätt antas fylla en moralbildande funktion.

För det andra kan tänkas att den som ändå drabbas av ett straff därigenom blir avskräckt från att på nytt begå en straffbelagd gär-

⁹ Se Ds Ju 1986:11 s. 29 ff. samt SOU 1990:92 s. 42 ff.

ning, eller inom ramen för verkställigheten av straffet får någon form av behandling, t.ex. mot missbruk av alkohol eller narkotika, som gör honom eller henne mindre benägen att begå brott (individualprevention).

För det tredje kan verkställigheten av straffet innebära att gärningsmannen under så lång tid som denna pågår fysiskt är förhindrad att begå nya brott (inkapacitering).

Om straffhotet på sätt som nu beskrivits generellt kan tänkas bidra till att människor avhåller sig från att begå brott, ligger det nära till hands att anta att höjda straffnivåer kommer att leda till att det begås ett minskat antal brott.

Det är emellertid inte möjligt att av tillgängliga forskningsresultat vad gäller sambandet mellan straffnivåer och brottslighet dra slutsatsen att det generellt sett går att uppnå någon påtaglig minskning av brottsligheten enbart genom straffskärpningar. Detta kan ha flera orsaker.

Det är tänkbart att de som väljer att begå brott anser att själva straffnivån är av underordnad betydelse, antingen därför att de räknar med att inte bli upptäckta eller anmälda och att de därmed tror att de helt kommer att undgå straff, eller för att brottet begås impulsivt, kanske under alkoholpåverkan, utan någon tanke på konsekvenserna.

För dem som döms för brott kan visserligen verkställigheten av straffet innebära en möjlighet att få behandling och att därigenom förändra sitt levnadssätt så att risken för återfall minskar. Samtidigt kan straffverkställigheten, främst vad gäller fängelse, ha negativa konsekvenser, t.ex. genom att den dömda avskärmas från samhället, förlorar arbete och bostad, och därför väljer att befästa en kriminell identitet. Det är mot denna bakgrund svårt att visa att skärpta straff skulle kunna få en positiv inverkan på individen så att man därigenom uppnår en brottsförebyggande effekt. Kritiken mot den s.k. behandlingstanken, som vi har redogjort för i avsnitt 7.2, utgår också från just det förhållandet att det inte finns något stöd i forskningen för att ett strängare ingripande kan motiveras utifrån behandlingsaspekter.

När det slutligen gäller möjligheten att minska brottsligheten genom inkapacitering kan konstateras att generellt förlängda strafftider kan ge en viss effekt men att denna är mycket liten. Statistiskt sett skiljer sig risken för återfall i brott mellan olika brottstyper. Störst risk föreligger vid förmögenhetsbrott, medan de allra flesta som för första gången döms för ett allvarligt våldsbrott inte åter-

faller i brott. Statistiskt sett ökar risken för återfall med antalet tidigare domar. Det är dock relativt få personer som har ett så stort antal tidigare domar mot sig att risken för återfall kan bedömas som mycket stor. Detta innebär att det är svårt att uppnå någon stor brottsförebyggande effekt genom den ökade inkapacitering som en generell höjd straffnivå skulle innebära.¹⁰ För att en straffskärpning ska vara ett effektivt medel att förebygga brott genom inkapacitering torde krävas att skärpningen riktas specifikt mot de grupper av lagöverträdare hos vilka risken för återfall är mycket stor.¹¹

Utöver vad som nu har redovisats är det tänkbart att en straffskärpning skulle medföra brottsförebyggande effekter på ett mer indirekt sätt. En höjd straffnivå, såsom en markering av samhällets avståndstagande från allvarliga våldsbrott, skulle kunna bekräfta och ytterligare förstärka en negativ attityd generellt i samhället till sådan brottslighet. En höjd straffnivå skulle också kunna fungera som en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att bekämpa och förebygga allvarliga våldsbrott. I praktiken är det dock mycket svårt att påvisa effekter av detta slag. De flesta straffskärpningar genomförs i ett sammanhang där också andra förändringar i samhället sker, vilka kan påverka brottutvecklingen. Det är därför svårt att isolera betydelsen av en höjd straffnivå vid bedömningen av brottsutvecklingen generellt i samhället.

Sammanfattande slutsatser

Med utgångspunkt från vad nu har sagts kan konstateras att det skäl som främst talar för skärpta straff för allvarliga våldsbrott är en över tiden förändrad syn, som innebär att sådan brottslighet bedöms som mer förkastlig än tidigare. Denna förändring kan antas vara grundad på att våldsbrottsligheten, till följd av ökad generell välfärd och andra förändringar i samhället, relativt sett framstår som ett större hot än tidigare. Vidare har insikten om de psykiska

¹⁰ Det finns forskning som pekar på att den stora minskningen av brottsligheten som har skett i USA under de senaste decennierna till 20 – 30 procent skulle kunna förklaras med den inkapaciteringseffekt som de kraftigt höjda straffen där har fört med sig (Se William Spellmans artikel i antologin *The Crime Drop in America*, Cambridge University Press, Storbritannien, 2000). Det är dock tveksamt om dessa slutsatser skulle kunna översättas till svenska förhållanden, eftersom nedgången av brottsligheten i USA har skett från mycket höga nivåer.

¹¹ Se bl.a. SOU 1990:92 s. 95 f.

påfrestningar hos brottsoffret som allvarliga våldsbrott medför ökat. Medan de fysiska skadorna kan läkas tämligen snabbt kan rädslan och upplevelsen av kränkning bestå under relativt lång tid. Till detta kommer att våldsbrottsligheten generellt innebär en påfrestning på samhället. Rädslan för brott drabbar också andra än de som är direkt utsatta. Människors rörelsefrihet inskränks om de av rädsla för att drabbas av allvarliga våldsbrott måste ändra sitt beteende. Rädslan för våld kan också utnyttjas för att underlätta organiserad brottslighet och för att befästa kriminella organisationers ställning. I sistnämnda hänseenden kan våldsbrottsligheten i förlängningen innebära ett hot mot både rättstryggheten och andra grundläggande demokratiska värden. Sammantaget innebär detta att det finns anledning att se strängare på allvarliga våldsbrott nu än tidigare.

Däremot finns, åtminstone enligt vad som hittills har framkommit, inte tillräckligt underlag för att dra slutsatsen att våldsbrottsligheten skulle ha ökat eller blivit mer elakartad i sådan utsträckning att detta i sig kan motivera en skärpning av straffen. Snarare kan en ökad benägenhet att anmäla sådana brott ses som en bekräftelse av den förändrade syn på brottsligheten som har beskrivits ovan.

Inte heller kan en generellt höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott motiveras utifrån förväntningar om att en sådan höjning skulle leda till minskad brottslighet. Även om vissa sådana effekter givetvis inte kan uteslutas, är det erfarenhetsmässiga sambandet mellan straffnivå och brottsutveckling så svagt att det endast i speciella situationer kan anföras som en saklig grund för straffskärpning.

7.4 Övriga utgångspunkter

Nuvarande straffmättningspraxis för allvarliga våldsbrott

Vi har i kapitel 5 redogjort för tillämpningen av nuvarande regler om straffmätning och påföljdsval samt för resultatet av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten har genomfört på uppdrag av regeringen. Av redogörelsen framgår att de flesta utdömda påföljder för allvarliga våldsbrott ligger i den nedre delen av straffskalan. Särskilt uttalat är detta när det gäller grov misshandel, där 95 procent av domarna finns inom den nedre fjärdedelen av straffskalan. Denna tillämpning av lagstiftningen torde stå väl i överensstämmelse med lagstiftarens hittillsvarande intentioner så som dessa har kommit i uttryck i förarbetena samt Högsta domstolens praxis.

Att de flesta straff bestäms inom den nedre delen av straffskalan kan också förklaras med den faktiska fördelningen av brotten. Således begås mångdubbelt fler brott som är mindre allvarliga sett i förhållande till de svåra brotten. I svårhetskänseende kan brottsligheten därför sägas beskriva en brant sluttande kurva.

När det gäller grov misshandel är straffskalan också mycket vid. Den börjar vid ett år och sträcker sig ända upp till tio års fängelse, vilket motsvarar minimistraffet för mord. Straffskalan överlappar därmed hela straffskalan för dråp som sträcker sig från sex till tio års fängelse. Det får anses ligga i sakens natur att straffnivåer motsvarande de som tillämpas för dråp endast kan komma i fråga för sådana mycket allvarliga fall av misshandel som inträffar mer sällan.

Till detta kommer att det finns risk för att en kraftig tröskel-effekt skulle uppstå om straffmätningen för t.ex. grov misshandel skulle utgå från en punkt högt upp på straffskalan. Det förhållandet att en viss gärning rubriceras som grov misshandel i stället för misshandel av normalgraden skulle i så fall medföra att strafftiden i ett slag mer än fördubblas. Detta skulle stå i strid med intresset av att kunna mäta ut straff på ett nyanserat sätt med beaktande av omständigheterna i det enskilda fallet.

Även om det således är möjligt att förklara varför det huvudsakligen är den nedre delen av straffskalan som utnyttjas för grov misshandel och andra allvarliga våldsbrott, kan det finnas skäl att överväga om den nuvarande ordningen är lämplig.

Om straffet i ett visst fall har fastställts nära minimistraffet kan detta komma att tolkas så att domstolen har sett milt eller ursäktande på gärningen, trots att brottet i själva verket har bedömts som ett normalfall. Det kan också vara svårt att förstå varför hela straffskalan mera regelbundet utnyttjas för vissa brottstyper, såsom för narkotikabrott, men inte för andra brottstyper, som t.ex. våldsbrott. Vidare innebär en straffmätningsspraxis som utgår från straffskalans minimum endast begränsade möjligheter att vid straffmätningen beakta förmildrande omständigheter inom ramen för straffskalan. Detta gör det svårare att åstadkomma en spännvidd vid straffmätningen. Om straff regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum kan detta också skapa osäkerhet om rollfördelningen mellan lagstiftaren och rättstillämparen. Det kan således lätt framstå som om det föreligger en omotiverad skillnad mellan vad lagstiftaren har beslutat och resultatet av den faktiska rättstillämp-

ningen. Även om det finns stöd för en sådan tillämpning i förarbetena, kan denna minska förtroendet för rättssystemet.

Det förhållandet att straffvärdet ofta bedöms ligga nära straffskalans minimum kan alltså utgöra ett problem i sig, även om straffnivån som sådan är adekvat. Straffskalorna blir då i praktiken någonting annat än vad de utger sig för att vara om man ser till själva lagtexten.

Behovet av en ökad spännvidd vid straffmätningen

I våra direktiv ingår att överväga förändringar som, vid såväl våldsbrott som andra brott, ger en större spännvidd vid straffmätningen när det har funnits försvårande eller förmildrande omständigheter. Vi ska i det sammanhanget även överväga betydelsen av flerfaldig brottslighet och återfall i brott.

Intresset av en större spännvidd vid straffmätningen sammanfaller delvis med intresset av att, i enlighet med vad ovan redovisats, undvika att påföljden regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum.

En större spännvidd vid straffmätningen kan uppnås både genom att straffvärdet för olika gärningar bedöms på ett mer differentierat sätt och genom att det vid straffmätningen i större utsträckning tas hänsyn till sådana förhållanden som inte är hänförliga till straffvärdet, såsom exempelvis att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Det finns anledning att överväga båda dessa möjligheter. Som vi har angett i det föregående finns det skäl att vid bedömningen av straffvärdet hos allvarliga våldsbrott inte bara fästa avseende vid de fysiska skadorna av brottet utan också beakta följderna av brottsligheten i andra hänseenden. Brottsens motiv och det sammanhang i vilket det har begåtts måste också få genomslag vid bedömningen av straffvärdet.

För att försvårande och förmildrande omständigheter i enlighet med vad nu har sagts ska kunna få ökat genomslag vid straffmätningen måste sådana omständigheter också i större utsträckning föras in och åberopas i brottmålsprocessen. Enligt våra direktiv ska vi överväga hur detta kan ske. I direktiven ingår att pröva om åklagarens roll kan tydliggöras eller förändras, t.ex. genom att åklagaren åläggs att framställa ett preciserat yrkande om påföljd.

När det sedan gäller frågan hur flerfaldig brottslighet och återfall i brott bör bedömas vid straffmätningen är flera faktorer rele-

vanta, bl.a. tidpunkten för den nya brottsligheten och om det är möjligt att förverka villkorligt medgiven frihet. Det finns anledning att analysera hur den nuvarande ordningen i dessa hänseenden förhåller sig till de grundläggande principerna om proportionalitet och ekvivalens som straffsystemet vilar på och som också ska vara utgångspunkter för våra överväganden.

En ökad spännvidd vid straffmätningen bör givetvis inte utgöra något självändamål. Avsikten måste vara att straffet ska spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen i det enskilda fallet. För att straffet ska kunna fylla sin funktion i detta hänseende måste också grunderna för straffmätningen vara möjliga att förstå för en vidare krets. Det finns därför anledning att i detta sammanhang även överväga om straffsystemet i något hänseende kan förnklas och göras mer tydligt.

Jämförelse med straff i andra länder

Olika länder har olika straffnivåer i sin lagstiftning. De skilda nivåerna speglar olikheter i brottsligheten mellan olika länder men också skilda traditioner i socialt, kulturellt och religiöst hänseende. Inom det internationella samarbetet, liksom inom EU, anses straffnivåerna vara en i stor utsträckning rent nationell angelägenhet. På vissa områden har dock vidtagits åtgärder för att säkerställa att det är möjligt att ingripa mot viss typ av brottslighet med tillräcklig stränghet. Det gäller främst allvarliga brott som ofta har internationell anknytning såsom terroristbrott, flygplanskapning och människohandel. Den i Sverige höga straffnivån för narkotikabrott har också motiverats utifrån brottslighetens internationella karaktär. Straffnivån skulle således syfta till att motverka att Sverige framstår som ett attraktivt land för sådan brottslighet.

I Sverige, liksom i de flesta andra länder, är dock den helt dominerande delen av brottsligheten nationell, i den meningen att den begås i Sverige av här bosatta personer och är riktad mot personer som också är bosatta här. Detta torde i särskilt hög grad gälla våldsbrottsligheten. Det skulle därför kunna hävdas att internationella jämförelser saknar relevans vid övervägande av straffnivån för sådan brottslighet. Rörligheten och kontakterna över nationsgränserna har emellertid ökat kraftigt under senare år och kan väntas öka ytterligare i framtiden. Därmed ökar också behovet av internationellt samarbete på straffrättens område och av gemensam norm-

bildning. Detta talar för att det kan finnas skäl att i viss utsträckning beakta straffnivåerna i andra länder också när det gäller allvarliga våldsbrott.

Vi har i kapitel 6 redogjort för lagstiftningen i några jämförbara länder och då kunnat konstatera att straffnivåerna för allvarliga våldsbrott i Sverige inte avviker i någon större utsträckning från nivåerna i övriga Norden. Såvitt avser de övriga europeiska länder som vi har studerat är det svårare att få en tydlig uppfattning om ingripandenivån, inte minst eftersom de olika ländernas rättssystem skiljer sig från varandra. Den slutsats som kan dras är dock att det i samtliga länder som vi har studerat torde fästas större avseende vid den tilltalades tidigare brottslighet än vad som är fallet i Sverige. I övrigt avviker inte straffnivåerna här från straffnivåerna i övriga länder i sådan utsträckning att det bör påverka våra överväganden.

Verkställighet av brottspåföljder

Möjligheterna att på ett lämpligt sätt verkställa utdömda påföljder är av betydelse vid övervägande av en höjning av straffnivån för allvarliga våldsbrott.

Det genomsnittliga antalet intagna i kriminalvårdsanstalt har ökat kraftigt under den senaste tioårsperioden, från omkring 3 600 intagna 1997 till omkring 4 800 intagna 2007. Detta trots att reformer har genomförts som innebär dels ökade möjligheter att döma till icke frihetsberövande påföljder med föreskrift om samhällstjänst, dels en möjlighet att avtjäna korta fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll.

För närvarande pågår en omfattande utbyggnad av antalet fängelseplatser i syfte att möta ett förväntat ökat platsbehov. Fram till 2011 planeras 2 145 nya platser, vilket innebär ett nettotillskott av 1 841 platser.

Av de inskrivna i anstalt 2007 hade knappt 25 procent dömts för våldsbrott som huvudbrott. Detta var den näst vanligaste brottkategorin. Den vanligaste var narkotikabrott som svarade mot drygt 30 procent av de intagna. Om man emellertid till våldsbrotten även lägger rånbrotten, som alltid innefattar våld eller hot om våld, och sexualbrotten, som ofta innefattar hot eller våld, blir den sammanlagda andelen drygt 40 procent av de intagna.

En skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott kan således antas leda till ett ytterligare relativt stort behov av anstaltsplatser.

Det ökade platsbehovet beror inte enbart på att de fängelsestraff som döms ut blir längre. I den mån en skärpning även tar sikte på brott som i dag har ett straffvärde understigande ett års fängelse, kan skärpningen också leda till ett förändrat påföljdsval som innebär att påföljden som helhet bestäms till fängelse i stället för en icke frihetsberövande påföljd. Den av Åklagarmyndigheten sammanställda påföljdsinventeringen visar att endast 20 procent av de personer över 18 år som lagfördes för misshandel av normalgraden 2005 dömdes till fängelse. En strängare straffmätning som leder till ett ändrat påföljdsval för denna grupp skulle därför i sig kunna innebära en betydande ökning av antalet fängelsestraff.

Om en mer omfattande höjning av straffnivån för allvarliga våldsbrott genomförs torde det krävas ett betydande resurstillskott till Kriminalvården för att kunna möta behovet av ytterligare anstaltsplatser och de intagnas behov av stöd och behandling under verkställigheten.

7.5 Sammanfattande bedömning

Vi delar de värderingar som ligger till grund för de i direktiven angivna principerna och deras förankring i den straffrättsliga teori- bildningen. En utgångspunkt för våra överväganden är därför att en förändrad straffnivå bör kunna motiveras utifrån något konstaterbart förhållande som är relevant för straffnivån enligt de grundläggande principer om proportionalitet, ekvivalens och humanitet på vilka vårt nuvarande straffsystem vilar.

Av dessa principer följer att straff bör spegla hur allvarligt samhället ser på den brottsliga gärningen samt att det bör finnas en relativ proportionalitet mellan olika brott, så att svåra brott bestraffas strängare än lindrigare brott. Straffet ska alltså ses som ett uttryck för klander. Förväntningar om hur straffet kan tänkas påverka den tilltalade i det enskilda fallet bör däremot vara av underordnad betydelse, och i vart fall inte leda till en mer ingripande påföljd än vad som kan motiveras utifrån brottets allvar.

Det är enligt vår mening möjligt att peka på en rad förändringar i samhället under senare år som gör att det finns anledning att se strängare på allvarliga våldsbrott, både vad avser brottsligheten som sådan och i relation till andra typer av brott. Bland dessa förändringar kan nämnas att acceptansen för våld har minskat i samhället, att det finns en större medvetenhet om de psykiska conse-

kvenser som allvarliga våldsbrott kan få för brottsoffret samt att rädslan för våld numera utnyttjas på ett sätt som i förlängningen kan utgöra ett hot mot grundläggande demokratiska värden.

En strängare syn på allvarliga våldsbrott bör komma till uttryck i en höjd straffnivå för sådan brottslighet. Behovet av en höjd straffnivå gör sig främst gällande vid grov misshandel och annan brottslighet som redan i dag anses ha ett relativt högt straffvärde. Våldsbrott för vilka straffvärdet bedöms motsvara fängelse i någon eller några månader leder i många fall till icke frihetsberövande påföljder. Enligt vår bedömning saknas det skäl att öka användningen av fängelsestraff i sådana fall. En reform bör därför i första hand omfatta den allvarligaste våldsbrottsligheten.

En strängare syn på allvarliga våldsbrott behöver inte heller innebära att strafftiderna förlängs på ett likformigt sätt. För att straffet ska spegla brottets allvar i det enskilda fallet bör straffmätningen ske med beaktande av samtliga försvårande och förmildrande omständigheter. Detta bör leda till en mer differentierad straffmätning och en större spännvidd mellan de utdömda straffen. Såsom särskilt försvårande omständigheter bör därvid beaktas förhållanden av det slag som vi nyss har pekat på och som alltså utgör motivet för att föreslå en höjd straffnivå. Det bör emellertid även övervägas om inte tidigare brottslighet i vissa fall bör tillmätas relevans för att åstadkomma en sådan ökad spännvidd vid straffmätningen.

För att försvårande och förmildrande omständigheter ska få större genomslag vid straffmätningen, måste dessa också föras in i och uppmärksammas i brottmålsprocessen. Det finns därför anledning att överväga vilken roll åklagaren bör ha i detta hänseende.

Det torde vara mycket svårt att uppnå några mätbara brottsförebyggande effekter genom en generell höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Detta är inte heller den primära avsikten med en reform. Även om straffsystemet som sådant kan motiveras utifrån dess brottspreventiva funktion, bör i enlighet med vad vi tidigare har anfört straffnivåerna för olika brottstyper bestämmas med utgångspunkt från principerna om proportionalitet och ekvivalens. Om det emellertid visar sig att det i något enskilt hänseende är möjligt att uppnå brottspreventiva effekter av en viss förändring, måste givetvis dessa aspekter kunna beaktas.

En skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott från de utgångspunkter som vi nu har angett måste, för att fylla någon funktion, ha en sådan omfattning att den är synlig. En höjd straffnivå som

endast omfattar några få procent i förhållande till nuvarande nivå framstår därvid inte som meningsfull. Å andra sidan måste beaktas att straff, till skillnad från bl.a. skadestånd, fyller en enbart repressiv funktion. Straff bör därför inte användas mer än vad som kan anses vara absolut nödvändigt. Straff måste också kunna verkställas på ett sätt som minimerar skadeverkningarna för den dömda och därmed, i ett längre perspektiv, även för samhället. I den fortsatta beredningen måste hänsyn tas till vilka resurser som kan förväntas komma att tillföras Kriminalvården med anledning av en reform. I det sammanhanget måste också beaktas vilka konsekvenser en generellt höjd straffnivå kan få för valet mellan olika påföljder.

Den närmare storleksordningen av en skärpning kan givetvis diskuteras. Som vi nyss har framhållit bör en höjning av straffnivån för allvarliga våldsbrott inte ske likformigt, utan inriktas på de brottstyper där en sådan höjning framstår som mest angelägen och på sådana fall som är särskilt straffvärda. Det finns alltså ett behov av en större spännvidd vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott, så att försvårande och förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. En sådan ökad differentiering vid straffmätningen kan förväntas leda till att straffen i vissa fall inte kommer att skärpas alls, medan det i andra fall kan bli fråga om förhållandevis stora straffskärpningar. Det är därför svårt att säga något generellt om storleken av en straffskärpning, och det går inte heller att uttala sig om hur mycket straffet bör höjas i det enskilda fallet. För att en höjning ska vara meningsfull måste den dock, som anförts i det föregående, vara så stor att den blir synlig. Ett rimligt riktmärke för våra fortsatta överväganden skulle därför kunna vara att det genomsnittliga straffet för grov misshandel, som i dag ligger mycket nära minimistraftet i straffskalan, bör höjas med omkring en tredjedel.

I ett straffsystem som grundas på principerna om proportionalitet och ekvivalens kan straffets funktion sägas vara att kommunicera hur allvarligt samhället ser på ett visst beteende, eller annorlunda uttryckt, hur förkastlig den brottsliga gärningen är. För att straffet ska kunna fylla denna funktion måste grunderna för straffmätning och påföljdsval kunna förmedlas till och förstås av en bredare krets av medborgare. Att eftersträva att regelsystemet utformas på ett så enkelt och begripligt sätt som möjligt bör därför vara ytterligare en utgångspunkt för våra överväganden.

8 Överväganden och förslag

8.1 Inledning

I detta kapitel redogör vi för våra överväganden och redovisar de konkreta förslag till ändringar av nuvarande lagstiftning som vi anser är motiverade utifrån våra direktiv och utifrån de allmänna utgångspunkter som vi har redogjort för i kapitel 7.

8.2 En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott

8.2.1 Hur bör en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott åstadkommas?

Vår bedömning: En höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott bör i första hand åstadkommas genom en översyn av bestämmelserna i 29 kap. BrB. Det kan dock finnas skäl att också ändra straffskalan för något enskilt brott.

Utgångspunkter

Vi har i kapitel 7 redogjort för de skäl som kan anföras för en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott. Vår bedömning utmynnar i att främst en minskad acceptans för våld i samhället kan motivera en sådan höjning samt att höjningen för att den ska fylla sin funktion bör vara så stor att den blir synlig och tydlig.

Enligt våra direktiv ska vi analysera de allmänna bestämmelserna om straffmätning i 29 kap. BrB och överväga behovet av ändring av dessa. Det står oss dock fritt enligt direktiven att föreslå en förändring av straffskalan för något särskilt brott eller en förändring av de omständigheter som för respektive brottskategori ska beaktas vid bedömningen av till vilken svårhetsgrad brottet ska hänföras. Det

ingår inte i vårt uppdrag att göra en generell översyn av straffskalorna.

Vi har i de allmänna utgångspunkter som vi har redovisat i kapitel 7 konstaterat att vårt nuvarande system för påföljdsbestämning är väl förankrat i de principer som enligt våra direktiv ska ligga till grund för våra överväganden. Den grundstruktur som straffsystemet fick genom 1989 års reform torde också ha vunnit allmän acceptans. Enligt vår bedömning saknas det därför skäl att föreslå några mera genomgripande förändringar av detta system. Vår utgångspunkt är således att en reform så långt möjligt bör åstadkommas inom ramen för den struktur som den nuvarande ordningen bygger på.

Nuvarande ordning för att bestämma straff

Innan vi går närmare in på vilka tänkbara möjligheter det kan finnas att från nu angivna utgångspunkter åstadkomma en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott kan det finnas skäl att belysa hur straffmätning sker enligt nuvarande lagstiftning.

Vi har i avsnitt 2.4 redogjort för de allmänna bestämmelserna om straffmätning och påföljdsval i 29 och 30 kap. BrB. Av dessa följer att straffmätningen för brott där påföljden inte kan stanna vid enbart böter något förenklat kan delas in i följande steg.

1. Sedan domstolen har fastställt hur den aktuella gärningen bör rubriceras, har den att ta ställning till vilken straffskala som är tillämplig. För samma brott kan flera straffskalor vara föreskrivna, beroende på om brottet i det enskilda fallet är att anse som ringa, av normalgraden eller grovt.
2. Den tillämpliga straffskalan anger brottets abstrakta straffvärde. Om det är fråga om flera brott tillämpas 26 kap. 2 § BrB, av vilken följer att straffskalan i vissa fall kan sträcka sig över det högsta straffet som är föreskrivet för det svåraste av brotten. Det abstrakta straffvärdet anger hur allvarligt lagstiftaren anser att brottet generellt sett bör bedömas i förhållande till andra brott.
3. Utifrån det abstrakta straffvärdet ska domstolen, med tillämpning av 29 kap. 1 § andra stycket BrB, fastställa det konkreta straffvärdet. Denna bedömning sker i första hand med utgångspunkt från de omständigheter som anges i den tillämpliga straffbestämmelsen. Om det t.ex. är fråga om ett tillgreppsbrott är givetvis det tillgripnas värde av stor betydelse för straffvärdet.

4. Härefter har domstolen att beakta om det föreligger någon sådan försvårande eller förmildrande omständighet som anges i 29 kap. 2 eller 3 § BrB. Av 29 kap. 3 § andra stycket följer att straffvärdet i vissa fall kan vara lägre än vad som följer av den tillämpliga straffskalan.
5. Sedan domstolen har fastställt brottslighetens straffvärde ska detta läggas till grund för straffmätningen. Enligt 29 kap. 1 § första stycket BrB ska straffet såsom huvudregel bestämmas inom ramen för den tillämpliga straffskalan. Av bestämmelserna i 29 kap. 4, 5 och 7 §§ BrB följer att det vid straffmätningen finns möjlighet att beakta andra förhållanden än brottslighetens straffvärde.
6. Enligt 29 kap. 4 § BrB får domstolen i skälig utsträckning ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. I sådana fall kan straffet sättas över vad som följer av straffvärdet. Detta gäller dock inte om återfallet i brott kan beaktas tillräckligt genom val av en strängare påföljd eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Av 26 kap. 3 § BrB följer att straffet vid återfall i vissa fall av allvarlig brottslighet kan sättas högre än vad som annars följer av den tillämpliga straffskalan.
7. I 29 kap. 5 § BrB finns angivet ett antal s.k. billighetsskäl som kan beaktas i mildrande riktning vid straffmätningen. Av paragrafens andra stycke följer att straffet när någon sådan omständighet föreligger kan sättas under vad som följer av den tillämpliga straffskalan, om det finns särskilda skäl för det.
8. Har brottet begåtts av någon som vid tidpunkten för gärningen inte hade fyllt 21 år ska enligt 29 kap. 7 § BrB hans eller hennes ungdom beaktas särskilt vid straffmätningen. Normalt går detta till så att det straff som hade dömts ut om den tilltalade hade varit vuxen reduceras med en viss kvotdel som är beroende av den tilltalades ålder vid gärningstillfället.
9. Längden av det fängelsestraff som blir resultatet vid tillämpning av den nu angivna ordningen brukar benämnas brottets eller brottslighetens straffmättningsvärde. Straffmättningsvärdet har tillsammans med straffvärdet betydelse för valet av påföljd enligt bestämmelserna i 30–32 kap. BrB.

Av den nu lämnade redogörelsen framgår att straffbestämning sker i flera steg, enligt en ordning som inte är helt okomplicerad. I praktiken torde emellertid straffmätning i de allra flesta fall ske på

ett betydligt enklare sätt, genom att den aktuella gärningen jämförs med tidigare liknande fall och straffet bestäms i enlighet med dessa. Enligt 29 kap. 1 § BrB ska straff bestämmas ”med beaktande av intresset av en enhetlig rättstillämpning”. Detta innebär att rådande påföljdspraxis bör ges stort inflytande vid straffbestämningen i det enskilda fallet. I praktiken styrs alltså straffmätningen av Högsta domstolens – och viss mån även övriga domstolars – praxis. För att uppnå enhetlighet och förutsebarhet i rättstillämpningen krävs att det relativt allmänt hållna regelverket kompletteras med vägledande avgöranden avseende konkreta fall.

Som tidigare har redovisats är de flesta straffskalor mycket vida och för de flesta typer av brott utnyttjas endast nedre delen av dessa. Detta innebär att det i och för sig finns stora möjligheter för domstolarna att förändra straffmätningsspraxis utan att någon lagändring behöver ske. Samtidigt är det mer sällan som domstolarna har anledning att självständigt ta initiativ till en sådan förändring.

Utvecklingen av straffmätningsspraxis för en viss brottstyp kan beskrivas som ett samspel mellan lagstiftare och domstolar. Lagändringar och motivuttalanden kan således fungera som signaler till domstolarna att justera praxis i något hänseende, samtidigt som domstolarnas avgöranden och uttalanden i domskäl kan fungera som en signal till lagstiftaren att se över lagen i något visst hänseende. Även samhällsutvecklingen i övrigt påverkar emellertid utvecklingen av straffmätningsspraxis för olika brott. Från tid till annan uppmärksammas skadeverkningarna av någon viss typ av brott i särskilt stor utsträckning. Detta leder ofta till strängare straffmätning för den typen av brott.

Straffmätningen sker inte på ett helt enhetligt sätt för olika brottstyper. Detta framgår bl.a. av den påföljdsinventering som Åklagarmyndigheten har gjort avseende vissa våldsbrott.¹ Medan straffen regelmässigt bestäms nära minimum för somliga brottstyper är spridningen över straffskalan större för andra. Om man betraktar samtliga typer av brott blir denna bild än tydligare. Som tidigare har framhållits sker straffmätningen för narkotikabrott enligt en särskilt sträng praxis, vilket bl.a. innebär att det i allvarliga fall döms ut fängelsestraff som inte sällan är längre än de som tillämpas för mycket grova våldsbrott. För våldsbrott ligger genomsnittsstraffen regelmässigt nära straffskalans minimum.

¹ Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007.

Att det finns en viss variation i straffmättingspraxis mellan olika typer av brott är naturligt och ofrånkomligt. Om skillnaderna blir alltför stora finns emellertid en risk för att straffsystemet blir svåröverskådligt samt att förutsebarhet och enhetlighet går förlorad.

Olika vägar att åstadkomma en reform

Från de utgångspunkter vi har angett i kapitel 7 bör en reform inriktas på att uppnå bl.a. följande. En skärpt syn på allvarliga våldsbrott bör komma till uttryck genom en höjd straffnivå för sådana brott, och då främst för de brottstyper där straffet regelmässigt bestäms nära straffskalans minimum. Samtidigt bör en större spännvidd åstadkommas vid straffmätningen för brott generellt. Systemet för straffmätning bör om möjligt göras enklare och lättare att förstå.

Följande åtgärder är tänkbara för att uppnå detta.

- En förändring av en eller flera straffskalor
- En ändring av de bestämmelser som styr bedömningen av straffvärdet
- En ändring av reglerna för straffmätning
- En ändring av de processuella regler som har betydelse för straffmätningen

De skäl som kan anföras för en skärpt syn på allvarliga våldsbrott, och som vi har redogjort för i kapitel 7, kan närmast sammanfattas så att straffvärdet för sådan brottslighet bör anses vara högre än för närvarande. En viktig del av en reform bör därför vara att överväga en förändring av de regler som styr bedömningen av straffvärdet.

Straffvärdet bestäms både av det s.k. abstrakta straffvärde som straffskalan hos en viss brottstyp ger uttryck för och de regler utifrån vilka straffvärdet i det enskilda fallet bedöms. Som ovan konstaterats, finns det redan ett betydande utrymme att förändra och skärpa straffmätningen inom ramen för gällande straffskalor. Det abstrakta straffvärdet hos de allvarliga våldsbrotten är också betydande. Att ytterligare utvidga straffskalorna framstår därför inte som en meningsfull åtgärd. Med hänsyn till vad som sägs i direktiven om ökad spännvidd vid straffmätningen förefaller det inte heller vara lämpligt att åstadkomma skärpta straff genom generellt höjda minimistraff. En sådan åtgärd skulle sannolikt förstärka

den nuvarande tendensen att de flesta utdömda påföljder ligger nära den tillämpliga straffskalans minimum. Detta hindrar emellertid inte att det kan finnas skäl att föreslå ändring av någon enskild straffskala.

I detta sammanhang bör framhållas att vi i vårt delbetänkande Straffskalan för mord (SOU 2007:90) redan har föreslagit en förändring av straffskalan för mord. Förslaget innebär att möjligheten att döma ut tidsbestämda straff för det brottet utvidgas, så att fängelse i upp till 18 år kan dömas ut i de fall då gärningen inte föranleder fängelse på livstid. Om förslaget genomförs kan det antas leda till att straffet för mord mera sällan bestäms till minimistraffet tio års fängelse. Detta innebär i så fall en skärpning av straffet, som kan tänkas påverka straffmätningen också för andra allvarliga våldsbrott. Genom ändringen höjs nämligen det ”tak” för straffmätningen för allvarliga våldsbrott som straffet för mord kan sägas utgöra.

Enligt vår mening bör en reform nu i första hand inriktas på de bestämmelser utifrån vilka straffvärdet bedöms i det enskilda fallet, dvs. 29 kap. 1 § andra stycket, 2 och 3 §§ BrB. Utgångspunkten för en sådan reform bör alltså vara hur de omständigheter som föreligger i det enskilda fallet bör beaktas i straffvärdehänseende. Härutöver kan det finnas anledning att ändra straffskalan för något enskilt brott.

När det sedan gäller den straffmätning som sker efter det att straffvärdet har bedömts, följer av våra direktiv att det främst är frågan om hur återfall i brott bör bedömas som är av intresse. Hur s.k. billighetsskäl enligt 29 kap. 5 § BrB bör beaktas, liksom frågan vilken hänsyn som bör tas till den tilltalades ungdom vid tidpunkten för brottet, torde till största delen falla utanför vårt uppdrag.

Slutligen ingår, såsom vi tidigare har redovisat, i vårt uppdrag att överväga hur frågor om påföljd för och särskild rättsverkan av brott kan ges större uppmärksamhet i brottmålsprocessen. Inom ramen för detta spørsmål ligger också frågan om hur försvårande och för mildrande omständigheter i större utsträckning kan föras in i processen och beaktas vid straffmätningen. De lösningar som kan aktualiseras i dessa hänseenden bör också kunna påverka straffnivån för allvarliga våldsbrott.

8.2.2 Vilka brottstyper bör en reform inriktas på?

Vår bedömning: Det finns anledning att höja straffnivån när det gäller allvarliga våldsbrott generellt. En höjning framstår dock som särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Det finns också anledning att överväga en förändring av straffskalan för utpressning, grovt brott.

Behovet av en skärpt syn gör sig främst gällande beträffande de grövsta fallen av allvarliga våldsbrott, vilket innebär att en större spännvidd vid straffmätningen bör eftersträvas.

Vi har i kapitel 1 redogjort för vilka brottstyper som bör omfattas av begreppet allvarliga våldsbrott. Av redogörelsen framgår att begreppet med den definition som ges i våra direktiv får en ganska vidsträckt innebörd. Som vi också anger i kapitel 1 ser vi det emellertid inte som vår uppgift att överväga hur straffmätningen bör ske särskilt för var och en av de brottstyper som ingår i begreppet allvarliga våldsbrott. I stället har vi valt att utgå från de brottstyper som är vanligast förekommande och för vilka vi bedömer att behovet av en reform är som störst. De förslag till ändringar som läggs fram bör dock kunna tillämpas generellt.

Som vi har redovisat i kapitel 7 finns det mycket som talar för att acceptansen för våld har minskat i samhället. En sträng syn på allvarliga våldsbrott kan därför sägas redan ha etablerats i samhället generellt. I viss utsträckning har den strängare synen fått genomslag vid straffmätningen för allvarliga våldsbrott. Vi har i vårt delbetänkande redovisat hur straffmätningsspraxis har utvecklats vad gäller dödligt våld. Trots att det dödliga våldet inte har ökat under senare år, utan tvärtom minskat något, har straffen för sådant våld skärpts dels genom att en större andel av det dödliga våldet rubriceras som mord och inte som den mindre allvarliga brottstypen dråp, dels genom att en ökad andel av dem som befins skyldiga till mord döms till livstids fängelse och dels genom att praxis för omvandling av livstids fängelse till tidsbestämda straff successivt har skärpts så att omvandling numera sker till mycket långa fängelsestraff. I delbetänkandet har vi föreslagit att det ska vara möjligt att döma till längre tidsbestämda straff för mord. Utöver vad vi har anfört i det sammanhanget ser vi inte något skäl att inrikta våra överväganden i denna del på mord eller dråp.

När det gäller övriga allvarliga våldsbrott har vi i kapitel 5 samt bilagorna 4 och 5 redovisat utvecklingen av straffmättningspraxis utifrån bl.a. Åklagarmyndighetens kartläggning av domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott. Av redovisningen framgår att det särskilt vid grov misshandel finns en tendens att mäta ut straff som ligger mycket nära det föreskrivna minimistraffet. För de 322 domar avseende enstaka fall av grov misshandel som Åklagarmyndigheten har granskat var den genomsnittliga strafftiden knappt 16 månader. I 98,6 procent av dessa domar dömdes det ut fängelsestraff som låg inom den nedersta fjärdedelen av straffskalan. Att straffen för grov misshandel ligger nära straffskalans minimum bekräftas av den av Brå förda kriminalstatistiken. Enligt lagföringsstatistiken för 2007 var genomsnittsstraffet för den som dömdes för grov misshandel (inklusive försök och förberedelse till detta brott) 19 månader. Statistiken omfattar alla domar där grov misshandel var huvudbrottet, således även sådana där den tilltalade dömdes för flera fall av grov misshandel eller för grov misshandel tillsammans med annan, mindre allvarlig, brottslighet.

Som vi har framhållit i avsnitt 7.4 kan det innebära ett problem i sig att straffmätningen regelmässigt sker nära straffskalans minimum. När det gäller grov misshandel kan emellertid även ifrågasättas om inte straffnivån som sådan i många fall är alltför låg. I 3 kap. 6 § BrB anges att det vid bedömningen om ett misshandelsbrott är grovt särskilt ska beaktas om gärningen var livsfarlig eller om gärningsmannen tillfogat svår kroppsskada eller allvarlig sjukdom eller annars visat särskild hänsynslöshet. Typiska fall av grov misshandel sker med användning av ett livsfarligt vapen, vanligen kniv, genom att någon fortsätter att allvarligt misshandla någon som ligger ned och är försvarslös eller genom att misshandeln riktas mot någon som har särskilda svårigheter att värja sig.

Av Högsta domstolens praxis framgår att grov misshandel, även om den leder till mycket allvarliga skador, sällan anses ha ett straffvärde överstigande tre till fyra års fängelse. Detta gäller även när misshandeln har lett till bestående men i form av en synnerlig allvarlig hjärnskada (se rättsfallet NJA 2000 s. 278). En strängare bedömning görs i princip endast då gärningen även innefattar vållande till annans död (se t.ex. rättsfallet NJA 2003 s. 174).

Vad man kan konstatera är alltså att straffmätningen för grov misshandel till helt övervägande del sker inom ramen för straffskalan för misshandel av normalgraden som är fängelse i högst två år. För

att straffet ska bestämmas däröver måste våldet vara synnerligen grovt.

En annan förhållandevis vanlig grupp av allvarliga våldsbrott är de grova fridskränkingsbrotten. Dessa har införts relativt nyligen och det underlag som finns för att bedöma utvecklingen av straffmättningspraxis är därför mer begränsat. Av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering framgår dock att den genomsnittliga längden på utdömda fängelsestraff under åren 2000 och 2005 var tolv månader för grov fridskränkning och knappt elva månader för grov kvinnofridskränkning. Kriminalstatistiken för 2007 visar liknande siffror, då genomsnittsstraffet var tio månader för den som dömdes för grov fridskränkning som huvudbrott och elva månader för den som dömdes för grov kvinnofridskränkning som huvudbrott. Genomsnittsstraffen för dessa brottstyper översteg således minimistraffet sex månader med viss marginal. Detta talar för att straffmätningen sker på ett något mer nyanserat sätt än för grov misshandel. Det samma kan sägas i fråga om rånbroten. Det genomsnittliga fängelsestraffet för åren 2000 och 2005 var enligt Åklagarmyndighetens påföljdsinventering knappt 20 månader för fullbordade rån och drygt 55 månader för fullbordade grova rån. Kriminalstatistiken för 2007 visar liknande genomsnittsstraff; 19 månader för den som dömdes för rån som huvudbrott och 55 månader för den som dömdes för grovt rån som huvudbrott. Dessa siffror omfattar även försöks- och förberedelsebrott, för vilka straffen regelmässigt sätts lägre än för fullbordade brott.

Påföljderna för sexualbrott omfattades inte av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering. Det är därför svårare att få en fullgod bild av dessa. Av kriminalstatistiken framgår dock att det genomsnittliga fängelsestraffet 2007 var 28 månader för våldtäkt och 70 månader för grov våldtäkt. Bilden kompliceras dock av att fler gärningar än tidigare har förts in under straffbestämmelsen om våldtäkt genom den reform trädde i kraft den 1 april 2005 samt att en del domar kan avse ett stort antal gärningar. Regeringen har i juli 2008 tillsatt en särskild utredare med uppdrag att utvärdera 2005 års reform (dir. 2008:94). Det finns anledning att utgå ifrån att denna utvärdering kommer att omfatta även straffnivåerna för sådan brottslighet. Som anförts i avsnitt 1.3.2 kommer vi därför inte att närmare överväga straffnivåerna för sexualbrotten.

Mot bakgrund bl.a. av utgången i rättsfallet NJA 2003 s. 295, se avsnitt 5.2.5 och bilaga 4, kan det finnas skäl att granska straffnivåerna för utpressning, grovt brott. Som framgår av avsnitt 5.4.5

är det svårt att utläsa hur långa fängelsestraff som döms ut för detta brott, då kriminalstatistiken inte särskiljer de grova brotten från utpressningsbrott av normalgraden. Under 2007 var genomsnittsstraffet för den som dömdes för utpressning som huvudbrott fängelse i elva månader, vilket är en bit över minimistraffet för det grova brottet. Det förekom emellertid endast två domar där det dömdes ut fängelsestraff som var längre än två år, vilket tyder på att det huvudsakligen är straffskalans nedersta del som används även om brottet bedöms som grovt. Utpressning ingick inte bland de brott som granskades vid Åklagarmyndighetens påföljdsinventering.

Sammantaget gör vi bedömningen att det i linje med vad vi har anfört i våra allmänna utgångspunkter finns anledning att höja straffnivån generellt för allvarliga våldsbrott, men att en sådan höjning får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Det finns också anledning att överväga en förändring av straffskalan för utpressning, grovt brott. Vidare anser vi att behovet av en höjd straffnivå främst gör sig gällande beträffande de grövsta fallen av allvarliga våldsbrott och att en större spännvidd vid straffmätningen således bör eftersträvas.

8.3 Straffvärdet vid allvarliga våldsbrott

8.3.1 Bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § BrB

Vårt förslag: Vid bedömningen av straffvärdet ska beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han eller hon haft. Därvid ska särskilt beaktas om gärningen inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.

Nuvarande tillämpning av 29 kap. 1 § andra stycket BrB

Vi har i avsnitt 8.2.1 översiktligt redogjort för de olika steg som straffbestämningen enligt nuvarande lagstiftning kan delas in i. Av redogörelsen framgår att rätten inledningsvis har att fastställa brottets straffvärde. Enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB ska vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller

borde ha insett om detta samt de avsikter och motiv som han haft. Paragrafen har beskrivits mer utförligt i avsnitt 2.4.1.

De objektiva faktorer som räknas upp i paragrafen, skada, fara eller kränkning, bedöms i första hand utifrån innehållet i den aktuella straffbestämmelsen. Frågan är alltså i vilken grad de intressen som straffstadgandet ska skydda har trätts förnär genom gärningen. Gärningsmannens subjektiva uppfattning om dessa faktorer samt hans eller hennes övriga avsikter med brottet får på motsvarande sätt ställas i relation till skyddsintresset. Vid bedömningen av nu angivna faktorer är även innehållet i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB relevant. De försvårande respektive förmildrande omständigheter som anges i dessa paragrafer knyter nämligen i stor utsträckning an till just den skada, fara eller kränkning som gärningen har medfört, till vad gärningsmannen har insett eller bort inse om dessa samt till hans eller hennes övriga motiv.

När det gäller sådan brottslighet där skadan beskrivs i termer av belopp eller viss mängd, t.ex. skattebrott, sådana förmögenhetsbrott som inte innefattar integritetskränkning samt narkotikabrott, sker bedömningen i stor utsträckning i direkt relation till det belopp eller den mängd som gärningen omfattar eller är avsedd att omfatta. Det minsta belopp eller den minsta mängd som kan föranleda att en viss straffskala är tillämplig leder då vanligen till att straffvärdet bedöms vara lika med minimistrafvet enligt den straffskalan, varefter straffvärdet som regel bedöms öka med beloppet eller mängden. Det ingår inte i vårt uppdrag att närmare överväga hur straffvärdet avseende sådan brottslighet bör bedömas.

Bedömningen av straffvärdet hos allvarliga våldsbrott är mer komplex. Således låter sig inte de fysiska skador som kan följa på våldsbrottslighet graderas på ett lika enkelt sätt som t.ex. skadan av ett förmögenhetsbrott. Vidare är fler omständigheter än de fysiska skadorna av betydelse för straffvärdet, t.ex. brottsoffrets psykiska upplevelse av gärningen samt graden av hänsynslöshet i övrigt. När det sedan gäller gärningsmannens insikt om gärningen kan denna variera beroende på omständigheterna. Särskilt om händelseförloppet har varit hastigt och gärningen impulsiv är det inte självklart att samtliga konsekvenser av gärningen har stått klara för gärningsmannen. Det är givetvis också av betydelse för straffvärdet om gärningen t.ex. har föregåtts av en allvarlig provokation eller har begåtts i en nödvärnsliknande situation.

Som vi har framhållit i föregående avsnitt har praxis för bedömningen av straffvärdet utvecklats på olika sätt för olika brottstyper.

Medan straffvärdet för vissa brottstyper bedöms på tämligen differentierat sätt, anses straffvärdet för andra brottstyper – bl.a. våldsbrotten – regelmässigt ligga nära minimistrafvet även i fall där några särskilda förmildrande omständigheter inte föreligger.

Utgångspunkter för bedömningen av straffvärdet i ett reformerat system

Vid bedömningen av straffvärdet ska enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB särskilt beaktas den skada, kränkning eller fara som gärningen inneburit, vad den tilltalade insett eller borde ha insett om detta samt de avsikter eller motiv som han haft.

Av motiven framgår att uppräknningen inte är avsedd att vara fullständig, utan att den endast anger de viktigaste momenten vid straffvärdebedömningen.² Det enda exempel som i förarbetena anförs på ytterligare relevanta förhållanden vid straffvärdebedömningen är allmänpreventiva överväganden, t.ex. att en viss typ av brott har blivit mer utbredd eller elakartad.

Utvecklingen mot att i allt större utsträckning betona proportionalitets- och ekvivalensprinciperna inom straffrätten leder till ett minskat utrymme för att ta hänsyn till allmänpreventiva skäl vid bedömningen av vilket straff en gärning i det enskilda fallet bör föranleda. Detta torde också ske i allt mindre utsträckning. Allmänpreventiva skäl får i stället beaktas på lagstiftningsnivå, där de återspeglas i det abstrakta straffvärdet, dvs. den tillämpliga straffskalan. I praktiken torde därför uppräknningen av omständigheter till ledning för bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet kunna anses fullständig, åtminstone om begreppen skada, kränkning och fara ges en vid innebörd, vilket också är avsikten enligt motiven.

Detta innebär att ordet ”särskilt” bör kunna tas bort ur bestämmelsen. Därigenom betonas också att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska vara vägledande vid bedömningen av olika gärningars straffvärde på tillämpningsnivå.

² Prop. 1987/88:120 s. 80.

Närmare om bedömningen av straffvärdet vid allvarliga våldsbrott

Vår utgångspunkt är att en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott i första hand ska åstadkommas inom ramen för de nu gällande straffskalorna. Detta förutsätter som ett första led en förändring av bedömningen av straffvärdet för sådana brott.

I våra allmänna utgångspunkter har vi framhållit att det finns skäl att generellt sett värdera skadeverkningarna av allvarliga våldsbrott högre än för närvarande, sett i förhållande till annan brottslighet. Detta förutsätter delvis ändrade utgångspunkter för bedömningen enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB av den skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit. Vad som bör eftersträvas är en ordning som leder till att skadan, kränkningen eller faran hos allvarliga våldsbrott värderas högre vid bedömningen av straffvärdet än vad som är fallet i dag. Vi föreslår att detta kommer till uttryck genom att det i 29 kap. 1 § andra stycket BrB föreskrivs att det vid bedömningen av straffvärdet särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person.

En alternativ väg att åstadkomma en sådan förändring skulle kunna vara att införa en ny punkt i 29 kap. 2 § BrB, där de omständigheter som särskilt ska beaktas som försvårande vid straffmätningen räknas upp. Vi bedömer dock att avsikten med ändringen, nämligen en generell uppvärdering av de allvarliga våldsbrotten, är av så central betydelse att den i stället bör framgå direkt av 29 kap. 1 § BrB.

Genom den föreslagna ändringen markeras att sådana brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person ska värderas högre vid bedömningen av gärningens straffvärde än vad som skett hittills. Exempel på sådana angrepp kan vara grov misshandel, rån samt olaga hot, olaga tvång och utpressning, grova brott. Det bör alltså vara fråga om brott som riktar sig direkt mot en person. Allmänfarliga brott, som visserligen kan utgöra en fara för människors liv och hälsa, men som riktar sig mot en mer obestämd krets av personer, bör inte omfattas. Gärningen behöver dock inte rent faktiskt ha lett till en kroppsskada, utan även försöksbrott bör omfattas. Exempel på gärningar som utgör ett allvarligt angrepp på någons trygghet kan, förutom allvarliga fall av olaga hot, olaga tvång och utpressning, vara grov frids- eller kvinnofridskränkning.

Att gärningen ska utgöra ett allvarligt angrepp, innebär att det i första hand är sådana brott som redan i dag har ett relativt högt

straffvärde som berörs av förslaget. Som framgår av våra allmänna utgångspunkter är det främst vid sådan allvarlig brottslighet som behovet av en höjd straffnivå gör sig gällande. I fråga om våldsbrott där straffvärdet i dag bedöms motsvara någon eller några månaders fängelse finns inte motsvarande behov av skärpning. Sådan brottslighet leder i de flesta fall till icke frihetsberövande påföljder. Enligt vår mening saknas skäl att i större utsträckning döma till fängelse i dessa fall. Genom att vid behov förena en icke frihetsberövande påföljd med en föreskrift om samhällstjänst kan denna ges tillräcklig skärpa.

Vilken straffnivå bör utgöra utgångspunkten för straffvärdebedömningen?

Vad som nu har anförts om bedömningen av straffvärdet för allvarliga våldsbrott bör få till följd att straffvärdet i mindre utsträckning än i dag anses motsvara straffskalans minimum. Frågan är då vilka utgångspunkter som bör gälla för bedömningen av straffvärdet inom ramen för den tillämpliga straffskalan.

Teoretiskt vore det möjligt att föreskriva att utgångspunkten för straffvärdebedömningen ska vara straffskalans mitt och att straffvärdet sedan ska bestämmas med tillämpning av vad som föreskrivs i 29 kap. 1 § andra stycket BrB samt med beaktande av sådana försvårande och förmildrande omständigheter som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB.

Det finns dock flera svårigheter med en sådan lösning, bl.a. skulle det uppstå stora tröskeleffekter vid övergången från straffskalan för normalbrottet till straffskalan för grovt brott. Dessutom skulle en reglering av nu angivet slag leda till en straffskärpning som är betydligt mer omfattande än vad vi har angett som riktlinje i avsnitt 7.5. Härtill kommer att den faktiska brottsligheten inte fördelar sig på ett likformigt sätt över straffskalan. I praktiken begås ett betydligt större antal lindriga brott än grova brott. Såsom vi har framhållit i avsnitt 7.4 kan brottsligheten i svårhetshänseende sägas beskriva en brant sluttande kurva. Därför är det också naturligt att straff i fler fall bestäms inom straffskalans nedre del än inom den övre.

Av det nu anförda följer att straffvärdet för allvarliga våldsbrott, liksom för annan brottslighet, bör bestämmas utifrån omständigheterna i det enskilda fallet. Det är alltså inte möjligt att fastställa

en viss nivå från vilken bedömningen ska utgå. Genom det föreslagna tillägget i 29 kap. 1 § andra stycket BrB klargörs dock att det vid straffvärdebedömningen särskilt ska beaktas om brottet riktar sig mot någons liv, hälsa eller trygghet till person. Detta innebär att straffvärdet för sådan brottslighet ska bedömas som högre än i dag. Samtidigt bör eftersträvas att en differentierad bedömning sker, så att såväl försvårande som förmildrande omständigheter får ett reellt genomslag vid straffvärdebedömningen. I praktiken torde detta leda till att minimistraffet för grov misshandel och andra brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person används i mindre utsträckning än vad som är fallet i dag och att de straff som döms ut för sådana brott i stället fördelar sig bättre över den tillämpliga straffskalan.

Bör möjligheten att bestämma straffet under straffskalans minimum begränsas?

För att ytterligare förstärka den skärpande funktionen av den nu föreslagna ordningen skulle kunna övervägas att ta bort eller begränsa möjligheten att enligt 29 kap. 3 § andra stycket BrB döma till lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet. Detta skulle i så fall göra det nödvändigt att alltid reservera ett utrymme i den nedre delen av straffskalan för de fall där det föreligger förmildrande omständigheter.

Bestämmelsen i 29 kap. 3 § andra stycket BrB innehöll tidigare ett krav på att det skulle vara *uppenbart* påkallat med hänsyn till brottets straffvärde för att det skulle vara möjligt att döma till straff understigande straffskalans minimum. Uppenbarhetsrequisitet togs emellertid bort 1994 med hänvisning bl.a. till principen att straffet alltid ska mätas ut efter brottets straffvärde. Trots detta torde bestämmelsen tillämpas restriktivt (se det i avsnitt 2.4.1 noterade rättsfallet NJA 2000 s. 314).

Behovet av att kunna bestämma straffet under straffminimum med stöd av den nu angivna bestämmelsen torde minska om den ändring som vi föreslår i 29 kap. 1 § andra stycket BrB genomförs. Bestämmelsen i 29 kap. 3 § andra stycket BrB kan dock ha betydelse i fall där en i mycket hög grad förmildrande omständighet föreligger, t.ex. i en nödvärnsliknande situation som ligger nära straffrihet, eller i fall där flera förmildrande omständigheter kumuleras. Vi anser

därför inte att det finns tillräckliga skäl att i detta sammanhang föreslå någon förändring av bestämmelsen.

8.3.2 Försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet

Våra förslag: Tillämpningsområdet för de försvårande omständigheter som anges i 29 kap. 2 § BrB utvidgas genom att vissa kvalificerande rekvisit tas bort.

29 kap. 2 § 6 BrB ändras genom att det föreskrivs att det såsom försvårande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, särskilt ska beaktas om brottet utgjort ett led i en brottslighet som utövats systematiskt eller i organiserad form, eller om brottet föregåtts av särskild planering.

De kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § BrB

I 29 kap. 2 § BrB räknas ett antal försvårande omständigheter upp, vilka särskilt ska beaktas vid bedömningen av straffvärdet, vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp. Paragrafen har beskrivits närmare i avsnitt 2.4.1.

Av Åklagarmyndighetens påföljdsinventering framgår att bestämmelserna i 29 kap. 2 § BrB sällan åberopas i domar. Detta utsluter givetvis inte att domstolarna ändå kan ta hänsyn till sådana omständigheter som räknas upp i paragrafen. Mycket talar emellertid för att bedömningen av straffvärdet sker främst med utgångspunkt i 29 kap. 1 § BrB. Ett skäl till detta kan vara att flera av de försvårande omständigheter som anges i 2 § är försedda med kvalificerande rekvisit. Således krävs enligt första punkten för att s.k. subjektiva överskott ska anses vara försvårande att gärningsmannen har avsett att brottet skulle få *betydligt* allvarigare följder än vad det faktiskt fått. För att planering ska bedömas såsom försvårande krävs enligt punkten 6 att brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som har varit *särskilt* noga planerad, osv.

Kvalificerande rekvisit av detta slag kan möjligen motiveras med att det inte skulle finnas ”anledning att bry sig om skillnader mellan olika brott, vad gäller försvårande och förmildrande omständigheter,

som är alltför obetydliga för att kunna påverka straffet”.³ Även om detta är syftet med utformningen av paragrafen – i detta hänseende är det svårt att finna något besked i förarbetena – kan ifrågasättas om inte den försiktighet med vilken straffrättslig lagstiftning normalt tolkas leder till att försvårande omständigheter får alltför litet genomslag vid tillämpningen. Ett skäl till att försvårande omständigheter enligt 29 kap. 2 § BrB mera sällan åberopas kan alltså vara att det råder osäkerhet om vad som krävs för att de kvalificerande rekvisiten ska anses uppfyllda. I sammanhanget kan också noteras att punkterna 7 och 8, som har tillkommit senare än övriga punkter i bestämmelsen, inte innehåller några kvalificerande rekvisit av det slag som anges i punkterna 1–6.

Mot bakgrund av att vi enligt våra direktiv ska överväga förändringar som leder till en större spännvidd generellt vid straffmätningen när det föreligger försvårande och förmildrande omständigheter, bör det övervägas att ta bort de kvalificerande rekvisiten. En sådan åtgärd kan leda till att försvårande eller förmildrande omständigheter åberopas och beaktas i större utsträckning vid bedömningen av straffvärdet för olika brott.

Att ta bort de kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § BrB kan också antas leda till att argumentationen kring straffmätningen blir tydligare både under rättegången och i domskälen. Redan i dag torde nämligen sådana förhållanden som anges i paragrafen beaktas inom ramen för den allmänna bedömningen av straffvärdet enligt 29 kap. 1 § andra stycket BrB. Bestämmelserna i 29 kap. 2 § kan emellertid åberopas uttryckligen endast om de kvalificerande rekvisiten anses uppfyllda. Detta är ägnat att skapa osäkerhet vid bedömningen av straffvärdet och försvårar domskrivningen. Om de kvalificerande rekvisiten tas bort kan de olika försvårande omständigheterna åberopas och användas direkt vid bedömningen av vilken skada, kränkning eller fara som gärningen har inneburit, allt efter i vilken grad de försvårande omständigheterna har förelegat. Detta innebär också att bedömningen av straffvärdet förenklas såtillvida att den inte behöver delas upp på två led.

Sammantaget anser vi därför att de kvalificerande rekvisiten i 29 kap. 2 § 1–6 BrB bör tas bort.

³ Jareborg, Straffrättsideologiska fragment, s.158.

Brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller föregåtts av särskild planering

Enligt 29 kap. 2 § 6 BrB ska som en försvårande omständighet vid bedömningen av straffvärdet särskilt beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet som varit särskilt noga planlagd eller bedrivits i stor omfattning och i vilken den tilltalade har spelat en betydande roll. Bestämmelsen syftar enligt förarbetena på brottslighet som har bedrivits i organiserade former. Enstaka brott, såsom t.ex. ett välplanerat inbrott, är inte avsedda att falla under bestämmelsens tillämpningsområde. Såsom exempel på brottslighet som avses i bestämmelsen anges i förarbetena organiserad narkotikaförsäljning, systematisk häleriverksamhet, koppleri i stor omfattning i form av bordeller samt dobbleri som består i att driva spelklubbar.

Bestämmelsen torde tillämpas mera sällan. Detta kan bl.a. bero på att det redan i straffbestämmelserna om narkotikabrott och koppleri anges att brottslighet som bedrivs under nu angivna former kan bedömas som grovt brott. Det saknas då som regel skäl att ytterligare kvalificera brotten enligt 29 kap. 2 § 6 BrB.

Det kan också rent allmänt ifrågasättas om inte den aktuella bestämmelsen är formulerad på ett alltför snävt sätt. Såsom framhålls i förarbetena måste det kunna beaktas som en försvårande omständighet att en brottslig gärning har föregåtts av noggrann planering, även om det inte är fråga om sådan organiserad brottslighet som bestämmelsen är avsedd att träffa. Vid ett noga planerat brott har gärningsmannen typiskt sett större möjlighet att lyckas i sitt uppsåt än vid ett brott som begås impulsmässigt. Ett planerat brott måste därför generellt betraktas som mer samhällsfarligt än ett brott som inte har föregåtts av någon planering. En gärningsman som har planerat sitt brott noga har dessutom haft större möjligheter att besinna sig, vilket också bör påverka gärningens straffvärde i höjande riktning. Av den redogörelse för gällande rätt såvitt avser bedömningen av mord och dråp som vi har lämnat i vårt delbetänkande Straffskalan för mord (SOU 2007:90) framgår att det för både rubriceringen av ett fall av uppsåtligt dödande och för straffvärdebedömningen har stor betydelse om gärningen har föregåtts av särskild planering. Ett noga planerat mord leder, även om det inte finns några försvårande omständigheter i övrigt, regelmässigt till livstids fängelse.⁴ Det är också vår uppfattning att straffvärdet för en sådan gärning är mycket högt. Mot denna bakgrund framstår det

⁴ Se avsnitt 2.4.2 och bilaga 4 i delbetänkandet.

som rimligt att en omständighet med en så avgörande betydelse för straffvärdet som planering uttryckligen anges som försvårande vid bedömningen av brottets straffvärde, och detta oavsett om brottet har utgjort ett led i en brottslig verksamhet eller om det har rört sig om ett enstaka brott. Det kan också konstateras att det förhållandet att ett brott har föregåtts av planering uttryckligen anges som försvårande i strafflagarna i övriga nordiska länder.

Liksom planerad brottslighet får brottslighet som begås systematiskt, genom att gärningsmannen upprepar ett visst tillvägagångssätt ett flertal gånger, normalt ses som allvarigare än enstaka brott som sker mer spontant, i stundens ingivelse. Detta får anses vara fallet oavsett om brottsligheten har riktats mot en och samma person eller om det är flera personer som har utsatts. Det finns också anledning att se särskilt allvarligt på brottslighet som har utövats av flera personer som har organiserat sig för att i samverkan begå ett flertal brott. Den som begår eller deltar i brottslighet av nu nämnda slag får nämligen anses ha en avsikt med sin brottslighet som går vidare än vad som kan sägas vara fallet vid ett enstaka brott som begås helt utan föregående planering. Brott som utgör led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form bör därför generellt åsättas ett högre straffvärde än enstaka, helt oplanerade brott.

Vad nu sagts innebär att 29 kap. 2 § 6 bör ändras, så att det framgår att det ska beaktas som en försvårande omständighet om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt eller i organiserad form eller om brottet har föregåtts av särskild planering, även om det inte är fråga om organiserad brottslighet av den omfattning och karaktär som bestämmelsen i dess nuvarande lydelse tar sikte på. Den föreslagna formuleringen omfattar även sådana fall som avses med den nuvarande bestämmelsen. Ändringen innebär alltså inte att det skulle finnas skäl att se mildare på sådan brottslighet.

Övriga punkter i 29 kap. 2 § BrB

Förutom borttagande av de kvalificerande rekvisiten saknas enligt vår mening skäl att nu föreslå några ändringar beträffande övriga bestämmelser i 29 kap. 2 § BrB.

Regleringen i 29 kap. 2 § BrB är förhållandevis omfattande. Paragrafen innehåller numera åtta punkter, varav två har tillkommit under senare år. Enligt vår bedömning täcker den väl de omständigheter

som bör vara aktuella att beakta särskilt i försvårande riktning vid bedömning av straffvärdet. Vi ser därför inte någon anledning att lägga till ytterligare punkter i paragrafen. Vi ser det inte heller som lämpligt att inom ramen för detta relativt begränsade uppdrag överväga en mer genomgripande reform av paragrafen.

8.3.3 Förmildrande omständigheter vid bedömningen av straffvärdet

Vårt förslag: Tillämpningsområdet för de förmildrande omständigheter som anges i 29 kap. 3 § BrB utvidgas genom att vissa kvalificerande rekvisit tas bort eller förändras.

På motsvarande sätt som de försvårande omständigheterna i 29 kap. 2 § 1–6 är flera av de förmildrande omständigheter som räknas upp i 29 kap. 3 § BrB försedda med kvalificerande rekvisit. Även om det normalt torde krävas mindre av kvalificerande omständigheter för att rätten ska kunna beakta en förmildrande omständighet än en försvårande omständighet, kan problemet när det gäller 29 kap. 3 § beskrivas på motsvarande sätt som ovan har gjorts med avseende på 29 kap. 2 § BrB. Det är alltså relativt sällan som de i paragrafen angivna förmildrande omständigheterna uttryckligen återopas. Av samma skäl som tidigare har anförts, och för att uppnå överensstämmelse med vad som föreslås beträffande 29 kap. 2 §, finns det därför anledning att ta bort de kvalificerande rekvisiten i paragrafen.

Enligt paragrafens första punkt ska det såsom en förmildrande omständighet särskilt beaktas om brottet har föranletts av någon annans grovt kränkande beteende. Om rekvisitet ”grovt” tas bort ur bestämmelsen utan att ersättas med något annat kvalificerande moment finns det enligt vår bedömning en risk för att gärningsmannens upplevelse av att vara provocerad vid gärningen tillmäts alltför stor betydelse vid straffmätningen. I stället bör det markeras i bestämmelsen att bedömningen av huruvida ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska ske objektivt, och inte utifrån hur gärningsmannen själv har uppfattat situationen. Ett sådant resultat kan uppnås genom att rekvisitet ”grovt” ersätts av ”uppenbart”. Begreppet ”någon annans uppenbart kränkande beteende” klargör att det ankommer på rätten att avgöra om det beteende som har föregått gärningen är att betrakta som en provokation.

Vid denna bedömning måste rätten dock ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet, som t.ex. de inblandade personernas bakgrund och relation till varandra. Ett beteende som i en viss situation och mellan vissa personer är att bedöma som en provokation behöver alltså inte vara det i en annan situation eller mellan andra personer. Genom att rekvisitet ”grovt” tas bort markeras samtidigt att i fall där det objektivt sett har varit fråga om en provokation, ska provokationen beaktas vid bedömningen av straffvärdet även om den inte har varit av mer allvarligt slag. Avsikten med ändringen är emellertid inte att varje form av provokation ska föranleda en sänkning av brottets straffvärde. Storleken på straffvärde-reduceringen får i stället sättas i proportion till omfattningen av den aktuella provokationen, vilket innebär att en i sammanhanget svag provokation i vissa fall kan anses vara så försumbar att den inte får något faktiskt genomslag när straffvärdet fastställs.

Som redogjorts närmare för i avsnitt 2.4.1 syftar strafflindringsgrunden i punkten 4 i första hand på s.k. barmhärtighetsmord, där någon dödar en person som är obotligt sjuk för att göra slut på dennes plågor. Enligt vår bedömning saknas det anledning att utvidga tillämpningsområdet för denna bestämmelse och vi anser därför att förstärkningsordet ”stark” bör finnas kvar i bestämmelsen.

Sammantaget föreslår vi därför att de kvalificerande rekvisit som finns i 29 kap. 3 § punkterna 2–3 tas bort och att rekvisitet ”grovt” i punkten 1 ersätts av rekvisitet ”uppenbart”. Såsom framgår av avsnitt 8.3.1 anser vi inte att det finns tillräckliga skäl att föreslå någon ändring av bestämmelsen i 29 kap. 3 § BrB andra stycket, som ger möjlighet att döma ut lindrigare straff än vad som är föreskrivet för brottet.

8.4 Straffskalorna för allvarliga våldsbrott

8.4.1 Grov misshandel

Vårt förslag: För grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet är att anse som synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömande huruvida brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars visat synnerligen stor hänsynslöshet.

Inledning

I avsnitt 8.2.2 har vi gjort bedömningen att en höjd straffnivå och en större spännvidd vid straffmätningen får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel.

I avsnitt 8.3 har vi föreslagit ändringar i 29 kap. BrB som syftar dels till att höja straffnivån för brott som innebär ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person, dels till att öka spännvidden generellt vid straffmätningen. I detta avsnitt överväger vi huruvida ytterligare differentiering vid straffmätningen för grov misshandel kan åstadkommas genom justeringar i straffskalan för detta brott.

En uppdelning av straffskalan

Straffskalan för grov misshandel sträcker sig från ett till tio års fängelse och är alltså mycket vid. Såsom vi närmare har utvecklat i avsnitt 8.2.2 och i kapitel 5 sker straffmätningen huvudsakligen i den nedre delen av straffskalan. Av rättspraxis framgår också att straffvärdet för enstaka fall av grov misshandel sällan anses vara högre än tre år. I de fall där straffet sätts högre, torde brottsligheten i de allra flesta fall även innefatta vållande till annans död, grovt brott. Även i dessa fall torde straffet mycket sällan sättas över minimistraftet för dråp, fängelse i sex år. Enligt kriminalstatistiken för 2007 bestämdes straffet för grov misshandel till fängelse i över fyra år i endast 14 av 590 fall.

Straffskalan för grov misshandel överlappar hela straffskalan för dråp, som är fängelse i lägst sex och högst tio år. Det genomsnittliga straffet för dråp, inklusive försök till dråp, var 2007 fängelse i något över fem år. Av detta följer att den övre delen av straffskalan för grov misshandel är avsedd för mycket allvarliga fall.

Mot denna bakgrund bör övervägas att dela upp straffskalan för grov misshandel i två. Ett skäl till detta är att det därigenom skulle uppnås parallellitet med straffskalorna för rånbrott och för våldtäktsbrott, för vilka en särskild straffskala tillämpas för de allvarligaste fallen. Således döms för grovt rån respektive grov våldtäkt till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Genom att på motsvarande sätt föreskriva en särskild straffskala för de allvarligaste fallen av grov misshandel är det möjligt att peka ut de omständigheter som bör leda till en strängare bedömning än annars. Samtidigt skulle den

nuvarande straffskalan kunna begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, vilket motsvarar straffskalan för rån. Denna straffskala skulle bättre motsvara den faktiska straffmätningen för sådan grov misshandel som inte är synnerligen allvarlig.

En uppdelad straffskala innebär också att det föreskrivs ett minimistraff för de fall av grov misshandel som är så grova att de faller inom den högre straffskalan och ett lägre maximistraff än i dag för de fall som inte är fullt så graverande. Därmed skapas nya riktvärden för straffvärdebedömningen, vilket kan antas leda till att straffmätningen sker på ett mer differentierat och enhetligt sätt, dels genom att de allvarligaste brotten i den lägre straffskalan bör närma sig minimistraffet för den högre straffskalan, dels genom att sådana försvårande omständigheter som kan leda till att den strängare straffskalan blir tillämplig i större utsträckning uppmärksammas vid utredning av allvarliga fall av misshandel.

Av de anförda skälen förordar vi en sådan uppdelning av straffskalan som vi nu har skisserat. Detta bör ske genom att straffskalan för grov misshandel begränsas till fängelse i lägst ett och högst sex år, samtidigt som det införs en ny straffskala för brott som är att bedöma som synnerligen grova. Den nya straffskalan bör ha fängelse i fyra år som lägsta straff och fängelse i tio år som högsta straff.

Den kvalificerade straffskalan bör vara tillämplig i de allvarligaste fallen av grov misshandel. Ett exempel på en sådan situation är när misshandeln har skett på ett tortyrliknande sätt och därigenom orsakat offret synnerligen stort lidande. Ett annat exempel kan vara att misshandeln har lett till en svår bestående kroppsskada. En ytterligare situation där den högre straffskalan bör kunna vara tillämplig är om gärningsmannen har visat synnerligen stor hänsynslöshet, t.ex. genom att utöva omfattande våld mot en person som är väsentligt mycket svagare (som ett barn, en äldre person eller en person med funktionshinder) och därför har haft särskilt svårt att värja sig.

Sannolikt förekommer endast ett begränsat antal misshandelsfall per år som är så grova att den kvalificerade straffskalan blir tillämplig. Som vi har redogjort för i avsnitt 7.4 begås det mångdubbelt fler brott som är mindre allvarliga sett i förhållande till de svåra brotten. Det förekommer också betydligt färre fall av grov misshandel än av misshandel av normalgraden. Antalet misshandelsfall som är att anse som synnerligen grova kan därmed antas vara än färre.

Förhållandet till minimistraflet för dråp

I vårt delbetänkande har vi föreslagit en utvidgad straffskala för mord. Samtidigt har vi föreslagit att straffskalan för dråp ska vara oförändrad, dvs. fängelse i lägst sex och högst tio år. Som skäl för att behålla det förhållandevis låga minimistraflet för dråp har vi angett att det finns fall där omständigheterna är i hög grad förmildrande, t.ex. när gärningen har föregåtts av en mycket kraftig och medveten provokation.⁵ Våra överväganden innebär att den nedre delen av straffskalan för dråp i större utsträckning än för närvarande bör reserveras för fall av uppsåtligt dödande där det föreligger kraftigt förmildrande omständigheter. Detta innebär i sin tur att minimistraflet för dråp, fängelse i sex år, inte bör utgöra något tak för straffvärdet för mycket allvarliga fall av misshandel där det saknats uppsåt att offret ska avlida.

Exempel på fall där straffvärdet för grov misshandel bör kunna sättas över minimistraflet för dråp är när gärningen har innefattat ett mycket utdraget och svårt lidande för offret, när offret uppsåtligen har orsakats bestående mycket allvarliga men i form av t.ex. förlamning eller en bestående hjärnskada, eller när gärningen har innefattat vållande till annans död och hade varit att bedöma som mord om gärningsmannen hade haft uppsåt att döda offret. I detta sammanhang bör gärningsmannens motiv givetvis tillmätas stor betydelse. Straffvärdet bör t.ex. anses vara väsentligt högre om våldet har föregåtts av planering än om det rört sig om ett plötsligt impulsgenombrott.

Konsekvenser för annat än straffmätningen

En uppdelning av straffskalan för grov misshandel får också andra konsekvenser än sådana som är hänförliga till straffmätningen.

Av 24 kap. 1 § andra stycket RB följer att den som är på sannolika skäl misstänkt för ett brott för vilket det inte är föreskrivet lindrigare straff än fängelse i två år ska häktas, om det inte är uppenbart att skäl till häktning saknas. Om minimistraflet för misshandel som är synnerligen grov sätts till fyra år föreligger det alltså en presumtion för häktning av den som är på sannolika skäl misstänkt för ett sådant brott. Som framgår närmare av avsnitt 9.4 innebär ett på så sätt förhöjt minimistraflet även att det ges möjlighet att tillgripa

⁵ SOU 2007:90 s. 147 f.

vissa andra straffprocessuella tvångsåtgärder, som t.ex. hemlig teleavlyssning och hemlig kameraövervakning, vid misstanke om ett misshandelsbrott som bedöms vara synnerligen grovt.

Ett minimistraff om fängelse i fyra år innebär vidare att det för misshandel av den mest kvalificerade graden kan dömas till ansvar efter svensk lag och vid svensk domstol även för brott som har begåtts utanför Sverige av personer som inte är svenska medborgare eller har någon annan anknytning hit (se 2 kap. 3 § BrB). För sådana brott finns det inte heller något krav på dubbel straffbarhet och det föreligger inte hinder mot att döma till en påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är stadgat för brottet enligt lagen på gärningsorten (se 2 kap. 2 § andra och tredje stycket BrB).

En uppdelad straffskala leder alltså till att det i frågor om häktning och andra straffprocessuella tvångsmedel samt jurisdiktion kommer att råda paritet mellan de allra mest kvalificerade fallen av misshandel och t.ex. grovt rån och grov våldtäkt. När det gäller grov misshandel som inte omfattas av den kvalificerade straffskalan tillämpas däremot samma bestämmelser om häktning och svensk jurisdiktion som i dag. Denna konsekvens är enligt vår bedömning fullt rimlig.

Uppdelningen av straffskalan för grov misshandel får även betydelse för frågan om preskription av brott. Med nuvarande straffskala innebär regleringen i 35 kap. 1 § BrB att påföljd inte får dömas ut för grov misshandel om inte den misstänkte har häktats eller fått del av åtal för brottet inom 15 år från den dag då det begicks. En uppdelning av straffskalan i enlighet med vad som har föreslagits ovan innebär att preskriptionstiden för grov misshandel som inte bedöms som synnerligen grov sänks till tio år. När det gäller sådan misshandel för vilken den särskilt kvalificerade straffskalan, fängelse i lägst fyra och högst tio år, är tillämplig kvarstår dock den femtonåriga preskriptionstiden. Konsekvensen blir att grov misshandel enligt den lägre straffskalan får samma preskriptionstid som t.ex. rån och våldtäkt, medan misshandel som är synnerligen grov bibehåller samma längre preskriptionstid som grovt rån och grov våldtäkt. Även denna konsekvens av att straffskalan delas upp bedömer vi som rimlig.

Slutligen kan också nämnas att FN:s kommitté mot tortyr har riktat kritik mot Sverige för att inte tortyr eller annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling är att betrakta som ett särskilt brott enligt svensk lagstiftning, vilket är ett krav enligt

FN:s konvention mot tortyr och annan grym, omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning (tortyrkonventionen).⁶ Regeringen har bemött kritiken och hävdade att den svenska lagstiftningen står i full överensstämmelse med konventionen, bl.a. genom kriminaliseringen av misshandel, grov misshandel, olaga frihetsberövande, olaga tvång, olaga hot och våldtäkt.⁷ Vi gör inte någon annan bedömning i och för sig. En uppdelad straffskala för grov misshandel kan dock innebära ett förtydligande av innehållet i den svenska lagstiftningen i nu aktuellt hänseende.

Alternativa lösningar

Som alternativ till att dela upp straffskalan för grov misshandel har vi övervägt andra lösningar. En tänkbar väg är att höja minimistraffet för grov misshandel till två år, så att straffskalan blir fängelse i lägst två och högst tio år. Genom en sådan höjning skulle straffnivåerna höjas för sådana fall av grov misshandel som i dag anses ha ett konkret straffvärde mellan ett och två år. Även om ett skärpt minimistraff i någon mån skulle kunna påverka straffnivån även för de fall av grov misshandel där straffvärdet i dag anses vara över två år torde höjningen dock inte leda till några större straffskärpningar för sådana brott. I stället kan det antas att straffmätningen i än större utsträckning än i dag skulle koncentreras till minimistraffet. Spännvidden vid straffmätningen skulle därmed snarast minska. Härtill kommer att det förekommer misshandelsfall som är, och bör vara, att bedöma som grova, men för vilka straffvärdet ändå inte kan sägas uppgå till fängelse i två år. I de fallen skulle ett förhöjt minimistraff enligt vår bedömning slå oskäligt hårt. Vi anser också att det vore mindre lämpligt att alla fall av grov misshandel skulle föranleda s.k. obligatorisk häktning enligt 24 kap. 1 § andra stycket RB, vilket skulle bli konsekvensen om minimistraffet höjdes till två år. Slutligen skulle ett förhöjt minimistraff för grov misshandel leda till att det inte blir någon överlappning mellan straffskalan för misshandel av normalgraden och straffskalan för grov misshandel, vilket framstår som mindre lämpligt.

⁶ Concluding observations of the Committee against Torture: Sweden 07/05/2002. CAT/C/XXVIII.CONCL.1.

⁷ Sweden's fifth periodic report to the United Nations Committee against torture under Article 19 of the Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment. Submitted on 23 December 2005.

Vi har också övervägt en ordning där nuvarande straffskala för grov misshandel bibehålls, men där rekvisiten för när ett misshandelsbrott ska bedömas som grovt förändras, så att de allvarigaste av de gärningar som i dag rubriceras som misshandel av normalgraden i stället ska rubriceras som grov misshandel. Genom en sådan förändring skulle utgångspunkten för vad som anses utgöra grov misshandel förflyttas nedåt, vilket torde leda till att straffnivåerna för sådana misshandelsbrott som redan i dag rubriceras som grova höjs något. Även en ändring av det nu skisserade slaget har emellertid nackdelar. För det första kan konstateras att den skärpta synen främst skulle slå igenom på misshandelsbrott som i dag inte bedöms som grova. Det förhållandet att fler misshandelsbrott kvalificeras som grova kan antas leda till att straffnivåerna höjs även för flertalet fall av misshandel av normalgraden. I avsnitt 8.2.2 har vi funnit att det är främst vid allvarlig brottslighet som behovet av en höjd straffnivå gör sig gällande. Det kan därför i sig ifrågasättas om det finns skäl att föreslå straffskärpande åtgärder som främst träffar sådana misshandelsbrott som i dag anses ha ett straffvärde under ett års fängelse. Höjda straffnivåer för misshandel av normalgraden kan dessutom innebära minskade möjligheter att döma till icke frihetsberövande påföljder för dessa brott, något som enligt vår bedömning framstår som mindre ändamålsenligt. Härtill kommer att en sänkning av gränsen för vilka misshandelsbrott som ska rubriceras som grova i vart fall inledningsvis riskerar att leda till tillämpningsproblem, då gällande praxis inte längre skulle vara aktuell.

Sammantagen bedömning

Sammantaget gör vi bedömningen att en uppdelning av straffskalan för grov misshandel är den åtgärd som, tillsammans med våra övriga förslag, är mest ändamålsenlig för att uppnå de syften som anges i våra direktiv. Vi har samtidigt svårt att se några skäl som skulle tala emot en sådan uppdelning. Vi föreslår därför att straffskalan delas upp så att det för grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år och att det om brottet är synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Vid bedömning av huruvida brottet är synnerligen grovt ska särskilt beaktas om gärningen har orsakat synnerligen stort lidande eller bestående svåra kroppsskador, eller om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet.

8.4.2 Utpressning

Vårt förslag: För utpressning som är att bedöma som grovt brott döms till fängelse i lägst ett och högst sex år. Vid bedömning huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet.

Straffet för utpressning är enligt 9 kap. 4 § BrB fängelse i högst två år eller, om brottet är ringa, böter. Är brottet grovt är straffet fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Det anges inte några särskilda rekvisit för tillämpningen av den strängare straffskalan.

År 2007 dömdes 76 personer för utpressning, inklusive försök och förberedelse till brott, som huvudbrott, varav 48 till fängelse. Den genomsnittliga strafftiden var fängelse elva månader. I statistiken görs inte någon uppdelning mellan brott av normalgraden och grova brott.

Utpressning begås genom olaga tvång. För olaga tvång gäller samma straffskalor som för utpressning, med den skillnaden att det inte föreskrivs någon särskild straffskala för ringa brott. Olaga tvång begås genom misshandel eller annars med våld eller genom hot om brottslig gärning. Brottet kan dock även begås genom hot att åtala eller ange annan för brott eller hot att lämna menligt meddelande om annan. Vid bedömningen av huruvida brottet är grovt ska särskilt beaktas om gärningen innefattat pinande till beaktelse eller annan tortyr.

Under senare tid har uppmärksammats att utpressning är ett brott som ofta begås inom ramen för organiserad brottslighet. Inte sällan förekommer hot om mycket allvarligt våld i samband med sådana utpressningsbrott. Det finns därför skäl att överväga om nuvarande straffskala på ett adekvat sätt speglar den faktiskt förekommande brottslighetens farlighet.

I rättsfallet NJA 2003 s. 295 prövades frågan om straffmätning för försök till grov utpressning. Gärningsmannen hade utsatt målsäganden för ett mycket allvarligt tvång genom att hålla ett skarp-laddat vapen mot målsägandens panna och därefter avfyra det i närheten av hans huvud. Gärningsmannen hade också hotat att döda målsäganden och dennes hustru. Riksåklagaren gjorde gällande att brottet var jämförbart med grovt rån och yrkade att gärningsmannen skulle dömas till fängelse i fyra år. Högsta domstolen pekade

emellertid på rånbrottens högre abstrakta straffvärde och fastställde påföljden till fängelse i ett år och fyra månader.⁸

Av rättsfallet framgår att det abstrakta straffvärde som återspeglas i straffskalan ska tillmätas förhållandevis stor betydelse vid bedömningen av straffvärdet i det enskilda fallet. Detta kan medföra att det i vissa fall är svårt att åstadkomma en straffmätning som speglar utpressningsbrottets allvar, nämligen om gärningen i det enskilda fallet innefattar en mycket hög grad av hänsynslöshet. I praktiken torde detta vara fallet när det olaga tvånget består i våld eller hot om våld av mycket allvarlig karaktär.

Det anförda talar för att minimistraffet för utpressning som är att bedöma som grov bör höjas till fängelse i ett år. Därigenom kommer straffskalan att överensstämma med den som gäller för rån av normalgraden. För att markera vilka typer av utpressning som avses, bör bestämmelsen förses med rekvisit av innebörd att det vid bedömningen av om brottet är att anse som grovt särskilt ska beaktas om gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag eller om gärningsmannen annars visat särskild hänsynslöshet.

8.4.3 Övriga straffskalor

Vår bedömning: Det är inte motiverat att i detta sammanhang föreslå någon ytterligare ändring av straffskalorna för allvarliga våldsbrott.

Som vi har anført i avsnitt 8.2.1 är det vår utgångspunkt att en höjd straffnivå i första hand bör åstadkommas inom ramen för nu gällande straffskalor. Av våra direktiv framgår också att det inte ingår i uppdraget att göra någon allmän straffskaleöversyn.

Vid en genomgång av de straffskalor som är tillämpliga vid allvarliga våldsbrott, vilka framgår av bilaga 3, har vi, i enlighet med vad som sagts i de två föregående avsnitten, kommit fram till att det finns skäl att föreslå ändring av straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott. Härutöver har vi särskilt övervägt om det finns skäl att föreslå en höjning av minimistraffet för grov fridkränkning och grov kvinnofridskränkning enligt 4 kap. 4 a § BrB.

Straffskalan för grov fridkränkning och grov kvinnofridskränkning är fängelse i lägst sex månader och högst sex år. Som anförts i

⁸ Ett kortare referat av rättsfallet finns i bilaga 4, se även avsnitt 5.2.5.

avsnitt 8.2.2 utvisar både Åklagarmyndighetens påföljdsinventering och kriminalstatistiken att den genomsnittliga längden på de fängelsestraff som dömdes ut för dessa brott både 2005 och 2007 låg en bit över minimistraffet. Såväl påföljdsinventeringen som kriminalstatistiken utvisar också en större spännvidd vid straffmätningen för fridskränkingsbrotten än för t.ex. grov misshandel. Även om den översta delen av straffskalan utnyttjas sällan, så är det inte särskilt ovanligt att fängelsestraff upp till två år döms ut.⁹

När fridskränkingsbrotten infördes i brottsbalken övervägdes att sätta minimistraffet till fängelse i ett år, i enlighet med vad Kvinnovaldskommissionen hade förslagit. Regeringen konstaterade dock att straffstadgandet innefattar gärningar med mycket olika straffvärde, däribland brott som hemfridsbrott och ofredande vilka normalt har ett begränsat straffvärde, och gjorde därför bedömningen att minimistraffet skulle sättas till fängelse sex månader.¹⁰ Enligt vår bedömning har dessa argument alltjämt bäring. Det finns också en risk för att ett höjt minimistraff leder till att en del av de gärningar som i dag rubriceras som grov fridskränkning eller grov kvinnofridskränkning inte anses vara tillräckligt allvarliga för att innefattas i dessa brott och att domstolarna därför i stället dömer för de brott som gärningarna innebär, som t.ex. misshandel, olaga hot och hemfridsbrott. Därmed skulle syftet med fridskränkingsbrottens konstruktion delvis gå förlorat. Vi väljer därför att inte föreslå någon förändring av minimistraffet för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning.

När det gäller övriga straffskalor har vi, från de inledningsvis angivna utgångspunkterna, inte kunnat identifiera något behov av ändring. Såsom vi har redogjort för i avsnitt 3.2.11 föreslås i departementspromemorian (Ds 2007:31) Skärpt straff för vållande till annans död att minimistraffet för vållande till annans död, grovt brott, höjs från fängelse i sex månader till fängelse i ett år. Förslaget är remissbehandlat och bereds för närvarande i Justitiedepartementet. Vi anser att den förslagna skärpningen är väl motiverad och ligger i linje med de förslag vi lämnar.

⁹ Se avsnitt 5.2.2, 5.4.2 och bilaga 5.

¹⁰ Prop. 1997/98:55 s. 82, se vidare avsnitt 3.2.6.

8.5 Återfall i brott

8.5.1 Inledning

Bakgrund

Enligt våra direktiv ska vi, i samband med att vi överväger förändringar som vid såväl våldsbrott som andra typer av brott ger en större spännvidd vid straffmätningen när det har förekommit försvårande eller förmildrande omständigheter, överväga betydelsen av återfall i brott. Av direktiven får anses framgå att det i första hand är förändringar som leder till ett ökat hänsynstagande till tidigare brottslighet som ska övervägas. Bland annat sägs under rubriken *Behovet av en översyn* att upprepad brottslighet och flerfaldig brottslighet bör föranleda strängare straff än enstaka brott. Samtidigt anges i direktiven att bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska utgöra utgångspunkter för den översyn som görs. Detta innebär att vi ska sträva efter att föreslå en ordning som är förenlig med dessa principer.

Vi har i avsnitt 2.4.4 översiktligt redogjort för nuvarande reglering när det gäller återfall i brott. I avsnittet hänvisas också till den mer utförliga beskrivning som finns i det utlåtande som Martin Borgeke och Magnus Ulväng har lämnat till utredningen (fortsättningsvis benämnt utlåtandet), bilaga 6.

Sammanfattningsvis kan konstateras att det inom det nuvarande systemet finns ganska stora möjligheter att beakta tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen, så att återfall i brott leder till en strängare reaktion än vad som annars hade varit fallet. Enligt nuvarande ordning sker detta dock främst genom val av påföljd och genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Enligt Åklagarmyndighetens påföljdsinventering¹¹ synes den möjlighet som finns att därutöver skärpa straffet på grund av återfall enligt 29 kap. 4 § BrB tillämpas i förhållandevis ringa utsträckning. Det är dock inte helt lätt att få en säker uppfattning om detta. Mycket talar för att tillämpningen sker på ett ojämnt sätt.

Martin Borgeke och Magnus Ulväng har i utlåtandet närmare utvecklat sin syn på de principiella aspekter som från straffteoretiska utgångspunkter kan anläggas på frågan om återfallsskärpning. Detta synsätt torde i allt väsentligt stämma överens med den uppfattning

¹¹ Domstolarnas påföljdspraxis vid vissa våldsbrott – En rapport från Åklagarmyndigheten 2007.

som framförs i Fängelsestraffkommitténs huvudbetänkande¹² och som i huvudsakliga delar överensstämmer med den uppfattning som är förhärskande inom doktrinen. I korthet kan detta synsätt sägas gå ut på att det saknas egentliga skäl för att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen, eftersom en brottslig gärning inte blir mer farlig eller skadlig för att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Att den tilltalade har återfallit i brott anses inte heller innebära att han eller hon i övrigt har kränkt något rättsligt skyddat intresse i högre grad än vad som annars skulle följa av brottet. Om man väljer att skärpa straffet på grund av tidigare brottslighet bestraffas den tilltalade snarare för sin olydnad eller livsstil än för brottet i sig. Sådana skäl för bestraffning hör, enligt den uppfattning som är dominerande inom doktrinen, inte hemma i ett system som grundas på proportionalitet mellan brott och straff och på ekvivalens.

Som också framhålls i utlåtandet ingår emellertid någon form av skärpta reaktioner vid återfall i brott i de allra flesta rättssystem, även i det svenska. Det torde också vara en allmän uppfattning att återfallsskärpning i någon form är ett önskvärt eller i vart fall acceptabelt inslag i ett straffsystem. Det är när man går närmare in på frågorna om formerna för en sådan skärpning och de skäl som kan anföras för och emot olika former av återfallsskärpning som bilden blir mer komplex. Av litteraturen framgår att det kan läggas en mängd olika aspekter på frågan vilken betydelse den tilltalades tidigare brottslighet bör tillmätas vid påföljdsbestämningen.

Närmare om olika former av återfallsskärpning

För att lättare kunna diskutera frågan om hur den tilltalades tidigare brottslighet bör beaktas vid påföljdsbestämningen, kan det vara av värde att närmare studera de former av återfallsskärpning som kan förekomma. Som framgår av utlåtandet kan återfallsskärpning ske genom påföljdsvalet, genom förverkande av villkorligt medgiven frihet och genom en strängare straffmätning.

Den förstnämnda formen av återfallsskärpning, ett strängare påföljdsval, har sin grund i bestämmelsen i 30 kap. 4 § BrB. Enligt denna ska domstolen vid valet av påföljd fästa särskilt avseende vid omständigheter som talar för en lindrigare påföljd än fängelse. Rätten får dock som ett skäl för fängelse beakta att den tilltalade

¹² SOU 1986:13–15, se närmare om Fängelsestraffkommitténs arbete i avsnitt 3.2.2.

tidigare har gjort sig skyldig till brott. Såsom närmare utvecklas i utlåtandet kan möjligheten att under vissa förutsättningar ådöma den som inte tidigare har gjort sig skyldig till alltför allvarlig brottslighet en icke frihetsberövande påföljd ses som ett slags privilegiering av den tilltalade. Påföljden kan i dessa fall ses som en varning, men den kan också ha ett behandlingsinriktat innehåll. Grunden för privilegieringen är att den tilltalade ska ges en möjlighet att ta till sig det klander som domen innebär och bättra sig. Detta kan ses som ett uttryck för tolerans från samhällets sida. Om den tilltalade återfaller i brott minskar eller upphör skälen för privilegiering. Den tilltalade döms då till en påföljd som fullt ut motsvarar brottslighetens straffvärde.

På motsvarande sätt kan systemet med villkorlig frigivning beskrivas som en form av privilegiering grundad på tolerans. Den som under en viss prøvotid avstår från att begå nya brott, och från att i övrigt allvarligt missköta sig, slipper avtjäna den sista tredjedelen av sitt fängelsestraff. Den som bryter mot dessa villkor får däremot avtjäna hela, eller i vart fall en del av, reststraffet. Möjligheten att förverka villkorligt medgiven frihet vid återfall regleras i 34 kap. 4 § BrB. Genom en lagändring som trädde ikraft 1999 utvidgades bestämmelsens tillämpningsområde, bl.a. genom att förverkande gjordes till en huvudregel vid återfall i brott och att den prøvotid inom vilken förverkande kan ske förlängdes.

Den återfallsskärpning som ligger i de båda nu beskrivna systemen är indirekt i den meningen att den tilltalade visserligen drabbas av ett strängare ingripande än vad som hade blivit fallet om någon tidigare brottslighet inte hade förelegat, men att detta beror enbart på att det inte längre finns några förutsättningar för privilegiering. Någon strängare straffmätning än vad som föranleds av brottslighetens straffvärde sker inte. Man skulle kunna uttrycka det så, att återfallet inte får någon annan betydelse än att den tilltalade återgår till ett straffrättsligt "normalläge".

Den tredje formen av återfallsskärpning innebär att den tilltalades tidigare brottslighet tillmäts självständig betydelse för att ådöma ett strängare straff, oberoende av tidigare privilegiering. Det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott utgör alltså skäl för att döma ut ett strängare straff än vad straffvärdet för det nya brottet motsvarar. En sådan återfallsskärpning är möjlig enligt 29 kap. 4 § BrB, under förutsättning av att möjligheterna till återfallsskärpning genom ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet har tömts ut. Enligt

26 kap. 3 § BrB är det i vissa fall möjligt att tillämpa en utvidgad straffskala för att lämna utrymme åt en sådan återfallsskärpning som nu sagts.

Enligt den uppfattning som framförs i utlåtandet, och som alltså i stora drag speglar såväl Fängelsestraffkommitténs som doktrinen ståndpunkt, är de två förstnämnda men inte den sistnämnda formen av återfallsskärpning godtagbar. Återfallsskärpning genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet anses utgöra nödvändiga inslag i ett påföljdssystem som bygger på privilegiering av den som inte tidigare har gjort sig skyldig till brott eller som inte begår brott under en prøvotid, då privilegieringen givetvis inte kan bestå för den som inte längre uppfyller förutsättningarna för privilegiering. En strängare straffmätning på grund av tidigare brottslighet anses däremot, med hänsyn till de skäl som tidigare redovisats, inte kunna godtas.

Möjligheten att under vissa förutsättningar ersätta ett fängelsestraff med en icke frihetsberövande påföljd är väl etablerade i vårt straffsystem och vilar på en humanitär grund, och det saknas skäl att ifrågasätta denna ordning. Detsamma gäller systemet med villkorlig frigivning. Båda dessa system förutsätter för sin trovärdighet att privilegieringen upphör vid ett tillräckligt allvarligt återfall. Det kan därför ifrågasättas om det strängare ingripande som blir följden när förutsättningarna för privilegiering inte är uppfyllda verkligen är en återfallsskärpning i egentlig mening. Det är t.ex. möjligt att uppfatta förverkande av villkorligt medgiven frihet som en fråga som – åtminstone i systematiskt hänseende – är enbart hänförlig till verkställigheten av den tidigare domen.¹³

Slutsatsen av det nu anförda blir att ett strängare påföljdsval och förverkande av villkorligt medgiven frihet visserligen uppfattas som återfallsskärpning, men att dessa former av återfallsskärpning principiellt sett skiljer sig påtagligt från sådan återfallsskärpning som sker genom en strängare straffmätning för det nya brottet. Det finns därför anledning att hålla isär dessa två typer av återfallsskärpning.

¹³ Ulväng, Påföljdskonkurrens – problem och principer, s. 333.

8.5.2 Den nuvarande regleringen om återfall i 29 kap. 4 § BrB bör ses över

Vår bedömning: Det finns anledning att överväga en ändrad utformning av bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB, i syfte att åstadkomma en tydligare vägledning för rättstillämparen om när återfallsskärpning ska ske. Det finns också anledning att överväga hur sådan återfallsskärpning som följer av utebliven privilegiering, dvs. ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet, kan hållas isär från återfallsskärpning som innebär en strängare straffmätning.

Vi har i avsnitt 2.4.4 närmare redogjort för den nuvarande regleringen av återfallets betydelse i 29 kap. 4 § BrB. En mer utförlig redogörelse finns i utlåtandet, bilaga 6.

Bestämmelsen i 29 kap. 4 § BrB saknade motsvarighet i det kommittéförslag som låg till grund för införandet av det nuvarande 29 kap. BrB. Som anförts i det föregående ställde sig Fängelsestraffkommittén avvisande till återfallsskärpning genom strängare straffmätning och förordade därför att återfall i brott endast skulle beaktas inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Enligt kommitténs bedömning skulle återfallsskärpning vid straffmätningen endast kunna bli aktuell när det var fråga om att döma ut bötesbrott eller vid övergången mellan böter och fängelse.¹⁴ Regleringen i 29 kap. 4 § BrB tillkom vid den fortsatta beredningen av Fängelsestraffkommitténs förslag.

Även om 29 kap. 4 § BrB föreskriver att återfall i brott i första hand ska beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, öppnar bestämmelsen för en möjlighet att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen. Bestämmelsen har kritiserats i detta hänseende. Såsom redovisats i det föregående är det doktrinens uppfattning att proportionalitets- och ekvivalensprinciperna ska vara vägledande vid påföljdsbestämningen samt att den tilltalades tidigare brottslighet saknar betydelse vid tillämpning av dessa principer.

I förarbetena till 29 kap. 4 § BrB redovisas skälen bakom bestämmelsen ganska kortfattat. När det gäller behovet av att kunna beakta tidigare brottslighet vid påföljdsbestämningen generellt hänvisas i propositionen till ”såväl rättviseföreställningar som allmänna

¹⁴ SOU 1986:24 s. 425 och 448.

erfarenheter av hur normbildning sker”. Därutöver åberopas att inkapaciteringseffekter kan erhållas.¹⁵ I den proposition som låg till grund för 29 och 30 kap. BrB nämns tre situationer där det anses vara befogat att med stöd av 29 kap. 4 § BrB skärpa straffet utöver vad som följer av ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet, nämligen¹⁶

1. i fall där det tidigare straffet inte har medfört någon villkorlig frigivning, dvs. vid bötesbrottslighet, vid övergång från böter till fängelse eller när ett tidigare fängelsestraff har varit så kort att någon villkorlig frigivning inte har skett, som t.ex. vid grovt rattfylleri,
2. i fall där förverkande av villkorligt medgiven frihet inte kan ske därför att brottet har begåtts efter prövotidens utgång, eller för att åtal inte har väckts i tid, och
3. då ett förverkande kan ske men inte i sådan utsträckning att intresset av ett skärpt straff tillgodoses, som t.ex. vid upprepade återfall i allvarlig brottslighet såsom grov misshandel eller grov stöld, eller vid återfall i synnerligen allvarlig brottslighet där återfallet omfattas av 26 kap. 3 § BrB.

Vad som sägs under 1 torde överensstämma med gällande praxis såvitt avser straffmätning för bötesbrott och för grovt rattfylleri, dock med den begränsningen att återfallsskärpning med stöd av 29 kap. 4 § BrB som regel tycks ske först när det har varit fråga om upprepade återfall i sådan brottslighet. Den situation som avses under 2 torde numera uppstå mindre ofta, med hänsyn till den utvidgning av möjligheterna att förklara villkorligt medgiven frihet förverkad som trädde i kraft 1999.¹⁷ När det slutligen gäller den situation som anges under 3 framgår av utlåtandet att det inte föreligger någon enhetlig praxis. Återfallsskärpning vid straffmätningen torde dock ske i relativt begränsad utsträckning i dessa fall.

Lagtexten ger alltså i sig inte någon mer detaljerad anvisning om när straffskärpning bör bli aktuell och de exempel som anges i förarbetena är som framgått i vart fall delvis överspelade. En viss ojämnhet tycks också råda i rättstillämpningen när det gäller återfallets betydelse för straffmätningen. Detta innebär att det är svårt att bilda sig en uppfattning om i hur stor utsträckning återfallsskärpning med

¹⁵ Prop. 1987/88:120 s. 52.

¹⁶ A. prop. s. 57 f.

¹⁷ Se prop. 1997/98:96.

stöd av 29 kap. 4 § BrB faktiskt sker. Åklagarmyndigheten, som vid sin påföljdsinventering granskade ett stort antal domar från åren 2000 och 2005, har i sin rapport slagit fast att 29 kap. 4 § BrB tillämpas i endast begränsad omfattning. Påföljdsinventeringen har emellertid gjorts med utgångspunkt från vad som redovisas i domskälen till respektive avgörande. Det är alltså inte uteslutet att domstolarna i viss ytterligare omfattning beaktar tidigare brottslighet vid straffmätningen, utan att detta redovisas särskilt. Enligt vår erfarenhet kan tidigare brottslighet ges ett relativt stort genomslag vid straffmätningen i enskilda fall, men tillämpningen synes variera mellan olika domare. Ett skäl till detta kan vara att tillgången till vägledande avgöranden är begränsad.

I utlåtandet anförs att det är oklart om Högsta domstolen över huvud taget i något publicerat fall efter de lagändringar som trädde i kraft den 1 januari 1989 har skärpt ett straff med stöd av 29 kap. 4 § BrB. Ett exempel på fall där någon sådan straffskärpning inte skedde är rättsfallet NJA 1998 s. 713. I målet dömdes den tilltalade för ett flertal brott med ett sammantaget straffvärde motsvarande fängelse i sex månader. Han hade dömts för liknande brott vid närmare 50 tillfällen tidigare, varav 14 gånger under de senaste fem åren. Högsta domstolen bestämde påföljden i enlighet med straffvärdet till fängelse sex månader och förklarade villkorligt medgiven frihet om totalt tre månader och 14 dagar förverkad. Enligt Högsta domstolens bedömning fick det mot bakgrund av brottslighetens straffvärde anses uppenbart att det inte borde ske något ytterligare beaktande av tidigare brottslighet (utöver förverkandet) vid straffmätningen. Rättsfallet tyder på en stor restriktivitet vid tillämpningen av 29 kap. 4 § BrB i fall där det finns villkorligt medgiven frihet att förverka.

Den brist på enhetlighet som synes föreligga vid tillämpningen av 29 kap. 4 § BrB utgör enligt vår mening anledning att överväga om inte bestämmelsen kan utformas på ett annorlunda sätt, så att den ger tydligare vägledning för rättstillämparen. Till detta kommer att bestämmelsen enligt sin nuvarande lydelse innebär att sådan indirekt återfallsskärpning som följer av ett strängare påföljdsval eller ett förverkande av villkorligt medgiven frihet anses utbytbar mot sådan återfallsskärpning som följer av att tidigare brottslighet direkt läggs till grund för en strängare straffmätning. Som vi tidigare har konstaterat bör man göra åtskillnad mellan dessa former av återfallsskärpning. Det kan t.ex. ifrågasättas om frånvaron av möjlighet att tillämpa ett strängare påföljdsval eller att förverka villkorligt

medgiven frihet bör kunna användas som ett skäl för att lägga den tilltalades tidigare brottslighet till grund för en strängare straffmätning. Den som har avhållit sig från att begå brott under prövotiden bör rimligen få njuta fördel härav jämfört med den som återfaller i brott inom prövotiden; det är ju det som är prövotidens syfte. Att tillämpa en strängare straffmätning på grund av att brottet har ägt rum efter prövotidens utgång måste därför anses stå i strid med de intressen som bär upp systemet med villkorlig frigivning från fängelse. På motsvarande sätt kan det ifrågasättas om det ska kunna anses utgöra skäl för återfallsskärpning vid straffmätningen att det tidigare brottet har utgjort ett s.k. artbrott och att påföljden för detta brott därför har bestämts till fängelse, jämfört med en situation där den tilltalade har undergått en icke frihetsberövande påföljd och det därför finns möjlighet att beakta återfallet vid påföljdsvalet. Återfallet torde knappast vara att betrakta som mer allvarligt i det ena fallet än i det andra, och de båda situationerna bör därför rimligen behandlas på ett enhetligt sätt.

Sammantaget gör vi bedömningen att det finns anledning att överväga en ordning som både ger tydligare vägledning för rätts-tillämparen och gör en mer tydlig skillnad mellan olika former av återfallsskärpning. Innan vi kommer in på frågan hur en sådan bestämmelse kan utformas, finns dock anledning att närmare belysa de skäl som talar för att tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen och inte enbart vid påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

8.5.3 Betydelsen av tidigare brottslighet vid straffmätningen

<p>Vår bedömning: Det bör finnas möjlighet att låta återfall få betydelse för straffmätningen även i ett reformerat system.</p>

Inledning

Vi ska enligt våra direktiv överväga förändringar som ger en större spännvidd vid straffmätningen när det funnits försvårande eller förmildrande omständigheter och i det sammanhanget överväga bl.a. betydelsen av återfall i brott. Den fråga som vi alltså har att ta ställning till är om det är relevant att – utöver vad som redan sker vid påföljdsval och genom förverkande av villkorligt medgiven frihet –

beakta den tilltalades tidigare brottslighet såsom ett skäl för en strängare reaktion, för att på så sätt åstadkomma en strängare straffmätning.

Vi har i avsnitt 7.2 och 7.5. närmare redogjort för de straffteoretiska utgångspunkterna för en reform och förklarat att vi ställer oss bakom de principer som ligger till grund för den nuvarande ordningen, bl.a. proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Som vi har redogjort för tidigare i detta kapitel saknas det vid en strikt tillämpning av proportionalitets- och ekvivalensprinciperna några egentliga skäl för att skärpa straffet enbart med hänvisning till den tilltalades tidigare brottslighet. Enligt proportionalitetsprincipen ska samhällets reaktion stå i proportion till hur allvarlig den aktuella gärningen är, och detta förhållande kan inte påverkas av att gärningsmannen tidigare har straffats för brott. Det saknas därför, enligt den straffrättsliga teoribildningen, skäl för att mäta ut straff som är strängare än vad som följer av brottets straffvärde. Tidigare brottslighet kan däremot beaktas genom ett strängare påföljdsval eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet. Det handlar då om att en tidigare privilegiering av den dömda upphör på grund av återfallet, inte av en skärpning av straffet utöver brottets straffvärde.

Detta synsätt, som alltså har en stark förankring i den straffrättsliga teoribildningen, delades av Fängelsestraffkommittén och delas även av författarna till utlåtandet. Som tidigare redovisats har det dock inte fått fullt genomslag i lagstiftningen. I den fortsatta beredningen av Fängelsestraffkommitténs förslag fick således 29 kap. 4 § BrB den utformning som bestämmelsen har i dag och som medger att den tilltalades tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen, om detta inte kan ske tillräckligt genom valet av påföljd eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Det kan konstateras att det just när det gäller frågan om vilken betydelse tidigare brottslighet ska tillmätas vid straffmätningen finns en ganska betydande skillnad mellan lagstiftarens och den juridiska doktrinen uppfattningar. Det finns därför anledning att närmare utveckla de skäl som kan anföras för den uppfattning som lagstiftaren hittills har företrätt och som även synes vara utgångspunkten för innehållet i våra direktiv.

Skälen för att beakta tidigare brottslighet vid straffmätningen

Föreställningen om att det är rättvist att den som tidigare har straffats för brott och därefter återfaller i (likartad) brottslighet bör drabbas av en strängare reaktion än den som för första gången döms för brott torde vara mycket starkt förankrad i samhället. En sådan ordning har tillämpats sedan lång tid tillbaka och just allmänna föreställningar om rättvisa har återopats som det främsta skälet bakom den nuvarande regleringen i 29 kap. 4 § BrB. Bestämmelser som innebär att en strängare reaktion ådöms vid återfall i brott finns, såsom också anges i utlåtandet, i de flesta rättsordningar. Som vi närmare har redogjort för i kapitel 6 tillmäts också tidigare brottslighet större betydelse i flera med Sverige jämförbara länder än i det svenska systemet.

I enlighet med vad som sägs i utlåtandet bygger vårt nuvarande system med icke frihetsberövande påföljder på att den dömda ska ges en möjlighet att ta till sig det klander som domen innebär och visa bättring. Detta kan sägas vara ett uttryck för samhällets tolerans. Om den dömda sedan återfaller i brott upphör skälen för privilegiering och ett fängelsestraff döms ut enligt brottets straffvärde. Samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar således i och med återfallet. På motsvarande sätt bör det finnas en möjlighet att visa att samhällets tolerans minskar vid återfall i brott, även när den tidigare påföljden har varit fängelse, bl.a. i de fall då fängelse har valts som påföljd på grund av brottets art. Detta förutsätter att det finns en möjlighet att skärpa straffet utöver brottets straffvärde.

Det skulle givetvis kunna hävdas att det i de fall då ett straff har mätts ut i enlighet med brottets straffvärde inte har visats någon tolerans från samhällets sida och att det därför inte finns någon grund för att trappa upp ingripandet därutöver. Teoretiskt sett är detta givetvis riktigt. Frågan är emellertid om det är möjligt att fullt ut tillämpa ett sådant synsätt i praktiken. Resonemanget utgår nämligen från att det är möjligt att fastställa ett konkret straffvärde för varje gärning som motsvarar en adekvat ingripandenivå helt oberoende av vilken gång i ordningen som gärningsmannen har dömts för motsvarande brott. Enligt vårt synsätt – som överensstämmer med doktrinen uppfattning – bör all användning av straff och andra påföljder präglas av återhållsamhet. Utgångspunkten måste, såsom nyss framhållits, vara att den som har begått brott ska ges möjlighet att ta till sig det klander som påföljden innebär och kunna

visa bättring. Straffet fyller inte någon reparativ funktion och kan inte på något sätt gottgöra den skada som brottet har medfört. Straffets funktion är enbart att förorsaka den dömda ett visst mått av obehag för att markera samhällets avståndstagande från den brottsliga gärningen. I humanitetens intresse bör detta obehag så långt möjligt begränsas. Straffvärdet för en viss gärning bör därför fastställas till den lägsta grad av ingripande som kan anses motiverad med utgångspunkt från gärningen som sådan. Samtidigt måste det straffrättsliga ingripandet ha sådan skärpa att det framstår som ett trovärdigt uttryck för samhällets inställning. Det kan antas att det allt eftersom den dömda återfaller i brott, särskilt om det handlar om likartad brottslighet, krävs ett strängare ingripande för att sådan trovärdighet ska uppnås. Detta talar för att det inom ramen för straffsystemet bör finnas utrymme för en viss differentiering av straffet även i fall där utgångspunkten är brottets straffvärde. Att söka fastställa ett straffvärde som ska motsvara en rimlig ingripandenivå oberoende av om det handlar om en person som för första gången har begått brott eller en gärningsman som vid ett flertal gånger har återfallit i liknande brottslighet torde vara mycket svårt. Risken är snarast att detta skulle leda till en upptrappad ingripandenivå för samtliga tilltalade, vilket inte vore förenligt med de utgångspunkter som vi nyss har angett. Det bör därför finnas en möjlighet att åtminstone i vissa fall kunna avvika i skärpande riktning från straffvärdet med hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet.

Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 7.3 kan fängelsestraffet fylla en brottspreventiv funktion på så sätt att den dömda så länge verkställigheten pågår är förhindrad från att begå nya brott (inkapacitering). Det torde dock vara mycket svårt att mäta hur stor effekt fängelsestraffet fyller i detta hänseende, bl.a. eftersom det inte är känt i vilken utsträckning varje intagen skulle ha begått brott om han eller hon hade vistats fritt ute i samhället. Det är också svårt att mäta effekterna av olika behandlings- och missbruksprogram som en intagen genomgår under verkställigheten eller av andra åtgärder som vidtas för att minska återfallsrisken och underlätta den intagnes återanpassning i samhället. Fängelsestraff kan i vissa fall i stället påverka den intagne negativt och därmed öka risken för återfall efter frigivning. På motsvarande sätt är det givetvis mycket svårt att mäta i vilken utsträckning skärpta straff vid återfall skulle kunna verka brottspreventivt genom den ökade inkapacitering som detta skulle innebära. Vad som talar för att en sådan effekt ändå skulle kunna uppnås är att det finns ett starkt statistiskt

samband mellan antalet tidigare domar och risken för återfall; för dem som har dömts vid ett flertal tillfällen tidigare är risken för återfall inom en treårsperiod mycket hög. Mot detta måste emellertid ställas att den tid som effekten av ökad inkapacitering består är förhållandevis kortvarig. När det gäller vanligt förekommande brottslighet, såsom grovt rattfylleri eller inbrottsstöld, kan den ökning av frihetsberövandets längd som kan komma i fråga på grund av återfallet antas uppgå till högst några månader.

Även om det således inte finns något som talar för att den totala brottsnivån i samhället skulle kunna minskas i någon mätbar utsträckning genom att möjligheterna till straffskärpning vid återfall ökas, kan emellertid inte frågan om inkapacitering anses helt betydelslös. Rent faktiskt är ju den som verkställer ett fängelsestraff normalt sett förhindrad att begå nya brott. Är det fråga om någon som t.ex. gång på gång med korta intervaller återfaller i brott och som kanske begår brott dagligen när han eller hon inte är frihetsberövad, är det inte orimligt att denne förhindras att begå nya brott under en något längre tid än den som döms till fängelse för första gången för motsvarande brott. Detsamma gäller om någon återfaller i mycket allvarlig brottslighet, såsom exempelvis grovt rån eller våldtäkt. Även om det inte går att påvisa att detta leder till en generellt minskad brottslighet i samhället som helhet, bidrar en skärpning av straffet på grund av återfallet till att åtminstone för en begränsad tid hindra ytterligare återfall från den dömdes sida.

I detta sammanhang kan också framhållas att tidigare brottslighet enligt praxis tillmäts betydelse vid valet mellan tio års fängelse och livstids fängelse såsom påföljd för mord.¹⁸ När sedan frågan uppkommer om att omvandla ett livstidsstraff till ett tidsbestämt straff enligt lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid, ska bl.a. risken för fortsatt brottslighet vägas in. Vid denna bedömning tillmäts tidigare domar relativt stor betydelse.

Av 26 kap. 3 § BrB följer att den som återfaller i mycket allvarlig brottslighet under vissa förutsättningar kan ådömas ett straff som med fyra år överstiger det strängaste straff som är föreskrivet för brottet. Det närmare innehållet i bestämmelsen och dess bakgrund har redovisats i avsnitt 2.4.4 och i utlåtandet. Bestämmelsen förutsätter för sin tillämpning att det finns en möjlighet att beakta den tilltalades tidigare brottslighet vid straffmätningen. Således skulle 26 kap. 3 § bli obsolet om det inte i 29 kap. BrB föreskrevs en sådan

¹⁸ SOU 2007:90 bilaga 4.

möjlighet. I så fall skulle det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut i praktiken bli fängelse i 14 år i stället för 18 år som i dag. Även om 26 kap. 3 § BrB tillämpas förhållandevis sällan i dag, har den betydelse från systematisk synpunkt. Bl.a. överensstämmer det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut med det kortaste straff till vilket ett livstidsstraff kan omvandlas enligt den nyssnämnda lagen om omvandling av fängelse på livstid.

De skäl som kan anföras för en ordning som innebär att tidigare brottslighet kan beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen kan alltså sammanfattas enligt följande:

- Återfallsskärpning finns i de flesta rättsordningar och uppfattas som rättvist
- Det finns ett behov av att kunna visa att samhällets tolerans för det brottsliga beteendet minskar allteftersom detta upprepas
- Straffmätningen måste kunna differentieras om både intresset av humanitet och intresset av trovärdiga påföljder ska kunna tillgodoses samtidigt
- Att den som gång på gång återfaller i brott, eller återfaller i mycket allvarlig brottslighet, ådöms ett längre frihetsberövande än annars bidrar till att hindra ytterligare återfall i brott hos den dömda
- Straffsystemet är i systematiskt hänseende uppbyggt med utgångspunkt från att tidigare brottslighet ska kunna tillmätas betydelse vid straffmätningen, åtminstone vid den allra allvarligaste brottsligheten

De nu anförda skälen är enligt vår bedömning tillräckligt starka för att tidigare brottslighet även vid en ny reglering ska kunna beaktas vid straffmätningen, trots de invändningar som kan resas emot detta från straffteoretiska utgångspunkter.

Frågan om att utvidga möjligheterna till indirekt återfallsskärpning

I utlåtandet sägs bl.a. att det borde vara möjligt att avskaffa möjligheten att döma till längre fängelsestraff med hänvisning till tidigare brottslighet (dvs. sådan återfallsskärpning som görs med stöd av 29 kap. 4 § BrB) om man samtidigt förlänger provotiden efter villkorlig frigivning och den tid under vilken det är möjligt att förklara

villkorligt medgiven frihet förverkad. En sådan lösning är emellertid inte fri från invändningar. Den utvidgade möjligheten att förverka villkorligt medgiven frihet skulle endast leda till en utsträckning av den tid inom vilken förverkande får ske. I de fall där det inte finns någon villkorligt medgiven frihet att förverka, eller där den tilltalade har återfallit i brott i sådan utsträckning att ett förverkande inte kan anses tillräckligt för att tillgodose intresset av ett skärpt straff, skulle det alltså inte finnas någon möjlighet att döma ut ett längre fängelsestraff. Det kan också ifrågasättas om det finns anledning att förlänga strafftiderna just vid återfall som har ägt rum lång tid efter det att den tilltalade senast gjorde sig skyldig till brott. Till detta kommer att en sådan lösning som förespråkas i utlåtandet inte skulle bidra till att åstadkomma en ökad spännvidd vid straffmätningen. Det anförda innebär att vi inte anser att det är ändamålsenligt att ersätta sådan återfallsskärpning som sker vid straffmätningen med utvidgade möjligheter till förverkande av villkorligt medgiven frihet.

En annan möjlighet att åstadkomma en ordning där tidigare brottslighet leder till en strängare reaktion, också i fall då den tidigare påföljden är fängelse, skulle kunna vara att införa någon form av privilegiering av den som för första gången döms till fängelse, exempelvis genom införande av en straffrabatt eller en tidigare tidpunkt för den villkorliga frigivningen. Ett sådant system skulle vara förenligt med de straffteoretiska utgångspunkter som vi tidigare har beskrivit i och för sig. Det kan dock ifrågasättas om det ligger inom ramen för vårt uppdrag att föreslå ett system med en sådan inriktning. Till detta kommer att ett system med ytterligare former av privilegiering skulle riskera att göra straffsystemet mindre tydligt och överblickbart än vad det är i dag.

Våra slutsatser

Enligt vår mening talar övervägande skäl för att en reformerad bestämmelse om skärpta reaktioner vid återfall i brott bör inriktas på möjligheten att i vissa fall döma ut strängare straff än vad som följer av brottets straffvärde. Därigenom kan också en större spännvidd vid straffmätningen åstadkommas.

Detta betyder dock inte att proportionalitetsprincipen skulle sakna betydelse vid återfall i brott. Utgångspunkten för straffmätningen bör liksom i dag alltid vara straffvärdet hos den i målet

aktuella brottsligheten. Tidigare brottslighet bör vara en omständighet bland andra som kan påverka straffmätningen inom en viss ram. Återfallet ska aldrig kunna leda till att straffet hamnar på en nivå som framstår som oproportionell sett i förhållande till den aktuella brottstypen. Intresset av att inte i allt för stor utsträckning avvika från proportionalitetsprincipen bör också beaktas på så sätt att möjligheten att skärpa straffet utöver brottets straffvärde begränsas till de situationer där detta framstår som mest angeläget utifrån de skäl för en sådan ordning som vi tidigare har redovisat. En sådan ordning bidrar till att öka spännvidden vid straffmätningen i de fall där det faktiskt finns anledning att beakta den tilltalades tidigare brottslighet.

Vi återkommer i det följande till frågan om den närmare utformningen av en reglering utifrån nu angivna utgångspunkter.

8.5.4 Utformningen av en ny reglering

Vårt förslag: Vid straffmätningen ska rätten, utöver brottets straffvärde, beakta

1. om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller
2. om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och det tidigare och det nya brottet är likartade.

Härvid ska hänsyn tas till den tid som har förflutit mellan brotten. Om straffskärpning sker ska rätten även se till att den samlade reaktionen på brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till brottets straffvärde.

Återfallsskärpning ska som huvudregel ske oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad.

Inledning

I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att det finns anledning att överväga en ändrad utformning av bestämmelsen om återfallsskärpning i 29 kap. 4 § BrB.

I detta avsnitt överväger vi den närmare utformningen av regleringen när det gäller betydelsen av återfall i brott.

Förverkande av villkorligt medgiven frihet bör som regel inte påverka återfallsskärpningen vid straffmätningen

Som vi har redogjort för i tidigare avsnitt finns det anledning att hålla isär sådan återfallsskärpning som följer av utebliven privilegiering, och som kan ske inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet, från sådan återfallsskärpning som får genomslag vid straffmätningen. Utgångspunkten bör därför vara att straffskärpning på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott ska ske oberoende av om återfallet har beaktats vid påföljdsvalet eller om villkorligt medgiven frihet har förklarats förverkad. En sådan reglering tydliggör att återfallsskärpning genom ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet skiljer sig från sådan återfallsskärpning som sker vid straffmätningen. Dessutom leder ett utmönstrande av kravet på att tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen först sedan möjligheterna till förverkande av villkorlig frigivning har tömts ut till att återfallet ges ett större genomslag vid straffmätningen än vad som är fallet i dag.

I vilka situationer bör tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen?

I 29 kap. 4 § BrB i dess nuvarande lydelse föreskrivs att rätten ”i skälig utsträckning” ska ta hänsyn till om den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott samt att rätten vid detta hänsynstagande särskilt ska beakta vilken omfattning den tidigare brottsligheten har haft, vilken tid som har förflutit mellan brotten och huruvida den tidigare och den nya brottsligheten är likartade eller brotten i båda fallen är särskilt allvarliga. Som vi har anfört i det föregående synes bestämmelsen tillämpas på ett ojämnt sätt. En ny reglering bör utformas så att den åstadkommer en mer enhetlig rättstillämpning än vad som är fallet i dag. Bestämmelsen behöver därför innehålla tydligare anvisningar om i vilka situationer återfallet ska verka i skärpande riktning.

Det är naturligtvis möjligt att tänka sig en reglering där återfall i brott alltid ska leda till skärpt straffmätning. En sådan reglering skulle emellertid enligt vår bedömning föra alltför långt. Det kan inte anses rimligt att varje återfall, oavsett den tidigare och den nya brottslighetens karaktär eller hur lång tid som har förflutit mellan

brotten, ska leda till högre straff. En sådan ordning riskerar att skapa en osäkerhet och skulle också innebära en omotiverad avvikelse från de grundläggande principerna om proportionalitet och ekvivalens. Återfallsskärpning vid straffmätningen bör därför, i enlighet med vad vi tidigare har anfört, begränsas till sådana situationer där skärpta straff framstår som särskilt angelägna och där ett strängare påföljdsval eller förverkande av villkorligt medgiven frihet typiskt sett inte utgör en tillräckligt stark reaktion på brottet.

Det är inte helt ovanligt att den som gör sig skyldig till mer trivial brottslighet, som t.ex. enklare förmögenhetsbrott, återfaller i sådan brottslighet någon eller ett par gånger. I sådana fall finns det knappast tillräckliga skäl att skärpa straffet vid straffmätningen, utan det bör vara tillräckligt att den tidigare brottsligheten beaktas inom ramen för påföljdsvalet eller genom förverkande av eventuell villkorligt medgiven frihet. Om någon fortsätter att återfalla i brott efter att vid flera tillfällen ha dömts för likartad brottslighet bör det dock finnas möjlighet att skärpa straffet utöver brottets straffvärde. Det kan t.ex. handla om att någon systematiskt gör sig skyldig till en viss slags brottslighet. I ett sådant fall har den tilltalade sannolikt redan dömts till fängelse vid minst ett tillfälle tidigare och det bör därför finnas möjlighet att ytterligare skärpa reaktionen på det nya brottet genom att döma ut ett strängare straff än vad som skulle ha dömts ut om han eller hon inte tidigare hade gjort sig skyldig till brott.

En annan situation där straffet regelmässigt bör skäras är när den tilltalade tidigare har dömts för ett mycket allvarligt brott och därefter åter gör sig skyldig till ett sådant brott. Om det första brottet har ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer sker normalt sett ingen privilegiering vid påföljdsvalet för detta brott, utan den tilltalade döms till fängelse även om han eller hon tidigare är ostraffad. Även om det är ovanligt med återfall i brottslighet av sådan allvarlig karaktär, finns det därför ett behov av att kunna reagera starkare redan vid första återfallet. Som vi flera gånger har anfört bör emellertid återfallsskärpning vid straffmätningen endast komma i fråga i sådana situationer där en straffskärpning framstår som särskilt angelägen. Så kan inte anses vara fallet när det nya brottet är av en helt annan karaktär än det brott som den tilltalade tidigare har dömts för. En förutsättning för att straffet ska skäras utöver vad som motsvarar straffvärdet för det nya brottet bör därför, på samma sätt som när det gäller upprepade återfall, vara att det är fråga om återfall i likartad brottslighet.

I de nu båda angivna typfallen framstår det enligt vår bedömning som särskilt angeläget att skärpa straffet på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Vår utgångspunkt är därför att återfall i brott ska beaktas vid straffmätningen dels om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet, dels om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Regleringen innebär att det, på samma sätt som är fallet i dag, som regel inte bör komma i fråga att skärpa straffet på grund av återfall första gången någon döms till fängelse.

Frågorna om vad som ska krävas för att den tilltalade ska anses ha återfallit vid upprepade tillfällen samt vad som ska anses utgöra likartad brottslighet behandlas närmare i författningskommentaren, avsnitt 11.2.

I vilken utsträckning bör tidigare brottslighet beaktas vid straffmätningen?

En inte alldeles enkel fråga är hur stort påslag som bör göras i de fall där den tilltalades tidigare brottslighet ska beaktas vid straffmätningen. En lösning skulle kunna vara att skapa en reglering som innebär att straffet höjs med en viss kvotdel eller ett visst antal procent beroende på antalet tidigare domar, den tid som har förflutit mellan brotten och omfattningen av den tidigare brottsligheten. Förutom att en sådan reglering, för att fånga upp så många alternativ som möjligt, skulle behöva göras relativt detaljerad, skulle den också riskera att leda till en mycket mekanisk upptrappning av straffet vid upprepade återfall i brott. Det skulle därmed vara svårt att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Dessutom skulle taket för vilket straff som ska dömas ut vid återfall knappast kunna sättas lägre än straffskalans maximum, vilket skulle innebära en påtaglig risk för att upprepade återfall i förhållandevis lindrig brottslighet till slut skulle resultera i en reaktion som svarar mot ett betydligt svårare brott. Exempelvis skulle en person som begår upprepade förmögenhetsbrott där varje brott har ett förhållandevis lågt straffvärde till slut för ett enstaka sådant brott kunna dömas till ett flerårigt fängelsestraff. En sådan konsekvens av återfallsregleringen skulle vara helt oförenlig med proportionalitets- och ekvivalensprinciperna. Storleken på det påslag som ska göras bör därför inte framgå av lagtexten, utan det får i stället avgöras med

beaktande av omständigheterna i det enskilda fallet. Vi återkommer till frågan om hur stort påslag som kan bli aktuellt i författningskommentaren, avsnitt 11.2.

Tiden mellan brotten

En faktor som måste anses betydelsefull vid bedömningen av om och i vilken utsträckning det förhållandet att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott ska beaktas vid straffmätningen är den tid som har förflutit mellan brotten.

Som framgår av utlåtandet innebär nuvarande praxis att tidigare brottslighet normalt sett inte tillmäts någon betydelse om den ligger fyra år eller mer tillbaka i tiden. Beräkningen utgår därvid som regel från brottsdatum och inte från tiden för den tidigare domen. Undantag görs dock om den tilltalade har avtjänat fängelsestraff under en längre tid efter det tidigare brottet och sedan begått det nya brottet kort tid efter det att han eller hon har frigivits från straffet. I sådana fall brukar tiden räknas från tidpunkten för villkorlig frigivning. Inom "fyraårsgränsen" beaktas tidsfaktorn i regel genom att den tidigare brottsligheten får mindre genomslag ju längre tillbaka den ligger.

Även i det system som vi nu har skisserat finns det större anledning att ta hänsyn till den tilltalades tidigare brottslighet om det nya brottet har begåtts endast kort tid efter det tidigare brottet än om den tilltalade har avhållit sig från brott under en längre tid. Det bör därför alltjämt föreskrivas att den tilltalades tidigare brottslighet ska beaktas med hänsyn tagen till den tid som har förflutit mellan brotten. Därvid bör den praxis som råder i dag alltjämt kunna äga tillämpning.

Den samlade reaktionen på brottet får inte bli oskäligt sträng

En återfallsskärpning som innebär att straffet för det nya brottet ska skärpas helt oberoende av om villkorligt medgiven frihet förklarar förverkad kan leda till att den totala reaktionen på brottet, dvs. det utmätta straffet tillsammans med ett eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet, blir betydligt strängare än vad som motsvarar det nya brottets straffvärde. Om någon som tidigare har avtjänat ett förhållandevis långt straff återfaller i ett relativt

lindrigt brott inom prøvotiden för villkorlig frigivning och både förverkande av villkorligt medgiven frihet och återfallsskärpning sker, finns det därför en risk för att det relativt lindriga brottet utlöser en reaktion som är oskäligt sträng. Även det förhållandet att det inte framgår direkt av bestämmelsen hur stort påslag återfallet ska medföra i det enskilda fallet kan leda till att det straff som döms ut blir mycket långt i förhållande till brottets straffvärde. För den som har dömts för likartad brottslighet vid ett stort antal tillfällen tidigare skulle ett förhållandevis lindrigt brott kunna leda till ett straff som vida överstiger brottets straffvärde.

Som vi har redogjort för i det föregående utgör proportionalitetsprincipen en utgångspunkt för våra överväganden. Det bör därmed undvikas att det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott leder till en reaktion som i alltför stor utsträckning avviker från straffvärdet hos det brott som är föremål för prövning. Vi föreslår därför en begränsningsregel, som ålägger rätten att se till att den samlade reaktionen på det nya brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till det brottets straffvärde. Begränsningsregeln innebär att rätten ska göra en proportionalitetsbedömning, där hänsyn även ska tas till eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet. Begränsningsregeln är dock avsedd att tillämpas i undantagssituationer. Utgångspunkten bör vara att återfallsskärpning ska ske vid upprepade återfall i likartad brottslighet eller vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet när den tidigare och den nya brottsligheten är likartad, och detta även om villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad. Först om det uppstår en uppenbar obalans mellan den sammantagna reaktionen på brottet och brottets straffvärde finns det anledning att avstå från att skärpa straffet eller att skärpa det i mindre utsträckning än vad som annars skulle ha blivit aktuellt.

8.6 Flerfaldig brottslighet

Vår bedömning: Det finns inte förutsättningar för att i detta sammanhang lägga fram förslag till ändrad lagstiftning när det gäller bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet.

Bestämmelserna i 34 kap. BrB bör bli föremål för en samlad översyn.

Bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet

I det utlåtande som Martin Borgeke och Magnus Ulväng har lämnat till utredningen, se bilaga 6, redovisas grunddragen i nuvarande praxis vad gäller bedömningen av straffvärdet när någon har gjort sig skyldig till flera brott. Såsom anges i utlåtandet tillämpas vid flerfaldig brottslighet den s.k. asperationsprincipen, som innebär att det brott som har högst straffvärde utgör utgångspunkten för straffvärdebedömningen, varefter tillägg görs med delar av straffvärdet för den övriga brottsligheten. Vid den sammanvägning som därvid sker av de olika brotternas straffvärde tillämpas principen om flerbrottslighetens avtagande betydelse. Denna princip innebär att det sker en större reduktion av straffvärdet hos det sist tillkommande brottet än av straffvärdet hos de brott som tidigare har lagts samman. Syftet med denna reduktion är att det sammanlagda straffvärdet hos ett flertal mindre allvarliga brott inte ska tillåtas nå upp till straffvärdet hos ett enskilt brott av betydligt allvarligare slag. Detta ligger i linje med proportionalitetsprincipen och innebär att det vid flerfaldig brottslighet är den samlade brottslighetens straffvärde som ska ställas i relation till straffvärdet hos annan brottslighet, inte summan av straffvärdet hos varje enskilt brott sett var för sig.

Vi kan i huvudsak ställa oss bakom de argument för den nuvarande ordningen som framförs i utlåtandet. Som utvecklas närmare i utlåtandet krävs det någon form av reduktion av straffvärdet för tillkommande brottslighet för att principerna om proportionalitet och ekvivalens ska upprätthållas i straffsystemet. En annan ordning skulle innebära en risk för att den samlade reaktionen för brotten blir oskäligt sträng och att man snabbt "slår i taket" på den tillämpliga straffskalan.

Frågan är dock hur stor reduktion som ska göras för de tillkommande brotten. Denna fråga besvaras inte i nuvarande lagstiftning, utan regleras helt i praxis. Antalet vägledande avgöranden är relativt litet, och det är därför svårt att få en fullständig bild av gällande rätt. Högsta domstolen har dock nyligen i rättsfallet NJA 2008 s. 359 behandlat frågan om bedömning av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. Högsta domstolens resonemang får huvudsakligen anses innebära att bedömningen av straffvärdet ska ske utifrån de principer för reduktion som har redovisats i utlåtandet, men att omständigheterna i det enskilda fallet måste beaktas. Rättsfallet kommenteras närmare i avsnitt 2.4.3.

Det riktas ibland kritik mot den nuvarande ordningen för att den leder till alltför kraftiga ”rabatter” för den som döms för flera brott samtidigt. Mot bakgrund av vad vi har angett ovan om utvecklingen i praxis är det svårt att ta ställning till om kritiken är berättigad. Det kan emellertid inte bortses ifrån att den reduktion som görs vid flerfaldig brottslighet ibland kan vara generös till den tilltalades fördel. Det måste också betraktas som ett problem att den som gör sig skyldig till ett stort antal lagöverträdelser innan lagföring sker till sist blir i det närmaste straffimmun, och alltså kan begå ytterligare brott utan att detta får någon betydelse för det sammantagna straff som till sist döms ut. Det kan därför övervägas om storleken av den reduktion som ska göras vid flerfaldig brottslighet bör regleras genom lagstiftning. Eftersom den nuvarande ordningen i så stor utsträckning bygger på praxis är det emellertid mycket svårt att genom lagstiftning åstadkomma förändringar utan att införa en fullständig reglering. Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 8.2.1 sker straffbestämningen i flera steg enligt en inte helt okomplicerad ordning. För att täcka samtliga situationer som kan tänkas uppkomma skulle en reglering av straffvärdebedömningen vid flerfaldig brottslighet behöva vara relativt detaljerad och därför kräva omfattande överväganden. En detaljerad reglering skulle sannolikt öka komplexiteten i systemet ytterligare och därmed göra det än mer svåröverskådligt än vad som är fallet i dag. Oavsett hur detaljerad en reglering görs finns det också en risk för att den leder till ett mindre flexibelt system än det vi har i dag, där det blir svårt att ta hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Sammantaget talar detta för att den fortsatta utvecklingen på området bör ske inom praxis.

Varje system som innebär att det för flerfaldig brottslighet döms ut ett straff som är lägre än summan av straffvärdet för vart och ett av brotten medför med nödvändighet att det sist tillkomna brottet får relativt liten inverkan på den samlade reaktionen, förutsatt att detta inte har högre straffvärde än de tidigare brotten. Särskilt uttalat är detta när det är aktuellt att döma ut en icke frihetsberövande påföljd för den samlade brottsligheten. Det är knappast möjligt att undvika en sådan effekt av systemet utan att andra stora nackdelar uppstår. Problemet får i stället mötas med att så långt det är möjligt åstadkomma snabb lagföring och straffverkställighet och, när förutsättningarna för det är uppfyllda, använda häktning för att avbryta en pågående brottslig verksamhet.

Sammantaget anser vi alltså att det inte finns förutsättningar att ändra den ordning som nu gäller såvitt avser bedömningen av straffvärdet vid flerfaldig brottslighet. I detta sammanhang bör framhållas att våra förslag till höjda straffnivåer för allvarliga våldsbrott får genomslag även vid flerfaldig brottslighet där sådana brott ingår. Vidare har vi föreslagit ändringar i 29 kap. 2 § 6 BrB som innebär att det som en försvårande omständighet vid bedömningen av en gärnings straffvärde ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som har utövats systematiskt. Om den tilltalade döms för flera brott som har ingått i en systematiskt utövad brottslighet ska alltså straffvärdet för varje enskilt brott sättas högre, vilket påverkar det sammantagna straffet i höjande riktning.

34 kap. BrB

I utlåtandet påpekas att det genom regleringen i 34 kap. BrB kan uppstå konflikt mellan principen om mängdreduktion för flerfaldig brottslighet och regleringen om återfallsskärpning (se avsnitt 3.6 i utlåtandet).

Den fråga som främst behandlas är var gränsen mellan flerfaldig brottslighet och återfall i brott ska dras. Enligt nuvarande reglering i 34 kap. 3 § andra stycket BrB ska ett nytt brott betraktas som ett återfall först sedan påföljden i den tidigare domen har börjat verkställas. I utlåtandet anförs att det kan finnas anledning att göra skillnad mellan brott som har begåtts efter den tidigare domen (ny brottslighet) och brott som har begåtts före den tidigare domen (nyupptäckt brottslighet), så att de förstnämnda i stället betraktas som återfall i brott.

Enligt 34 kap. 3 § första stycket BrB kan rätten förordna att ny brottslighet ska omfattas av ett tidigare utdömt fängelsestraff, om det nya brottet har begåtts innan det tidigare fängelsestraffet till fullo har verkställts. Även här finns det enligt utlåtandet anledning att skilja mellan ny brottslighet och nyupptäckt brottslighet, så att s.k. konsumtionsdom endast ska kunna meddelas vid nyupptäckt brottslighet.

Vi kan instämma i den kritik som riktas mot regleringen i 34 kap. 3 § BrB och hålla med om att denna kan leda till att mängdreduktion görs i situationer där det hade varit mer logiskt att betrakta det nya brottet som ett återfall. Det är emellertid inte givet var gränsen mellan flerfaldig brottslighet och återfall i brott ska

dras. Alternativa tidpunkter till den som föreslås i utlåtandet skulle kunna vara den tidpunkt då gärningsmannen har tagit del av stämningens ansökan för det första brottet eller när gärningsmannen har delgetts misstanke för detta brott, förutsatt naturligtvis att han eller hon sedermera blir dömd för brottet. Till detta kommer att de aktuella bestämmelserna är tillämpliga på en rad olika situationer och även har samband med andra bestämmelser i 34 kap. BrB. En ändring av bestämmelserna skulle därför leda till konsekvenser i stora delar av kapitlet, vilka skulle behöva utredas närmare.

I utlåtandet har det också gjorts gällande att det finns behov av att minimera, eller i vart fall strama upp, reglerna om i vilka situationer det ska vara möjligt att undanröja en tidigare utdömd icke frihetsberövande påföljd och för den samlade brottsligheten döma till fängelse.

Även här kan vi instämma i att ett undanröjande av den tidigare påföljden kan leda till tillämpningsproblem på det sätt som beskrivs i utlåtandet. Vi kan dock se att en minimering av reglerna kring undanröjande kan leda till problem i verkställighetsstadiet. De alternativ som står till buds för domstolen, om man inte ska undanröja och döma till ny påföljd för den samlade brottsligheten, är att antingen låta den tidigare utdömda påföljden omfatta även det nya brottet (s.k. konsumtionsdom) eller döma särskilt till påföljd för det nya brottet. Konsumtionsdom torde bli aktuellt endast om det nya brottet är förhållandevis ringa jämfört med det tidigare, och kan därmed knappast komma i fråga som ett alternativ till att undanröja den tidigare påföljden och döma till fängelse för den samlade brottsligheten. Om det döms ut ett särskilt fängelsestraff för det nya brottet får den dömda verkställa två påföljder parallellt; dels den tidigare utdömda villkorliga domen eller skyddstillsynen, dels det nya fängelsestraffet. Det tillkommande fängelsestraffet kan då komma att verkställas under pågående prövotid för den icke frihetsberövande påföljden, och sedan den dömda har frigetts från fängelsestraffet kommer han eller hon att vara föremål för två parallella prövotider (en för den icke frihetsberövande påföljden och en för den villkorliga frigivningen från fängelsestraffet). Förutom att det ur Kriminalvårdens synpunkt får anses mindre lämpligt att ett fängelsestraff verkställs samtidigt som en skyddstillsyn löper, så kan de parallella prövotiderna leda till problem om den dömda åter återfaller i brott, eftersom domstolen då får två tidigare domar att förhålla sig till vid påföljdsbestämningen.

Att genomföra lagändringar med den inriktning som förordas i utlåtandet är alltså inte helt okomplicerat och skulle möjligen kunna leda till oönskade konsekvenser i vissa fall. Mycket talar för att en reform i detta hänseende bör anstå tills en mer genomgripande översyn av bestämmelserna i 34 kap. BrB kan genomföras. Sammantaget gör vi alltså bedömningen att det inte finns tillräckliga skäl för oss att lämna några förslag i dessa hänseenden. Vi vill dock framhålla att de aktuella bestämmelserna är fakultativa och att det därmed inte torde finnas något som hindrar att en utveckling i den riktning som förordas i utlåtandet sker genom ändrad praxis.

8.7 Effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken

Vi har i det föregående lämnat ett antal förslag till ändringar i brottsbalken som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd vid straffmätningen generellt. Utöver dessa förslag har vi i delbetänkandet Straffskalan för mord (SOU 2007:90) föreslagit bl.a. att straffskalan för mord utvidgas till fängelse i lägst tio och högst 18 år eller på livstid. Ett genomförande av detta förslag kan antas leda till att straffet för mord mera sällan bestäms till minimistraftet, tio års fängelse, vilket i sin tur kan antas få betydelse för straffmätningen för andra allvarliga våldsbrott. Enligt proportionalitetsprincipen bestäms straff för våldsbrott i relation till varandra. En skärpning av straffen för de allra allvarligaste våldsbrotten skapar därför ett utrymme för en mer differentierad straffmätning även för andra allvarliga våldsbrott. Detta kan beskrivas som en höjning av det "tak" för straffmätningen för allvarliga våldsbrott som straffet för mord utgör.

Hur stor den sammantagna effekten av våra förslag till ändringar i brottsbalken blir är svårt att förutsäga. Ytterst beror effekten givetvis på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen. Som vi tidigare har framhållit gör sig behovet av en skärpning av straffen för allvarliga våldsbrott särskilt starkt gällande beträffande grov misshandel. I avsnitt 7.5 har vi gjort bedömningen att genomsnittsstraffet för det brottet bör höjas med omkring en tredjedel. Detta kan ses som ett riktmärke för den sammantagna effekten av våra förslag. En skärpning är också avsedd i varierande grad när det gäller andra allvarliga våldsbrott. Avsikten är emellertid inte att det ovan angivna riktmärket ska gälla generellt för samtliga sådana

brott, utan det får göras en individuell bedömning i varje enskilt fall. I och med att vi eftersträvar en större spännvidd vid straffmätningen bör skärpningen fördela sig så att den blir större för de allra allvarligaste brotten än för de jämförelsevis mindre allvarliga.

Vi föreslår också en ändrad reglering när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Det är självfallet mycket svårt att beräkna hur stort genomslag vårt förslag till ändring av 29 kap. 4 § BrB kommer att få på straffnivåerna vid återfall i brott. I och med att förslaget innebär att återfall enligt huvudregeln ska beaktas vid straffmätningen även när villkorligt medgiven frihet förklaras förverkad, kan det dock antas leda till att straffen i många fall blir längre för dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

8.8 Processrättsliga frågor

8.8.1 Utgångspunkter

Vårt uppdrag

Enligt våra direktiv ska vi överväga hur påföljdsfrågor och frågor om särskild rättsverkan av brott, som t.ex. utvisning och förverkande, kan ges större uppmärksamhet i brottmålprocessen. Syftet med våra överväganden såvitt avser dessa frågor ska vara att bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Det straffrättsliga reaktionssystemet har blivit avsevärt mer differentierat sedan rättegångsbalken och dess bestämmelser om brottmål kom till 1948. Brottsbalken upptar numera en mängd bestämmelser som ska beaktas vid påföljdsbestämningen. Till de nya momenten hör bl.a. bestämmelserna i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB om vilka omständigheter som särskilt ska beaktas som försvårande och förmildrande vid bedömningen av straffvärdet. De stora förändringar som har skett inom straffrätten när det gäller påföljdsfrågor har ännu inte avsatt några spår i rättegångsbalkens regler om vad som ska förekomma vid en brottmålsrättegång. Vi har i föregående avsnitt lämnat förslag till förändringar i brottsbalken som syftar till att ge såväl försvårande som förmildrande omständigheter större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde. För att det syftet ska uppnås är det viktigt att sådana omständigheter

också uppmärksammas under utredningen av brottet och förs in i brottmålsprocessen.

Utöver det i direktiven direkt uttalade syftet med en ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott kan alltså hanteringen av dessa frågor under rättegången också ha betydelse för att uppnå direktivens mer övergripande mål att åstadkomma en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott samt att skapa en större spännvidd vid straffmätningen vid brott i allmänhet när det har funnits försvårande och förmildrande omständigheter.

Hur uppnås en ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott i brottmålsprocessen?

En ökad uppmärksamhet på frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott kan åstadkommas på flera olika sätt. En möjlighet är att se över bestämmelserna i 30 kap. 5 § RB om vad en dom i brottmål ska innehålla och därvid ställa högre krav på att domstolarna ska redovisa sina överväganden i påföljdsdelen. En annan möjlig väg, av mer informell karaktär, är att utvidga möjligheterna för domare att delta i seminarier och praxisdiskussioner rörande frågor om påföljd och särskild rättsverkan. Båda dessa alternativ skulle kunna leda till att domstolarnas resonemang i påföljdsdelen blir tydligare och att påföljdsfrågan får ett större utrymme både under rättegången och vid målets avgörande.

I våra direktiv anges att en av de förändringar som vi ska pröva är ett tydliggörande eller en förändring av åklagarens roll. Som exempel nämns möjligheten att ålägga åklagaren att framställa preciserade yrkanden och skäl när det gäller påföljd och särskild rättsverkan. Vi väljer att i första hand pröva denna väg, och att överväga andra alternativ först om det visar sig att en förändring av åklagarrollen inte är tillräcklig för att uppnå de syften som anges i direktiven.

Effektivitetsaspekter

Som vi har redogjort för i avsnitt 3.3 har frågan om skyldighet för åklagaren att framställa ett yrkande om påföljd behandlats i tidigare sammanhang. Såväl Beredningen för rättsväsendets utveckling som

en av Riksåklagaren tillsatt arbetsgrupp med uppdrag att undersöka vad som kan göras för att ytterligare effektivisera hanteringen av stora och komplicerade brottmål har lämnat förslag som innefattar en sådan skyldighet. Beredningen och arbetsgruppen har gjort sina överväganden främst utifrån effektivitetshänsyn. De har därvid dragit slutsatsen att det kan antas att den som misstänks för brott i större utsträckning skulle medverka till utredningen av brottet, och därmed bidra till att målet kan hanteras på ett mer effektivt sätt, om han eller hon därigenom kan förvänta sig ett lägre straff eller en mindre sträng påföljd. Som en följd härav skulle fler brott kunna leda till åtal och fällande dom, samtidigt som förundersökningar och rättegångar skulle kunna hanteras snabbare och mer effektivt. Såväl beredningen som arbetsgruppen har därför förespråkade en ordning som innebär att den misstänktes medverkan vid utredningen av det egna brottet ska beaktas i lindrande riktning vid straffmätningen och vid valet av påföljd. Därutöver har arbetsgruppen gjort bedömningen att åklagaren bör åläggas att ange ett yrkande om påföljd i alla brottmål och att rätten inte bör ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har yrkat, medan beredningen har föreslagit en skyldighet för åklagaren att framställa ett yrkande om påföljd i de fall där han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling, vilket enligt beredningens förslag ska vara möjligt i mål där den tilltalade har erkänt gärningen.

Utgångspunkterna för våra överväganden är något annorlunda än de som har legat till grund för beredningens och arbetsgruppens arbete. Som anförts i det föregående är vårt uppdrag att föreslå förändringar som syftar till att ge frågor om påföljd och särskild rättsverkan av brott en större uppmärksamhet i brottmålsprocessen, vilket i sin tur ska bidra till en ökad förutsebarhet och en större enhetlighet i rättstillämpningen. Till detta kommer att vi enligt direktiven har som huvuduppgift att föreslå åtgärder som leder till en straffmätning som markerar en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en mer nyanserad straffmätning vid brott generellt när det förekommer försvårande och förmildrande omständigheter. Vi har alltså att betrakta de processuella frågorna i detta perspektiv.

Som framgår närmare av avsnitt 1.3.1 har vi, mot bakgrund av hur direktiven har utformats, sett det som vår uppgift att i första hand ta andra hänsyn vid våra överväganden än vilka effektivitetsvinster som kan göras vid olika lösningar. Att, såsom förespråkas framför allt av arbetsgruppen, öka åklagarens möjlighet att disponera över påföljdsfrågan i syfte att förmå den tilltalade att i större utsträckning

medverka i utredningen väcker dessutom ett antal principiella frågor som kräver ingående överväganden. Bl.a. måste bedömas hur rättsäkerhetsaspekter skulle kunna tillgodoseas inom ramen för ett sådant system. Frågeställningen berör också frågor om åtalspliktens omfattning, vilken roll målsäganden ska ha i brottmålsrättegången och hur processen i högre rätt ska vara utformad i brottmål. Överväganden av dessa slag ligger utanför vårt uppdrag. Vi ser det därför inte som möjligt att behandla frågan om åklagarens roll i brottmålsprocessen utifrån de effektivitetsaspekter som har legat till grund för beredningens och arbetsgruppens överväganden. Detta utesluter givetvis inte att de förslag som vi lägger fram, inte minst i längre perspektiv, också kan få konsekvenser som innebär fördelar i dessa hänseenden. Våra förslag ska inte heller läsas i motsats till beredningens förslag till effektivisering av brottmålsprocessen, utan tvärtom kan förslagen komplettera varandra.

Frågor om åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd

En förändring av åklagarens roll i brottmålsprocessen med den inriktning som framgår av våra direktiv väcker frågan om åtalsuppgörelser bör tillåtas. Åtalsuppgörelser förekommer framför allt i USA. Formerna för åtalsuppgörelser kan variera, men kan i korthet beskrivas som ett system där den tilltalade underkastar sig ansvar för ett visst brott i utbyte mot att han eller hon ådöms en påföljd som är lindrigare än vad som hade kunnat bli fallet om ansvarsfrågan hade prövats fullt ut i en rättegång. I flera europeiska länder förekommer i stället system enligt vilka åklagaren och den tilltalade, särskilt i samband med erkännanden, i en eller annan form kan göra överenskommelser om vilken påföljd ett brott ska föranleda.

Ett system med åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd kan knappast motiveras av något annat skäl än att det är resursbesparande för rättsväsendet. Eftersom vi, i enlighet med vad vi nyss har anfört, behandlar frågan om åklagarens roll i brottmålsprocessen från andra utgångspunkter än effektivitetsaspekter, har vi valt att inte närmare gå in på frågan om fördelarna med ett system med åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd skulle överväga dess nackdelar. Om ett sådant system skulle införas är det emellertid vår bestämda uppfattning att förfarandet måste ske öppet och vara omgärdat av rättsäkerhetsgarantier. Detta skulle kräva att en särskild reglering införs, vilket får anses ligga utanför vårt uppdrag.

De förslag vi lägger fram innebär därför att åtalsuppgörelser eller överenskommelser om påföljd inte tillåts i någon form. Vi väljer att över huvud taget inte behandla denna fråga, och tar därför inte heller ställning till om det i framtiden kan finnas skäl att införa ett sådant system.

8.8.2 Åklagaren och påföljdsfrågan

Vårt förslag: I brottmål ska åklagaren ange den påföljd som han eller hon anser bör följa för det eller de brott som omfattas av åtalet.

Inledning

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 2.7.2 innebär nuvarande ordning att åklagaren vare sig i stämningsansökan eller senare under rättegången behöver framställa något yrkande om påföljd för det eller de brott som han eller hon väcker åtal för. På åklagaren ankommer endast att yrka ansvar för den brottsliga gärningen samt att ange tillämpligt lagrum och brottsrubricering. Om åklagaren självmant väljer att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan är rätten inte bunden till detta, utan rätten kan alltid döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat. Till skillnad från vad som gäller i skuldfrågan är rätten alltså helt fri i sin prövning av påföljdsfrågan. En följd av detta är att rätten har det huvudsakliga ansvaret för att det finns ett fullgott underlag i påföljdsdelen. Det ankommer därmed på rätten att hämta in den utredning om den tilltalades tidigare brottslighet och personliga förhållanden som behövs för att avgöra vilken påföljd som ska dömas ut.

Den nu beskrivna ordningen kan sägas utgöra en rest av den inkvisitoriska processordningen. Enligt denna ordning hade rätten hela ansvaret för brottmålsprocessen och åklagaren var närmast en underordnad medhjälpare till domstolen. I praxis har de kvarvarande inkvisitoriska inslagen i brottmålsprocessen successivt luckrats upp. Detta gäller i särskilt hög grad själva skuldfrågan. I frågor om påföljd framträder emellertid mycket av den äldre rättens uppfattningar om att domstolen ensam har ansvaret. Vissa förändringar har dock skett. Exempelvis förekommer det numera knappast, även

om det formellt sett är möjligt, att rätten utan yrkande från åklagaren beslutar att den tilltalade ska utvisas på grund av ett brott. Utvecklingen har också gått dithän att åklagaren ofta anger sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs, och som anförts i avsnitt 2.7.2 är det ovanligt att rätten i så fall dömer ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat.

I detta avsnitt analyserar vi vilka effekter som kan tänkas uppstå om åklagaren åläggs en skyldighet att alltid ange vilken påföljd han eller hon anser bör följa för det eller de brott som åtalet omfattar och överväger huruvida det finns skäl att införa en sådan skyldighet. Frågan om åklagarens ställningstagande i så fall ska anges i form av ett formellt yrkande och i vilken utsträckning det ska vara bindande för rätten vid avgörande av påföljdsfrågan lämnar vi öppen till kommande avsnitt.

En ökad uppmärksamhet på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen

Med nuvarande ordning, där rätten avgör påföljdsfrågan helt ex officio, kan frågor om påföljd i viss mån hamna i bakgrunden i brottmålsprocessen. Argumentationen fokuseras naturligen på skuldfrågan, medan straffmätning och påföljdsval överlämnas till rättens bedömning. Om åklagaren får ett större inflytande över påföljdsfrågan kan det antas att uppmärksamheten i större utsträckning än vad som är fallet i dag riktas mot sådana förhållanden som har betydelse för bedömningen av brottets straffvärde.

Enligt vad vi har erfarit är det relativt ovanligt att åklagare under förundersökningen närmare utreder huruvida det finns omständigheter som kan beaktas som försvårande eller förmildrande vid straffvärdebedömningen, om inte dessa omständigheter är av sådan karaktär att de har betydelse för gärningens rubricering. En skyldighet att ange sin inställning i påföljdsfrågan skulle sannolikt öka åklagarnas incitament att undersöka vilka försvårande och förmildrande omständigheter som har förelegat vid gärningen och att presentera dessa för rätten. Därmed skulle sådana omständigheter sannolikt få ett större utrymme under såväl utredningen av brottet som den fortsatta processen vid domstol.

Att försvårande och förmildrande omständigheter uppmärksammas tidigt under processen och sedan förs in i rättegången, kan bl.a. leda till höjda straffnivåer för sådana våldsbrott där omständig-

heterna har varit försvårande, men också till att det generellt sett skapas en större spännvidd vid straffmätningen.

Ökad förutsebarhet

Enligt den kontradiktoriska rättsordningens princip ska den som anklagas för ett brott få full information om vad anklagelsen gäller och också beredas tillfälle att bemöta vad som läggs honom till last.¹⁹ Det kan ifrågasättas om nuvarande hantering av påföljdsfrågan i brottmålsprocessen verkligen är förenlig med denna princip. I och med att rätten prövar frågorna om straffmätning och påföljdsval utan något påstående från åklagaren kan påföljden komma närmast som en överraskning för den tilltalade, som kanske inte alltid anser sig ha haft möjlighet att på ett tillräckligt utförligt sätt föra fram de omständigheter som han eller hon anser bör beaktas i mildrande riktning vid påföljdsbestämningen.

Om åklagaren åläggs att alltid ange sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs, och den tilltalade därmed ges tillfälle att bemöta vad åklagaren har anfört, ökar förutsägbarheten. Genom att åklagaren förklarar vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till samt anger skälen härför, får den tilltalade en bättre uppfattning om vad rättegången kommer att omfatta och vad han eller hon riskerar i och med åtalet. Den tilltalade ges därmed bättre förutsättningar att förbereda och utföra sitt försvar och får också större möjlighet att själv lägga fram sådana omständigheter som kan beaktas som förmildrande vid straffmätning och påföljdsval. Därmed blir brottmålsprocessen mer kontradiktorisk såvitt avser påföljdsfrågan.

Tydligare domskäl

Domstolarnas motivering i frågor om påföljd för brott kan ibland vara mycket sparsam. Utredningen har sett exempel på domar där påföljden har bestämts till fleråriga fängelsestraff där den enda motiveringen i påföljdsdelen har varit att ”någon annan påföljd än

¹⁹ Se t.ex. Högsta domstolens uttalande i rättsfallet NJA 2003 s. 486. Rättsfallet avsåg frågan om de omständigheter som hovrätten hade lagt till grund för att anse ett våldtäktsbrott som grovt hade lyfts fram tillräckligt tydligt under rättegången, och Högsta domstolen uttalade att det ligger ”i den kontradiktoriska rättsordningens princip att den tilltalade skall ha fullgoda möjligheter att bemöta påståenden om sådana omständigheter som läggs honom till last”.

fängelse inte kan komma i fråga”. Sannolikt beror de kortfattade domskälen på att påföljdsfrågan traditionellt sett har varit en fråga för rätten och att det därför inte har funnits anledning att ifrågasätta domstolens kompetens att bedöma denna fråga. Knapphändiga domskäl medför emellertid att det är svårt för såväl parter som andra som läser domen att följa hur rätten har resonerat när det gäller straffmätning och påföljdsval.

Av 30 kap. 5 § RB följer att de yrkanden som har framställts i målet och de omständigheter som yrkandena grundas på ska anges i domen. En ordning där åklagaren åläggs att ange ett bestämt yrkande om påföljd medför alltså en skyldighet för rätten att redogöra för yrkandet och dess grunder i domen. Därmed blir det naturligt för rätten att redogöra för hur man ställer sig till yrkandet och att närmare motivera varför man anser eller inte anser sig kunna godta åklagarens resonemang i påföljdsdelen. Åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan kan alltså utgöra en konkret utgångspunkt för domstolens resonemang. Om åklagaren dessutom anger vilka försvårande och förmildrande omständigheter som har legat till grund för yrkandet, kommer sådana omständigheter sannolikt att få ett större utrymme när rätten behandlar påföljdsfrågan. Domskälen kan därmed antas bli både tydligare och mer utförliga än vad som ibland kan vara fallet i dag, vilket kan leda till en ökad förståelse för rättens resonemang.

En ordning där åklagaren åläggs att ange sin uppfattning i påföljdsdelen innebär också att den tilltalade ges en direkt anledning att ange sin inställning till vad åklagaren har anfört. I samband därmed kan den tilltalade lägga fram de skäl som enligt hans eller hennes uppfattning bör föranleda rätten att välja en mindre ingripande påföljd eller att döma ut ett kortare straff än vad åklagaren har gjort gällande. Därigenom får rätten båda parternas inställning i påföljdsfrågan att förhålla sig till när domen beslutas och domskälen utformas, något som ytterligare kan bidra till tydligare och mer utförliga domskäl i påföljdsdelen.

Som vi återkommer till i kommande avsnitt kan nu redovisade fördelar uppnås även om åklagaren åläggs att uttrycka sin uppfattning i påföljdsdelen på annat sätt än genom ett formellt yrkande (se avsnitt 8.8.12).

Större enhetlighet i rättstillämpningen

Som vi har anfört i föregående avsnitt kan en skyldighet för åklagaren att alltid ange sin uppfattning i påföljdsfrågan leda till att domstolarnas domskäl i påföljdsdelen blir tydligare och mer utförliga. Tydligare domskäl kan, förutom att öka förståelsen för domstolens bedömning i det enskilda fallet, skapa förutsättningar för en större enhetlighet i rättstillämpningen, då rättens resonemang blir lättare att följa och därmed bättre kan tjäna till vägledning för senare avgöranden.

Härtill kommer att Åklagarmyndigheten, som till skillnad från domstolarna är en hierarkisk organisation, kan utfärda riktlinjer eller allmänna råd för de enskilda åklagarna avseende vilka straffnivåer som bör vara utgångspunkten när åklagare anger sin uppfattning i påföljdsfrågan vid olika typer av brott. Sådana riktlinjer skapar förutsättningar för ett gemensamt synsätt bland åklagare över hela landet, något som i sin tur kan leda till att enhetligheten och förutsebarheten i rättstillämpningen ökar ytterligare.

Sammantagen bedömning

Sammantaget gör vi bedömningen att en skyldighet för åklagaren att bestämt ange sin uppfattning i frågan om vilken påföljd den tilltalade ska dömas till leder till en brottmålsprocess som står i bättre överensstämmelse med den kontradiktoriska principen, eftersom den tilltalade får bättre information om vad åtalet gäller. En sådan skyldighet kan också antas medföra att påföljdsfrågan uppmärksammas bättre i brottmålsprocessen samt att straffmätning och påföljdsval kan ske på ett sätt som är mer tydligt, begripligt och förutsebart både för dem som är parter i rättegången och för allmänheten. Slutligen skapas förutsättningar för en större enhetlighet i rättstillämpningen.

Mot bakgrund härav, och då vi inte har kunnat finna några egentliga skäl emot en sådan skyldighet, föreslår vi att åklagaren ska åläggas att ange den påföljd som han eller hon anser bör följa för det eller de brott som omfattas av åtalet.

8.8.3 Rättens bundenhet till åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan

Vår bedömning: Rätten bör inte i någon riktning vara bunden av vad åklagaren anger i fråga om påföljd, utan bör ha möjlighet att döma ut antingen ett lindrigare straff eller en mindre ingripande påföljd eller ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

Inledning

Införandet av en skyldighet för åklagaren att alltid ange sin uppfattning om vilken påföljd den tilltalade ska dömas till väcker frågan om i vilken mån rätten ska vara bunden av åklagarens uppfattning.

Inledningsvis kan konstateras att rätten alltid bör vara oförhindrad att döma ut ett lindrigare straff eller en mindre ingripande påföljd än vad åklagaren har angett. Av rättssäkerhetsskäl bör detta gälla även om den tilltalade har sagt sig inte ha något att invända mot åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan.

Frågan om rätten ska ha möjlighet att gå utöver den av åklagaren angivna påföljden är däremot inte lika given. Det står helt klart att förutsebarheten för den tilltalade och tydligheten i processen blir som störst om rätten förhindras att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett. Med en sådan ordning bildar åklagarens uppfattning en yttre ram för rättegången som rätten har att hålla sig till, vilket skulle tydliggöra rollfördelningen mellan rätten och åklagaren och därmed göra processen mer kontradiktorisk. Vi kan alltså se påtagliga fördelar med en ordning där rätten inte har möjlighet att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd.

Samtidigt kan det inte bortses ifrån att en ordning där åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan utgör den övre gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut också kan vara förenad med nackdelar. I detta avsnitt redogör vi för de omständigheter som kan anföras emot ett för rätten bindande påföljdsyrkande och överväger om dessa är av sådan styrka att rätten inte bör vara förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsfrågan.

Rollfördelningen mellan rätten och åklagaren

Som nämnts flera gånger i det föregående innebär nuvarande ordning att rätten har det yttersta ansvaret för påföljdsbestämningen. Om det införs ett regelverk där rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd flyttas detta ansvar delvis över från rätten till åklagaren. Genom att åklagaren tillåts att sätta den övre gränsen för vilken påföljd rätten kan döma ut, får åklagaren ansvaret för att den som döms för brott också kan dömas till en tillräckligt ingripande påföljd. Åklagaren kan därmed inte anses ha fått fullt bifall till sin talan om rätten dömer ut en mindre ingripande påföljd eller ett mindre strängt straff än vad åklagaren har gjort gällande.

Fördelen med den nu beskrivna ordningen är att rollfördelningen mellan rätten och åklagaren tydliggörs. Enligt nuvarande reglering får rätten inte döma över några andra gärningsmoment än de som åklagaren har presenterat i sin gärningsbeskrivning. Åklagarens ansvarsyrkande sätter alltså gränsen för vilken gärning rätten får döma den tilltalade för. Rätten avgör däremot helt fritt vilken påföljd den tilltalade ska dömas till. En ordning där rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen innebär att åklagaren i större utsträckning får sätta ramen för processen. Därmed blir det tydligare att rättens uppgift är att pröva åklagarens ställningstaganden, vilket innebär att ytterligare ett steg tas mot en mer akusatorisk och kontradiktorisk process.

En stärkt ställning för åklagaren kan emellertid även uppfattas som en nackdel. I svensk rätt har påföljdsfrågan av tradition varit en fråga för rätten, och det finns en upparbetad kompetens inom domstolarna när det gäller prövning av frågor om påföljd för brott. Det skulle kunna hävdas att ett system där åklagaren ges möjlighet att begränsa rättens prövning i påföljdsdelen innebär att denna kompetens inte längre kan tillvaratas fullt ut. Vidare kan det hävdas att balansen i processen rubbas till åklagarens fördel om rättens roll vid påföljdsbestämningen begränsas.

Dessa konsekvenser bör dock inte enbart ses som nackdelar. Tvärtom kan en ordning där åklagaren får ett större ansvar för påföljdsfrågan och därmed får i uppgift att se till att de försvarande och förmildrande omständigheter som han eller hon vill göra gällande i målet presenteras vid rättegången bidra till en större renodling av domstolens roll. Som vi har anfört i det föregående styr åklagaren rättens prövning i skuldfrågan genom utformningen av

gärningsbeskrivningen. Åklagaren har därmed redan i dag ett förhållandevis stort inflytande över brottmålsprocessen. Att åklagaren ges möjlighet att begränsa prövningen även i påföljdsdelen skulle enligt vår bedömning därför inte få någon mer avgörande betydelse för balansen i processen.

Sammantaget anser vi att sådana argument som att möjligheten att tillvarata domstolarnas kompetens minskar och att balansen i processen rubbas, inte i sig utgör tillräckliga skäl mot en ordning där rätten är förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen.

Risken för materiellt oriktiga domslut

Ett annat argument som kan anföras emot att rätten förhindras att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd är att det därmed uppstår en risk för materiellt oriktiga domslut. Det kan hävdas att rätten, om åklagaren gör en felaktig bedömning och anger en alltför lindrig påföljd, blir förhindrad att döma ut den påföljd som egentligen är den korrekta för brottet eller den samlade brottsligheten. Därmed skulle det finnas en risk för att en felbedömning från åklagarens sida leder till att en för brottet eller brottsligheten tillräckligt ingripande påföljd inte kan dömas ut.

Även detta argument kan emellertid ifrågasättas. Inledningsvis kan konstateras att påföljdsfrågan avgörs efter en individuell bedömning och att det är ytterst svårt att avgöra vad som är ett materiellt riktigt domslut i det enskilda fallet. Härtill kommer, som vi har redogjort för i föregående avsnitt, att åklagaren redan genom nuvarande reglering sätter gränserna för rättens prövning i skuldfrågan. Det finns inte någon anledning att ifrågasätta att åklagaren skulle ha kompetens att ansvara även för att sätta den övre gränsen för vilken påföljd som ska kunna dömas ut i ett enskilt fall. Dessutom kan redan det förhållandet att åklagaren anger sin uppfattning i påföljdsfrågan och presenterar de omständigheter som har legat till grund för denna uppfattning antas leda till att rätten får ett bättre underlag och därmed kan göra en säkrare och mer korrekt bedömning i påföljdsdelen. Införandet av en skyldighet för åklagaren att ange vilken påföljd den tilltalade enligt hans eller hennes uppfattning bör dömas till skulle alltså snarast minska risken för materiellt oriktiga domslut. Slutligen innebär ett förbud för rätten att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd under alla

förhållanden inte någon ökad risk för att alltför stränga påföljder döms ut, eftersom rätten alltjämt är skyldig att göra en egen bedömning i påföljdsdelen upp till den nivå som åklagaren har angett. Den risk för materiellt oriktiga domslut som eventuellt skulle kunna uppstå innebär alltså inte någon minskad rättssäkerhet för den tilltalade.

Det förhållandet att det i något fall kan uppstå en situation där det enligt rättens bedömning hade varit befogat att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande utgör enligt vår bedömning alltså inte heller det något avgörande skäl mot att rätten ska vara förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen.

Målsägandens roll i brottmålsprocessen

Av 20 kap. 8 § andra stycket RB framgår att det finns möjlighet för målsäganden att biträda ett allmänt åtal. Genom att biträda åtalet blir målsäganden part i rättegången och har samma rätt som åklagaren att lägga fram utredning och åberopa bevisning i målet. En målsägande som biträder ett allmänt åtal har inte rätt att yrka ansvar för någon annan gärning än den som åklagaren har åtalat för, men anses däremot ha rätt att i samma utsträckning som åklagaren justera åtalet enligt bestämmelserna i 45 kap. 5 § tredje stycket RB. Vidare kan målsäganden framställa ett annat ansvarsyrkande än åklagaren och åberopa ett annat lagrum. På samma sätt som åklagaren har målsäganden möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden till vad åklagaren kan ha angett i fråga om påföljd, utan kan göra gällande att den tilltalade ska dömas till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd.²⁰

Utan någon ändring i nuvarande bestämmelser om målsägandens rätt att biträda ett allmänt åtal och därvid företa processuella åtgärder skulle en skyldighet för åklagaren att ange ett yrkande om påföljd innebära en rätt för målsäganden att framställa ett eget sådant yrkande. I de fall där målsäganden väljer att ange ett eget yrkande skulle rätten därmed få två påföljdsyrkanden att förhålla sig till; åklagarens yrkande och målsägandens yrkande. Om rätten förhindras att gå utöver vad som har yrkats i fråga om påföljd skulle målsägandens yrkande ersätta åklagarens för det fall att målsäganden

²⁰ Se vidare om målsägandens roll när han eller hon biträder ett allmänt åtal i avsnitt 2.7.2.

yrkar ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än åklagaren. Det skulle alltså bli målsägandens yrkande som satte den översta gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut och rätten skulle bli bunden av målsägandens yrkande i stället för av åklagarens. Därmed skulle fördelarna med en bundenhet, nämligen den ökade förutsebarheten för den tilltalade och den tydligare rollfördelningen mellan åklagaren och rätten, delvis gå förlorade. Det kan också ifrågasättas från principiella utgångspunkter om en enskild part bör ges ett sådant inflytande över påföljdsbestämningen i ett mål där allmän åklagare för talan.

Det kan visserligen invändas att det inte är särskilt vanligt förekommande att en målsägande som biträder ett allmänt åtal framställer egna yrkanden. Dock kan det inte alls uteslutas att målsägandens benägenhet att framställa ett eget yrkande om påföljd skulle öka väsentligt om han eller hon därigenom kunde "höja taket" för vilken påföljd som kan dömas ut. Det beskrivna problemet kan därmed inte sägas vara enbart teoretiskt.

En möjlighet att undgå det ovan beskrivna problemet är att begränsa målsägandens rätt att framställa ett eget påföljdsyrkande. Man kan tänka sig en ordning där målsäganden inte har rätt att framställa något eget yrkande om påföljd eller där målsägandens yrkande inte får gå utöver vad åklagaren har yrkat. Därmed skulle åklagarens yrkande alltid utgöra den översta gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut. Målsägandens rätt att framställa ett eget yrkande om påföljd hänger emellertid samman med rätten att yrka ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning. Om målsäganden ska ha kvar sin rätt att justera åtalet och att framställa ett alternativt ansvarsyrkande bör det också finnas möjlighet för honom eller henne att framställa ett eget påföljdsyrkande, och detta inte minst om rätten ska vara förhindrad att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad som har yrkats i målet. Syftet är nämligen att åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen ska vara rimligt och väl avvägt i förhållande till det brott som han eller hon har yrkat ansvar för. Om målsäganden yrkar ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning för ett allvarigare brott än vad åklagaren har gjort gällande och rätten dömer den tilltalade enligt den justerade gärningsbeskrivningen bör det därför finnas möjlighet att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har yrkat.

Målsägandens rätt att biträda ett allmänt åtal har bl.a. den funktionen att den tillvaratar brottsoffrets intresse av att lägga fram de

skäl som enligt hans eller hennes uppfattning talar för att den tilltalade ska bli dömd för brottet och därvid ådömas en tillräckligt ingripande påföljd. En inskränkning av målsägandens roll i brottmålsprocessen kräver överväganden som går utanför vårt uppdrag. De överväganden som vi gör beträffande åklagarens skyldighet att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan bör därför inte få till följd att målsägandens ställning försvagas. Det är alltså inte aktuellt att i det här sammanhanget begränsa rätten för en målsägande som biträder ett allmänt åtal att yrka ansvar enligt en justerad gärningsbeskrivning och därmed inte heller att förhindra målsäganden att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan.

Vad som nu anförts innebär att det är svårt att förena en reglering där rätten inte får gå utöver vad som har yrkats i påföljdsdelen med målsägandens roll i brottmålsprocessen.

Överenskommelser om påföljd

En ordning där rätten är bunden av åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan innebär att åklagaren helt kan disponera över den övre gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut. Detta skulle kunna skapa förutsättningar för informella åtalsuppgörelser, genom att åklagaren kan komma att förespegla den misstänkte en lindrigare påföljd i utbyte mot ett erkännande eller annan medverkan vid utredningen av brottet. Möjligheten att träffa överenskommelser på detta sätt skulle öka i förhållande till vad som följer av den redan befintliga möjligheten för åklagaren att disponera över skuldfrågan, som ju begränsas av bestämmelserna om åklagarens åtalsplikt.

En reform enligt vilken rätten är förhindrad att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett skulle alltså öppna dörren för olika slags överenskommelser mellan åklagaren och den tilltalade rörande påföljden. Frågor om huruvida sådana överenskommelser bör tillåtas behöver ses ur ett betydligt vidare perspektiv än vad som är möjligt inom ramen för vårt uppdrag (jfr avsnitt 8.8.1). Detta talar emot att nu lägga fram ett förslag enligt vilket rätten skulle vara bunden på det angivna sättet.

Påföljdsfrågan i högre rätt

En ordning där rätten är förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd kan få betydelse för processen i högre rätt. Om rätten inte får döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förespråkat, måste åklagaren anses ha fått fullt bifall till sin talan i de fall där rätten dömer ut den påföljd som han eller hon har angett. I sådana situationer kan det knappast finnas möjlighet för åklagaren att överklaga domen och yrka att straffet skärps. Som vi kommer att utveckla närmare i avsnitt 8.8.4 och 8.8.7 förekommer det dock situationer där åklagaren bör ha möjlighet att överklaga en dom med yrkande om straffskärpning, även om den lägre instansen har dömt ut just den påföljd som åklagaren har angett. Även i detta hänseende finns det alltså skäl att ge rätten möjlighet att gå utöver åklagarens uppfattning i påföljdsdelen.

Sammanfattande bedömning

Vi kan se påtagliga fördelar med en ordning där rätten är förhindrad att döma ut en mer ingripande påföljd eller ett strängare straff än vad åklagaren har angett. Framför allt skulle en sådan ordning öka förutsebarheten i brottmålsprocessen samt leda till en tydligare rollfördelning mellan rätten och åklagaren. Vår grunduppfattning har därför varit att rätten inte ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har angett i fråga om påföljd.

Samtidigt har vi kunnat konstatera att ett för rätten bindande påstående om påföljd skulle vara förenat med nackdelar. Vi anser visserligen inte att det förhållandet att rätten inte längre kan pröva påföljdsfrågan fullt ut i sig är ett tillräckligt skäl för att avstå från en bundenhet. Argument som att rättens kompetens inte kan tillvaratas, att balansen i processen rubbas till åklagarens fördel och att det finns en risk för materiellt oriktiga domslut om rätten i sin bedömning är begränsad till vad åklagaren har angett är alltså enligt vår mening inte sådana att de förhindrar en ordning där åklagarens uppfattning utgör den yttersta gränsen för vilken påföljd rätten får döma ut.

Det skäl som främst talar mot att rätten ska vara förhindrad att gå utöver åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan är i stället de konsekvenser som detta skulle få för målsägandens ställning i brottmåls-

processen. Syftet med ett för rätten bindande yrkande om påföljd är att åklagaren ska sätta ramen för brottmålsprocessen även i påföljdsdelen. Vi anser inte att det är vare sig rimligt eller lämpligt att målsäganden tillåts att sätta denna ram. Samtidigt anser vi inte att vi inom ramen för detta uppdrag bör föreslå ändringar som innebär att målsägandens roll begränsas i förhållande till vad som gäller i dag, vilket innebär att målsägande som har biträtt ett allmänt åtal inte bör fråntas rätten att framställa ett eget yrkande om påföljd.

Till detta kommer att vi inte i detta sammanhang bör föreslå ändringar som kan skapa möjligheter till uppgörelser mellan åklagaren och den misstänkte om vilken påföljd åklagaren ska ange inför rätten samt att ett för rätten bindande påföljdsyrkande kan vara svårt att förena med hanteringen av påföljdsfrågan i högre rätt.

Trots att förutsebarheten inte blir densamma som om åklagaren tillåts sätta den övre gränsen för vilken påföljd som kan dömas ut, anser vi att det finns påtagliga fördelar även med en ordning där rätten kan gå utöver vad åklagaren har anfört i fråga om påföljd. Enbart det förhållandet att åklagaren alltid ska ange vilken påföljd som brottet enligt hans eller hennes uppfattning bör föranleda innebär att påföljdsfrågan får större utrymme i brottmålsprocessen. Som vi har anfört i avsnitt 8.8.2 kan det nämligen antas att såväl åklagare som offentliga försvarare kommer att uppmärksamma påföljdsfrågan i större utsträckning än vad som är fallet i dag, vilket i sin tur ökar även rättens uppmärksamhet på sådana frågor. Det blir naturligt för rätten att låta parternas respektive uppfattning i påföljdsfrågan utgöra utgångspunkten för övervägandena i den delen. Därmed kan det antas att domskälen i påföljdsdelen blir tydligare och mer utförliga, vilket kan leda till att försvårande och förmildrande omständigheter får större genomslag vid straffmätning och påföljdsval. Tydliga domskäl kan också leda till en ökad förståelse för hur rätten har resonerat i påföljdsdelen.

Vid en sammantagen bedömning finner vi därför att det bör vara möjligt för rätten att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

Vi vill dock påpeka att det förhållandet att det ska finnas en formell möjlighet för rätten att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen självklart inte innebär att rätten kan behandla åklagarens uppfattning lättvindigt. Redan i dag är det relativt vanligt förekommande att åklagaren anger sin ståndpunkt i påföljdsfrågan innan målet avgörs och i praktiken är det ovanligt att rätten går utöver vad åklagaren därvid har förespråkat. Vårt förslag är inte avsett att

ändra på detta förhållande, utan tvärtom bör det endast i undantagsfall komma i fråga att rätten dömer ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har gjort gällande. Som vi har anfört i det föregående finns det skäl som talar för att åklagaren får ta ett större ansvar för påföljdsfrågan. Rätten bör därför normalt kunna förlita sig på att åklagaren genom sitt ställningstagande i påföljdsfrågan fullt ut har beaktat samhällets intresse av att den tilltalade ådöms en i förhållande till brottet tillräckligt ingripande påföljd. Någon gång kan åklagaren dock göra en felbedömning, och i sådana situationer kan det naturligtvis vara befogat att döma till ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har angett.

8.8.4 Ett förslag till påföljd

Vår bedömning: Åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan bör inte uttryckas i form av ett formellt yrkande. I stället bör åklagaren åläggas att lämna ett förslag till påföljd.

Inledning

I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att åklagaren i brottmål ska ange vilken påföljd den tilltalade enligt hans eller hennes uppfattning ska dömas till, men att rätten ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har gjort gällande i påföljdsdelen. Den fråga vi nu har att ta ställning till är i vilken form åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan bör komma till uttryck.

I våra direktiv anges att vi ska pröva om åklagaren bör åläggas att ange *preciserade yrkanden* i påföljdsdelen. I och med att vårt förslag innebär att åklagaren ska åläggas en skyldighet att alltid ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade bör dömas till kan det också framstå som naturligt att ställningstagandet anges i form av ett yrkande. Med en sådan ordning skulle dessutom rätten enligt 30 kap. 5 § RB ha att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen, vilket i enlighet med vad vi tidigare har anfört kan antas bidra till att domskälen blir tydligare i påföljdsdelen.

Som kommer att framgå av det följande finns det emellertid omständigheter som talar emot att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan anges i form av ett yrkande.

Terminologin inom processrätten

Vid bedömningen av hur åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen ska komma till uttryck måste hänsyn tas till den terminologi som råder inom processrätten. Svensk processrätt är för närvarande uppbyggd så att rätten aldrig har möjlighet att gå utöver ett yrkande till nackdel för en enskild part när denne i processen står emot en allmän part. Uppfattningen om detta torde vara relativt djupt rotad hos allmänheten. I föregående avsnitt har vi gjort bedömningen att rätten ska ha möjlighet att gå utöver vad åklagaren har förespråkat i påföljdsdelen. För att åklagarens ställningstagande ska kunna formuleras som ett yrkande krävs därför, av rättssäkerhetsskäl, att det i rättegångsbalken förs in regler om skyldighet för rätten att upplysa den tilltalade om att det finns möjlighet att döma ut ett strängare straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har yrkat. Utan en sådan upplysningsskyldighet finns det nämligen inte tillräckliga garantier för att den tilltalade har uppfattat att just yrkanden om påföljd inte bildar något tak för vad rätten har möjlighet att döma ut.

Det går knappast att förhindra att brottmålsprocessen i viss utsträckning skulle komma att tyngas av sådana regler. Inte minst skulle en skyldighet för rätten att upplysa den tilltalade om att det finns möjlighet att döma ut ett strängare straff än vad åklagaren har yrkat kunna leda till att rätten behöver hålla en preliminär överläggning för att ta ställning till huruvida det i det enskilda fallet finns anledning att gå utöver åklagarens yrkande. En upplysningsskyldighet skulle också leda till praktiska problem i de fall där målet avgörs i den tilltalades utvaro.

Påföljdsfrågan i högre rätt

Enligt hävdvunna och allmänna processrättsliga principer har en part inte rätt att överklaga en dom för det fall att han eller hon har fått fullt bifall till sin talan. Om åklagarens ska ange sin uppfattning i påföljdsfrågan i form av ett yrkande, får han eller hon anses ha fått fullt bifall till sin talan om domstolen dömer ut den yrkade påföljden. Åklagaren skulle därmed inte ha rätt att överklaga en dom där domstolen har dömt ut den påföljd som har yrkats.

Ett förbud för åklagaren att överklaga vid fullt bifall till påföljdsyrkandet skulle emellertid kunna leda till komplikationer.

Det förekommer nämligen fall där omständigheterna ändras efter tingsrättens dom, så att det för att ett så materiellt riktigt resultat som möjligt ska uppnås är rimligt att den tilltalade döms till en mer ingripande påföljd eller ett längre straff än det som tingsrätten har dömt ut. Exempelvis kan det i fall där flera tilltalade har medverkat vid ett brottsligt förfarande, och där den inbördes rollfördelningen dem emellan har varit föremål för den lägre instansens bedömning, vara en nackdel om åklagaren inte kan överklaga beträffande samtliga tilltalade, även om han eller hon har fått fullt bifall till sitt yrkande om påföljd såvitt avser någon av dem. I sådana fall kan det nämligen under rättegången i högre rätt skapas helt nya utgångspunkter för straffmätning och påföljdsval, exempelvis genom att någon av de tilltalade ändrar sina uppgifter och hävdar att den person som har dömts i enlighet med åklagarens yrkande om påföljd har haft en större roll i förfarandet än vad den lägre instansen har funnit. I bl.a. nu nämnda situationer bör det alltså finnas en möjlighet för åklagaren att överklaga och yrka straffskärpning även om den lägre instansen har dömt ut den påföljd som åklagaren har gjort gällande där.

Då åklagaren alltså inte bör hindras att överklaga en dom trots att domstolen har dömt ut den påföljd som han eller hon har gjort gällande i målet, får det anses stå i bättre överensstämmelse med de processrättsliga principerna om åklagarens ställningstagande i påföljdsdelen inte anges i form av ett formellt yrkande, utan att påföljdsfrågan alltså helt är underkastad rättens officialprövning.

Sammanfattande bedömning

Sammanfattningsvis finner vi att åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan inte bör anges i form av ett formellt yrkande. I stället anser vi att åklagaren bör åläggas att ange ett *förslag till påföljd* för det eller de brott som omfattas av åtalet. Förutom att en sådan ordning inte riskerar att leda till konflikt med terminologin och principerna inom processrätten, anser vi att begreppet "förslag till påföljd" väl uttrycker vad åklagarens ställningstagande faktiskt ska ses som, nämligen ett förslag till påföljd som ska kunna vara till ledning för bedömningen i påföljdsdelen, men som inte är bindande för rätten. Ordet "förslag" tydliggör också för den tilltalade och för andra som följer rättegången att rätten har möjlighet att döma ut ett strängare straff än vad åklagaren har angett.

En skyldighet för rätten att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen, trots att den inte uttrycks i form av ett yrkande, kan åstadkommas genom en mindre justering i 30 kap. 5 § RB. Vi återkommer i avsnitt 8.8.12 till frågan om en sådan ändring bör genomföras.

8.8.5 När ska åklagaren lämna förslaget till påföljd?

Vårt förslag: Åklagaren ska som huvudregel ange sitt förslag till påföljd redan i stämningsansökan. Om det finns särskilda skäl ska åklagaren dock ha möjlighet att avvakta med förslaget till senare under rättegången.

Om förslaget till påföljd inte har angetts i stämningsansökan, ska åklagaren lämna förslaget senast efter det att bevisningen och eventuell utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid huvudförhandlingen men före det att han eller hon slutför sin talan.

Fördelar om förslaget lämnas tidigt

Som vi har redogjort för i det föregående är en av de fördelar som kan uppnås med en ordning där åklagaren anger vilken påföljd den tilltalade bör dömas till att förutsebarheten för parterna, och då särskilt den tilltalade, ökar. Den tilltalade får bättre information om vad processen kommer att omfatta och ges därmed större möjligheter att förbereda sitt försvar. Enligt våra direktiv är en ökad förutsebarhet ett av de mål vi har att sträva efter vid våra överväganden när det gäller påföljdsfrågans hantering i brottmålsprocessen.

Förutsebarheten för den tilltalade blir naturligtvis större ju tidigare i processen förslaget till påföljd lämnas. Detta talar för att åklagaren bör åläggas att ange sitt förslag redan i stämningsansökan. En sådan ordning är också naturlig, eftersom det är i stämningsansökan som åklagaren anger sitt gärningspåstående och det eller de lagrum som han eller hon anser vara tillämpliga.

En annan omständighet som talar för att åklagarens förslag till påföljd ska lämnas tidigt är att det därigenom sannolikt skapas större incitament för åklagaren att redan under utredningen av brottet uppmärksamma sådana förhållanden som har betydelse för bedömningen av straffvärdet, som t.ex. sådana försvårande och förmildrande

omständigheter som anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB. Frågan om vilken påföljd som kan komma i fråga vid en fällande dom skulle alltså uppmärksammas redan på ett tidigt stadium och kan därmed antas få ett större utrymme under hela brottmålsprocessen.

På grund av det anförda är vår utgångspunkt att åklagaren bör lämna sitt förslag till påföljd så tidigt som möjligt under rättegången.

Nya arbetsuppgifter för åklagarna

En skyldighet för åklagaren att lämna förslaget till påföljd redan i stämningsansökan leder till delvis förändrade arbetsuppgifter för åklagarna.

Som vi har anført i det föregående är det i dag relativt vanligt förekommande att åklagaren anger sin inställning i påföljdsfrågan i samband med att han eller hon slutför sin talan vid huvudförhandlingen i målet. Vid den tidpunkten har målet gått igenom i sak och uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram. För att kunna lämna ett bestämt förslag till påföljd redan i stämningsansökan måste åklagaren, till skillnad från vad som är fallet i dag, redan före huvudförhandlingen ha hämtat in information om och satt sig in i uppgifter som ligger utanför den åtalade gärningen. Särskilt tydlig är skillnaden i de fall där det kan blir aktuellt med en icke frihetsberövande påföljd, då åklagaren för att kunna göra ett välvägt ställningstagande i fråga om påföljd måste beakta omständigheter som är hänförliga till den tilltalades person. Sådana omständigheter har normalt sett inte någon betydelse för frågan om den tilltalade har begått gärningen eller inte.

Att ta ställning i påföljdsfrågor är emellertid inte en ny uppgift för åklagaren. Enligt 48 kap. 4 § RB kan åklagaren, om han eller hon finner att ett brott bör föranleda böter eller att det är uppenbart att rätten skulle döma till villkorlig dom eller villkorlig dom i förening med ett bötesstraff, utfärda strafföreläggande. Bedömningen av huruvida strafföreläggande kan utfärdas förutsätter alltså att åklagaren tar ställning till vilken påföljd som kan eller bör dömas ut. På samma sätt förutsätter ett beslut om att lägga ned en förundersökning (23 kap. 4 a § RB) eller att meddela åtalsunderlåtelse (20 kap. 7 § RB) att åklagaren gör en bedömning av vilken påföljd som kan komma ifråga för den aktuella brottsligheten. I viss mån måste åklagaren också ta ställning i påföljdsfrågan inför ett beslut att anhålla någon som är misstänkt för brott, då ett beslut om anhållande inte

får meddelas om det kan antas påföljden för brottet kommer att bestämmas till böter. Härutöver måste åklagaren ofta ta ställning till vad som är en adekvat påföljd för den aktuella brottsligheten i samband med att han eller hon gör bedömningen om en dom bör överklagas.

Åklagarens beslutsunderlag

För att förslaget till påföljd ska kunna redovisas redan i stämningsansökan måste åklagaren ha ett fullgott beslutsunderlag i påföljdsdelen. Särskilt betydelsefullt är detta i fall där påföljden inte bedöms kunna stanna vid böter. Åklagaren kan alltså behöva hämta in utredning om den tilltalades person innan åtal väcks.

Som vi har redogjort för närmare i avsnitt 2.7.2 har åklagaren tillgång till belastningsregistret, och om den tilltalade har dömts vid tidigare tillfällen kan åklagaren vända sig till den domstol som har meddelat domen och begära att få del av domen eller akten i det tidigare målet. Vidare kan åklagaren numera, efter den lagändring som trädde i kraft 2002, under förutsättning att den misstänkte har erkänt gärningen eller det annars finns sannolika skäl för misstanken att han eller hon har begått brottet, hämta in yttrande från Kriminalvården om en misstänkts personliga förhållanden före det att åtal har väckts. Även om det enligt vad vi har erfarit knappast förekommer att åklagare utnyttjar möjligheten att hämta in yttrande från Kriminalvården, finns det alltså i de allra flesta fall förutsättningar för åklagaren att ta fram det skriftliga underlag som behövs för att ange ett välavvägt förslag till påföljd redan i stämningsansökan.²¹

Det kan dock inte bortses ifrån att det ofta hinner förflyta viss tid från det att ett åtal väcks till dess att målet avgörs. Rätten ska visserligen utfärda stämning omgående efter det att stämningsansökan har kommit in och i de allra flesta fall kallas den tilltalade till huvudförhandling redan i stämningen. Domstolarna har emellertid som regel ett antal brottmål i balans, vilket innebär att det i ett mål där den tilltalade inte är häktad, och det inte heller av något annat skäl gäller särskilda tidsfrister, vanligen inte kan hållas huvudförhandling förrän tidigast ett antal månader efter det att stämning har

²¹ Undantag gäller för möjligheten att förordna en läkare att avge läkarintyg enligt 7 § lagen om särskild personutredning i brottmål (s.k. § 7-intyg) eller att besluta att den som är misstänkt för brott ska genomgå en rättspsykiatrisk undersökning. Sådana beslut kan endast meddelas av rätten.

utfärdats. Det är vidare inte ovanligt att huvudförhandlingar får ställas in, t.ex. för att någon av de personer som ska medverka vid förhandlingen inte har delgetts kallelse eller inte har inställt sig till rättegången. I sådana fall får rätten kalla till huvudförhandling på nytt, till ett senare tillfälle, och ytterligare tidsfördröjning uppstår. Under den tid som alltså kan förflyta mellan åtals väckande och huvudförhandling i ett brottmål kan den tilltalades personliga förhållanden komma att förändras på ett sätt som åklagaren inte har kunnat beakta när stämningsansökan gavs in till rätten. Särskilt tydligt är detta i de fall där en icke frihetsberövande påföljd kan komma i fråga. Det finns med andra ord en risk för att det förslag till påföljd som anges i stämningsansökan blir inaktuellt innan målet avgörs. Därmed får inte förslaget den funktion som det är avsett att ge, nämligen att skapa förutsebarhet för den tilltalade och att utgöra en utgångspunkt för rättsens resonemang i påföljdsdelen. Om åklagarens förslag grundas på ett yttrande från Kriminalvården som har inhämtats före det att åtal väcktes kan det också antas att rätten i många fall kommer att behöva hämta in ett kompletterande yttrande inför huvudförhandlingen, vilket kan leda till att rättegången ytterligare drar ut på tiden och dessutom innebär dubbelt arbete och därmed ökade kostnader för Kriminalvården. Det finns därför goda skäl för att bibehålla en ordning där rätten har huvudansvaret för att hämta in uppgifter om den tilltalades personliga förhållanden och där åklagaren har möjlighet, men inte skyldighet, att hämta in sådana uppgifter.

Det kan också tänkas att förutsättningarna i påföljdsdelen förändras under huvudförhandlingens gång. Det är inte helt ovanligt att den som förordnas som offentlig försvarare för en person som inte är frihetsberövad får kontakt med sin klient först i nära anslutning till huvudförhandlingen. Detta kan få till följd att den tilltalade först under huvudförhandlingen framför omständigheter som ska beaktas i mildrande riktning vid bedömningen av brottets straffvärde, som t.ex. en nödvärnsinvändning eller ett påstående om provokation.

Härtill kommer att det kan vara svårt för åklagaren att lämna ett välavvägt förslag till påföljd utan att han eller hon har haft personlig kontakt med den misstänkte. Åklagaren har som regel inte träffat den tilltalade under förundersökningen och kan därför ibland behöva vänta med att lämna förslaget till påföljd till efter det att den tilltalade vid rättegången har hörts om sina personliga förhållanden.

I praktiken förekommer det alltså fall där åklagaren inte kan få ett fullständigt underlag för att göra en välavvägd bedömning i påföljdsdelen före huvudförhandlingen och där det därför kan finnas skäl för åklagaren att avvakta med att lämna förslaget till påföljd till dess att processmaterialet och omständigheterna kring den tilltalades person har presenterats vid huvudförhandlingen.

Flera stämningsansökningar

Det är inte ovanligt att åklagaren sedan åtal har väckts lämnar in ytterligare stämningsansökningar mot samma person, s.k. tilläggsansökningar. I sådana situationer ska rätten hantera samtliga stämningsansökningar i en rättegång och döma ut en gemensam påföljd för de brott för vilka åtalet anses styrkt. Om åklagaren lämnar ett påföljdsförslag för brottsligheten i varje enskild stämningsansökan kan det bli oklart för den tilltalade vad åklagaren gör gällande i målet, inte minst om åklagaren i den första stämningsansökan föreslår att rätten ska bestämma en icke frihetsberövande påföljd som villkorlig dom eller skyddstillsyn, medan han eller hon i senare stämningsansökningar föreslår ett fängelsestraff. Åklagarens förslag till påföljd bör därför avse den samlade brottsligheten i samtliga stämningsansökningar. Detta är svårt att förena med ett krav på att förslaget alltid ska anges i stämningsansökan. Man kan visserligen tänka sig att åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd, så att varje stämningsansökan innefattar ett påföljdsförslag för de gärningar som åklagaren dithills har väckt åtal för. En sådan ordning skulle emellertid innebära merarbete för åklagarna och skulle knappast gynna förutsebarheten och tydligheten för den tilltalade i någon större utsträckning.

Sammantagen bedömning

Fördelarna med att åklagaren lämnar ett förslag till påföljd för det eller de brott som åtalet omfattar är som störst om förslaget lämnas tidigt under rättegången. Utgångspunkten bör därför vara att förslaget ska anges redan i stämningsansökan. I många fall torde det inte heller innebära några svårigheter för åklagaren att ange i stämningsansökan vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade bör dömas till. Det finns dock fall där åklagaren inte har ett fullständigt underlag för att göra en välavvägd bedömning i påföljds-

delen förrän senare, och kanske i vissa fall inte förrän mot slutet av huvudförhandlingen. Vi bedömer därför att det bör finnas en möjlighet för åklagaren att lämna sitt förslag till påföljd senare än i stämningsansökan.

De problem som kan uppstå om åklagaren lämnar sitt förslag till påföljd tidigt skulle visserligen kunna lösas genom en ordning där åklagaren har att ange förslaget i stämningsansökan, men där detta får justeras, om det under rättegången framkommer omständigheter som inte har kunnat beaktas innan åtal väcktes. Då det kan antas att åklagaren relativt ofta skulle behöva utnyttja möjligheten att justera sitt ställningstagande, kan det emellertid ifrågasättas om förutsebarheten för den tilltalade verkligen skulle öka med en sådan reglering. Risker är i stället att den tilltalade invaggas i falsk säkerhet om åklagaren i stämningsansökan föreslår ett förhållandevis måttligt straff eller en inte alltför ingripande påföljd, men därefter – kanske först i samband med sitt slutanförande vid huvudförhandlingen – ändrar förslaget i skärpande riktning. Om åklagaren endast under vissa förutsättningar tillåts att justera sitt ställningstagande skulle det dessutom sannolikt uppstå svårigheter när det gäller att avgöra när en ändring är tillåten.

Vi föreslår i stället en reglering som innebär att åklagaren som huvudregel ska ange sitt förslag till påföljd i stämningsansökan, men att det om det föreligger särskilda skäl ska vara möjligt för åklagaren att avvakta med förslaget till senare under rättegången. Åklagaren ska dock alltid lämna påföljdsförslaget före det att han eller hon slutför sin talan, så att den tilltalade ges tillfälle att bemöta förslaget före slutanförendena.

Frågan om det föreligger särskilda skäl att avvakta med att ange förslaget till påföljd bör överlämnas till den åklagare som ansöker om stämning att avgöra. Rätten ska alltså inte kunna förelägga åklagaren att komplettera stämningsansökan om han eller hon har angett att förslaget till påföljd kommer att lämnas senare under rättegången. Möjligheten att lämna förslaget till påföljd först i ett senare skede bör dock inte utnyttjas slentrianmässigt av åklagarna; i en stor andel brottmål torde det vara möjligt att ta ställning i påföljdsfrågan redan när åtal väcks och i de fallen bör förslaget till påföljd alltid framgå redan av stämningsansökan. Först om åklagaren har särskild anledning att anta att det under rättegången kan framkomma omständigheter som påverkar bedömningen i påföljdsfrågan bör han eller hon avstå från att lämna något förslag i stämningsansökan. Vi

återkommer till frågan om vad som kan utgöra särskilda skäl att avvakta med förslaget i författningskommentaren, avsnitt 11.1.

8.8.6 Ändring av förslaget till påföljd

Vår bedömning: Åklagaren bör inte vara förhindrad att ändra förslaget till påföljd under rättegången.

I föregående avsnitt har vi föreslagit att åklagaren ska ha möjlighet att lämna sitt förslag till påföljd först i slutet av huvudförhandlingen. Samtidigt har vi konstaterat att förutsebarheten i brottmålsprocessen blir som störst om förslaget lämnas på ett så tidigt stadium som möjligt.

För att öka förutsättningarna för åklagaren att ange förslaget till påföljd redan i stämningsansökan bör han eller hon inte vara förhindrad att ändra sitt förslag senare under processen. Någon annan ordning är knappast tänkbar om det slutliga förslaget till påföljd ska kunna vara väl avvägt och i förekommande fall anpassat efter de nya omständigheter som har förekommit under förhandlingen i domstol.

Naturligtvis kan åklagaren sedan målet har gått igenom vid huvudförhandlingen ha anledning att ändra sitt påföljdsförslag även i mildrande riktning.

8.8.7 Påföljdsfrågan i högre rätt

Vår bedömning: Även utan särskild bestämmelse om detta har åklagaren rätt att överklaga en dom genom vilken domstolen har dömt ut den påföljd som han eller hon har föreslagit. Åklagaren kan därvid yrka en mer ingripande påföljd eller ett strängare straff än vad domstolen har bestämt.

En skyldighet för åklagaren att lämna ett förslag till påföljd väcker frågor om hur påföljdsfrågan ska hanteras i högre rätt.

Att det av ett överklagande som åklagaren ger in på ett eller annat sätt måste framgå huruvida åklagaren överklagar till den tilltalades nackdel eller fördel är klart. I de fall där domstolen har dömt till en lindrigare påföljd än vad åklagaren har föreslagit kommer det i

de flesta fall att vara naturligt för åklagaren att i överklagandet hålla fast vid sin tidigare ståndpunkt i påföljdsdelen. Åklagaren bör dock, på samma sätt som i den lägre instansen, kunna vänta till senare under processen med att mera bestämt ange vilken påföljd som brottet bör föranleda.

Som regel bör åklagaren inte ha anledning att överklaga en dom där domstolen har dömt ut just den påföljd som han eller hon har föreslagit. Det kan emellertid inte uteslutas att domen, eller senare inträffande omständigheter, får åklagaren att ändra uppfattning i påföljdsdelen. Situationen torde kunna bli särskilt vanlig när flera gärningsmän är tilltalade i samma rättegång och rollfördelningen dem emellan är oklar. Som närmare har utvecklats i avsnitt 8.8.4 anser vi att det bör finnas möjlighet för åklagaren att överklaga till den tilltalades nackdel även i fall där rätten har dömt ut den påföljd som åklagaren har föreslagit. Med de förslag vi har lagt fram om hur åklagaren ska ange sin uppfattning i påföljdsdelen, och då särskilt det förhållandet att åklagaren inte ska framställa något formellt yrkande som domstolen är förhindrad att gå utöver, kan vi inte se att det skulle behövas någon särskild lagregel för att åklagaren även i dessa fall ska ha möjlighet att överklaga till den tilltalades nackdel.

En annan sak är att det i allmänhet får förutsättas att åklagaren redan genom sitt förslag till påföljd i första instans har tillvaratagit intresset av att den tilltalade får en tillräckligt ingripande påföljd för det brott han eller hon har gjort sig skyldig till. Om tingsrätten har dömt ut den påföljd som åklagaren har föreslagit och det inte efter förhandlingen har framkommit några nya försvårande omständigheter av betydelse för påföljdsbestämningen bör det därför endast i yttersta undantagsfall komma i fråga för åklagaren att självständigt överklaga domen med ett yrkande om straffskärpning.

8.8.8 Särskilt om mål som avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande

Vår bedömning: Det förhållandet att förslaget om påföljd inte har angetts i stämningsansökan utesluter inte att ett mål avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande.

Som närmare framgår av avsnitt 2.7.2 kan rätten enligt 46 kap. 15 a § RB under vissa förutsättningar avgöra ett brottmål utan hinder av att den tilltalade uteblir från huvudförhandlingen eller inställer sig endast genom ombud. Denna möjlighet, som många gånger är en förutsättning för att kunna avgöra mål där den tilltalade inte inställer sig till huvudförhandling, bör enligt vår uppfattning inte inskränkas i förhållande till vad som gäller i dag.

I avsnitt 8.8.5 har vi föreslagit att åklagaren om det finns särskilda skäl ska ha möjlighet att avvakta med att lämna sitt förslag till påföljd till dess att bevisningen och eventuell utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid huvudförhandlingen. Om åklagaren inte har angett förslaget till påföljd i stämningsansökan och rätten beslutar att målet ska avgöras utan hinder av att den tilltalade har uteblivit från huvudförhandlingen kommer alltså målet att avgöras utan att den tilltalade har tagit del av påföljdsförslaget. Detta bör emellertid inte ses som något hinder, eftersom en förutsättning för att målet ska kunna tas till huvudförhandling är att den tilltalade har tagit del av stämningsansökan, där det framgår att förslaget till påföljd kommer att lämnas senare, och av kallelsen till huvudförhandlingen. Den tilltalade har alltså fått information om att åklagaren kommer att lämna ett förslag till påföljd vid huvudförhandlingen och har därmed fått tillfälle att ta del av och bemöta åklagarens uppfattning genom att inställa sig vid förhandlingen. Av samma skäl bör det inte heller finnas något formellt hinder mot att åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd vid en huvudförhandling där den tilltalade inte är närvarande.

8.8.9 Särskilt om mål som avgörs utan huvudförhandling

Vår bedömning: Det förhållandet att åklagaren ska ha möjlighet att lämna sitt förslag till påföljd senare än i stämningsansökan innebär inte att det behövs några särskilda regler för mål som avgörs utan huvudförhandling.

Som närmare framgår av avsnitt 2.7.2 kommer rätten från och med den 1 november 2008 att få möjlighet att under vissa förutsättningar meddela dom utan huvudförhandling i sådana brottmål där det inte finns anledning att döma till annan påföljd än böter. Förutsätt-

ningarna för avgörande utan huvudförhandling regleras i 45 kap. 10 a § RB.

Vi har i avsnitt 8.8.5 föreslagit att åklagaren som huvudregel ska lämna sitt förslag till påföljd i stämningsansökan, men att det ska finnas möjlighet att avvakta med förslaget om det finns särskilda skäl. I sådana mål som domstolen kan komma att avgöra på handlingarna kan det antas att åklagaren sällan har skäl att utnyttja denna möjlighet. Om åklagaren själv begär skriftlig handläggning finns det ingen anledning för honom eller henne att avstå från att ange förslaget direkt i stämningsansökan. Om det i stället är rätten som gör bedömningen att målet kan avgöras utan huvudförhandling, bör rätten lämpligen kontakta åklagaren och uppmana honom eller henne att komplettera stämningsansökan med ett påföljdsförslag. Den åklagare som i en sådan situation vill avvakta med påföljdsförslaget bör rimligen motsätta sig att målet avgörs utan huvudförhandling. Alternativt kan rätten ge åklagaren tillfälle att slutföra sin talan enligt 45 kap. 10 a § tredje stycket RB. I så fall måste åklagaren i sin slutskrift ange sitt förslag till påföljd, och slutskriften får därefter delges den tilltalade, som därmed får möjlighet att ge sina synpunkter på åklagarens förslag.

För sådana mål som ska avgöras på handlingarna behövs det därför enligt vår bedömning inga särregler om när åklagaren ska lämna sitt förslag till påföljd.

8.8.10 Målsäganden och påföljdsfrågan

Vår bedömning: En målsägande som biträder ett allmänt åtal bör ha möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange ett eget förslag till påföljd för brottet.

En målsägande som väcker enskilt åtal bör inte åläggas någon skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för brottet.

Målsägandens roll i mål där allmänt åtal förs

Enligt 20 kap. 8 § andra stycket RB kan målsäganden biträda ett allmänt åtal. Som vi närmare har redogjort för i avsnitt 8.8.3 innebär nuvarande ordning att en målsägande som biträder åtalet, på samma sätt som åklagaren, har möjlighet, men inte någon skyldighet, att ange vilken påföljd han eller hon anser att den tilltalade ska

dömas till. Målsäganden är därvid inte bunden av åklagarens eventuella uppfattning i påföljdsfrågan utan kan ange ett önskemål om påföljd som går utöver vad åklagaren har förespråkat.

Som vi också har redogjort för i avsnitt 8.8.3 anser vi inte att vi inom ramen för vårt uppdrag bör föreslå förändringar som inskränker målsägandens roll i brottmålsprocessen. En målsägande som biträder ett allmänt åtal bör därför alltjämt ha möjlighet att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan. Då det ytterst bör vara samhällets ansvar att se till att den som har gjort sig skyldig till ett brott ådöms en tillräckligt ingripande påföljd bör det emellertid endast vara åklagaren som åläggs en direkt skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för brottet.

Påföljdsfrågan vid enskilt åtal

I 47 kap. RB finns bestämmelser om enskilt åtal. Enligt 47 kap. 1 § RB ska en målsägande som vill väcka sådant åtal ansöka om stämning mot den som ska tilltalas. Stämningsansökan ska innehålla i princip samma uppgifter som en stämningsansökan utfärdad av åklagaren.

Som vi har anfört i föregående avsnitt bör det ankomma på samhället att se till att den som har gjort sig skyldig till ett brott ådöms en tillräckligt ingripande påföljd. Detta ansvar bör inte, även om det är målsäganden som har väckt åtal för brottet, till någon del överflyttas till en enskild part. Utifrån våra utgångspunkter, nämligen att åklagarens förslag till påföljd ska leda till en ökad förutsebarhet och enhetlighet i rättstillämpningen samt ökade förutsättningar att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd i straffmätningen när det har förekommit försvårande eller förmildrande omständigheter, finns det inte heller några skäl som talar för att den som väcker ett enskilt åtal bör vara skyldig att lämna ett förslag till påföljd för den brottslighet som omfattas av åtalet. Det saknas därmed anledning att ändra den reglering som avser enskilda åtal.

8.8.11 Särskild rättsverkan av brott

Vårt förslag: Domstol ska inte kunna besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande. Inte heller ska det finnas möjlighet för rätten att gå utöver vad som har yrkats i fråga om särskild rättsverkan. Rätten ska dock även utan yrkande ha möjlighet att ålägga den tilltalade att betala sådan avgift som avses i 1 § lagen (1994:419) om brottsofferfond.

Åklagaren ska i stämningsansökan ange de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet. Yrkandena ska kunna ändras senare under rättegången.

Den nuvarande regleringen i rättegångsbalken innebär att frågor om särskild rättsverkan av brott, såsom förverkande och utvisning på grund av brott²², ska prövas ex officio av rätten. Det enda undantaget avser beslut om företagsbot, som enligt 36 kap. 7 § BrB förutsätter ett yrkande från åklagaren. Rätten har alltså formellt sett det fulla ansvaret för att se till att frågor om förverkande och annan särskild rättsverkan av brott blir utredda och tas ställning till.

På samma sätt som när det gäller frågan om påföljd finns det starka skäl som talar för att regleringen kring särskild rättsverkan av brott förändras, så att domstol endast får besluta om särskild rättsverkan efter yrkande från åklagaren. En sådan ordning skulle tydliggöra rollfördelningen mellan åklagaren och rätten, och såvitt avser de "mätbara" formerna av särskild rättsverkan, som utvisning och företagsbot, skulle förutsebarheten för den tilltalade öka om rätten inte får gå utöver vad åklagaren har yrkat.

De skäl som vi har ansett tala emot att rätten ska vara förhindrad att döma ut ett högre straff eller en mer ingripande påföljd än vad åklagaren har förslagit är dels att en sådan ordning är svår att förena med målsägandens roll i brottmålsprocessen, dels att det skulle skapas en möjlighet för åklagaren att ingå informella uppgörelser om påföljden med den tilltalade och dels att en sådan bundenhet leder till nackdelar när det gäller påföljdsfrågans hantering i högre rätt. Dessa skäl hindrar dock inte att rätten såvitt avser särskild rättsverkan blir bunden av de yrkanden som har framställts i målet. Inte heller kan det anföras några andra skäl som talar emot en sådan ordning. Det förhållandet att det formellt sett finns möjlig-

²² Se vidare om vad som anses utgöra särskild rättsverkan av brott i avsnitt 2.5.

het även för målsäganden att framställa yrkanden om annan särskild rättsverkan av brott än företagsbot ändrar inte detta förhållande.

Vi föreslår därför att rätten inte ska ha möjlighet att besluta om särskild rättsverkan av brott utan att det har framställts något yrkande om detta och att det inte heller ska finnas möjlighet för rätten att gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Det innebär att rätten varken ska kunna besluta om sådan särskild rättsverkan som det inte har framställts något yrkande om eller besluta om särskild rättsverkan som är mer ingripande än vad som har yrkats (som t.ex. en högre företagsbot eller en längre utvisningstid).

För att öka förutsebarheten för den tilltalade och ge denne möjlighet att tidigt bemöta eventuella yrkanden om särskild rättsverkan bör yrkandena anges redan i stämningsansökan, vilket också är brukligt i dag. En sådan ordning leder också till praktiska fördelar, inte minst när det gäller yrkanden om utvisning. När en domstol överväger om en utlänning ska utvisas på grund av brott ska domstolen nämligen inhämta yttrande från Migrationsverket, om det kan antas att det finns hinder mot verkställighet av ett beslut om utvisning. Domstolen ska också begära upplysningar från socialförvaltningen om vad som har framkommit om utlänningens anknytning till en eventuell familj i Sverige. Om yrkandet om utvisning anges redan i stämningsansökan kan uppgifterna från Migrationsverket och socialförvaltningen som regel komma domstolen tillhanda före huvudförhandlingen.

De nackdelar som eventuellt kan uppstå genom att yrkanden om särskild rättsverkan av brott måste anges redan i stämningsansökan kan motverkas genom att åklagaren ges rätt att ändra yrkandena senare under rättegången och även att framställa nya yrkanden i högre rätt, om ansvarsfrågan har förts upp dit.

Huvudregeln bör alltså vara att alla beslut om särskild rättsverkan av brott ska föregås av ett yrkande. Av lagen om (1994:419) om brottsofferfond framgår dock att den som döms för ett brott för vilket fängelse ingår i straffskalan ska åläggas att betala en avgift till brottsofferfonden. Denna avgift anses utgöra särskild rättsverkan av brott. Avgiften till brottsofferfonden, som är lika hög oavsett vilket brott den tilltalade har gjort sig skyldig till, är en obligatorisk följd av att den tilltalade döms för brottet och frågan är inte föremål för någon närmare bedömning av rätten. Det framstår som opraktiskt att åklagaren i varje mål där någon har åtalats för brott för vilka fängelse ingår i straffskalan ska behöva framställa ett

yrkande om att den tilltalade ska åläggas att betala avgift till brottsofferfonden. Vi föreslår därför att rätten ska kunna besluta om sådan avgift även utan yrkande.

8.8.12 Domens innehåll

Vårt förslag: Åklagarens förslag till påföljd för brottet ska anges i domen.

I det föregående har vi föreslagit att åklagaren i brottmål ska dels lämna ett förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet, dels framställa bestämda yrkanden om sådan särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet.

Enligt 30 kap. 5 § RB ska en dom i brottmål innehålla

1. domstolen samt tid och ställe för domens meddelande,
2. parterna samt deras ombud eller biträden och den tilltalades försvarare,
3. domslutet,
4. parternas yrkanden och de omständigheter som dessa grundas på, och
5. domskälen med uppgift om vad som är bevisat i målet.

Av regleringen i den fjärde punkten framgår att en skyldighet för åklagaren att framställa de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill få prövade i målet innebär att rätten måste ange yrkandena i domen. Vårt förslag att åklagaren ska åläggas att ange ett förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet leder dock inte automatiskt till att rätten har att ange åklagarens uppfattning i påföljdsfrågan i domen. Regleringen i 30 kap. 5 § RB kan nämligen inte anses omfatta ett krav på att domen innehåller uppgifter om en sådan uppfattning från en part som har uttryckts i form av ett förslag.

I avsnitt 8.8.2 har vi som ett skäl för att åklagaren ska åläggas att ange sin uppfattning i påföljdsfrågan anført att domskälen i påföljdsdelen därmed kan antas bli tydligare och mer utförliga än vad som ibland är fallet i dag. Vi har därvid utgått ifrån att åklagarens ställningstagande ska anges i domen och därmed utgöra en naturlig utgångspunkt för domstolens resonemang i påföljdsdelen.

För att den reform vi nu föreslår ska få tillräcklig effekt när det gäller att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen och att skapa en större enhetlighet i rättstillämpningen, anser vi att 30 kap. 5 § RB bör ändras, så att det av bestämmelsen framgår att åklagarens förslag till påföljd för brottet ska anges i domen. Som nämnts i det föregående kan en sådan ordning förväntas leda till att påföljdsförslaget får utgöra utgångspunkten för domstolens resonemang kring påföljdsval och straffmätning. I de fall där påföljdsfrågan inte framstår som helt given är det också naturligt att rätten bemöter åklagarens förslag och närmare motiverar varför man godtar eller avviker från förslaget.

I övrigt anser vi inte att det finns skäl att föreslå några ändringar i 30 kap 5 § RB.

8.8.13 Den vidare utvecklingen när det gäller påföljdsfrågans hantering i brottmålsprocessen

Det kan hävdas att den nu föreslagna ordningen, där åklagaren endast har att ange ett förslag till påföljd och där rätten inte är förhindrad att gå utöver detta förslag, inte innebär någon större förändring i förhållande till vad som gäller i dag. Vi bedömer dock att de förslag vi nu lämnar kan leda till en inte obetydlig effekt när det gäller att ge frågor om straffmätning och påföljdsval ett större utrymme i brottmålsprocessen. Genom att det föreskrivs i rättegångsbalken att åklagarens förslag till påföljd ska anges i domen kommer rätten att behöva förhålla sig till påföljdsförslaget och den tilltalades uppfattning om detta, vilket kan antas leda till en tydligare argumentering i påföljdsfrågan. Detta kan i sin tur medföra en större förståelse för hur domstolarna resonerar i frågor om påföljdsval och straffmätning samt en ökad enhetlighet i rättstillämpningen. De syften som anges i våra direktiv uppnås alltså genom de föreslagna ändringarna i rättegångsbalken.

Hur stor effekten av det föreslagna regelverket blir beror i stor utsträckning på hur det används. För det fall att åklagarna väljer att utnyttja regelverket fullt ut och lämna sina förslag till påföljd på det sätt som är avsikten med vårt förslag, nämligen på en väl avvägd nivå och vid ett så tidigt skede som möjligt under rättegången, kan det antas att rätten i praktiken kommer att uppfatta påföljdsförslaget som ett tak för vilken påföljd som bör dömas ut. Därmed kommer fördelarna med ett mer styrande regelverk, där rätten är

förhindrad att gå utöver vad åklagaren har angett i påföljdsdelen, att uppnås trots att det inte föreligger någon formell bundenhet till det förslag som åklagaren har lämnat. Samtidigt leder det av oss föreslagna regelverket inte till några nackdelar ur rättssäkerhets-synpunkt. Tvärtom innebär det förhållandet att rätten alltjämt har det yttersta ansvaret för vilken påföljd som döms ut att det inte uppstår någon risk för missbruk av systemet. Inte heller har vi kunnat se att förslaget leder till några effektivitetsförluster.

Trots det anförda vill vi understryka att det finns påtagliga fördelar med en ordning där åklagaren får en mer styrande roll än vad vårt förslag innebär. En skyldighet för åklagaren att ange ett formellt yrkande om påföljd i stämningsansökan och ett förbud för rätten att gå utöver yrkandet skulle innebära en större förutsebarhet för den tilltalade och en än mer kontradiktorisk process än det förslag som vi nu lämnar. Om åklagaren dessutom förhindras att överklaga en dom där han eller hon har fått fullt bifall till sitt påföljdsyrkande, skulle processen i större utsträckning kunna koncentreras till första instans, vilket sannolikt skulle leda till effektivitetsvinster. Införandet av ett sådant system förutsätter dock att rättssäkerheten kan garanteras för inblandade parter samt att målsägandens roll i brottmålsprocessen och frågor om påföljdsfrågans hantering i högre rätt övervägs ytterligare. Som vi har redogjort för i det föregående anser vi dessa frågor vara alltför omfattande och svåra att överblicka för att rymmas inom ramen för vårt uppdrag.

Sammanfattningsvis kan våra förslag till ändringar i rättegångsbalken ses som ett första steg på vägen mot en brottmålsprocess där åklagaren får ett större ansvar för påföljdsfrågan. Om det visar sig att systemet med ett icke bindande förslag till påföljd faller väl ut, finns det enligt vår uppfattning anledning att framöver överväga en mer långtgående ordning. I det sammanhanget kan det också finnas anledning att överväga vilka effektivitetsvinster ett system med ett bindande påföljdsyrkande skulle kunna leda till.

9 Kostnads- och konsekvensanalys

9.1 Inledning

Om förslagen i ett betänkande påverkar kostnaderna eller intäkterna för staten, kommuner, landsting, företag eller andra enskilda ska enligt 14 § kommittéförordningen (1998:1474) en beräkning av dessa konsekvenser redovisas i betänkandet. Om förslaget innebär samhälls-ekonomiska konsekvenser i övrigt ska dessa redovisas. När det gäller kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting ska utredningen föreslå en finansiering.

I detta kapitel redogör vi för vår bedömning av dessa frågor samt för övriga konsekvenser som våra förslag kan antas medföra.

9.2 Ekonomiska konsekvenser

9.2.1 Konsekvenser för staten

Vår bedömning: Om förslagen genomförs kommer de att medföra ökade kostnader för staten. Utifrån nuvarande förhållanden kan kostnaderna beräknas till totalt ca 500 miljoner kr per år, varav knappt 500 miljoner kr för Kriminalvården och omkring fem miljoner kr för Åklagarmyndigheten. Förslagen förväntas inte innebära några kostnadsökningar för domstolarna.

De föreslagna förändringarna kan inte genomföras utan att betydande ekonomiska tillskott tillförs framför allt Kriminalvården. Dessa tillskott bör finansieras inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet såsom en följd av aviserade satsningar på kriminalpolitikens område.

Domstolarna

Det förhållandet att straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, ändras samt att vissa av de bestämmelser i 29 kap. BrB som styr straffmätningen utformas annorlunda än i dag innebär inte någon utvidgning av domstolarnas arbetsuppgifter. Inte heller det förhållandet att åklagaren åläggs en skyldighet att lämna ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet och att påföljdsförslaget sedan ska anges i domen kan antas leda till att domstolarnas arbetsbörda förändras. Sammantaget kan alltså de förslag vi lämnar inte förväntas medföra några ekonomiska konsekvenser för domstolarna.

Åklagarmyndigheten

Om åklagaren åläggs att ange ett förslag till påföljd för de brott som omfattas av åtalet kan detta antas leda till ökade kostnader för Åklagarmyndigheten. Visserligen anger åklagare redan i dag i stor utsträckning sin uppfattning i påföljdsfrågan innan målet avgörs. Den föreslagna reformen syftar emellertid till att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen och därmed höja kvaliteten i hanteringen av denna fråga. Avsikten är också att åklagarna i så stor utsträckning som möjligt ska ange påföljdsförslaget redan i stämningsansökan, vilket är en ny arbetsuppgift i förhållande till i dag. En formell skyldighet att ange ett förslag till påföljd kan vidare komma att ställa krav på åklagarna att i större utsträckning dokumentera vilka överväganden som har gjorts i påföljdsfrågan.

De nya arbetsuppgifterna innebär att Åklagarmyndighetens IT-stöd behöver utvecklas, bl.a. för att påföljdsförslaget ska kunna anges i stämningsansökan och för att underlätta beräkning av dagsbotens storlek. Enligt uppgift från Åklagarmyndigheten kommer det också att finnas behov av ett uppföljningsinstrument, som utvisar i hur stor utsträckning domstolarna följer de påföljdsförslag som lämnas.

Skyldigheten att lämna ett förslag till påföljd omfattar såväl ärenden som är av förhållandevis enkel karaktär, vilka knappast kommer att leda till någon mätbar ökning av arbetsbördan, som mer komplicerade ärenden, där mycket tid får ägnas åt att förbereda och motivera påföljdsförslaget. Under 2007 hanterade Åklagarmyndigheten drygt 60 000 ärenden där beslut om åtal fattades. Enligt vår bedömning är det rimligt att anta att en skyldighet att lämna förslag till på-

följd kommer att leda till att åklagarnas arbetsbörda ökar med i genomsnitt knappt tio minuter per ärende. Det innebär en ökad arbetsbelastning med uppskattningsvis (60 000 x 9 min. / 60 min. / 8 h =) drygt 1 100 arbetsdagar per år. Med en årsarbetstid om 220 dagar motsvarar detta omkring fem årsarbetskrafter. Enligt uppgift från Åklagarmyndigheten är kostnaden för en årsarbetskraft, inklusive kringkostnader, ungefär en miljon kr, vilket innebär att den totala kostnaden kan beräknas till omkring fem miljoner kr per år.

Den nu framräknade kostnaden får ses som en genomsnittskostnad över längre tid. Initialt kan kostnaderna antas bli högre, dels på grund av de kostnader som utvecklingen av Åklagarmyndighetens IT-stöd och ett eventuellt uppföljningsinstrument för med sig, dels då åklagarna i ett inledningsskede kan behöva viss utbildning i påföljdsfrågor. Efterhand kan dock kostnaderna antas minska, så att de blir något lägre än fem miljoner kr per år.

Kriminalvården

Vi har, i enlighet med vad som anges i våra direktiv, lämnat förslag till lagändringar som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott. Enligt våra överväganden bör ett genomförande av förslagen leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel höjs med omkring en tredjedel, och att straffen även skärps i varierande grad för andra allvarliga våldsbrott. Vidare har vi lämnat förslag till ändrad lagstiftning när det gäller betydelsen av att den tilltalade tidigare har dömts för brott. Ändringarna, som omfattar samtliga brottstyper, innebär att återfall i brott ska beaktas i skärpande riktning vid straffmätningen i något större utsträckning än vad som är fallet i dag.

Ett genomförande av dessa förslag kommer att leda till längre fängelsestraff och därmed ökade kostnader för Kriminalvården. Hur stora kostnadsökningarna blir är beroende av flera olika faktorer. Som vi har anförts i avsnitt 8.7 beror den sammantagna effekten av våra förslag till stor del på hur domstolarna tillämpar lagstiftningen. Det är därför inte möjligt att på förhand bedöma exakt hur stora straffskärpningarna kommer att bli. När det gäller de allvarliga våldsbrotten måste också beaktas att våra förslag inte bara syftar till en generell höjd straffnivå, utan också till en större spännvidd vid straffmätningen. Avsikten är att straffen ska höjas mer för de allra allvarligaste brotten än för dem som är förhållandevis mindre all-

varliga. Härtill kommer att de ekonomiska konsekvenserna av höjda straffnivåer för de mer allvarliga brotten uppstår först på längre sikt, i de allra allvarligaste fallen flera år efter det att lagstiftningen har trätt i kraft, eftersom de som döms för sådan brottslighet redan enligt nuvarande reglering avtjänar långa fängelsestraff och effekten av straffskärpningarna uppstår först i slutet av verkställigheten. Under denna tid kan det uppstå andra förändringar som påverkar kostnaderna för verkställighet av fängelsestraff. Kostnaderna för anstaltsplatser och för verkställighet utanför anstalt kan öka eller minska och antalet personer som döms för allvarliga våldsbrott kan förändras i förhållande till vad som gäller i dag. Vid beräkningarna av hur mycket Kriminalvårdens kostnader kommer att öka till följd av förslagen utgår vi ifrån nuvarande förhållanden, men vi vill alltså påpeka att beräkningarna kan påverkas av faktorer som i dag inte är möjliga att förutse.

I avsnitt 1.3.2 finns en närmare definition av vilka brott som enligt vår bedömning bör rymmas inom begreppet allvarliga våldsbrott. Som anförs där innebär definitionen att begreppet får en ganska vidsträckt innebörd. Det är knappast möjligt att i detalj redogöra för vilket genomslag de föreslagna lagändringarna kan antas få för straffnivåerna för varje enskild brottstyp, och det kan inte heller anses nödvändigt för att beräkna kostnadskonsekvenserna av förslagen. Vi väljer därför att redovisa vilka effekter förslagen kan förväntas få för de brottstyper där genomslaget enligt vår bedömning bör bli som störst.

I avsnitt 8.2.2 har vi gjort bedömningen att en skärpt syn får anses särskilt angelägen när det gäller grov misshandel. Flera av våra förslag syftar därför till att höja straffnivån för detta brott. Som ett riktmärke har vi angett att ett genomförande av förslagen bör leda till att genomsnittsstraffet för grov misshandel höjs med omkring en tredjedel. Enligt kriminalstatistiken för åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt ca 520 personer per år till fängelse med grov misshandel, inklusive försök och förberedelse till detta brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet fängelse i 19 månader. Om genomsnittsstraffet höjs med en tredjedel, från 19 till 25 månader, motsvarar detta en höjning med sex månader. Beräknat på 520 personer per år innebär en sådan höjning en årlig ökning av den utdömda fängelsetiden med $(520 \times 6/12 =)$ 260 år. I denna siffra ingår även de fall där den särskilda straffskalan för synnerligen grov misshandel blir tillämplig.

Våra förslag avser i första hand att höja straffnivån för sådana våldsbrott som är av mer allvarlig karaktär. Syftet är inte att färre våldsbrott ska leda till icke frihetsberövande påföljder och inte heller att fängelsestraffen ska bli längre för dem som döms för mindre allvarlig våldsbrottslighet. Det är dock rimligt att anta att en höjd straffnivå för grov misshandel leder till något längre fängelsestraff även för misshandel av normalgraden, i vart fall i de fall där påföljden i dag bestäms till fängelse i sex månader eller mer. Under åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt ca 1 300 personer per år till fängelse med misshandel av normalgraden, inklusive försök och förberedelse till detta brott, som huvudbrott. Av dessa dömdes ca 300 personer per år till fängelse i sex månader eller mer. Vid ett antagande om att straffen för dem som i dag döms till fängelse i sex månader eller mer skärps med i genomsnitt två månader ökar det totala antalet utdömda fängelseår med $(300 \times 2/12 =)$ 50 per år.

Våra förslag till höjda straffnivåer för allvarliga våldsbrott får sannolikt genomslag även på straffmätningen för dråp. År 2007 dömdes 34 personer till fängelse med dråp, inklusive försök eller förberedelse till detta brott, som huvudbrott. Under åren 2004-2007 var genomsnittet 37 personer per år. Det genomsnittliga fängelsestraffets längd för dem som dömdes för dråp under 2007 var drygt fem år. Av den statistik som vi hämtade in från Brå under arbetet med vårt delbetänkande framgår att det under de senaste 15 åren har dömts ut omkring 10-15 fängelsestraff per år för fullbordat dråp samt att fängelsestraffens längd i övervägande del av dessa fall uppgick till mellan sex och åtta år. Vi bedömer att de förslag som vi har lagt fram i detta betänkande tillsammans med förslagen i delbetänkandet kan antas leda till att genomsnittsstraffet för dråp, inklusive försök och förberedelse till detta brott, höjs med ungefär ett och ett halvt år. Därmed skulle antalet utdömda fängelseår öka med $(40 \times 1,5 =)$ 60 per år.

Även om vi inte föreslår någon höjning av minimistraffen för grov fridskränkning och grov kvinnofridskränkning är avsikten att förslaget till ändring i 29 kap. 1 § BrB ska leda till något höjda straffnivåer även för dessa brott. Med hänsyn till att genomsnittsstraffen för fridskränkningssbrotten redan ligger en bit över brottens minimistraff bör straffen emellertid inte höjas i samma utsträckning som för grov misshandel. Under åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt drygt 300 personer per år till fängelse med något av fridskränkningssbrotten, inklusive försök och förberedelse till dessa brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet för båda brottstyperna

fängelse i knappt elva månader. Det är rimligt att anta att våra förslag leder till att genomsnittsstraffen höjs med ungefär tre månader. Vid en sådan utveckling ökar den årliga utdömda fängelse tiden med $(300 \times 3/12 =)$ 75 år.

De ändringar som vi föreslår tar inte direkt sikte på sexualbrotten. En del sexualbrott, nämligen vissa fall av våldtäkt, grov våldtäkt, våldtäkt mot barn och grov våldtäkt mot barn, innefattar dock våld eller hot om våld och i dessa fall bör ändringen i 29 kap. 1 § BrB leda till att straffnivåerna höjs i viss mån. Höjningen bör emellertid inte bli alltför stor, eftersom det i hög grad är andra faktorer än våldet eller hotet om våld som avgör straffvärdet för våldtäktsbrotten. Sedan sexualbrottslagstiftningen förändrades 2005 har i genomsnitt 325 personer per år dömts till fängelse för något av de ovan angivna brotten, inklusive försök och förberedelse till brott, som huvudbrott. År 2007 var genomsnittsstraffen 28 månader för våldtäkt, 70 månader för grov våldtäkt, 24 månader för våldtäkt mot barn och 55 månader för grov våldtäkt mot barn. Vårt förslag till ändring i 29 kap. 1 § BrB kommer sannolikt att få större genomslag på de grova brotten än på brotten av normalgraden. I de fall där våldtäktsbrottet inte har innefattat våld eller hot om våld bör förslagen inte leda till att straffen höjs alls i förhållande till i dag. Sammantaget bedömer vi att genomsnittsstraffet för våldtäktsbrotten kan antas höjas med ungefär en månad, vilket innebär att den utdömda fängelse tiden kan förväntas öka med $(325 \times 1/12 =)$ ca 30 år.

Våra förslag kan förväntas leda till en höjning av straffnivåerna för rån och grovt rån. Ökningen för rån av normalgraden torde bli mindre än för grov misshandel, främst eftersom det redan i dag går att se en större spännvidd vid straffmätningen för rån. Enligt kriminalstatistiken dömdes i genomsnitt knappt 370 respektive 70 personer till fängelse med rån respektive grovt rån, inklusive försök och förberedelse till dessa brott, som huvudbrott under åren 2004-2007. År 2007 var det genomsnittliga fängelsestraffet för rån 19 månader och för grovt rån 55 månader. Vi bedömer att ett genomförande av våra förslag kan leda till att genomsnittsstraffet höjs med tre månader för rån och med sex månader för grovt rån. Den utdömda fängelse tiden kan därmed förväntas öka med $(370 \times 3/12 =)$ ca 90 år för rån och med $(70 \times 6/12 =)$ 35 år för grovt rån.

Vi föreslår att minimistraffet för utpressning, grovt brott, ska höjas från sex månader till ett år. Vidare föreslår vi ändringar i 29 kap. 1 § andra stycket och 29 kap. 2 § 6 BrB som kan antas leda till högre straff för just utpressningsbrott av mer allvarlig karaktär. Under

åren 2004-2007 dömdes i genomsnitt 40 personer per år till fängelse för utpressningsbrott. År 2007 var genomsnittsstraffet fängelse i elva månader. Statistiken utvisar inte hur många domar som avsåg grovt brott. Det förhållandevis ringa antalet fall av utpressning per år innebär att även om det genomsnittliga fängelsestraffet höjs med sex månader, så kommer ökningen av den årliga utdömda fängelsetiden för detta brott att bli marginell, uppskattningsvis omkring $(40 \times 6/12 =)$ 20 år.

Utifrån de antaganden som nu har gjorts kan höjningen av antalet utdömda fängelseår beräknas enligt följande.

Grov misshandel	+ 6 mån	260 år
Misshandel		50 år
Dråp	+ 1,5 år	60 år
Fridskränkningssbrotten	+ 3 mån	75 år
Sexualbrotten (vissa)	+ 1 mån	30 år
Rån	+ 3 mån	90 år
Grovt rån	+ 6 mån	35 år
Utpressning	+ 6 mån	20 år
<i>Totalt</i>		<i>620 år</i>

Av dessa 620 år ska, med hänsyn till reglerna om villkorlig frigivning, två tredjedelar, dvs. drygt 410 år, verkställas i anstalt.

Enligt uppgift från Kriminalvården är den nuvarande kostnaden per dygn för en plats i slutna anstalt ca 2 300 kr och för en plats i öppen anstalt ca 1 500 kr. Den genomsnittliga kostnaden för utslussningsåtgärder beräknas till ca 1 500 kr per dygn medan kostnaden för frivården under den villkorliga frigivningen uppgår till ca 160 kr per dygn. Kostnaden för de slutna anstaltsplatserna kommer dock att öka till följd av att det byggs och kommer att byggas nya platser, vilka är dyrare än befintliga platser. Kriminalvården beräknar att kostnaden för en plats i slutna anstalt kommer att uppgå till ca 2 870 kr per dygn när de lagändringar som vi föreslår kan få genomslag, dvs. tidigast under 2011. Vid framräkningen av detta belopp har beaktats att längre strafftider och nya anstaltsplatser inte påverkar Kriminalvårdens kostnader för huvud- och regionkontor.

Kriminalvården har vidare förklarat att det för de brott som här är i fråga i vart fall inledningsvis kommer att krävas placering på sluten anstalt, men att ett rimligt antagande är att 20 procent av anstaltstiden kommer att tillbringas på öppen anstalt eller i utslussningsåtgärd.

Den sammantagna merkostnaden för Kriminalvården till följd av de förslag som syftar till att höja straffnivån för allvarliga våldsbrott kan därför beräknas till drygt 400 miljoner kr per år enligt följande:

	Antal fängelseår	Dygnskostnad per intagen (kr)	Årskostnad per intagen (kr)	Totalkostnad (miljoner kr/år)
Sluten anstalt	330	2 870	1 047 550	346
Öppen anstalt/ Utslussningsåtgärd	83	1 500	547 500	45
Frivård	207	160	58 400	12
<i>Totalt</i>	<i>620</i>			<i>403</i>

Det ska betonas att den nu redovisade beräkningen bygger på relativt grova uppskattningar av konsekvenserna av våra förslag. Det är, som inledningsvis framhållits, inte möjligt att med någon exakthet förutse hur genomsnittsstraffet för olika brottstyper kan komma att påverkas om förslagen genomförs. Det framräknade beloppet får därför mer ses som en indikation på den sammanlagda effekten av våra förslag.

Till det ovan framräknade beloppet ska läggas den ökade kostnaden för de höjda straffnivåerna vid återfall i brott. Det är självfallet mycket svårt att beräkna hur stort genomslag vårt förslag till ändring av 29 kap. 4 § BrB kommer att få på straffnivåerna vid återfall i brott. Som vi har anført i avsnitt 8.5 tycks bestämmelsen i dess nuvarande lydelse tillämpas på ett ojämnt sätt, vilket innebär att det är svårt att veta i vilken utsträckning återfallsskärpning med stöd av 29 kap. 4 § BrB sker i dag och hur stort påslag som i så fall görs. Syftet med vårt förslag är dock att straffen ska bli längre för många av dem som vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brotts-

lighet eller som återfaller i särskilt allvarlig brottslighet av likartad karaktär.

Vid en sammantagen bedömning, där vi även väger in att straffnivån för vissa andra allvarliga våldsbrott än de som har angetts ovan kan komma att höjas något, finner vi att våra förslag totalt sett kan antas leda till ökade kostnader för Kriminalvården med knappt 500 miljoner kr per år.

Finansiering

Som angetts i det föregående ska en utredning som lämnar förslag som innebär kostnadsökningar eller intäktsminskningar för staten, kommuner eller landsting föreslå en finansiering av förslagen. Det ankommer alltså på oss att lämna förslag till finansiering av de kostnadsökningar som våra förslag kan antas leda till för staten.

Rättsväsendet i dess helhet får i dag betraktas som underfinansierat och det står därför alldeles klart att de förändringar som vi föreslår inte kan finansieras inom ramen för befintliga resurser. Inte heller är det möjligt att finansiera förslagen genom att överföra medel till de myndigheter som nu drabbas av kostnadsökningar från någon annan del av rättsväsendet. Ett genomförande av de förslag som vi har lämnat kräver därför att det tillskjuts medel, framför allt till Kriminalvården.

Rättsväsendet står inför nya utmaningar. Antalet anmälda brott har ökat kraftigt under senare år. Regeringen har som mål att antalet poliser ska öka till 20 000 under de närmaste två åren, vilket kan antas leda till att fler brott utreds och kommer under åtal med utökade arbetsuppgifter för övriga aktörer i rättskedjan som följd. För att det ska vara möjligt att nå upp till de kriminalpolitiska målsättningarna måste rättsväsendet, och då i synnerhet polisen och Kriminalvården, på sikt tillföras mycket stora resurser. Hur stora tillskott som behövs och hur dessa ska fördelas mellan myndigheterna måste avgöras med beaktande av flera viktiga grundläggande kriminalpolitiska hänsyn, som t.ex. hur brottsbekämpningen ska prioriteras, hur många brott som ska lagföras och på vilket sätt lagföringen ska ske samt hur påföljdssystemet ska utformas och hur påföljderna ska verkställas. I sistnämnda hänseende påverkas Kriminalvårdens kostnader av vilka möjligheter som i framtiden kommer att stå till buds när det gäller att döma ut icke frihetsberövande påföljder eller att besluta om verkställighet av fängelsestraff utanför

anstalt, exempelvis genom elektronisk kontroll, samt i vilken utsträckning olika utslussningsåtgärder för dem som verkställer fängelsestraff i anstalt får användas. Kostnaderna påverkas också av vilka resurser som avsätts till behandling och andra förebyggande insatser.

Våra förslag till ändringar i brottsbalken och rättegångsbalken utgör alltså endast en del av de centrala kriminalpolitiska överväganden som kan antas aktualiseras inom en nära framtid. Enligt vår uppfattning är det därför knappast möjligt att bryta ut finansieringen av de förslag som vi lämnar från den övergripande frågan om rättsväsendets dimensionering och finansiering på längre sikt.

Mot bakgrund av det anförda gör vi bedömningen att finansieringen av våra förslag bör ske inom ramen för de resurser som kan förväntas behöva tillföras rättsväsendet på sikt. I det sammanhanget finns det anledning att beakta att ändringarna i första hand syftar till att höja straffnivåerna för brott som redan i dag föranleder förhållandevis långa fängelsestraff. De kostnader som förslagen för med sig kommer därför inte att uppstå förrän tidigast något år efter det att lagändringarna har trätt i kraft och får inte fullt genomslag förrän ett flertal år därefter.

9.2.2 Konsekvenser för företag eller andra enskilda

Vår bedömning: Vårt förslag att åklagaren i samtliga brottmål ska lämna ett förslag till påföljd kan antas leda till en i någon mån ökad arbetsbörda och därmed en kostnadsökning för de advokater som förordnas till offentliga försvarare. Den utökade arbetsbördan bör beaktas vid upprättandet av taxan för ersättning till offentliga försvarare i brottmål.

Vårt förslag att åklagaren i samtliga brottmål ska lämna ett förslag till påföljd för det eller de brott som han eller hon yrkar ansvar för syftar till att öka uppmärksamheten på påföljdsfrågan i brottmålsprocessen. Avsikten är att åklagaren ska lämna ett fullständigt förslag till påföljd som sedan ska ligga till grund för rättens bedömning av påföljdsfrågan. Under dessa förhållanden är det rimligt att anta att de advokater som förordnas som offentliga försvarare kan komma att behöva ägna mer tid och resurser åt att förbereda och utföra den tilltalades försvar såvitt avser påföljdsfrågan. I våra över-

väganden har vi också anfört att en sådan effekt av förslaget framstår som önskvärd.

Ersättningen till offentliga försvarare vid tingsrätt och i hovrätt bestäms som huvudregel enligt en av Domstolsverket årligen upprättad brottmålstaxa. Taxan bygger på ett grundbelopp, till vilket påslag görs med hänsyn till hur lång tid förhandling har hållits i målet. Grundbeloppet och påslaget grundas på en timkostnadsnorm som fastställs av regeringen. Enligt vår bedömning finns det anledning att beakta den ökade arbetsbörda för de offentliga försvararna som våra förslag leder till när brottmålstaxan upprättas.

9.3 Andra konsekvenser som anges i kommittéförordningen

Vår bedömning: Våra förslag kan inte antas medföra annat än marginella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

Förslagen kommer inte att medföra några andra konsekvenser av det slag som anges i 15 § kommittéförordningen.

Om förslagen i ett betänkande har betydelse för den kommunala självstyrelsen, för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet, för sysselsättning och offentlig service i olika delar av landet, för små företags förutsättningar, konkurrensförmåga eller villkor i övrigt i förhållande till större företags, för jämställdheten mellan kvinnor och män eller för möjligheterna att nå de integrationspolitiska målen, ska enligt 15 § kommittéförordningen konsekvenserna i det avseendet anges i betänkandet.

Vad som kan vara av intresse i detta sammanhang är den betydelse som våra förslag kan få för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet. Vi har i avsnitt 7.3 konstaterat att en höjd straffnivå inte kan antas leda till minskad brottslighet. Det är alltså inte troligt att de förslag vi lämnar kommer att medföra att potentiella gärningsmän avstår från att begå brott (allmänprevention) eller att de personer som har avtjänat straff kommer att avstå från att begå brott på nytt (individualprevention). Inte heller tror vi att förslagen kommer att leda till några mätbara inkapaciteringseffekter.

Som vi har anfört i avsnitt 7.3 kan en höjd straffnivå för allvarliga våldsbrott möjligen ge vissa effekter för det brottsförebygg-

ande arbetet, vilka indirekt kan ge preventiva effekter. Den skärpta synen kan nämligen leda till att samhället tar större avstånd från allvarlig våldsbrottslighet, vilket i sin tur kan ge en signal till myndigheter och andra aktörer i samhället att prioritera åtgärder som syftar till att förebygga och bekämpa sådan brottslighet. Generellt är det dock mycket svårt att härleda effekter av detta slag till en specifik lagändring. De flesta straffskärpningar genomförs i ett sammanhang där det också sker andra förändringar i samhället som kan påverka brottsutvecklingen. Sammantaget gör vi därför bedömningen att våra förslag inte kommer att medföra annat än marginella konsekvenser för brottsligheten och det brottsförebyggande arbetet.

Våra förslag torde inte medföra några övriga konsekvenser av det slag som anges i 15 § kommittéförordningen.

9.4 Konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt m.m.

Vår bedömning: Våra förslag kan inte antas medföra annat än begränsade konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt.

Förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel innebär utökade möjligheter att tillämpa vissa straffprocessuella tvångsmedel för de allvarligaste misshandelsfallen. Den uppdelade straffskalan leder också till att preskriptionstiden ändras för de brott som inte är av så kvalificerad karaktär att de faller under den strängaste straffskalan och att det ges utökade möjligheter att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för misshandelsbrott som har begåtts utanför Sverige.

I våra direktiv anges att ändringar av strafflagstiftningen i den riktning som avses med vårt uppdrag kan medföra konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt, framför allt när det gäller påföljdernas innehåll samt utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder och för att verkställa fängelsestraff med elektronisk kontroll. Vidare anges att utrymmet för att tillämpa andra regler, som t.ex. bestämmelser om straffprocessuella tvångsmedel, kan påverkas. Mot bakgrund av det anförda ska vi enligt direktiven analysera vilka konsekvenser de förslag vi lägger fram kan antas få. Avsikten är att analysen ska utgöra ett underlag för kommande överväganden om en översyn av andra delar av påföljdssystemet.

Påföljdernas innehåll och utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder

Våra förslag till ändringar i brottsbalken syftar till att åstadkomma en höjd straffnivå för allvariga våldsbrott och till att öka spännvidden vid straffmätningen generellt. I förstnämnda hänseende har vi föreslagit dels en ändring i 29 kap. 1 § andra stycket BrB, som innebär att det vid bedömningen av brottets straffvärde särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person, dels att straffskalan för grov miss-handel delas upp i två och dels att minimistraffet för utpressning, grovt brott, höjs från sex månader till ett år. Som framgår av våra överväganden i kapitel 8 är inte dessa förslag avsedda att leda till ett minskat användande av icke frihetsberövande påföljder för våldsbrott. Ändringarna syftar i stället till att höja straffnivån för de våldsbrott som är av sådan karaktär att straffet redan enligt nuvarande lagstiftning skulle ha bestämts till fängelse. Utrymmet för att välja icke frihetsberövande påföljder bör alltså inte påverkas om lagstiftningen ändras i enlighet med förslagen.

När det sedan gäller de förslag som syftar till att öka spännvidden vid straffmätningen generellt kan det förhållandet att försvårande omständigheter ska beaktas i större utsträckning vid bedömningen av straffvärdet leda till att det för en del av de gärningar för vilka det i dag döms ut icke frihetsberövande påföljder kan bli aktuellt att döma ut fängelsestraff. Å andra sidan är avsikten att förslagen även ska leda till att förmildrande omständigheter beaktas i större utsträckning vid straffvärdebedömningen, vilket medför att det kan bli aktuellt att döma ut icke frihetsberövande påföljder för brott som i dag föranleder fängelsestraff. Exakt på vilket sätt ett ökat hänsynstagandet till försvårande och förmildrande omständigheter får betydelse för valet av påföljd är svårt att förutsäga, men sammantaget bör inte våra förslag leda till att möjligheterna att döma ut icke frihetsberövande påföljder minskar i annat än begränsad omfattning.

Slutligen har vi föreslagit en ändrad reglering när det gäller straffmätningen vid återfall i brott. Förslaget innebär inte någon ändring av återfallets betydelse för valet av påföljd, utan den nuvarande regleringen i 30 kap. 4 § BrB kvarstår oförändrad. Den föreslagna ändringen i 29 kap. 4 § BrB innebär att återfall som huvudregel ska beaktas vid straffmätningen om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet eller om han eller hon har återfallit i

särskilt allvarlig brottslighet och den nya och den tidigare brottsligheten är likartade. Avsikten är att straffskärpning på grund av återfall i brott endast ska ske om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse. I sådana situationer torde det mycket sällan bli aktuellt att välja en icke frihetsberövande påföljd för den nya brottsligheten. Utrymmet för att välja en icke frihetsberövande påföljd påverkas därför inte av förslaget.

Verkställighet med elektronisk kontroll

Den som döms till ett fängelsestraff som uppgår till högst sex månader kan ansöka om att straffet ska verkställas utanför anstalt genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Beslut om sådan verkställighet fattas av Kriminalvården.

De av våra förslag som syftar till att skärpa straffen för allvarliga våldsbrott är inte avsedda att höja straffnivåerna för brott som föranleder fängelsestraff i upp till sex månader. Möjligheten att besluta om verkställighet med elektronisk kontroll bör därför inte påverkas av förslagen. Inte heller bör de förslag som syftar till en större spännvidd vid straffmätningen totalt sett leda till minskade möjligheter att besluta om sådan verkställighet.

Förslaget till ändring av 29 kap. 4 § BrB, som reglerar möjligheterna att beakta den tilltalades tidigare brottslighet vid straffmätningen, kan visserligen medföra att personer som vid upprepade tillfällen återfaller i brott i större utsträckning döms till fängelsestraff som överstiger sex månader. Om den dömde redan har verkställt ett fängelsestraff genom intensivövervakning med elektronisk kontroll får dock en ny ansökan om sådan verkställighet bifallas endast om det har förflutit minst tre år sedan den tidigare verkställigheten och den dömde under denna period inte har begått något brott som har föranlett strängare straff än böter. Därmed bör det mycket sällan finnas förutsättningar att besluta om verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll för den som har återfallit i brott efter att tidigare ha dömts till fängelse. Den ändrade regleringen i 29 kap. 4 § BrB torde därmed inte få annat än en högst marginell betydelse för möjligheterna att besluta om sådan verkställighet.

Straffprocessuella tvångsmedel

Bestämmelser om straffprocessuella tvångsmedel finns i 24-28 kap. RB samt i lagen (1995:1506) om hemlig kameraövervakning. Tillämpligheten av bestämmelserna är delvis beroende av minimistraffet för det brott som misstanken avser. Våra förslag att ändra straffskalorna för grov misshandel och för utpressning, grovt brott, kan därför påverka möjligheterna att tillgripa sådana tvångsmedel.

Som vi närmare har beskrivit i avsnitt 8.4.1 innebär förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel i två, så att det för grov misshandel döms till fängelse i lägst ett och högst sex år och att det om brottet är synnerligen grovt döms till fängelse i lägst fyra och högst tio år, att det uppstår en presumtion för häktning av den som är på sannolika skäl misstänkt för brott som omfattas av den högre straffskalan (24 kap. 1 § andra stycket RB). En uppdelning av straffskalan leder också till att det vid misstanke om misshandel som är att bedöma som synnerligen grov ges möjlighet att beslagta skriftliga meddelanden mellan den misstänkte och någon närstående till honom eller henne eller mellan personer som är närstående till den misstänkte (27 kap. 2 § RB). Vidare blir det möjligt att företa husrannsakan i transportmedel på en plats där det finns särskild anledning att anta att någon som ska gripas, anhållas eller häktas som misstänkt för ett sådant brott kan komma att passera (28 kap. 2 a § RB). Slutligen innebär den föreslagna uppdelningen av straffskalan att det vid förundersökning angående sådan misshandel som bedöms som synnerligen grov ges möjlighet att använda hemlig teleavlyssning (27 kap. 18 § RB) och hemlig kameraövervakning (2 § lagen [1995:1506] om hemlig kameraövervakning). Möjligheten att använda hemlig teleavlyssning och hemlig kameraövervakning torde emellertid inte innebära någon avgörande förändring, då det redan enligt nuvarande reglering finns möjlighet att tillgripa dessa åtgärder vid förundersökning angående brott vars minimistraff understiger fängelse i två år, om det med hänsyn till omständigheterna kan antas att brottets straffvärde överstiger fängelse i två år.

Vi har inte funnit att förslaget till ändrad straffskala för utpressning, grovt brott, påverkar möjligheterna att tillgripa tvångsmedel vid misstanke om ett sådant brott.

Övriga konsekvenser

Utöver möjligheten att tillgripa tvångsåtgärder kan ändrade straffskalor påverka preskriptionstiden för brott och möjligheterna att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för brott som har begåtts utanför Sverige.

Som vi har redogjort närmare för i avsnitt 8.4.1 innebär en uppdelning av straffskalan för grov misshandel på det sätt som vi har föreslagit att preskriptionstiden för grov misshandel som inte bedöms som synnerligen grov sänks från 15 till tio år. När det gäller misshandel för vilken den särskilt kvalificerande straffskalan, fängelse i lägst fyra och högst tio år, är tillämplig kvarstår dock den femtonåriga preskriptionstiden (35 kap. 1 § BrB). Vidare innebär en uppdelad straffskala att det för misshandel som är synnerligen grov kan dömas till ansvar efter svensk lag och vid svensk domstol även för brott som har begåtts utanför Sverige av personer som inte är svenska medborgare eller har någon annan anknytning hit (2 kap. 3 § BrB). För sådana brott kommer det inte heller att finnas något krav på dubbel straffbarhet och det kommer inte att föreligga hinder mot att döma till en påföljd som är att anse som strängare än det svåraste straff som är stadgat för brottet enligt lagen på gärningsorten (2 kap. 2 § andra och tredje stycket BrB).

Förslaget till höjning av minimistraffet för utpressning, grovt brott, påverkar inte preskriptionstiden eller den svenska jurisdiktionen såvitt avser detta brott.

Sammanfattande bedömning

Vi har föreslagit ett antal lagändringar som syftar till att åstadkomma en skärpt syn på allvarliga våldsbrott och en större spännvidd vid straffmätningen generellt. Enligt vår bedömning innebär förslagen inte att utrymmet för domstolarna att välja icke frihetsberövande påföljder påverkas i någon större utsträckning. Förslagen bör inte heller leda till minskade möjligheter att besluta om verkställighet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll. Sammantaget torde alltså förslagen inte leda till annat än begränsade konsekvenser för påföljdssystemet i övrigt.

Förslaget att dela upp straffskalan för grov misshandel innebär en viss utvidgning av möjligheterna att tillämpa straffprocessuella tvångsmedel för de allvarligaste misshandelsbrotten. Den uppdelade

straffskalan leder också till kortare preskriptionstid för brott som inte är av så kvalificerad karaktär att den särskilda straffskalan för synnerligen grova brott blir tillämplig samt till utökade möjligheter att döma efter svensk lag och vid svensk domstol för brott som har begåtts utanför Sverige. Våra förslag leder alltså till att det i frågor om häktning och andra straffprocessuella tvångsmedel, preskription och jurisdiktion kommer att råda paritet mellan synnerligen grova misshandelsbrott och t.ex. grovt rån och grov våldtäkt, medan grov misshandel som inte omfattas av den kvalificerade straffskalan kommer att lyda under samma bestämmelser som t.ex. rån. Dessa konsekvenser av förslagen är enligt vår bedömning fullt rimliga, och leder snarast till en mer konsekvent ordning än den som gäller i dag.

10 Ikraftträdande och övergångsbestämmelser

10.1 Ikraftträdande

Vårt förslag: De nya bestämmelserna träder i kraft den 1 juli 2010.

Den nya lagstiftningen bör träda i kraft så snart som möjligt. Med hänsyn till den tid som kan beräknas gå åt för remissförfarande, fortsatt beredning inom regeringskansliet och riksdagsbehandling bör bestämmelserna kunna träda i kraft den 1 juli 2010.

10.2 Övergångsbestämmelser

10.2.1 Ändringarna i rättegångsbalken

Vårt förslag: Äldre bestämmelser ska gälla i mål där åtal har väckts före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft.

När det gäller processrättsliga regler finns det vanligen inget hinder mot att låta nya eller ändrade bestämmelser tillämpas även i rättegångar som avser brott som har begåtts före ikraftträdandet. Att så sker torde också normalt sett vara den mest praktiskt tillämpbara ordningen. Vårt förslag att åklagaren ska lämna ett förslag till påföljd kan emellertid leda till praktiska problem om de nya bestämmelserna tillämpas i mål där åtal har väckts före ikraftträdandet. Enligt vårt förslag ska åklagaren, om han eller hon gör bedömningen att förslaget till påföljd inte kan anges i stämningsansökan, ange i ansökan att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången. På så sätt får den tilltalade information om att åklagaren kommer att ange ett förslag till påföljd till rätten innan målet avgörs, och därmed finns

det möjlighet att avgöra målet även om den tilltalade inte inställer sig till huvudförhandlingen (se vidare i avsnitt 8.8.8). Om åtal väcks före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft har åklagaren naturligtvis inte någon skyldighet att ange i stämningsansökan att ett förslag till påföljd kommer att lämnas senare under rättegången. Utan övergångsbestämmelse kommer åklagaren dock att vara skyldig att lämna ett påföljdsförslag vid huvudförhandlingen, om denna äger rum efter det att lagändringarna har trätt i kraft. Därmed kommer det inte att bli möjligt att avgöra målet om inte den tilltalade inställer sig till huvudförhandlingen, eftersom denne varken har tagit del av förslaget till påföljd eller fått information om att ett sådant förslag kommer att lämnas.

För att undvika konsekvenser av det slag som nu beskrivits föreslår vi att äldre bestämmelser i rättegångsbalken ska gälla i mål där åtal har väckts före det att de nya bestämmelserna har trätt i kraft.

10.2.2 Ändringarna i brottsbalken

Vår bedömning: Några särskilda övergångsbestämmelser behövs inte.

Av 2 kap. 10 § RF framgår att det inte får dömas ut en svårare brottspåföljd för en gärning än vad som var föreskrivet när den begicks. En liknande bestämmelse finns i Europeiska konventionen den 4 november 1950 om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna (Europakonventionen), där det i artikel 7 första punkten andra meningen föreskrivs att det inte får mätas ut ett strängare straff än vad som var tillämpligt vid den tidpunkt då brottet begicks.

Den nu beskrivna principen har kommit till uttryck i 5 § lagen (1964:163) om införande av brottsbalken (BrP). Enligt paragrafens andra stycke ska straff bestämmas efter den lag som gällde när gärningen företogs, om inte den lag som gäller när domen meddelas leder till frihet från straff eller till lindrigare straff. Denna bestämmelse anses generellt tillämplig inom straffrätten om inte något annat har föreskrivits beträffande en viss författning.

Vi gör bedömningen att någon annan övergångsbestämmelse än regleringen i 5 § BrP inte är nödvändig såvitt avser våra förslag till

ändringar i brottsbalken. Några särskilda övergångsbestämmelser behövs därför inte.

11 Författningskommentar

11.1 Förslaget till lag om ändring i rättegångsbalken

30 kap.

3 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Bestämmelserna i andra och tredje styckena är nya. Av *andra stycket* framgår att rätten inte får besluta om särskild rättsverkan av brott utan yrkande eller gå utöver de yrkanden om särskild rättsverkan som har framställts i målet. Rätten kan alltså inte besluta om sådan särskild rättsverkan som det inte har framställts något yrkande om och inte heller besluta om särskild rättsverkan som är mer ingripande än vad som framgår av de yrkanden som har framställts, som t.ex. högre företagsbot eller längre tid under vilken en tilltalad som utvisas förbjuds att återvända till Sverige. Normalt sett torde det vara åklagaren som framställer yrkanden om särskild rättsverkan av brott. Med undantag för företagsbot, som enligt 36 kap. BrB endast kan beslutas på yrkande av allmän åklagare, finns det emellertid inte något hinder mot att ett yrkande om särskild rättsverkan framställs av målsäganden.

Genom bestämmelsen i *tredje stycket* görs undantag från regleringen i andra stycket såvitt avser beslut att ålägga den som döms för brott att betala avgift enligt lagen (1994:419) om brottsofferfond. Sådan avgift kan rätten alltså alltid besluta om, även utan yrkande.

Ändringarna i sakligt hänseende har behandlats i avsnitt 8.8.11.

5 §

Paragrafen har ändrats genom att det har gjorts ett tillägg i *första stycket 4*. Tillägget innebär att en dom i brottmål ska innehålla uppgift om det förslag till påföljd för brottet som åklagaren har lämnat. Avsikten med ändringen är att domstolen genom att ange förslaget

till påföljd i domen ska få en bättre utgångspunkt för sitt resonemang i påföljdsdelen, vilket kan antas bidra till att domskälen i denna del blir tydligare och mer utförliga. Syftet är således att domstolen i sina domskäl ska ta ställning till det förslag som åklagaren har lämnat. I fall där påföljdsfrågan inte framstår som helt given är det också naturligt att rätten närmare motiverar varför man godtar eller avviker från förslaget.

Skyldigheten för rätten att ange påföljdsförslaget i domen omfattar endast åklagarens förslag. I de fall där en målsägande har biträtt ett allmänt åtal eller har väckt enskilt åtal och lämnat ett eget förslag till påföljd behöver alltså inte målsägandens förslag anges i domen.

Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.12.

I *andra och tredje styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

45 kap.

4 §

Första stycket i paragrafen har ändrats på så sätt att det har tillkommit två nya punkter, punkterna 4 och 5.

Enligt *punkten 4* ska åklagaren i stämningsansökan uppge sitt förslag till påföljd för det eller de brott som omfattas av åtalet. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.2 och 8.8.4. Att förslaget ska anges i stämningsansökan utgör en huvudregel. Som framgår av *andra stycket* (se nedan) kan åklagaren lämna förslaget till påföljd senare under rättegången, om det finns särskilda skäl.

Förslaget till påföljd bör vara så fullständigt som möjligt. Det finns dock inget som hindrar att det kompletteras under rättegången. Åklagaren bör sträva efter att lämna ett förslag som, när det har fått sin slutliga utformning, innehåller samma uppgifter som ett tänkt domslut i målet. Det slutliga påföljdsförslaget ska därför alltid innehålla den specifika påföljd eller påföljdskombination som den tilltalade enligt åklagarens bedömning bör dömas till, som t.ex. dagsböter, fängelse, villkorlig dom med föreskrift om samhällstjänst eller skyddstillsyn i kombination med ett fängelsestraff enligt 28 kap. 3 § BrB.

Om fängelse, sluten ungdomsvård eller böter ingår i förslaget bör åklagaren ange fängelsestraffets eller den slutna ungdomsvårdens längd i månader eller år respektive böternas storlek. Såvitt avser dagsböter bör såväl antalet dagsböter som dagsbotens storlek anges.

I de fall där åklagaren föreslår att påföljden ska bestämmas till villkorlig dom eller skyddstillsyn med föreskrift om samhällstjänst bör han eller hon också ange det antal timmar som samhällstjänsten ska omfatta. Samma sak gäller om åklagarens förslag innefattar ungdomstjänst. När rätten förenar en villkorlig dom eller en skyddstillsyn med en föreskrift om samhällstjänst ska det i domslutet anges hur långt fängelsestraff som skulle ha dömts ut om fängelse i stället hade valts som påföljd. Detsamma gäller om en skyddstillsyn förenas med en föreskrift om kontraktsvård. Om åklagaren föreslår att rätten ska meddela föreskrift om samhällstjänst eller kontraktsvård bör förslaget därför också innehålla en uppgift om vilket alternativt fängelsestraff rätten ska ange i domen.

Om åklagaren föreslår att den tilltalade ska dömas till skyddstillsyn bör det framgå av förslaget om påföljden ska förenas med föreskrift om vård eller behandling (se 28 kap. 6 § och 26 kap. 15 § första stycket BrB).

Vid ett förslag om att den tilltalade ska överlämnas till rättspsykiatrisk vård bör åklagaren ange huruvida rätten bör besluta om att särskild utskrivningsprövning ska äga rum vid vården.

Om den tilltalade tidigare har dömts till fängelse, villkorlig dom, skyddstillsyn eller sluten ungdomsvård kan rätten enligt bestämmelserna i 34 kap. BrB under vissa förutsättningar undanröja den tidigare utdömda påföljden och döma till gemensam påföljd av annan art. Om åklagaren anser att dessa bestämmelser ska tillämpas bör han eller hon, förutom att föreslå att rätten ska undanröja den tidigare ådömda påföljden, även ange vilken påföljd som enligt hans eller hennes förmenande bör dömas ut för den samlade brottsligheten. På motsvarande sätt kan åklagaren föreslå att en tidigare utdömd påföljd ska avse även de brott som omfattas av det nya åtalet.

Om den tilltalade har frigetts villkorligt från ett tidigare fängelsestraff bör åklagaren i samband med sitt påföljdsförslag ange om, och i så fall till hur stor del, den villkorligt medgivna friheten bör förklaras förverkad.

Såsom grund för förslaget till påföljd bör åklagaren ange de lagrum som han eller hon anser vara tillämpliga utöver de som har angetts till stöd för gärningspåståendet. Åklagaren bör t.ex. åberopa bestämmelserna i 26 kap. 2 och 3 §§ BrB om förhöjd straffskala vid flerfaldig brottslighet och återfall, om förslaget till påföljd går utöver den straffskala som gäller för det påstådda brottet. Om åklagaren har beaktat någon av de försvårande respektive förmildrande omstän-

digheter som särskilt anges i 29 kap. 2 och 3 §§ BrB bör även den bestämmelsen anges till stöd för påföljdsförslaget. Åklagaren bör också hänvisa till 29 kap. 3 § andra stycket BrB om han eller hon föreslår ett fängelsestraff som understiger straffminimum för brottet. Även i övrigt bör åklagaren ange de skäl som ligger till grund för förslaget till påföljd.

Enligt *punkten 5* ska åklagaren i stämningsansökan uppge de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill framställa. Bestämmelsen bör läsas tillsammans med förslaget till ändring av 30 kap. 3 §, som föreskriver att ett beslut om särskild rättsverkan av brott inte får meddelas utan yrkande och att rätten inte heller får gå utöver vad som har yrkats i fråga om sådan rättsverkan. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.11.

På samma sätt som när det gäller förslaget till påföljd bör åklagarens yrkanden om särskild rättsverkan vara väl preciserade. Ett yrkande om företagsbot bör därför innehålla uppgift om vilket belopp företagsboten ska fastställas till och ett yrkande om utvisning bör innefatta hur lång tid den tilltalade ska vara förbjuden att återvända till landet.

Bestämmelsen i *andra stycket* är ny. Den innebär att åklagaren om det finns särskilda skäl kan avstå från att ange sitt förslag till påföljd i stämningsansökan och i stället ange att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.5.

Huruvida det föreligger särskilda skäl att avvakta med påföljdsförslaget avgörs av den åklagare som ansöker om stämning. Ett särskilt skäl att avvakta med förslaget kan vara att åklagaren inte kan ta ställning i påföljdsfrågan förrän utredning om den tilltalades personliga förhållanden har lagts fram vid en huvudförhandling. Särskilda skäl kan också föreligga, om det finns misstankar om att den tilltalade har gjort sig skyldig till ytterligare brott för vilka åklagaren avser att väcka åtal innan målet kommer att avgöras och åklagaren har för avsikt att då framställa ett gemensamt påföljdsförslag för den samlade brottsligheten. Huvudregeln är dock att förslaget till påföljd ska anges i stämningsansökan. Det finns t.ex. som regel inte särskilda skäl för åklagaren att avvakta med påföljdsförslaget om brottets eller den samlade brottslighetens straffvärde motsvarar ett bötesstraff. En följd av detta är att åklagaren alltid bör ange förslaget till påföljd i stämningsansökan, om han eller hon anser att målet kan avgöras utan huvudförhandling med stöd av 45 kap. 10 a § första stycket 3 RB.

I de fall där omständigheterna är sådana att det är svårt för åklagaren att lämna ett fullständigt förslag till påföljd i stämningsansökan torde det ofta vara möjligt att, i stället för att avvakta med förslaget, ange två eller flera alternativa förslag till påföljd eller att lämna ett preliminärt påföljdsförslag. Som exempel kan nämnas att åklagaren i mål där det finns anledning att förordna om läkarintyg enligt 7 § lagen (1991:2041) om särskilt personutredning i brottmål, m.m. eller att besluta att den misstänkte ska genomgå rättspsykiatrisk undersökning kan lämna olika påföljdsförslag beroende på utfallet av den aktuella undersökningen.

Huvudansvaret för att utredning om den tilltalades personliga förhållanden hämtas in åligger rätten. Om åklagaren i och för sig inte motsätter sig att den tilltalade döms till en icke frihetsberövande påföljd men vill avvakta att utredning om den tilltalades personliga förhållanden hämtas in, kan han eller hon ange detta i stämningsansökan, för att sedan närmare precisera sitt påföljdsförslag när den aktuella utredningen har presenterats. Som framgår av 5 § har åklagaren alltid rätt att ändra sitt förslag till påföljd under rättegången.

Om åklagaren anser att det föreligger särskilda skäl att avvakta med förslaget till påföljd ska han eller hon ange i stämningsansökan att förslaget kommer att lämnas senare under rättegången.

Såvitt avser frågan om när åklagaren senast ska lämna sitt förslag till påföljd hänvisas till kommentaren till 46 kap. 10 §.

I *tredje, fjärde, femte och sjätte styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

5 §

I *första och andra styckena* i paragrafen har endast gjorts språkliga förändringar.

Tredje stycket har delats upp i tre punkter, där den första punkten motsvarar bestämmelsen i dess nuvarande lydelse. Punkterna 2 och 3 är nya, och innebär att det inte anses utgöra ändring av åtal om åklagaren ändrar sitt förslag till påföljd för brottet eller ändrar eller framställer ett nytt yrkande om särskild rättsverkan av brott. Åklagaren kan alltså när som helst under rättegången ändra sitt påföljdsförslag eller ändra eller framställa nya yrkanden om särskild rättsverkan av brott. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.6, såvitt avser förslaget till påföljd, och i avsnitt 8.8.11, såvitt avser yrkanden om särskild rättsverkan av brott.

46 kap.

10 §

Paragrafen har ändrats på så sätt att den fastslår den senaste tidpunkten vid vilken åklagaren ska lämna sitt förslag till påföljd för brottet.

Av ändringarna i 45 kap. 4 § framgår att förslaget till påföljd som huvudregel ska anges i stämningsansökan, och att åklagaren endast om det finns särskilda skäl kan avvakta med att lämna förslaget till senare under rättegången. I förevarande paragraf slås fast att åklagaren under alla förhållanden måste lämna förslaget till påföljd senast före det att han eller hon slutför sin talan. Åklagarens slutliga förslag till påföljd och den tilltalades inställning till förslaget ska alltså ha klarlagts innan parterna påbörjar sina slutanföranden.

Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.5. Såvitt avser mål som avgörs efter en huvudförhandling där den tilltalade inte har varit närvarande och mål som avgörs utan huvudförhandling hänvisas till avsnitt 8.8.8 respektive 8.8.9.

47 kap.

2 §

Första stycket i paragrafen har ändrats på så sätt att det har tillkommit en ny punkt, *punkten 4*. Ändringen innebär att en målsägande som väcker enskilt åtal i stämningsansökan ska uppge de yrkanden om särskild rättsverkan av brott som han eller hon vill framställa. Bestämmelsen bör läsas tillsammans med förslaget till ändring av 30 kap. 3 §, som föreskriver att ett beslut om särskild rättsverkan inte får meddelas utan yrkande och att rätten inte heller får gå utöver vad som har yrkats i fråga om sådan rättsverkan. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.8.11.

I *andra, tredje och fjärde styckena* har endast gjorts språkliga förändringar.

11.2 Förslaget till lag om ändring i brottsbalken

3 kap.

6 §

Paragrafen har ändrats på så sätt att straffskalan för grov misshandel har delats upp i två. För grov misshandel döms således enligt paragrafens *första stycke* till fängelse i lägst ett och högst sex år. Om brottet är att anse som synnerligen grovt döms enligt *andra stycket* till fängelse i lägst fyra och högst tio år. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.4.1.

Exemplen på omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är grovt har flyttats över oförändrade från paragrafens andra stycke till dess *första stycke*.

Bedömningen av huruvida ett misshandelsbrott är att betrakta som synnerligen grovt ska göras genom en allsidig bedömning av omständigheterna i det enskilda fallet. I paragrafens *andra stycke* anges ett antal omständigheter som ska beaktas särskilt vid bedömningen. Först anges det förhållandet att gärningen har orsakat synnerligen stort lidande. Härmed avses i första hand situationer där offret genom gärningen har utsatts för kraftig långvarig smärta eller stor psykisk påfrestning. Det kan t.ex. röra sig om ett långt utdraget förfarande där misshandeln har skett på ett tortyrliknande sätt eller där offret har känt stark dödsångest.

En annan omständighet som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om brottet är synnerligen grovt är att gärningen har lett till bestående svåra kroppsskador. Exempel på sådana kroppsskador kan vara förlamning, förlust av syn eller en bestående hjärnskada. Det bör dock anmärkas att en förutsättning för att en skada ska kunna beaktas på detta sätt är att den har omfattats av gärningsmannens uppsåt.

Slutligen anges att det vid bedömningen av huruvida brottet är synnerligen grovt ska beaktas om gärningsmannen annars har visat synnerligen stor hänsynslöshet. Synnerligen stor hänsynslöshet kan föreligga exempelvis om gärningsmannen har utövat grovt våld mot en person som är särskilt utsatt, som t.ex. ett barn, en äldre person eller en person med funktionshinder, eller om gärningsmannen genom sitt handlande annars har visat särskild brutalitet. Ett annat exempel på synnerligen stor hänsynslöshet kan vara att flera personer tillsammans allvarligt misshandlar en ensam person, som därmed inte har någon möjlighet att försvara sig. Ordet *synnerligen* markerar

att det ska vara fråga om en hänsynslöshet som går utöver vad som krävs för att rubricera ett misshandelsbrott som grovt, jämför begreppet ”särskild hänsynslöshet” i paragrafens första stycke.

Uppräkningen i paragrafens andra stycke är exemplifierande, vilket innebär att även andra omständigheter än de särskilt angivna kan utgöra skäl för att tillämpa den särskilda straffskalan för synnerligen grova brott. Tillämpning av den kvalificerade straffskalan förutsätter dock att det först kan konstateras att rekvisiten för grov misshandel i paragrafens första stycke är uppfyllda och att det dessutom tillkommer ytterligare omständigheter av mycket graverande karaktär.

Om gärningsmannen genom gärningen av oaktsamhet har orsakat annans död får, på samma sätt som hittills har varit fallet, dömas för grov misshandel och vållande till annans död i brottskonkurrens. Detta gäller oavsett vilken straffskala den grova misshandeln anses hänförlig till.

Det förhållandet att maximistraffet för grov misshandel som inte bedöms vara synnerligen grov har sänkts från tio år till sex år innebär inte att straffen för sådana brott ska sättas lägre än vad som hittills har varit fallet. De båda straffskalorna för grov misshandel ska i stället ses som en löpande skala, från ett till tio år, inom vilken samtliga fall av grov misshandel ska rymmas.

9 kap.

4 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats på så sätt att minimistraffet för utpressning, grovt brott, har höjts från sex månader till ett år. För utpressning som är att bedöma som grov döms således till fängelse i lägst ett och högst sex år. Samtidigt har angetts vilka omständigheter som särskilt ska beaktas vid bedömningen av om ett utpressningsbrott är grovt. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.4.2.

Bedömningen av huruvida ett utpressningsbrott är att betrakta som grovt ska göras genom en allsidig bedömning av samtliga omständigheter i det enskilda fallet. I paragrafens andra stycke anges dock ett antal omständigheter som ska beaktas särskilt vid bedömningen. Först anges att gärningen har innefattat våld eller hot av mycket allvarligt slag. Härmed avses i första hand sådant våld eller hot som omfattas av bestämmelserna om grov misshandel eller olaga hot, grovt brott. Som exempel kan nämnas utpressningsbrott som

har utövats under former som är att jämföra med grovt rån eller där gärningsmannen har hotat att utöva våld av allvarligt slag mot barn eller någon annan närstående till den tvungne. En särskild form av hot som kan vara att bedöma som mycket allvarligt är när gärningsmannen utnyttjar sin anknytning till en sammanslutning eller ett nätverk av personer som av allmänheten förknippas med allvarlig brottslighet och uttryckligen eller underförstått låter förstå att hotet kan komma att förverkligas genom sammanslutningen eller nätverket.

I övrigt anges att det särskilt ska beaktas om gärningsmannen annars har visat särskild hänsynslöshet. Härmed avses utpressningsbrott som visserligen inte har innefattat våld eller hot av allvarligt slag, men där omständigheterna på grund av gärningsmannens agerande vid brottet ändå bedöms som särskilt graverande. Som exempel kan nämnas att gärningsmannen vid utförandet av brottet har utnyttjat att den person mot vilken utpressningen riktats har haft en särskilt utsatt ställning, t.ex. genom att han eller hon har stått i beroendeställning till gärningsmannen, och att han eller hon därför har tagit hotelserna på särskilt stort allvar.

Utöver de omständigheter som särskilt anges i paragrafen kan det vid bedömningen av huruvida brottet är grovt också finnas anledning att beakta att brottet har avsett ett betydande värde.

29 kap.

1 §

Första stycket i paragrafen har ändrats endast i språkligt hänseende.

Paragrafens *andra stycke* har ändrats dels genom att ordet "särskilt" har utgått ur den inledande meningen, dels genom att det har lagts till en mening, som föreskriver att det vid bedömningen av en gärnings straffvärde särskilt ska beaktas om gärningen har inneburit ett allvarligt angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.1.

Ordet "särskilt" i styckets inledande mening har tagits bort såsom överflödigt. Bestämmelsen tolkas redan i dag som att uppräkningsen i andra stycket är uttömmande, varvid förutsätts att begreppen skada, kränkning och fara ges en vidsträckt betydelse. Ändringen är således inte avsedd att medföra någon saklig ändring i förhållande till vad som gäller i dag.

Den tillkommande meningen i andra stycket syftar till att höja straffvärdet för sådana brott som innebär ett allvarligt angrepp på

någons liv, hälsa eller trygghet till person. Med ”angrepp på liv eller hälsa” avses direkta fysiska angrepp på person, medan ”angrepp på trygghet till person” omfattar gärningar som skapar rädsla eller vanmakt hos den som utsätts för dem. Att det ska röra sig om angrepp på någons trygghet *till person* markerar att bestämmelsen inte omfattar brottslighet som innebär angrepp på någons ekonomiska trygghet.

Att gärningen ska utgöra ett *allvarligt* angrepp, innebär att det i första hand är sådana brott som har ett relativt högt straffvärde som omfattas. Avsikten är inte att sådan brottslighet som enligt nuvarande praxis i de flesta fall leder till icke frihetsberövande påföljder ska bedömas strängare än i dag.

Exempel på brott som kan utgöra allvarliga angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person är grov misshandel, grov fridskränkning, grov kvinnofridskränkning, rån och grovt rån samt olaga tvång, olaga hot och utpressning som är att bedöma som grova brott. Det bör alltså vara fråga om brott som riktar sig direkt mot en person. Gärningen behöver inte rent faktiskt ha lett till en kroppsskada, även försöksbrott omfattas. Allmänfarliga brott, som visserligen kan utgöra en fara för människors liv och hälsa, men som riktar sig mot en mer obestämd krets av personer, är däremot inte avsedda att omfattas av regleringen. Sådana brott anses för övrigt redan med dagens reglering som regel ha ett betydande straffvärde.

Sammantaget innebär den nya meningen i andra stycket att allvarliga våldsbrott värderas upp i förhållande till annan brottslighet. Detta medför att den övre delen av straffskalan för sådana brott som utgör allvarliga angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person bör kunna utnyttjas i större utsträckning än vad som är fallet i dag. Samtidigt bör förändringen kunna leda till att straffmätningen i den nedre delen av straffskalan sker på ett mer nyanterat sätt, och att det ges ett större utrymme att beakta såväl försvårande som förmildrande omständigheter inom ramen för straffskalan. Som vi närmare har utvecklat i avsnitt 7.4 och 8.3.1 medför dock det förhållandet att det begås fler mindre allvarliga brott än mer allvarliga brott att den nedre delen av straffskalan alltid kommer att utnyttjas i större utsträckning än den övre. Ändringen innebär inte någon förändring av detta grundläggande förhållande.

2 §

Paragrafen har ändrats i två avseenden; dels har ett antal s.k. kvalificerande rekvisit tagits bort, dels har tillämpningsområdet för punkten 6 utvidgats. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.2.

I *punkterna 1, 3, 4 och 5* har de kvalificerande rekvisiten "betydligt" (punkten 1), "särskilda" (punkten 3), "grovt" (punkten 4) och "allvarligt" (punkten 5) utgått. I *punkten 2* har ordet "särskilt" ersatts med "stor". Avsikten med ändringarna är att sådana försvårande omständigheter som anges i paragrafen ska få större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde och att det därmed ska uppstå en större spännvidd vid straffmätningen. Genom ändringarna klargörs att de uppräknade försvårande omständigheterna inte behöver ha nått upp till en nivå som är särskilt kvalificerad för att de ska kunna beaktas i höjande riktning vid straffvärdebedömningen. De omständigheter som anges i paragrafen ska alltså alltid kunna tillmätas relevans. Om en viss omständighet föreligger endast i mycket begränsad omfattning kan detta dock medföra att omständigheten i praktiken inte får något genomslag vid bedömningen av straffvärdet.

Begränsningen i paragrafens inledning, att de försvårande omständigheterna ska beaktas vid sidan av vad som gäller för varje särskild brottstyp, innebär att det i den mån en försvårande omständighet redan har beaktats vid rubriceringen av brottet eller vid kvalificeringen av detta till en viss svårighetsgrad måste krävas något utöver vad som är typiskt för brottet för att omständigheten även ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen. Som exempel kan nämnas att det i fall där det redan vid rubriceringen av ett misshandelsbrott som grovt har beaktats att gärningsmannen har visat särskild eller synnerlig hänsynslöshet, bör krävas en hänsynslöshet som går utöver vad som kan anses krävas vid avgörandet av vilken grad brottet ska hänföras till för att just hänsynslösheten också ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen. Ett annat exempel är brottet trolöshet mot huvudman, som för ansvar kräver att gärningsmannen har missbrukat sin förtroendeställning. Vid ett sådant brott bör det krävas att gärningsmannen har missbrukat sitt förtroende på ett sätt som går utöver vad som är det vanliga för brottstypen för att just denna omständighet ska beaktas som försvårande vid straffvärdebedömningen.

Ändringen i *punkten 6* innebär att det som en försvårande omständighet vid bedömningen av ett brotts straffvärde ska beaktas om brottet har utgjort ett led i en brottslighet som utövats systematiskt

eller i organiserad form eller om brottet föregåtts av särskild planering.

Begreppet ”brottslighet som utövats systematiskt” tar sikte på brottslighet där ett visst tillvägagångssätt upprepas ett flertal gånger, antingen av en och samma gärningsman eller av flera gärningsmän i samförstånd. Som exempel kan nämnas att någon skickar ut ett stort antal s.k. bluffakturor i syfte att mottagaren ska vilseledas att betala en icke-existerande skuld. Ett annat exempel kan vara att en ensam person eller flera personer tillsammans sätter i system att råna t.ex. butiker eller banker och därvid använder sig av liknande förfaringsätt vid varje rån. Det tidigare använda begreppet ”brottslig verksamhet” har ersatts av ”brottslighet”. Avsikten är att markera att även brottslighet som inte syftar till ekonomisk vinning kan omfattas av bestämmelsen. Som exempel kan nämnas när s.k. idrottshuliganer vid upprepade tillfällen gör sig skyldiga till i förhand planerade misshandelsbrott.

Med brottslighet som utövas ”i organiserad form” avses brott som har begåtts inom ramen för en struktur där flera personer samverkar för att begå brott och där denna samverkan avser flera brott under en inte helt obetydlig tidsperiod. Ett exempel på sådan brottslighet kan vara när en grupp av personer i organiserad form tar sig till Sverige för att begå fickstölder. Ett annat kan vara sådan illegal indrivningsverksamhet som ibland utövas av medlemmar i s.k. mc-gäng. Det är alltså inte tillräckligt att brottet som sådant har skett i samverkan mellan flera personer, utan det ska finnas en sammanslutning eller ett nätverk av personer som har viss kontinuitet och vars syfte att begå brott sträcker sig längre än till just det aktuella brottet. Straffskärpningsbestämmelsen är således bl.a. avsedd att tillämpas för brott som begås inom ramen för den verksamhet som bedrivs av kriminella nätverk eller ligor.

Att brottet ska ha utgjort ”ett led” i en brottslighet som utövas i organiserad form innebär att den ska ha ett naturligt samband med denna. Brottet behöver dock inte ha begåtts av någon av de personer som har organiserat brottsligheten. Ett exempel kan vara att några personer har slutit sig samman för att i större omfattning smuggla in alkoholhaltiga drycker till Sverige och därefter sälja varorna här. Såväl organisatörerna och säljarna som en anlitad transportör av varorna bör träffas av straffskärpningsregeln, förutsatt att transportörens uppsåt omfattar ett främjande av den samlade brottsligheten. Om samverkan mellan olika personer huvudsakligen har ett annat syfte än att begå brott, t.ex. att bedriva legal närings-

verksamhet, bör emellertid inte det förhållandet att det finns brottsliga inslag i verksamheten innebära att brottsligheten är att anse som organiserad. Är det däremot så att verksamheten som sådan bärs upp av en affärsidé som är illegal, och den legala verksamheten mer utgör en fasad, bör brott som sker inom ramen för verksamheten anses ha bedrivits i organiserad form.

Slutligen anges i punkten 6 såsom en försvårande omständighet att brottsligheten ”föregåtts av särskild planering.” Avsikten är att träffa dels fall där planeringen innebär att brottsligheten är att anse som mer farlig än annars, dels fall där det förhållandet att gärningen föregåtts av planering innebär att gärningsmannen haft möjlighet att besinna sig. Ett exempel på det förstnämnda fallet kan vara ett avancerat bankbedrägeri där gärningsmannen genom en noggrann kartläggning har förmått uppdaga och utnyttja brister i säkerhetsrutinerna. Ett exempel på det senare fallet kan vara ett mord där gärningsmannen redan före brottet har planerat hur kroppen ska undanskaffas. Genom kravet på att det ska vara fråga om ”särskild planering” utesluts sådan planering som är nödvändig för att ett visst brott överhuvudtaget ska kunna genomföras på ett sätt som är typiskt för den aktuella brottstypen, som t.ex. att en bankrånare skaffar fram vapen och maskering eller att en inbrottstjuv försäkrar sig om att ingen är hemma vid inbrottet.

3 §

Första stycket i paragrafen har ändrats genom att ett antal s.k. kvalificerande rekvisit har ändrats eller tagits bort. Ändringarna har behandlats i avsnitt 8.3.3.

Avsikten med ändringarna är att sådana förmildrande omständigheter som anges i paragrafen ska få större genomslag vid bedömningen av en gärnings straffvärde och att det därmed ska uppstå en större spännvidd vid straffmätningen. Ändringarna innebär att de förmildrande omständigheterna inte behöver ha nått upp till en nivå som är särskilt kvalificerad för att de ska kunna beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen.

I *punkten 1* har förstärkningsordet ”grovt” ersatts av ”uppenbart”. Att ordet ”grovt” har tagits bort innebär att det förhållandet att ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska beaktas som en förmildrande omständighet vid bedömningen av straffvärdet, oavsett graden av kränkning. Avsikten med ändringen är emellertid inte att varje form av provokation ska föranleda en sänkning av brottet straffvärde. Storleken på straffvärdereduceringen

får i stället sättas i proportion till omfattningen av den aktuella provokationen, vilket innebär att en i sammanhanget svag provokation i vissa fall kan anses vara så försumbar att den inte får något genomslag vid bedömningen av straffvärdet för ett brott vars straffvärde typiskt sett är högt, medan å andra sidan en kraftig och omfattande provokation kan sänka straffvärdet i större utsträckning. Rekviritet ”uppenbart” har införts för att markera att frågan om ett brott har föranletts av någon annans kränkande beteende ska bedömas utifrån objektiva grunder, och inte mot bakgrund av vad gärningsmannen själv anser vara en kränkning. Det ska alltså objektivt framstå som klart att brottet har föranletts av någon annans kränkande beteende för att en påstådd provokation ska kunna beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen. Bedömningen får göras utifrån vad som typiskt sett utgör ett kränkande beteende i det sammanhang där det aktuella beteendet har förekommit, varvid givetvis sådana förhållanden som de inblandade personernas bakgrund och relation till varandra måste kunna beaktas. Det bör också framhållas att beteendet för att utgöra en kränkning måste ha riktats mot gärningsmannen. Det är alltså inte tillräckligt att beteendet i sig uppfattas som kränkande.

I *punkten 2* har förstärkningsordet ”starkt” utgått på två ställen. Nedsatt förmåga att inse gärningens innebörd eller att anpassa sitt handlande efter en sådan insikt till följd av en allvarlig psykisk störning respektive nedsatt förmåga att kontrollera sitt handlande till följd av en psykisk störning, sinnesrörelse eller annan orsak ska alltså påverka gärningens straffvärde i mildrande riktning oavsett i vilken grad förmågan är nedsatt. På samma sätt som har anförts beträffande ändringen i *punkten 1* är avsikten emellertid att straffvärdet ska reduceras i förhållande till i hur hög grad den tilltalades störning eller i övrigt nedsatta förmåga har inverkat på hans eller hennes handlande. Ju större inverkan störningen eller nedsättningen har haft, i desto större utsträckning bör straffvärdet reduceras.

I *punkten 3* har förstärkningsordet ”uppenbart” utgått, vilket innebär att ett handlande som har stått i samband med den tilltalades bristande utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga alltid ska beaktas i mildrande riktning vid straffvärdebedömningen, oavsett hur stor bristfälligheten har varit. På samma sätt som har anförts beträffande ändringarna i *punkterna 1* och *2* är avsikten emellertid att straffvärdet ska reduceras i förhållande till i hur hög grad den tilltalades utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga har varit bristfällig. Om den tilltalades förmåga har varit i hög grad bristande

bör det alltså göras en större reducering av straffvärdet än om hans eller hennes utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga endast i liten utsträckning har avvikit från vad som får anses vara normalt. Av betydelse är också graden av samband mellan den tilltalades bristande förmåga och hans eller hennes handlande vid gärningstillfället.

När det gäller unga lagöverträdare kompletteras punkten 3 av bestämmelsen i 7 §, som föreskriver att den tilltalades ungdom alltid ska beaktas särskilt vid straffmätningen om han eller hon har begått brottet före 21 års ålder. Förekomsten av denna bestämmelse får anses innebära att bristande utveckling, erfarenhet och omdömesförmåga ska bedömas i förhållande till vad som får anses vara det normala för en person i den tilltalades ålder. Först om den tilltalades utveckling, erfarenhet eller omdömesförmåga kan sägas vara bristande i förhållande till andra personer i samma ålder kan det alltså bli aktuellt att tillämpa 29 kap. 3 § 3.

4 §

Paragrafen har ändrats. Ändringen har behandlats i avsnitt 8.5.

Ändringen innebär att det förhållandet att den tilltalade tidigare har dömts för brott ska beaktas vid straffmätningen i något större utsträckning än vad som är fallet i dag. Den tidigare begränsningen att återfall ska beaktas vid straffmätningen endast om förhållandet inte tillräckligt kan beaktas genom påföljdsvalet eller genom förverkande av villkorligt medgiven frihet har tagits bort. I stället har i *första stycket* som huvudregel föreskrivits att rätten i följande situationer ska beakta att den tilltalade tidigare har dömts för brott.

1. Om den tilltalade tidigare vid upprepade tillfällen har dömts för likartad brottslighet. De fall som avses är när en person gång på gång återfaller i t.ex. förmögenhetsbrott, trafiknykterhetsbrott eller våldsbrott. Att det ska vara fråga om upprepade tidigare domar innebär att den tilltalade bör ha dömts vid i vart fall två till tre tidigare tillfällen för likartad brottslighet, eller något fler fall om brottsligheten inte är av allvarlig art. Detta innebär i praktiken att återfall ska ha skett i sådan utsträckning att den upptrappning av ingripandenivån som kan ske inom ramen för påföljdsvalet har passerats och att den tilltalade redan har dömts till fängelse vid minst ett tillfälle tidigare. Bestämmelsen kan emellertid också tillämpas för att skärpa straffet för den som vid upprepade tillfällen har dömts för bötesbrottslighet av likartad karaktär.

2. Om brottet utgör återfall i särskilt allvarlig brottslighet och den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Vad som avses med särskilt allvarlig brottslighet anges inte i paragrafen, men som ett riktvärde bör gälla att straffvärdet för brottet bör överstiga fängelse i ett år. Exempel på brottstyper som därmed kan aktualiseras är grov misshandel, våldtäkt och rån. Både den tidigare och den nya brottsligheten ska vara att bedöma som särskilt allvarlig för att återfallet ska beaktas vid straffmätningen. För straffskärpning vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet krävs inte, till skillnad från vad som föreskrivs i första punkten, att den tilltalade har dömts vid upprepade tillfällen.

I båda de situationer som anges i första stycket förutsätts för återfallsskärpning att den tidigare och den nya brottsligheten är likartade. Vad som ska anses utgöra likartad brottslighet får avgöras med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Det är alltså inte möjligt att generellt slå fast vilka typer av brott som är att anse som likartade. Som regel bör dock alla brott som har utgjort ett angrepp på någons liv, hälsa eller trygghet till person anses likartade. När det gäller övriga brott bör det göras en bedömning av om det är fråga om samma typ av brottslighet, såsom t.ex. vid bedrägeri och stöld. Återfallsskärpning bör inte komma i fråga om den tidigare och den nya brottsligheten är riktade mot helt olika intressen, som t.ex. om den tilltalade har gjort sig skyldig till ett våldsbrott efter att tidigare ha dömts för ett skattebrott eller ett rent förmögenhetsbrott.

Av paragrafens *andra stycke* framgår först att rätten vid bedömningen av huruvida återfallsskärpning ska ske, ska ta hänsyn till den tid som har förflutit mellan brotten. Om återfallet har skett kort tid efter det senaste brottet, kanske endast någon eller några månader, talar detta med större styrka för återfallsskärpning. Om så mycket som fyra år eller mer har förflutit sedan den tilltalade senast dömdes för brott, bör det å andra sidan normalt sett inte finnas anledning att beakta den tidigare brottsligheten vid straffmätningen. Tiden mellan brotten måste dock sättas i relation till brottens allvar. Är det fråga om återfall i mycket allvarlig brottslighet bör tidigare brottslighet kunna beaktas även om relativt lång tid har förflutit sedan det tidigare brottet. Detta gäller i synnerhet om den tilltalade under större delen av den tid som har förflutit sedan det tidigare brottet har varit föremål för straffverkställighet och därmed frihetsberövad.

I andra stycket föreskrivs vidare att rätten vid tillämpning av första stycket ska se till att den samlade reaktionen för brottet inte blir oskäligt sträng i förhållande till brottets straffvärde. Denna bestämmelse saknar motsvarighet i nuvarande reglering. Avsikten är att rätten ska göra en proportionalitetsbedömning där straffet för det nya brottet tillsammans med eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet ställs i relation till det nya brottets straffvärde. Syftet med bestämmelsen är att den samlade reaktionen på det brott som omfattas av den senare domen inte ska bli oskäligt sträng.

För att kunna bedöma huruvida ett utmätt straff tillsammans med ett eventuellt förverkande av villkorligt medgiven frihet innebär en oskäligt sträng reaktion, måste rätten först ta ställning till frågan om förverkande av villkorligt medgiven frihet. Bedömningen huruvida villkorligt medgiven frihet ska förklaras förverkad med stöd av 34 kap. 4 § BrB bör alltså göras före det att återfallsskärpning med stöd av förevarande paragraf övervägs.

Huvudregeln är att återfall i brott ska beaktas vid straffmätningen oberoende av om villkorligt medgiven frihet har förklarats förverkad. Om förutsättningarna i någon av de båda punkterna i paragrafens första stycke är uppfyllda är alltså utgångspunkten att straffskärpning ska ske. Begränsningsregeln i andra stycket är avsedd att tillämpas endast i undantagssituationer, där det uppstår en uppenbar obalans mellan den sammantagna reaktionen på brottet och brottets straffvärde. Ett exempel på en sådan situation kan vara när någon som har avtjänat ett förhållandevis långt fängelsestraff återfaller i ett relativt lindrigt brott inom prövotiden för villkorlig frigivning.

Det längsta tidsbestämda straff som kan dömas ut är fängelse i 18 år. Det bör därmed inte komma i fråga att skärpa straffet på grund av återfall så att den totala reaktionen på brottet blir strängare än vad som motsvarar ett sådant fängelsestraff. Bestämmelsen i andra stycket bör därför tillämpas så att det inte döms ut ett tidsbestämt straff som tillsammans med förverkande av villkorligt medgiven frihet motsvarar mer än fängelse i 18 år.

Det är inte möjligt att i detalj ange hur mycket ett straff i det enskilda fallet ska skärpas på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Av 26 kap. 3 § BrB framgår emellertid att det vid återfall i särskilt allvarlig brottslighet är möjligt att gå utöver det högsta straffet som kan följa på brottet med högst fyra år. Utgångspunkten vid återfallsskärpning enligt 29 kap. 4 § BrB bör därför vara att fyra år utgör den maximala skärpning som kan komma

i fråga. En så sträng återfallsskärpning bör endast bli aktuell vid återfall i mycket allvarlig brottslighet, där det fängelsestraff som annars skulle ha dömts ut hade uppgått till tio år eller mer. Andra förutsättningar för att straffet ska kunna skärpas med så mycket som fyra år bör vara att den tidigare brottsligheten har varit förhållandevis allvarlig och omfattande, att den tilltalade har återfallit vid upprepade tillfällen och att det har förflutit kort tid mellan brotten.

Som regel bör straffskärpningen procentuellt sett vara högre vid låga straffnivåer än vid höga straffnivåer. Det framstår t.ex. inte som orimligt att straffet för den som har gjort sig skyldig till ett brott med ett straffvärde motsvarande fängelse i en månad skärps till fängelse i två månader om den tilltalade vid flera tidigare tillfällen har dömts för likartad brottslighet. Att på motsvarande sätt döma ut ett straff som är dubbelt så långt som brottets straffvärde bör däremot inte bli aktuellt när det gäller mer allvarlig brottslighet. Om brottet har ett straffvärde som motsvarar fängelse i ett år eller mer bör det sällan komma i fråga att skärpa straffet med mer än en fjärdedel på grund av att den tilltalade tidigare har gjort sig skyldig till brott. Det måste dock beaktas att återfallsskärpnings storlek inte endast påverkas av det nya brottets straffvärde, utan också av omfattningen av den tilltalades tidigare brottslighet och den tid som har förflutit mellan brotten. Om den tilltalade har dömts för brott vid ett stort antal tillfällen och det senaste brottet har begåtts kort tid efter senaste brottsdatum kan det finnas anledning att skärpa straffet i något större utsträckning än vad som angetts ovan. Å andra sidan bör återfallsskärpningen vara mindre omfattande om den tilltalade är dömd till fängelse endast någon enstaka gång tidigare och detta brott ligger förhållandevis långt tillbaka i tiden.

Särskilda yttranden

Särskilt yttrande av experterna Petter Asp och Ghita Hadding-Wiberg

Vi kan i huvudsak instämma i de överväganden som görs av utredningen, men vi kan inte ställa oss bakom utredningens överväganden angående återfall.

Inledningsvis bör framhållas att det fortfarande är oklart *varför* återfall skall tillåtas påverka *straffmätningen* i skärpande riktning, och i synnerhet hur man kan motivera en sådan återfallsskärpning i ett system som bygger på principerna om proportionalitet och ekvivalens.

Det sagda betyder inte att återfall behöver sakna betydelse i straffsystemet som helhet.

I ett påföljdssystem, som liksom det svenska bygger på privilegiering (genom att det finns en presumtion mot fängelse också på fängelsenivå), har återfall en naturlig plats såsom skäl för att gå *från* icke frihetsberövande påföljder *till* fängelse (jfr 30 kap. 4 § brottsbalken). I sak kan detta system sägas innebära att man – bl.a. därför att man är medveten om fängelsestraffets negativa sidor – inledningsvis avstår från att döma till fängelse och först efter ett antal återfall dömer ut det straff som motsvarar brottets straffvärde. På motsvarande sätt har återfallsfaktorn uppenbarligen en roll att spela vid förverkande av villkorligt medgiven frihet (jfr 34 kap. 4 § brottsbalken).

I båda dessa fall måste den återfallsskärpning som i realiteten sker anses förenliga med de grundläggande principer om proportionalitet och ekvivalens som påföljdssystemet bygger på och som i direktiven anges som utgångspunkter för utredningens överväganden. Fråga är närmast om en reaktion som bygger på avtagande tolerans eller på tidigare visad (och villkorad) generositet, och i båda fallen är återfallens betydelse uttömd när man väl nått fram till fängelse eller förverkat den tidigare villkorligt medgivna friheten.

Det är betydligt svårare att förena bestämmelsen i 29 kap. 4 § brottsbalken med principerna om proportionalitet och ekvivalens. Den återfallsskärpning som sker enligt den bestämmelsen innebär att straffet skärps utöver vad som kan motiveras utifrån dessa principer. Detta betyder att lika svåra brott tilldelas olika långa straff, vilket undergräver de för påföljdssystemet grundläggande tankarna om proportionalitet och ekvivalens. (Se närmare avsnitt 8.5.1 om de olika formerna av återfallsskärpning.)

Det finns därför goda skäl att *åtminstone i första hand* reglera återfall genom reglerna om påföljdsval och förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Mot denna bakgrund vore det, enligt vår mening, naturligt att söka minska utrymmet för att tillämpa 29 kap. 4 § och i stället – om man finner skäl att öka betydelsen av återfall – överväga om det finns skäl att reformera reglerna om återfallens betydelse vid påföljdsvalet och som skäl för förverkande av villkorligt medgiven frihet.

Det skulle t.ex., jfr Borgekes & Ulvängs yttrande, kunna diskuteras om det inte skulle kunna finnas skäl att förlänga tiden för förverkande av villkorligt medgiven frihet och i gengäld ta bort – eller minimera – möjligheten till straffskärpning enligt 29 kap. 4 §. Systemet skulle då bli normativt sammanhängande: Så länge (i) återfallet bedöms vara relevant – tiden härför kan naturligtvis diskuteras – kan villkorligt medgiven frihet förverkas (rimligen skulle man då också vara tvungen att mjuka upp huvudregeln om att hela reststraffet skall förverkas) och (ii) när man nått den gräns där återfallet inte längre kan bedömas vara relevant finns inte skäl för vare sig förverkande eller återfallsskärpning enligt 29 kap. 4 § brottsbalken. Jfr ovan, i avsnitt 8.5.1 och 8.5.2 angående den i flera avseenden berättigade kritik som kan riktas mot dagens reglering.

Även om utredningens förslag innehåller vissa begränsningar (fråga skall vara om upprepade återfall eller om återfall i särskilt allvarlig brottslighet) innebär de att betydelsen av 29 kap. 4 § brottsbalken ökar påtagligt i relation till gällande rätt, särskilt vad gäller allvarligare brottslighet. Vi menar därför att förslagen i denna del går i fel riktning.

Enligt vår mening finns det – med hänsyn till att återfallsskärpning enligt förslaget i princip skall ske utan hänsynstagande till om återfallet redan påverkat påföljdsvalet eller föranlett förverkande av villkorligt medgiven frihet – en uppenbar risk att återfallsskärp-

ningen kommer att få ett mycket stort genomslag i enskilda fall. Antag t.ex. att någon frigges från ett sexårigt fängelsestraff och därefter inom prövotiden på nytt döms för ett brott med motsvarande straffvärde. Återfallet kommer i det fallet att rendera en skärpning omfattande dels ett par års förverkande, dels ett par års återfalls-skärpning. Det betyder att en person kan komma att erhålla 6 års fängelse medan en annan sammanlagt erhåller 10 års fängelse som en reaktion på samma gärning.

Också om det finns möjligheter till förverkande i ett fall där det (t.ex. av kontraktsvårdsskäl) står och väger mellan skyddstillsyn och fängelse kan återfallet på detta sätt komma att få mycket stor betydelse (ännu större än idag); fråga kommer i praktiken att bli om ett val mellan skyddstillsyn i förening med kontraktsvård å den ena sidan och fängelse *plus* förverkande *plus* återfallsskärpning å den andra. Att på detta sätt tillmäta återfallet ”upprepad” betydelse måste anses stå i strid med tanken på proportionalitet och ekvivalens och innebär endast att systemet kommer att framstå som otydligt och svårbegripligt.

Den regel i 29 kap. 4 § brottsbalken som idag anvisar hur återfall skall beaktas (dvs. först genom påföljdsval, därefter genom förverkande och slutligen, om det behövs, genom straffmätningen) kan förvisso kritiseras, men den synes vara nödvändig så länge som man håller fast vid tanken att återfall skall kunna beaktas *både* genom avtagande tolerans/återkallande av tidigare visad generositet (enligt 30 kap. 4 § och 34 kap. 4 § brottsbalken) *och* genom en skärpt straffmätning (enligt 29 kap. 4 § brottsbalken).

Särskilt tillägg av experten Petter Asp

Utöver den reservation som ovan gjorts vill jag för egen del framhålla att det, också med utgångspunkt i att våldsbrotten kan anses undervärderade i straffvärdemässigt hänseende (exempelvis i relation till olika typer av ekonomisk brottslighet), finns minst två vägar att gå för att lösa upp den relativa obalans som råder. Utredningens förslag följer den väg som anvisas i direktiven och innebär en uppvärdering av allvarliga våldsbrott i relation till annan brottslighet. Jag kan, givet utredningens direktiv, i allt väsentligt ställa mig bakom de förslag som lämnas. Det måste emellertid anses beklagligt att direktiven inte har givit utrymme för en lösning som inte bara bygger på straffskärpningar för våldsbrotten.

Det bör sålunda framhållas att det med hänsyn till tillgänglig kunskap saknas skäl att tro annat än att den givna inriktningen innebär stora kostnader i form av både pengar och lidande (jfr avsnitt 9.2; det handlar årligen om hundratals miljoner kronor och hundratals fängelseår) till liten eller ingen nytta i form av preventiva effekter (se härom avsnitt 7.3). Även om det är uppenbart att det är betydligt svårare att välja den andra vägen – dvs. att göra en större översyn som inte enbart bygger på en repressionsökning (jfr här förslagen i SOU 1986:14) – bör framhållas att starka sakskalet ändå talar för att man bör gå denna väg.

Det skulle möjligen kunna sägas att den valda lösningen, dvs. en skärpning av straffen, ligger i linje med den allmänna opinionen. Här bör emellertid beaktas att tillgängliga vetenskapliga undersökningar visar att allmänheten har en betydligt mer nyanserad syn på straff än vad man i förstone kan tro. Allmänheten kan visserligen sägas ha en ganska tydlig generell attityd till t.ex. våld (man är ”mot våld”), men denna generella attityd går inte direkt att omsätta i bedömningar av konkreta fall. Detta betyder, mycket förenklat uttryckt, att benägenheten att inta en repressiv hållning kan vara stor om man håller frågorna på en generell nivå (”bör våldsbrott bestraffas strängt?”), men att den minskar betydligt om det handlar om att ta ställning till konkreta fall där man har utförlig information om gärningen, gärningsmannen och omständigheterna därefter. (Jfr t.ex. Balvig, Danskernes syn på straf, Advokatsamfundet 2006.)

Vidare bör beaktas att vad som är (tillräckligt) strängt respektive lindrigt alltid kommer att vara relativt våra referensramar. Vad som är ”mycket” är beroende av vad man brukar få och vad man får för andra brott – men också av vår uppfattning om tid och av vår förståelse av vad det innebär att utsättas för ett straff. Fem år är i förlängningen inte nödvändigtvis ”mer än” fyra år. Det finns därför en påtaglig risk för att man – om man inte aktivt tar ställning för (och står för) en viss repressionsnivå – går in i en repressionspiral som bygger på principen ”alltid mer, aldrig nog”; och ju strängare vi blir, desto mer kommer också att fordras för att vi skall uppfatta något som strängt. Man kan uttrycka det så att det är svårt att föreställa sig att en skärpning från t.ex. (jfr antagandena om innebörden av de föreslagna ändringarna i avsnitt 9.2.1) 12 till 15 eller 16 månader eller från 4 till 5 år kommer att leda till en situation där vi alltid uppfattar straffen som ”tillräckliga”. Det är naturligt, och i grunden sunt, att man reagerar starkt på allvarliga brott (som ofta

är mycket otäcka), men dessa känslor bör inte ensamma läggas till grund för bedömningen av vart den allmänna repressionsnivån skall läggas.